

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Милош П. Спасић

**ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОЈ
КУЛТУРИ**

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Miloš P. Spasić

**ANIMAL REPRESENTATIONS IN VINČA
CULTURE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

др Милош Јевтић, доцент,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Комисија:

др Ненад Тасић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Марија Љуштина, доцент
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Аленка Томаж, доцент
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije

др Милош Јевтић, доцент,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране:

ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОЈ КУЛТУРИ

Резиме

У дисертацији је обрађен корпус материјалне културе, који укључује 1305 предмета са 13 локалитета винчанске културе на централном Балкану. У обзир је узето и око 250 појединачних предмета са преко 20 винчанских локалитета, са којих није обрађен целокупан корпус грађе. Следећи унапред дефинисане циљеве истраживања (поглавље 1) у 8 поглавља дисертације расправљао сам о различитим карактеристикама предмета истраживања. У **поглављу 1** представљен је предмет истраживања, основни циљеви и хипотезе које су тестиране у раду. Већина постављених циљева и истраживачких хипотеза дефинисани су пре почетка рада на анализи корпуса. Као и у сваком истраживању, унапред осмишљен истраживачки програм је и у случају ове дисертације након завршених анализа корпуса, претрпео извесне промене у погледу првобитних истраживачких питања. Истовремено, отворили су се нови правци анализе, који нису били препознати пре обраде материјала и његове контекстуализације у односу на секундарне предмете истраживања.

Све основне карактеристике физиономије винчанске културе дате су у **поглављу 2**. Анализирани су сви аспекти винчанске културе неопходни за разумевање дисертације. Значајна пажња посвећена је критичком прегледу историјата истраживања и тумачења *посебних облика* архитектуре и материјалне културе, чије је сагледавање важно и за анализу функције и инструментализације представа животиња, будући да највећи број студија третира ове налазе управо у том контексту. Тумачење улоге материјалне културе са представама животиња у животу винчанских заједница тако је било у тесној вези са интерпретативним парадигмама примењиваним у корпусу осталих *посебних облика*.

Једна од хипотеза била је да су обликовање материјалне културе са представама животиња, те инструментализација тих предмета у различитим активностима, проистекли из концептуализације природног окружења и односа винчанских заједница са животињама које су гајили и/или ловили. У **поглављу 3** дао сам кратак преглед различитих врста интеракције са животињама и природним окружењем у неколико традиционалних земљорадничких и сточарских култура, а нешто детаљније анализирао сам однос заједнице Лепенског Вира и природног окружења. Увид у однос винчанских заједница и њиховог природног окружења, те врсте интеракција са околишем, домаћим и дивљим животињама поткрепили су тезу о њиховом великом утицају на формирање

иконографије животиња. Чињеница да се економија већине винчанских заједница ослањала на експлоатацију домаћих животиња свакако се огледа и у корпусу материјалне културе са представама животиња у ком значајно доминирају прикази доместиката. Значај говечета у економији такође је видљив у корпусу, а основано се може претпоставити и да је њихова потентна друштвена и симболичка улога присутна и у контексту реторике њихових представа.

У **поглављу 4** постављена је општа типологија облика материјалне културе са представама животиња у винчанској култури. Издвојена су четири основна типа (1. зооморфне фигурине, 2. букраниони, 3. зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама и 4. *амулет*) са бројним подтипovima. Највећи део предмета евидентиран је у трећој типолошкој групи, која је уједно и формално најваријабилнија категорија налаза. Најзаступљенији типови зооморфних фигурина су фигурине бикова и фигурине стилизованих четвороножаца. За све издвојене типове дати су подаци о технологији израде, формално-стилским карактеристикама, те основна евиденција о хронолошком положају, регионалној дистрибуцији и контекстуалним асоцијацијама. Већина предмета, изузев камених зооморфних фигурина израђена је од глине печене у условима потпуне и непотпуне оксидације. Висок степен фрагментације већине налаза није дозвољавао комплексније упоредне анализе појединих типолошких карактеристика. С тим у вези, није било могуће извршити анализе заступљености појединих типова представа у односу на типове материјалне културе, већ су само назначени доминантни трендови (табела 5.1). Метричка анализа изведена је за збирке фигурина са Беловода, збирку просопоморфних поклопаца са Винче, те збирку амулета и седећих фигурина медведа са Ата и Потпорња. У сва три случаја забележен је изванредан ниво уједначености у погледу димензија предмета.

Детаљна анализа иконографије животињских представа по врстама извршена је у **поглављу 5**. Идентификовано је 5 различитих врста представа домаћих животиња (бовиди, пси, овце, козе и свиње), 7 врста дивљих животиња (птице, медведи, јелени, гуштери, жабе, корњаче, змије) и бројне фантастичне и хибридне, антропо-зооморфне представе. У свим типовима материјалне културе апсолутно доминирају представе домаћих животиња, са највећим уделом говечета, док су од дивљих врста најзаступљеније птице, медведи и јелени. Представе полуљуди/полуптица, полуљуди/полубикова и полуљуди/полуовнова су најзаступљеније хибридне категорије. Основна одлика целокупног корпуса представа јесте висок ниво стилизације. У већини случајева само један специфичан елемент представе приказује карактеристике одређене

животињске врсте. Тако је облик рогова био одлучујући елемент за идентификацију бикова, овнова, коза и јелена, док је положај у ком је животиња представљена значајна карактеристика представа птица и медведа. Хибридне представе полуљуди/полуживотиња чине значајан део корпуса позне Винче и њено су маркантно обележје, будући да ни у једној неолитској култури југоисточне Европе не постоји тако снажна традиција израде тог типа представа. Изузев мултипликованих представа животиња и људи на жртвеницима и зделама са протомама сложене иконографске композиције, које приказују неки комплекснији наратив изузетно су ретке.

У **поглављу 6** анализиран је целокупан доступан корпус материјалне културе са представама животиња са 13 винчанских локалитета. За сваки локалитет, са ког је анализирана грађа, дат је кратак преглед свих података неопходних за разумевање локалне традиције продукције (датовање, контекстуални подаци, подаци о истраженој површини и стратиграфији). У зависности од величине корпуса и стања очуваности предмета извршене су метричке и стилско-типолошке анализе и изнета је археозоолошка евиденција о заступљености животињских врста за сваки локалитет засебно. Најобимнија продукција материјалне културе са представама животиња евидентирана је на добро истраженим, вишеслојним локалитетима попут Винче, Беловода, Селевца, Дивостина и Гривца.

У **поглављу 7** дат је општи преглед формалних аналогичности из корпуса суседних неолитских култура. У анализи материјалне културе са представама животиња из истовремених неолитских култура нисам инсистирао на стриктном навођењу формалних аналогичности за сваки облик из винчанског корпуса, већ сам представио општу слику физиономије локалних продукција, што је омогућило сагледавање карактеристичних специфичности за сваку културу понаособ.

Уважавајући основне теоријске парадигме о начину депоновања у археолошком запису извршена је детаљна контекстуална анализа материјалне културе са представама животиња у **поглављу 8**. Анализирани су контексти налаза за *посебне* депозите са животињским костима, те сви облици депоновања материјалне културе са представама животиња. Апсолутно доминирају насеобински контексти, док са две познате винчанске некрополе потиче изузетно мали број представа. Највећи број депозита евидентиран је у објектима за становање, где обе врсте депонованог материјала (животињске кости и материјална култура са представама животиња) веома често имају снажну симболичку улогу у креирању амбијенталних целина, али и у сигнификацији различитих догађаја из кућних историја. На основу детаљне анализе заступљености појединих облика

материјалне културе и врсте представе у одређеним типовима контекста установљена је веза између букраниона и представе бика са зонама око пећи и огњишта, те веза између лобања и представа паса и оснивачких депозита у кућама и земуницама.

У оквиру дискусије у **поглављу 9** расправљао сам о свим аспектима материјалне културе са представама животиња важним за разумевање њихове улоге у винчанским заједницама. Кроз неколико тематски организованих дискусија изнео сам евиденцију која је указала на постојање хронолошких и регионалних специфичности корпуса дисертације. Један део дискусије био је посвећен утврђивању постојања обичаја намерне фрагментације и тумачењу значења и симболике те праксе у контексту реторике представа животиња. Тумачењу функције материјалне културе са представама животиња приступио сам кроз анализу активности у којима су предмети из корпуса коришћени, док сам о симболици представа појединих врста животиња расправљао сагледавајући њихово учешће у креирању амбијенталних целина, те кроз сигнификацију догађаја из историја винчанских заједница. На тај начин успео сам да маркирам постојање везе између одређених врста представа и старосних и родних структура локалних заједница, те везу између појединих представа и врста активности у којима су оне инструментализоване.

Кључне речи: неолит, винчанска култура, представе животиња, хибридне представе, симболика, реторика материјалне културе, однос људи и животиња.

Научна област: археологија

Ужа научна област: праисторијска археологија

ANIMAL REPRESENTATIONS IN VINČA CULTURE

Resume

Dissertation analyzes vast corpus of 1305 objects with animal representations from 13 Late Neolithic Vinča culture sites in Central Balkans. Additional 250 individual objects from other sites were also discussed. In 8 chapters of dissertation I discussed various characteristics of material culture with animal representations. Complete research agenda, with main research objectives, aims and hypotheses were presented in **chapter 1**. Majority of research aims and hypotheses were defined prior to the beginning of analyses. Thus, like in any other research with predefined agenda, some of the aims and hypotheses were redefined after the completion of all analyses. New research questions and objectives emerged, although they were not recognized before the analyses of the corpus.

Main characteristics of the Vinča culture and outlines of all aspects of the culture important for the comprehension of the dissertation were presented in **chapter 2**. Considerable attention was paid to critical overview of the history of research of the *special types* of material culture and architecture. Review of the interpretation paradigms concerning these questions was important since conception of animal representations was sought in the same context.

One of the main research hypotheses was that objects with animal representation in Vinča culture, as well as their instrumentalization in various activities, evolved from conceptualization of environment and relationship between Vinča culture communities and animals they kept and hunted. Short overview of various modes of interaction between humans, animals and environment in traditional hunter-gatherer and agricultural communities was given in the **chapter 3**, while in greater detail I analyzed the bonds between Lepenski Vir communities and their landscape. Insights into the modes of interaction between Vinča culture communities, environment, domestic and wild animals confirmed the thesis about the importance and influence those interactions had in shaping of animal iconography. The fact that majority of Vinča culture local economies were heavily dependent on exploitation of domesticates is visible in the corpus also, since representations of domestic animals dominate. The significance of cattle is also visible in material culture. Their great social and symbolic role in Vinča-culture communities was reflected in the rhetorics of cattle representations.

Formal typology of the material culture with animal representations was set out in the **chapter 4**. Four main types (1. zoomorphic figurines, 2. bucrania, 3. zoomorphic vessels and vessels with zoomorphic representations, 4. amulets) with subtypes and varieties were

analyzed. Majority of objects was identified in the third typological group which is the most variable part of the corpus. Bulls and stylized quadrupeds are the most common type of representations in zoomorphic figurines. Technological and formal analysis was carried out for all types of objects. Main data on regional distribution, chronology and associations with various types of contexts were given also. Majority of objects, except generic stone figurines, were made of fired clay. High degree of fragmentation of all objects from the corpus hindered the execution of more complex quantification of certain typological characteristics. Thus, it was impossible to analyze correspondence between certain types of representations and types of material culture in detail, instead I discussed major observable trends (table 5.1). Metric analysis was carried out on corpus of zoomorphic figurines from the site of Belovode, prosopomorphic lids from Vinča, and on corpus of amulets and seated animal figurines from the sites of At and Potporanj. Certain degree of metric consistency was evidenced in each of the four analyzed collections of objects.

Indeed analysis of iconography of animal representations was carried out in **chapter 5**. Five species of domestic animals (cattle, dogs, sheeps, goats, and swine) and seven wild species (birds, bears, deer, lizards, frogs, turtles and snakes), as well as various types of hybrid anthropo-zoomorphic and fantastic representations were identified in the corpus of finds. Representations of domestic animals with cattle dominate in all categories, while most common represented wild species are birds, bears and deer. Semi-human/semi-bird, semi-human/semi-bull, and semi-human/semi-ram are the most common hybrid representations. Main feature of all types of representations is high degree of schematization and stylization. In most cases only one specific element of the representation indicates the species of portrayed animal. Thus, the shape of horns was decisive element for identification of bulls, rams, goats and deer, while specific type of body posture was important for recognition of birds and bears. Hybrid representations of semi-humans/semi-animals are significant part of the discussed corpus, which has no parallels in other Neolithic cultures. Complex representations with broader iconographical narrative are absent completely apart from multiplied representations on so called altars, bowls with protoma.

Entire corpus of animal representations from 13 Vinča culture settlements was analyzed in **chapter 6**. Short overview of all data important for comprehension of the corpus and local traditions (dating, contextual data, stratigraphy...) was given for each site. Metrical and typological analysis, as well as zooarchaeological data were given for each settlement. The most voluminous corpus of animal representation comes from multilayered sites such as Vinča, Belovode, Selevac, Divostin and Grivac.

Basic overview of formal analogies in neighboring Neolithic cultures was presented in **chapter 7**. Chapter offered broader picture of specific representational strategies in given cultures.

Detailed contextual analysis of corpus was carried out in **chapter 8** taking into account all theoretical paradigms concerning the process of archaeological deposition. *Special deposits* with animal bones, as well as all types of deposits with animal representations were discussed thoroughly. Deposits in settlements are most common type of archaeological context, while only few objects come from two investigated necropolises. Majority of material culture with animal representations and *special deposits* with animal bones were found inside houses. Both types of deposits in houses have potent symbolic role in signification of space, house histories, and various events. Significant association was attested between bucrania and bull representation with areas around the thermal structures, and between dog skulls and dog representations with foundation deposits in house.

In **chapter 9** I discussed all animal representation issues important for comprehension of their role in life of the Vinča-culture communities. In several thematic sections I pointed out to specific data related to chronological and regional aspects of the corpus. One part of the discussion was devoted to investigation of the deliberate fragmentation of material culture with animal representations and to interpretation of meanings and symbolism of that practice in the context of rhetorics of material culture fragmentation. Issues of function of material culture with animal representations were approached through analyses of activities in which objects in question were instrumentalized. Symbolism of the animal representation was discussed through analyses of the role of representations in creation of social spaces and signification of various events in local histories. Thus, I have succeeded to mark the existence of relations between certain types of animal representations and age and gender categories of given communities, as well as relationship between certain types of animal representations and kinds of activities in which they were used.

Key words: Neolithic, Vinča culture, animal representations, hybrid representations, symbolism, material culture rhetorics, human-animal relationship.

Scientific field: Archaeology

Narrow scientific field: Prehistoric archaeology

СПИСАК СЛИКА

- Слика 2.1** Упоредни приказ различитих хронолошких система винчанске културе (Hansen 2007: Abb. 97)
- Слика 2.2** Реконструкција *винчанског храма* на основу тлоцрта куће 2 из Јакова (Jovanović 1991)
- Слика 3.1** Отисак копита козе или овце на фрагменту поднице из куће 1_2010 са Стублина (документација Музеја града Београда)
- Слика 4.1** Хистограм дужина фигурина четвороножаца са Беловода
- Слика 4.2** Заступљеност појединих елемената представе на фигуринама бикова са Беловода
- Слика 4.3** Заступљеност представа животиња на фигуринама
- Слика 4.4** Однос тежина и висина седећих перфорираних фигурина медведа са Ата
- Слика 4.5** Комбинације различитог броја, положаја и врсте протома на жртвеницима
- Слика 4.6** Однос пречника и висина просопоморфних поклопаца са Винче
- Слика 4.7** Комбинације различитог броја, положаја и врсте протома на зделама
- Слика 4.8** Однос висине и тежине Y амулета са Ата и Потпорња
- Слика 4.9** Комбинације различитог положаја и врсте протома на Y амулетима
- Слика 6.1** Хронологија винчанских локалитета са којих је обрађен корпус
- Слика 6.2** Профил сонде 7 са Беловода (уређено према Borić 2009: Fig. 17)
- Слика 6.3** Профил сонде 8 са Беловода (уређено према Borić 2009: Fig. 18)
- Слика 6.4** Профил сонде 15 са Плочника (уређено према Borić 2009: 212, Fig. 223)
- Слика 8.1** Скелети паса у јами X на Гомолави (Orton 2010: 168, 169, fig. 6.35)
- Слика 8.2** Лобања говечета у јами x.3 на Гомолави (Orton 2010: 168, 169, fig. 6.36)
- Слика 8.3** Рогови говечета у кући 2/79 на Бањици (документација Музеја града Београда)
- Слика 8.4** Животињске кости у темељним рововима куће са Ујвара (Schier 2006: 339, fig. Fig. 4)
- Слика 8.5** Упоредни приказ контекста налаза у винчанским кућама
- Слика 8.6** Фигурине бика поред пећи у кући на Беловодама (Šljivar and Jasanović 2005)

- Слика 8.7** Група посуда са *Hyde вазом* на Винчи (Nikolić and Vuković 2008)
- Слика 9.1** Датовање појединих облика материјалне културе са представама животиња
- Слика 9.2** Датовање појединих облика зооморфних фигурина
- Слика 9.3** Бројчана заступљеност Y амулета (◇), антропоморфних фигурина (●), просопоморфних поклопаца (■) и жртвеника (▲) по фазама на Винчи
- Слика 9.4** Датовање појединих врста представа
- Слика 9.5** Могући положаји на вретену перфорираних фигурина птица и медведа као пршљенака са ослонцем
- Слика 9.6** Деца Нуера у игри са зооморфним фигуринама (George Steinmetz ©, <http://www.georgesteinmetz.com/section28>)

СПСИАК ТАБЕЛА

Табела 3.1 Упоредни приказ заступљености животињских врста на винчанским локалитетима (Orton 2010)

Табела 5.1 Заступљеност представа животиња у односу на облик материјалне културе

Табела 6.1 Материјална култура са представама животиња са Бањице

Табела 6.2 Материјална култура са представама животиња са Беловода

Табела 6.3 Материјална култура са представама животиња са Винче

Табела 6.4 Материјална култура са представама животиња са Гомолаве

Табела 6.5 Материјална култура са представама животиња са Гривца

Табела 6.6 Материјална култура са представама животиња са Дивостина

Табела 6.7 Материјална култура са представама животиња са Јакова

Табела 6.8 Материјална култура са представама животиња са Јеле

Табела 6.9 Материјална култура са представама животиња са Масинских њива

Табела 6.10 Материјална култура са представама животиња са Селевца

Табела 6.11 Материјална култура са представама животиња са Плочника

Табела 6.12 Материјална култура са представама животиња са Стублина

Табела 6.13 Материјална култура са представама животиња са
Црквина у Малом Борку

Табела 7.1 Заступљеност материјалне културе са представама животиња у
другим неолитским културама

Табела 8.1 Контексти налаза материјалне културе са представама животиња

Табела 9.1 Инструментализација материјалне културе и представа животиња у
различитим активностима

САДРЖАЈ

1. УВОД	
1.1 Предмет истраживања	1
1.2 Метод истраживања	6
1.3 Циљ истраживања	9
1.4 Основне хипотезе	10
2. ВИНЧАНСКА КУЛТУРА НА ТЛУ ЦЕНТРАЛНОГ БАЛКАНА	
2.1 Винчанска <i>култура</i> у времену и простору	14
2.2 Друштвена организација винчанских заједница	16
2.3 Насеља, домаћинство и становање у винчанској култури	18
2.4 <i>Посебни</i> облици материјалне културе	20
3. ЉУДИ, ЖИВОТИЊЕ И ПРИРОДНО ОКРУЖЕЊЕ	
3.1 Кратка историја односа људи, животиња и природног окружења	23
3.2 Природно окружење у винчанској култури	29
3.3 Животиње у винчанској култури	30
4. ТИПОЛОГИЈА МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СА ЖИВОТИЊСКИМ ПРЕДСТАВАМА	
4.1 Зооморфне фигурине	36
4.2 Букраниони	50
4.3 Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама	52
4.4 Амулети	74
5 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА	78
5.1 Бовиди	80
5.2 Птице	83
5.3 Медведи	87
5.4 Јелени	88
5.5 Остале врсте четвороножаца	90
5.6 Гмизавци	94
5.7 Фантастична бића	95
6 КОРПУС НАЛАЗА МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СА ПРЕДСТАВАМА ЖИВОТИЊА	98
6.1 Бањица, Усек	99
6.2 Беловоде	101
6.3 Винча, Бело Брдо	105
6.4 Гомолава	108
6.5 Гривац	110
6.6 Дивостин	112
6.7 Јаково, Кормадин	113

6.8	Јела, Бенска бара	116
6.9	Масинске њиве	117
6.10	Селевац	119
6.11	Плочник	121
6.12	Стублине, Црквине	123
6.13	Црквине, Мали Борак	126
6.14	<i>Рачунање</i> симболике представа животиња: о могућностима и дометима квантификације корпуса	128
7 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОМ ОКРУЖЕЊУ		
7.1	Старчевачка култура	130
7.2	Култура тракасте керамике	131
7.3	Ленђелска култура	132
7.4	Потиска култура	132
7.5	Позни неолит северне Грчке	133
7.6	Неолит западне Бугарске	134
7.7	Бутмирска култура	135
8 КОНТЕКСТУАЛНА АНАЛИЗА		
8.1	Теоријско-методолошки оквири	137
8.2	Врсте и карактер контекста	138
8.3	Посебни депозити са животињским костима	138
8.4	Контексти налаза материјалне културе са представама животиња	146
9 ДИСКУСИЈА		
9.1	Представе животиња у времену и простору	165
9.2	Синегдохе и метонимије фрагментације представа животиња	184
9.3	Представе животиња у акцији	191
10 ЗАКЉУЧАК		
206		
11 БИБЛИОГРАФИЈА		
212		
Списак локалитета		
237		
Списак карата		
238		
Списак табли и порекло илустрација		
238		
Прилози		
242		

Поглавље 1

1 УВОД

1.1 Предмет истраживања

Корпус винчанске материјалне културе, који представља основ за проучавање иконографије представа животиња укључује велику количину разнородне грађе, која се може систематизовати на основу неколико узуса. Основне стилско-типолошке категорије тако чине:

- Зооморфне фигурине
- Букраниони
- Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама
- Амулети

Свака од издвојених категорија материјалне културе може са даље рашчланити. Основно обележје целокупне грађе инспирисане животињама и животињским представама јесте материјал коришћен за израду - глина. Готово целокупан инвентар зооморфних представа у винчанској култури израђен је од глине. Камен се користи сасвим изузетно и, како се чини, реч је о специфичним облицима фигуралне пластике карактеристичне за рану и средњу Винчу (*c.f.* Гарашанин 1951; Antonović 2003). Најбројнију групу налаза чине фигурине, затим следе амулети, зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама, док су букраниони најслабије заступљени.

Тренутна евиденција показује да је однос антропоморфне и зооморфне пластике око 1:20 у истраженим насељима.¹ Корпус до сада прикупљених винчанских антропоморфних фигурина на локалитетима у Србији укључује сигурно бар 10 000 предмета, па не би било

---

¹ Однос антропоморфне и зооморфне пластике значајно се разликује од регије до регије. У северној грчкој и Тесалији тај однос је чак 1:20 (Nanoglou 2009), док су на Чатал Хојуку зооморфне фигурине бројније од антропоморфних (Meskell and Martin 2012).

претерано претпоставити да зооморфних има око 500. Зооморфне фигурине се израђују од печене глине, малих су димензија и углавном представљају крајње шематизоване представе четвороножаца, често неодређене врсте и пола. Од анатомских детаља најчешће се приказују сумарно моделована глава са наглашеном њушком/кљуном и роговима/ушима, ноге и реп. Веома ретко се представљају очи, уста, шаре на кожи, крзно или перје, док су полне карактеристике присутне само код појединих представа бовида. Понекад је иконографија винчанске пластике толико сведена и апстрактна да се чак не може утврдити да ли је реч о представи човека или животиње. Хибридизација антропоморфних и зооморфних представа у неолиту централног Балкана једна је од главних карактеристика фигуралне пластике, која своје формалне аналогije има и на Блиском истоку. Ипак, јасно се издвајају поједине врсте, пре свега говече, птице, овца/коза, пас, јелен и медвед чије су представе релативно стандардизоване. Нешто су ређе, али изузетно реалистично моделоване представе жаба, које вероватно стоје у вези са старијенеолитском традицијом.

Збирка букраниона, која ће бити третирана укључује готово све до сада познате, али и десетак непубликованих налаза из Стублина, са Гомолаве и Бањице и из Јеле код Шапца. Букраниони се појављују на широком географском простору, од централне Азије и Блиског истока до Средње Европе и углавном се појављују као инвентар кућа неолитских и халколитских земљорадника и сточара. Они представљају један од најсталнијих елемената ентеријера у винчанским кућама, често су обнављани и премазивани (један налаз из Стублина вероватно је био портабилан). Досадашња евиденција показује да је на територији винчанске културе откривено око 30 букраниона. Букраниони су на основу формалних карактеристика подељени у четири групе:

- Букраниони са лобањом говечета премазаном глином и роговима
- Букраниони са главом моделованом од глине и роговима говечета
- Букраниони који су у целости моделовани од глине
- Само рогови говечета

Прелиминарна анализа показује да постоје хронолошке разлике у појави издвојених типова букраниона, а чини се и да се током развоја винчанске културе мењају и иконографски обрасци. Од веома реалистичних представа глава бика са роговима током тзв.

градачке фазе, букраниони у позној Винчи постају веома стилизовани и готово апстрактни. Слична промена уочена је и у корпусу антропоморфне пластике. С тим у вези биће сагледани обрасци стилизације којом је вероватно сведена само ултимативна, физичка појавност форме, али не и основне идеје и симболика, коју букраниони носе. Као и код антропоморфне пластике и букраниони постају знатно мањих димензија при крају винчанске културе, па су тако примерци из куће 4 са Гомолаве једва величине песнице. Та ће промена, такође, бити размотрена у вези са могућим променама у симболици, идеологији и другим социо-културним аспектима. Такође, веома занимљивим се чине и подаци да поједни налази типа букранион представљају представе паса или јелена, што би битно променило свеукупну интерпретацију њихове симболике и донекле ревидирало посматрање односа људи и животиња у винчанској култури (Гомолава? Јаково? Стублине?).

Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама представљају најбројнију категорију материјалне културе са обележјима животињске иконографије. На основу формалних карактеристика било је могуће издвојити следеће категорије:

- Зооморфне посуде
- Посуде типа жртвеник
- Просопоморфни поклопци
- Посуде са дршкама у виду зооморфних протома
- Представе животиња на посудама

Зооморфне посуде представљају најмању групу налаза у овој категорији. Познато је неколико десетина оваквих посуда са територије винчанске културе. Најчешће су то посуде које су моделоване у виду птице или бика. Једна од најпознатијих је орнитоморфна Хајд ваза пронађена у Винчи. Ове посуде су обично довођене у везу са култом, пре свега због изузетног квалитета израде. Да је реч о предметима који нису служили свакодневној употреби показао је и контекст налаза Хајд вазе из Винче (Nikolić and Vuković 2008). Контекст налаза Хајд вазе из Винче такође указује на то да зооморфне посуде треба посматрати и у контексту значења и симболике антропоморфних посуда, које такође представљају веома ретку групу налаза.

Посуде типа жртвеник, познате и као *култни столови* или *олтари*, један су од најчешћих облика материјалне културе са представама животиња. Ти су предмети, такође, веома често довођени у везу са култом, али им се последњих деценија приписује и сасвим профана улога (лампе?). Реч је о предметима мањих димензија, са мањим, плтиким рецепијентом, квадратног, кружног или троугаоног облика и зооморфним протомама, које су пластично моделоване на ободу рецепијента. Веома често су и ноге на којима рецепијент стоји обликоване као животињске шапе, копита и сл. Протоме на жртвеницима приказане су веома стилизовано и апстрактно и веома често, не само да је немогуће одредити врсту, већ је јако тешко утврдити да ли је реч о антропоморфној или зооморфној представи. Питање хибридизације представа на жртвеницима ће, такође, бити расправљано у контексту хибридизације представа на фигуринама. Најбројније представе животиња на жртвеницима, код којих се може сигурно идентификовати врста су: бик, јелен, ован и птица. Најчешће су приказани само глава и рогови или уши. Изузетно је важан податак да је на многим жртвеницима моделован већи број животињских представа (две, три, четири). У бројним случајевима када је на жртвеницима приказан већи број животиња, реч је о различитим врстама, а неретки су и налази жртвеника са комбинованим антропоморфним и зооморфним представама.

Просопоморфни поклопци су једна од најпрепознатљивијих форми винчанске материјалне културе. Реч је о цилиндричним поклопцима беспрекорне израде, на којима је приказано лице неке фантастичне животиње или неко хибридно створење. Од анатомских детаља обично су приказане очи, нос и уши. Иако се представе просопоморфних поклопаца обично доводе у везу са представама сове или неке од врста из породице фелида, апстрактност, сведеност и велика стилизација у представљању детаља на лицу онемогућава егзактну дефиницију врсте. Са друге стране археозоолошка евиденција показује скромно присуство тих врста у инвентару винчанских насеља, што наравно не мора да буде аргумент за одбацивање идентификације представа као мачијих или птичијих. Њихова функција се обично доводи у везу са ритуалима (Николић и Вуковић 2008), иако ништа сем њихове физичке појавности не указује на такав закључак. Будући да су подаци о контексту налаза ових предмета веома опскурни, рад неће донети решење о њиховој функцији. Додатни проблем у дефинисању функције представља и чињеница да је до данас евидентрано свега неколико налаза просопоморфних поклопаца у контексту са одговарајућим посудом *in situ*,

па се онда само може претпоставити какве су то посуде и каква је њихова функција, па с тим у вези и функција поклопца. Анализа стилских елемента пружиће детаљнији увид у регионалне специфичности у обликовању иконогарафије просопоморфних поклопаца, али и у начине на који се иконографски обрасци формирају. Њихов број на насељима није велик, са изузетком Винче где је до данас откривено више од 200 примерака, па ће винчанска евиденција пружити најважније аналитичке податке.

Посуде са дршкама са зооморфним протомама представљају најбројнију групу налаза у трећој категорији. Углавном је реч о посудама мањих димензија намењеним конзумирању хране и пића попут здела, пехара, тзв. амфорета... Обично се на таквим посудама налази једна или две дршке, које се завршавају изузетно стилизованим животињским представама. Сигурно се могу идентификовати једино птице и бикови, док већину корпуса чине апстрактне и хибридне представе. Ова група налаза представља један од ретких облика материјалне културе са животињском иконографијом, чија се утилитарна функција обично не доводи у питање.

Посуде са животињским представама блиске су претходној групи, али су далеко слабије заступљене. На основу технике извођења било је могуће издвојити посуде са пластично моделованим зооморфним представама на трбуху и ободу и посуде са урезаним представама на трбуху. Пластично моделоване представе на трбуху су сасвим ретке и у литератури је познат само један налаз тзв. амфорете са два пластично моделована букраниона на трбуху из винчанске куће у Обрежу, те још један сличан налаз са Белог брда у Винчи. Пластично моделоване представе на ободу коничних здела су нешто чешће заступљене. Познати су примерци са више стилизованих зооморфних протома из Винче, Гомолаве, Стублина, Бањице, Београдске тврђаве. Изузетно занимљивим се чини обичај упаривања представа људске главе и главе неке рогате животиње (бик, јелен?). Н. Тасић је такав иконографски приказ довео у везу са неким ритуалом (свадбена церемонија?), на шта би поред саме зделе упућивао и контекст налаза, те остатак инвентара (Тасић 2007). Урезане представе животиња на трбуху посуде представљају сасвим ретку појаву. За сада је идентификована једна представа бика на биконичној здели са Бањице. Сличне представе познате су и са неколико винчанских локалитета у Бугарској и Румунији, и обично су довођене у везу са тзв. винчанским знацима. Будући да је реч о сасвим скромном корпусу материјала, који нема аналитичку вредност, он ће послужити само као инструктиван

показатељ у сагледавању иконографских образаца у представљању појединих врста животиња.

Амулети са зооморфним представама веома су заступљени у винчанској култури. У ову категорију налаза спадају предмети од глине мањих димензија, често непознате намене. Највећу групу чине тзв. амулети и привесци ваљкастог облика са два наспрамно постављена крака у виду латиничног слова Y. Ова форма свакако подсећа на предмете сличног облика карактеристичне за старчевачку културу, па се с тим у вези може рећи да у једном јако сведеном облику она може представљати тело бика са роговима (Станковић 1989–1990). Најбитнија разлика се свакако огледа у томе да за разлику од старчевачких налаза, винчански Y амулети имају централну вертикалну перфорацију и на њима су веома често присутни трагови везивања. Животињске представе моделоване су на врховима два крака и обично је реч о крајње стилизованим приказима код којих није могуће утврдити врсту.

1.2 МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Основу методологије истраживања представљаће обрада великог фонда грађе са 13 винчанских локалитета на централном Балкану. За сваку категорију налаза формирана је база података по локалитетима. У базу су унете све димензије и формално-стилске одлике предмета, подаци о контексту налаза и датовању, као и интерпретација врсте и пола животињске представе, опажања о фрагментацији, трагови употребе... Сви добијени подаци су, тамо где је то било могуће, квантификовани и приказани у односу са другим релевантним анализама и подацима о антропоморфној пластици и археозолошкој евиденцији. Квантификација је егзактно показала да су одређене врсте представа заиста обележје одређене територије или развојне фазе винчанске културе. Поређењем са археозолошком евиденцијом сагледан је однос појединих врста које су представљане у различитим материјалним медијима са њиховом стварном заступљеношћу у човековом окружењу.

Основни истраживачки проблем у анализи зооморфних представа је тумачење њихове појавности, која се често не да категоризовати према одређеним животињским врстама. Зооморфне представе су веома често тако моделоване да се само може наслутити да је реч о четвороножној животињи. Када су присутни рогови на глави, често није јасно да

ли је реч о говечету, овци, кози или јелену, а често је чак немогуће установити да ли су на глави приказани рогови или уши. Ипак и та двосмисленост у представљању животиња је податак вредан пажње, будући да такви иконографски обрасци свакако нису резултат непажње или немара током моделовања, иако постоје и тумачења да је реч о предметима које су израдила деца (види поглавље 9.3). Вишезначност физичке појавности винчанске зооморфне пластике ће тако бити посматрана као одраз различитих социјалних конструката, који су условили специфичан начин уобличавања разних животињских форми. Са друге стране, могуће је и да је визуелна појавност зооморфне пластике била од секундарног значаја у односу на тактилност самих предмета током манипулације и интеракцији са њима. Свеprisутни проблем у интерпретацији винчанских предмета са антропоморфним и зооморфним представама јесте питање њихове намене. Будући да тренутно не располажемо ваљаним подацима који би недвосмислено указали на могућу функцију тих предмета, тај ће проблем бити разматран само у контексту елаборације развоја иконографских образаца. Такав приступ је неопходан будући да је немогуће расправљати о социо-културним, економским и природним факторима који су утицали на развој иконографских образаца животињских представа без основних наговештаја о функцији и намени тих предмета. Расправе о односу стила и функције (*c.f.* Hurt and Rakita 2001) не могу донети задовољавајуће резултате без уважавања обе детерминанте. С тим у вези и развој иконографских образаца на животињским представама у винчанској култури биће посматран у односу на могуће функције, биле оне профаног (играчке, украсни или утилитарни предмети...) или сакралног (култни или ритуални предмети) карактера.

Са 13 кључних локалитета винчанске културе, који се издвајају као регионални и хронолошки репери, биће статистички обрађен и квантификован целокупан доступни корпус материјалне културе са представама животиња, док ће са мањих локалитета бити приказани налази који представљају допринос разумевању иконографских образаца и других карактеристика. Издвајањем фокалних локалитета, чије ће збирке бити у целости обрађене, биће могуће сагледати да ли су одређене формалне специфичности одлика поједине регије или хронолошке фазе. Биће обрађене и све специфичности зооморфне пластике (димензије, стање очуваности-фрагментација, врста, пол, представе појединих морфолошких одлика врсте, орнаментика, контекст налаза...) што би могло да укаже на постојање одређених иконографских образаца у представљању појединих врста, али и на

постојање устаљених пракси у употреби и манипулисању зооморфним фигуринама (*биографија* предмета: производња фигурина, симболичка материјализација, намерно ломљење, похрањивање у специфичним контекстима у специфичним тренуцима...). Упоредним статистичким анализама свих наведених параметара биће разјашњено да ли постоји веза између антропоморфне и зооморфне пластике у погледу:

- димензија

Да ли су на познатим винчанским локалитетима у јужној Србији и на Косову (Предионица, Валач, Фафос, Гадимље, Павловац), који су чувени по монументалној антропоморфној пластици присутне и животињске фигурине већих димензија?

- иконографских образаца

Ако постоје поједини формални и стилски елементи који се понављају у обе групе биће занимљиво размотрити зашто је то тако и шта је могло утицати на реплицирање одређених иконографских канона.

- представа пола

- праксе фрагментације

Посебно ће бити размотрени јасно дефинисани контексти, у којим је откривена зооморфна пластика, попут налаза четири фигурине бика на локалитету Беловоде (Šljivar and Jasanović 2005). Те су фигурине пронађене на поду једне спаљене куће, поред пећи, а такав контекст налаза је сасвим уобичајен за другу групу зооморфних представа, букранионе. Недавна заштитна истраживања на винчанском локалитету Павловац показала су још један занимљив контекст, у којем се појављује зооморфна пластика. У једној јакој плиткој јами пронађене су четири фигурине бика, заједно са животињским костима, са врло мало керамичких налаза. Непосредно поред пронађена је једна пећ, која је веома кратко коришћена, те јама за одлагање пепела.

Намерно ломљење антропоморфне пластике у позном неолиту централног Балкана било је предмет детаљних анализа и студија Ц. Чепмена и Б. Гајдарске (Chapman 2000; Chapman and Gaydarska 2007). Те су студије недвосмислено показале да је фрагментација антропоморфних фигурина резултат унапред осмишљене праксе, а не плод несавесног

руковања или одбацивања. Уосталом на такав закључак указују и начини ломљења попут уздужних прелома, којим је одвојен предњи од задњег или леви од десног дела главе и/или тела. Јако занимљивим се чине и налази намерно фрагментованих фигурина чији су ломови накнадно углачани и обрађени. Слична пракса јасно се уочава и у корпусу зооморфне пластике, нарочито код представа бикова, чији су рогови у већини случајева намерно ломљени (Беловоде, Бањица, Павловац...).

Такође, биће размотрена и питања стилске регионализације појединих представа, какав је случај са фигуринама тзв. кентаура, које се готово искључиво појављују у косовској и јужноморавској зони винчанске културе. Ове две области показују и извесне особености у иконографији људских представа. Питања, која се намећу у вези са стилском регионализацијом антропоморфне и зооморфне пластике су бројна и укључују низ проблема, од утицаја природног окружења и економије до разних социо-културних и идеолошких конструката који су могли довести до формирања различитих регионалних идентитета.

Са неколико кључних локалитета винчанске културе (Гомолава, Винча, Бањица, Дивостин, Валач) биће статистички обрађени подаци о животињским врстама које су представљане на жртвеницима, као и подаци о положају представе на жртвенику, димензијама и контексту налаза. Ти подаци ће затим бити укрштени са анализама изведеним за све остале категорије материјалне културе на којој је присутна животињска иконографија.

1.3 ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Винчанска материјална култура са обележјима антропоморфних и зооморфних представа заузима једно од централних места у расправама о различитим проблемима неолита централног Балкана. Како је већ истакнуто, некритички приступ овој врсти грађе није донео задовољавајуће резултате у њеном тумачењу. С тим у вези циљ истраживања овог рада није битно другачији од пређашњих настојања истраживача да разумеју и објасне овај вид материјалне културе, једино је приступ грађи промењен. Уз благи отклон од инсистирања на реконструкцији функционалне улоге ових предмета, рад ће покушати да одговори на неколико истраживачких питања: На који начин се формирају иконографски

обрасци у представљању животиња у винчанској култури? Који су социокултурни, економски и природни фактори који су могли утицати на образовање одређене представе? Да ли се слични обрасци могу уочити и у неком другом облику материјалне културе (архитектура, антропоморфне представе, керамика, оруђе)? Да ли постоји веза између представа појединих животињских врста у различитим облицима материјалне културе (представе бика или неке друге врсте на посудама, фигуринама, жртвеницима, амулетима)? На крају, или пре свега, видећемо на који начин различити облици интеракције између људи и животиња у винчанској култури утичу на стварање иконографских образаца зооморфних представа. На који начин онда стварни односи људи (мушкараца и жена, деце и старијих...) и животиња утичу на интеракцију људи са материјалном културом са животињским обележјима? С тим у вези покушаћу да објасним како се сви ти односи читавају у: физичкој материјализацији животињских представа; у месту и врсти интеракције; у формирању различитих иконографских образаца у различитим периодима и регијама; у функцији тих предмета и сл. Коначно, видећемо да ли свеукупна појавност зооморфних представа из појединих насеља или регија винчанске културе представља манифестацију друштвеног, културног или економског идентитета одређених заједница или њихових појединих припадника.

1.4 ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ

- *Иконографски обрасци представа животиња у винчанској култури су хронолошки и регионално осетљиви*
Ову хипотезу покушаћу да преиспитам стилско-типолошком анализом материјала, и то: 1. анализом налаза са локалитета који представљају фокалне тачке различитих регија (Гомолава, Потпорањ, Винча–Бело брдо, Јела, Беловоде, Дивостин, Селевац, Гривац); 2. анализом налаза са локалитета који имају развијену вертикалну стратиграфију (Гомолава, Винча-Бело брдо, Беловоде, Гривац, Плочник).
- *Врсте животиња које се најчешће приказују су оне врсте које имају и највећи значај у економији заједнице*

Ова хипотеза биће проверена упоредном анализом и квантификацијом података о заступљним врстама у археозоолошкој евиденцији и материјалној култури, и то на нивоу одређеног археолошког контекста или насеља у целини.

- *Апстрактност и сведеност животињских представа стоје у вези са појавном сублимацијом а не са маргинализацијом њиховог симболичког значаја*

Чињеница да многе представе животиња нису репрезентативни облици материјалне културе не значи и да су ти предмети пасивни чиниоци у животу заједнице, породице или појединца. Детаљна контекстуална анализа треба да испита да ли су сведене представе животиња подједнако укључене у симболичку праксу као и представе елабориране физичке појавности

- *Представе животиња у винчанској култури су активно укључене у процесе сигнификације простора и одређених активности*

Потврду ове хипотезе тражићу кроз анализу различитих контекста где су пронађене представе животиња, те њиховом контекстуализацијом у односу на простор, активности и праксу депоновања (нпр: 1. разматрањем односа букраниона-потпорног стуба и пећи у кућама те њихове заједничке улоге у креирању симболичких и мнемоничких амбијенталних целина; 2. разматрањем депозиције представа животиња и делова животиња у рововима кућа, јамама и сл., и довођењем у везу те праксе са одређеним активностима).

- *Зооморфне фигурине су намерно ломљене*

Ову хипотезу ћу проверити анализом фрагментације фигурина и квантификацијом података, који би могли да укажу на то да ли постоји устаљена пракса ломљена одређеног типа или одређених делова фигурине.

- *Представе појединих животиња представљају важан чинилац у креирању културног идентитета једне заједнице или регије*

Разматрање ове хипотезе у вези је са првом хипотезом. Из појединих насеља и микрорегија потичу представе животиња, какве се не појављују у другим

областима винчанске културе. Анализом осталих облика материјалне културе и економије биће сагледано да ли заступљеност особених животињских представа кореспондира са заступљеношћу других специфичних облика материјалне културе, те друштвеним и економским стратегијама у истим насељима или регијама.

Поглавље 2

2. ВИНЧАНСКА КУЛТУРА НА ТЛУ ЦЕНТРАЛНОГ БАЛКАНА

Са традицијом истраживања дугом више од једног века, Винчанска култура представља најбоље истражен праисторијски период у српској археологији (*c.f.* Vassits 1902; Васић 1906). Захваљујући великом интересу и преданом раду бројних истраживача, у тренутној евиденцији располажемо са неколико стотина делимично истражених локалитета, више десетина монографских публикација (*c.f.* Васић 1932; Васић 1936а–с; Garašanin 1951; Галовић 1959; Годоровић и Цермановић 1961; Tasić i Tomić 1969; Chapman 1981; Jovanović 2011), стотинама синтетских студија које обрађују неки од аспеката становања, економије, религије и материјалне културе неолитских заједница (*c.f.* Tasić 1973; Jovanović 1982; Антоновић 1982; Трипковић 2013), те непрегледним низом сумарних извештаја са ископавања.² Велика количина акумулираних података о винчанској култури обезбедила је солидне темеље за прве озбиљније дискусије о физиономији винчанске културе већ средином двадесетог века. Управо у том периоду, винчанска *култура* је дефинисана као познеолитска манифестација, чији се карактеристични облици материјалне културе могу препознати и на бројним локалитетима изван Србије. Упркос значајном напретку на пољу теренских истраживања, и поред велике количине грађе на располагању остале су бројне непознанице у готово свим аспектима *винчанске културе*, непознанице које захтевају нове теорисјке парадигме и другачије приступе, како би интерпретативни оквир био бар сразмерно широк колико и нагомилана евиденција.

У наставку ће у контекстима важним за разумевање предмета истраживања у дисертацији у најопштијим цртама бити приказани подаци о релативној и апсолутној хронологији, винчанској архитектури, становању, економији и материјалној култури. Такође, биће изнет и критички преглед актуелних теоријских концепата који разматрају

---

² У педесет година дугој историји познатог југословенског часописа Археолошки преглед, у ком су објављивани годишњи извештаји са археолошких истраживања, готово да не постоји број у коме се не налази бар један извештај са ископавања неког винчанског локалитета.

различите аспекте у процесима формирања и трансформације винчанског друштва, заједнице, домаћинства, економије, становања, материјалне културе и религије.

2.1 Винчанска култура у времену и простору

Винчанска култура представља синоним за позни неолит централног Балкана. Порекло винчанских заједница на овом простору још увек није довољно јасно. Још од средине прошлог века доминира теза о такозваном *балканско-анадолском неолитском кругу* по којој све млађе неолитске културе на овим просторима воде порекло од заједница из Анадолије и турске Тракије (*c.f.* Milojević 1949; Garašanin 1951). Као и у већини теориских парадигми наслеђених из миљеа културно-историјске археологије, механизам ширења утицаја из Анадолије објашњаван је као миграција, нешто касније и као градациона миграција заједница, али и појачан *културни утицај*, проток идеја и добара са једног простора у други (*c.f.* Јовановић 1968; Garašanin 1979: 200–207). Основни елементи који су поткрепљивали миграторне тезе о пореклу винчанске *културе* били су поједини облици материјалне културе, у првом реду црно глачане, редуциано печене посуде, биконичне зделе и орнамент изведен техником канеловања, те начелне сличности у становању и економији. Готово све побројане сличности у материјалној култури могу се видети на читавом низу локалитета од Анадолије, преко Грчке, Македоније и централног Балкана, у инвентарима насеља Караново II/III, Анзабегово-Вршник II, Сескло и других култура (Garašanin 1979: 200). Теза о градационој миграцији је додатно била поткрепљена и првим радиокарбонским датумима, који су показивали да је појава познонеолитских *култура* и специфичних елемената материјалне културе старијег датума у Анадолији, Тракији и Грчкој, те да су датуми све познији како се иде ка северу и западу Балкана.

Као и у случају свих већих дискусија о пореклу заједница и одређених феномена у праисторији Балкана, опозиција миграторним тезама у оквиру културно-историјске парадигме била су тумачења о аутохтоном пореклу винчанске *културе* на централном Балкану (*c.f.* Vetnić 1990; Маккау 1990). Бројни елементи материјалне културе, али и постојање већег броја локалитета на којима су присутни насеобински хоризонти позне старчевачке и ране винчанске *културе* били су основни показатељи за разраду аутохтонистичког става о пореклу винчанске *културе*. У инвентару позне старчевачке *културе* заиста су присутни бројни елементи који се могу посматрати као аналогни појавама

у раној Винчи. У керамичкој продукцији то је свакако појава редукционе технологије печења у позном Старчеву, али и нове тенденције у обликовању здела-пре свих биконичних. На везу између старчевачких и винчанских заједница указују и винчански налази са најнижих кота на епонимном локалитету, те налази из Беловода.

Не улазећу у расправу о *пореклу* винчанске културе и данас се чини сасвим основана теза Џ. Чепмена о три *полигенетске/полирегионалне* основе винчанске керамичке продукције: 1. урезана тракаста орнаментика северног порекла; 2. тамно глачане посуде јужног порекла; 3. локална традиција утиснутих орнамента и барботина (Chapman 1981: 53). Нови подаци о присуству елемената керамичке продукције северног *порекла* у рановинчанским контекстима на Масинским њивама, али и континуитет формално-стилских утицаја са овог простора на млађим, позновинчанским насељима у Стублинама, Бањици, Винчи, Корбову и Јели у Шапцу потврђују значајан утицај северних елемената у физиономији винчанске материјалне културе.

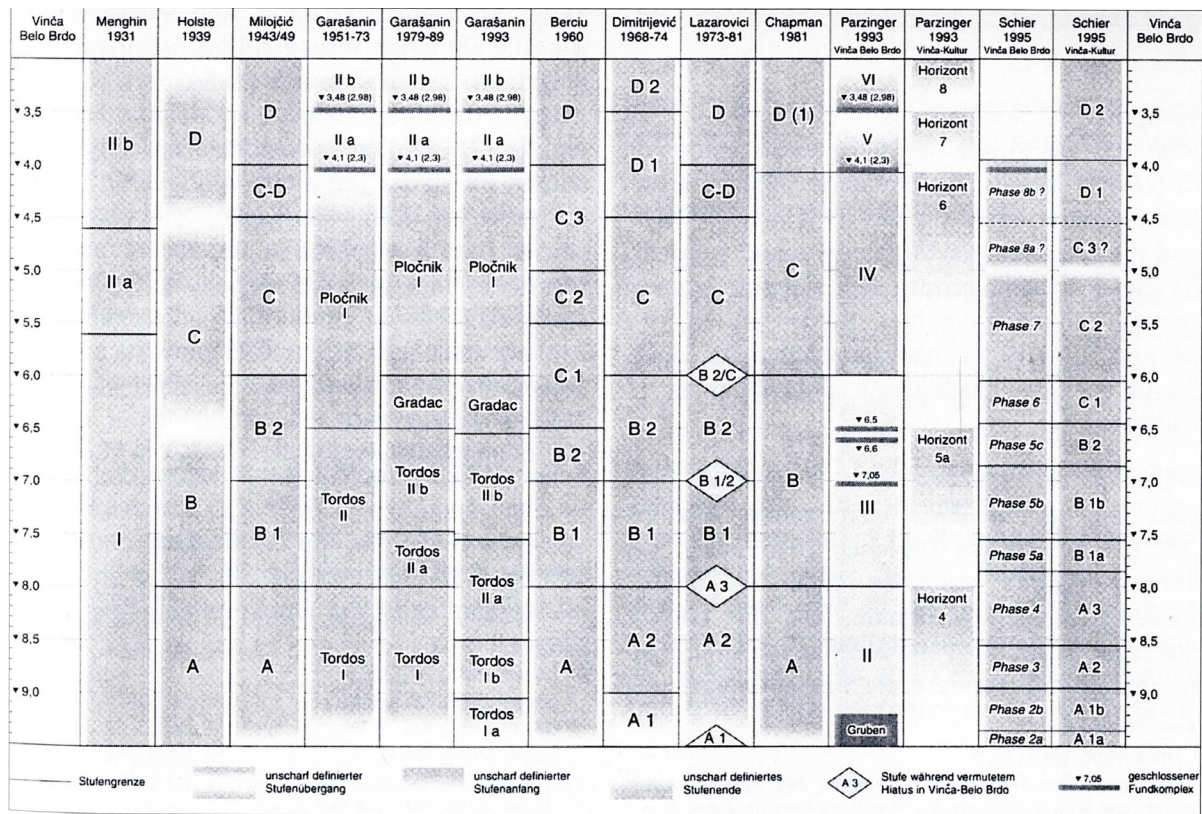
Неколико различитих периодизација винчанске културе извршено је на основу типолошке анализе керамичких облика са епонимног локалитета (*c.f.* Holste 1939; Milošević 1949; Garašanin 1951; Garašanin 1979; Lazarović 1981; Schier 1996). У овом раду биће коришћена модификована Холстеова и Милојчићева периодизација (слика 2.1) која обухвата 4 фазе које се могу идентификовати у стратиграфији епонимног локалитета: Винча А (▼ 10,0–8,0 м), Винча В1–В2 (▼ 8,0–6,0 м), Винча С1–С2 (▼ 6,0–3,5 м) и Винча D1–D2 (изнад ▼ 3,5 м). У апсолутној хронологији винчанска култура се данас поуздано датује у период од 5400/5300 пре н.е. до 4600. пре н.е. (*c.f.* Orton 2008: 10–13; Borić 2009). Апсолутно датовање фаза винчанске културе знатно је мање поуздано, а сасвим оквирно и условно могу се прихватити хронолошки распони које за винчанске фазе предлажу Д. Борић и Д. Ортон (*c.f.* Orton 2008: 10–13, Т. 2.1; Borić 2009: 234): Винча А (5400/5300–5200 пре н.е.), Винча В1–В2 (5200–5000 пре н.е.), Винча С1–С2 (5000–4850 пре н.е.) и Винча D1–D2 (4850–4600 пре н.е.).³

Географска дистрибуција основних елемената винчанске материјалне културе указује да се централни Балкан са околним регијама може посматрати као *територија* на којој су од 5300 до 4600. пре н.е. живеле различите заједнице које означавамо

---

³ Основни проблеми у апсолутном датовању појединачних фаза винчанске културе односе се на различити степен истражености налазишта из одређених фаза у одређеним регијама (*c.f.* Borić 2009: 234–238).

генерализујућим термином винчанска култура (*c.f.* Bailey, Cochrane and Zambeli 2010: 161; Spasić 2012a: 14). У данашњим геополитчким оквирима то би биле територије Србије, северне Македоније, источне Босне и Хрватске, јужне Мађарске и западне Румуније и Бугарске. Џ. Чепмен је у синтези из 1981. објавио списак од 639 регистрованих винчанских локалитета (Chapman 1981: 40, App. 1), а данашњи подаци након великих систематских рекогносцирања у Мачви, околини Београда и Банату указују на готово 1000 налазишта. Од наведеног броја налазишта некрополе су констатоване једино на Гомолави (Bogić 1996) и Ботошу (Грбић 1934; Milleker 1936; Garašanin 1956; Chapman 1981).

Слика 2.1 Упоредни приказ различитих хронолошких система винчанске културе

2.2. Друштвена организација винчанских заједница

Већина досадашњих покушаја реконструкције друштвене организације винчанских заједница има анегдотски карактер и углавном се заснива на уопштеним опсервацијама о релативно егалитарном друштву са преовлађујућим матриликалним обрасцем брачног пребивања (*c.f.* Гавела 1958; Тодоровић и Цермановић 1961: 54–57; Garašanin 1957;

Garašanin 1979: 195, 196; Gimbutas 1982). Први озбиљнији помак направио је Џ. Чепмен у својој студији из 1981 (Charman 1981). На основу анализе некропола, насеља, површине кућа и инвентара у њима, као и дистрибуције и контекстуалне анализе престижних предмета, ритуалних налаза и фине керамике (Charman 1981: 52–83) Чепмен закључује да винчанско друштво има пре племенску (*tribal*) него поглаварску (*chiefdom*) организацију, те да је извештан ниво друштвене стратификације оствариван једино у контексту ритуалних активности (Charman 1981: 82, 83).

М. Порчић је у неколико последњих студија изнео читав низ аналитичких оквира за разматрање питања друштвене организације винчанских заједница (Порчић 2010; Порчић 2011; Роџић 2012). На основу великог броја релационих и мултифакторских анализа површина кућа, броја резидената и количине инвентара у њима, типа и величине насеља и броја становника, те сагледавањем степена специјализације у керамичкој продукцији и металургији М. Порчић закључује да винчанске заједнице вероватно нису достигле степен стратификоване друштвене организације у виду поглаварства и да су вероватно имале карактер трансгалитарних заједница (*c.f.* Порчић 2010: 361; Роџић 2012а: 178), те да, иако је патрилокалност вероватнија, не постоје јединствени обрасци брачног пребивања (Порчић 2010: 360; Порчић 2011: 507).

Већина осталих студија винчанске друштвене организације заснована је на анализама знатно ограниченог броја фактора. А. Црнобрња на основу групног налаза фигурина са Стублина истиче постојање стратификације и извесног нивоа друштвене сегрегације ове заједнице (*c.f.* Црнобрња 2011: 141, 142). Један од модела друштвене организације, који се примењује у последњој деценији истраживања јесте Леви Стросов модел *друштва кућа* (*societe a maison*) у коме је кућа основна јединица друштва, која има најважнију улогу у друштвеној интеракцији и медијацији социјалних односа у заједници (*c.f.* Вогић 2008: 132; Порчић 2010: 360; Спасић 2012а: 30). Концепт *друштва кућа* има изузетно важне импликације за разумевање друштвене улоге материјалне културе са представама животиња, будући да је реч о предметима, који су често инструментализовани у одржавању друштвених односа и посредовању између различитих друштвених структура (види поглавље 9.3).

2.3 Насеља, домаћинство и становање у винчанској култури

Топографске карактеристике винчанских насеља укључују два основна типа: насеља равничарског и насеља градинског типа са великим варијететом у оквиру топографске групе равничарских насеља (*c.f.* Chapman 1981: 44, 45; Ристић-Опачић 2005). Физиономија винчанских насеља је такође изузетно варијабилна и у директној је вези са неколико основних фактора: топографијом терена, величином и економијом заједнице и локалним културним традицијама. Истраживања винчанских насеља након 2000-их показала су колико су све опсежне и генерализујуће студије о организацији насеља и типова насобинских јединица прилично *кратког века* без целовитијег увида у све потребне елементе. Најбољи пример јесте типологија винчанских насеља Ц. Чепмена која је 1981. укључивала 4 основна типа: 1. отворена насеља без артифицијелних ограничења која могу утицати на ширење насеља; 2. телови; 3. утврђена насеља типа обровци; 4. пећине (Chapman 1981: 44, 45). Данашња евиденција указује да постоје бројни облици утврђених насеља која не припадају насељима типа обровци (Стублине, Јаково, Беловоде, Орешковица и др.), те да постојање артифицијелних утврђења (ровови, палисаде и сл.) номинално не утиче на могућност ширења насеља ван тих оквира. Најбољи пример динамичности процеса продукције простора у винчанским насељима је ширење насеља ван примарног система ровова на Стублинама (*c.f.* Spasić 2012a: 16, 26–32; Спасић 2015). Познавање механизма обликовања и ширења насеља, односа величине насеља и броја кућа и величине популације, односа величине насеља и величине околине, припадајуће (?) територије (шуме, обрадиве површине, пашњаци и сл) незнатно је и недовољно за изношење генерализујућих закључака.

Припадници винчанских заједница први су на овим просторима градили солидне надземне објекте правоугаоне основе, чија се површина креће од 20 до више од 220 квадратних метара (*c.f.* Chapman 1981: 61, 282, Fig. 82; Трипковић 2013: 62–67). Винчанске куће имају софистицирано подељену унутрашњост, а величина и распоред просторија зависили су од броја чланова домаћинства и активности које су обављане у објекту. Верује се да су у једној винчанској кући живели чланови једне породице, те да је даља социјална репродукција у домаћинству доводила до реорганизовања и реструктурирања унутрашњег простора куће, најчешће тако што су подизани нови преградни зидови или додаване нове

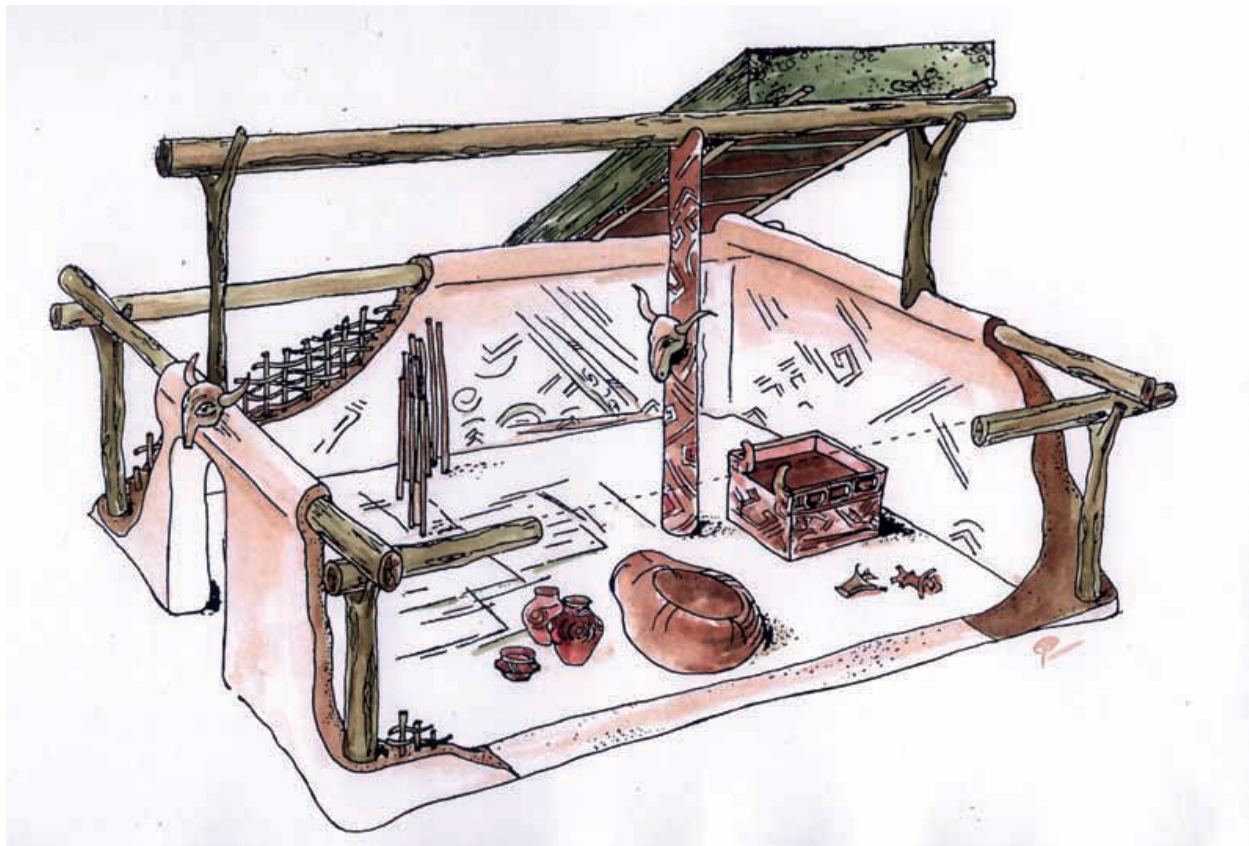
просторије (*c.f.* Трпиновић 2013: 55–128; Спасић 2015). Поред основних дневних активности, које су се одвијале у кући (попут спавања, спремања хране и чувања намирница), познато је и да су се и поједине производне делатности дешавале у кући (обрада текстила, камених и коштаних алатки...). Такође, верује се и да су неки делови куће били симболички устројени, те да је просторна организација била старосно и родно дефинисана (*c.f.* Spasić 2012a: 26–32).

2.3.1 Посебни облици архитектуре

Један део *специфичних* облика винчанске архитектуре и *специфичан* карактер унутрашње организације простора тумачен је као *посебан* у односу на *устаљене, обичније* типове објеката. Реч је о неколико винчанских објеката (Јаково, Парца и низ других објеката у румунском Банату и Трансилванији), који су због високе концентрације и акумулације *посебних* облика материјалне културе у њима (фигурине, букраниони и сл), те због присуства орнаментисаних зидова и различитих *неуобичајених* архитектонских инсталација тумачени као храмови или објекти *посебне, култне намене* (*c.f.* Jovanović 1991; Lazarović and Lazarović 2010; Lazarović and Lazarović 2014). Основни интерпретативни импулс и позадина оваквог тумачења објеката из Јакова, Парце, Гуре Бачулуи и др. долази као директна асоцијација на формалне аналогije са сличним објектима на малоазијским локалитетима попут Чаталхијика. Иако данас напуштене (*c.f.* Hodder and Meskell 2010; Lichter 2014), интерпретације Џ. Меларта о храмовима на Чаталхијуку (Mellaart 1962; Mellaart 1963) и данас се износе као један од одлучујућих аргумената за идентификацију *култних објеката* у винчанској култури (Lazarović and Lazarović 2014). Наведени винчански објекти тумачени као храмови веома су значајни и за разумевање корпуса дисертације будући да је у њима констатована велика количина материјалне културе са представама животиња (букраниони, жртвеници, зооморфне фигурине, архитектонске структуре са представама животиња). Данашња евиденција указује да су сви побројани елементи који су тумачени као одлучујући за интерпретацију појединих објеката као храмова подједнако присутни и у објектима, чија се профана намена не доводи у питање. Букраниони су тако евидентирани у читавом низу винчанских кућа (Стублине, Гомолава, Винча) чија је примарна намена било становање. Евиденција о присуству орнаментисаних зидова у стамбеним објектима у Матејском броду и Гомолави (*c.f.* Петровић 1992), те појава

структура за складиштење и сервирање хране са представама животиња на Дивостину и Јакову (Јовановић и Глишић 1961; Bogdanović 1988; Spasić and Živanović 2015) не говоре у прилог тези о храмовима. Овај податак веома је важан за сагледавање улоге материјалне културе са представама животиња. Кућа и свакодневне активности су тако примаран контекст инструментализације представа животиња, а не *посебни облици архитектуре*.

Слика 2.2 Реконструкција *винчанског храма* на основу тлоцрта куће 2 из Јакова (Јовановић 1991)

2.4 Посебни облици материјалне културе

Категорија *посебни облици материјалне културе* обухвата велики корпус налаза карактеристичних за готово све неолитске културе на Балканском полуострву (антропоморфне и зооморфне фигурине, модели кућа, жртвеници, букраниони, амулети и др.). Наведени облици материјалне културе обично су тумачени и публиковани као култни или ритуални предмети (*c.f.* Гарашанин 1968; Срејовић 1968). Термин *посебни облици*

уводим како бих избегао уопштено имплицирање њихове симболичке улоге и функције.⁴ Посебни облици винчанске материјалне културе предмет су археолошких студија више од једног века. Развој мисли и теоријских поставки углавном је био у тесној вези са начином тумачења антропоморфних представа, бар када је реч о фигуралној пластици. Тако су расправе махом биле фокусиране на питања употребне улоге ових предмета. Непостојање критичког приступа, хеуристичка и анегдотска тумачења главна су обележја традиционалног приступа материјалној култури уопште. С тим у вези ови предмети довођене су у везу са култовима, ритуалима и религијом, без икаквог циља извођене су формално-стилске аналогije, грађа је селективно публикована... Прва фаза у тумачењу обележена је радовима М. Васића, М. Гарашанина, Д. Гарашанин, Д. Срејовића, Н. Тасића, М. Гимбутас и других (Васић 1932–1936; Гарашанин 1951; Гарашанин 1968; Срејовић 1968; Тасић 1973; Gimbutas 1982).

(Анти)Реторика у тумачењу *посебних облика* винчанске материјалне културе подразумевала је интерпретацију и контекстуализацију ритуалне улоге ових предмета у односу на претпостављену: 1. аграрну економску основу винчанских заједница и 2. друштвену организацију зајединице са одликама матријархата и матрилокалног пребивања (*c.f.* Gimbutas 1982; *contra c.f.* Глишић 1968: 44–45). С тим у вези *посебни облици* су паушално довођени у везу са земљорадничком економијом винчанских заједница и култом плодности. Данас је већ добро познато да су бројне винчанске заједнице имале знатно варијабилније економије које су се негде ослањале на земљорадњу, негде на сточарство (Orton 2008), лов и риболов (Russell 1993) и металургију (Jovanović 1982). Различите економије утицале су и на продукцију *посебних облика*, па су генерализујуће тезе о њиховом земљорадничком карактеру потпуно депласиране. Разлике у економији винчанских заједница сасвим изузетно се огледају и у различитим приступима обликовању *посебних облика*. Карактеристике корпуса указују да су винчанске заједнице које су имале различите економске стратегије производиле сличне облике материјалне културе са представама животиња. Једини изузетак би могли да представљају специфични облици градачких жртвеника са представама јелена, који се у већем броју појављују у насељима винчанских заједница које су се бавиле металургијом (Рудна Глава, Плочник). Са друге

---

⁴ Симболичка посебност и особеност осталих облика винчанске материјалне културе (посуде, алатке од кости, рога и камена и др.) никако се не умањује увођењем ове класе предмета.

стране утицај друштвене организације и нарочито облика брачног пребивања на продукцију представа животиња код винчанских заједница је још увек веома упитан, на првом месту због тога што постоје озбиљне интерпретативне тешкоће у идентификацији различитих аспекта социјалне организације винчанских заједница (*c.f.* Porčić 2010). Обе трасе интерпретације ипак уводе изузетно важне социокултурне аспекте за разумевање *посебних облика*.

И поред свих недостатака у критичком приступу и интерпретацији, публикован је велики корпус грађе, који и данас представља солидну основу за ревидирање приступа и промену тежишта анализе са функционалних и употребних тумачења ка питањима на која је могуће дати одговор(е).

Приступ грађи ни данас није битно другачији. Истраживачка питања нису промењена, већ је само настао отклон од било каквих тумачења. Већа пажња се поклања контекстима налаза, али будући да изостаје помак у тумачењу функције, налази се публикују без критичког апарата, инстинктивно – јер се зна и претпоставља да су некако битни (*c.f.* Bailey 2000). Иако постоје значајнији искораци од уобичајене праксе у тумачењу винчанске пластике (*cf.* Николић и Перић 2008; Nikolić and Vuković 2009; Vuković and Perić 2014; Тасић 2011; Crnobrnja 2010; Porčić 2011; Porčić 2012b; Porčić and Blagojević 2014), њих је још увек премало да би се надокнадиле деценије несистематског приступа грађи. Стање проучавања и анализа винчанских зооморфних представа може се битно поправити само уколико се поставе нова истраживачка питања, те ако се правилно схвати и разуме потенцијал који овај вид материјалне културе може имати за разумевање неолитског живота.

Поглавље 3

ЉУДИ, ЖИВОТИЊЕ И ПРИРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

3.1 Кратка историја односа људи, животиња и природног окружења

Готово да не постоји друштво или заједница на чији живот одлучујуће не утиче природно окружење, али и животиње и биљке са којима људи деле свој хабитус. Утицаји у овом систему су обострани, а сви актери у мрежи су активни и у већој или мањој мери утичу на начин и динамику концептуализације и трансформације свих делова система. Иако је утицај човека у односу на околиш и друге животиње у њему свакако највидљивији, константни повратни утицаја природног окружења и живог света на живот људских заједница указују на изузетну комплексност односа у овом систему. Тумачење перцепције простора у археологији дивергирало је значајно у последњих сто година у односу на опште интрепретативне парадигме, од тумачења простора као статичке, физичке датости, преко препознавања читавог низа обостраних утицаја у релацијама човек-околина, до увођења феноменолошких аспеката у проматрању простора као културног конструкта (*c.f.* Aston 1985; Tilley 1994; Ingold 2000; Johnson 2007). Ригидна подела на домен културе и домен природе у околишу данас је углавном напуштена у корист флуидне природе обеју антропоцентричних категорија (*c.f.* Descola and Pálsson 1996: 2–9). Проучавање односа људи и животиња доживело је сличне интрепретативне трајекторије, од аристотеловског и картезијанског поимања животиња, преко функционалистичког и позитивистичког схватања животиња као универзално пасивних актера, који обезбеђују испуњавање различитих људских потреба до структуралистичких и постструктуралистичких парадигми које препознају бројне симболичке елемете и узајмни утицај у интеракцијама људи и животиња (*c.f.* Shanklin 1985; Ingold 1987; Willis 1994; Lippit 1998; Mullin 1999; Wolfe 2003; Gilhus 2006; Schalow 2006; Rusell 2010).

Британски антрополог Тим Инголд описао је динамику развоја односа између људи и животиња као дугорочан процес *од поверења до доминације* (Ingold 2000: 61–77). Ова звучна метафора односи се и на развој односа човека са својим природним окружењем. Најчешће се сама теза *од поверења до доминације* односи на преломну тачку у историјама бројних заједница са економије ловаца-сакупљача ка земљорадничкој и сточарској економији у којима је човек успоставио *доминацију* над природом кроз процес доместификације. Ипак, тај процес *од поверења до доминације* није линеаран. Постоје бројни примери традиционалних друштава али и праисторијских заједница из архолошког записа, које никад нису биле део тог процеса, већ су заувек остале ловци-сакупљачи без икаквих претензија за обезбеђивањем сигурности кроз припитомљавање природе. У таквим ловачко-сакупљачким заједницама њихово природно окружење и дивље животиње остају да буду центар њиховог разумевања света, док у заједницама које су направиле тај корак *од поверења до доминације* доместификати (биљке и животиње, али и култивисана поља) постају централна кохезиона тачка схватања живота и социокултурних односа. Са друге стране, и у заједницама које деле сличан начин живота и економију постоје значајне разлике у перцепцији природног окружења и животиња. Тај однос зависи и од бројних фактора који нису искључиво економски и у тесној су вези са различитим социокултурним традицијама тих заједница.

Физичке манифестације перцепције природног окружења и животиња у материјалној култури исказују се на много начина. Многе ловачко-сакупљачке заједнице су израђивале предмете инспирисане природом и животињама (палеолитске заједнице Централне и Западне Европе, мезолитске заједнице Ђердапа). Још су бројнији такви примери материјалне културе земљорадничких и сточарских заједница у археолошком запису (Старчевачка култура, Винчанска култура, Ватинска култура). Са друге стране бројне етноантрополошке студије традиционалних сточарских и земљорадничких друштава показују да такви облици материјалне културе могу изостати упркос необично снажној вези и односу са природним окружењем и животињама.

3.1.2 Неколико примера односа људи, животиња и природног окружења у традиционалним ловачко-сакупљачким и земљорадничким заједницама

Припадници Мбути заједнице из Итури шума у источном Заиру препознају своју зависност од шуме која их окружује тако што је ословљавају са *Мајка* или *Отац*. Кажу да тако чине због тога што им шума обезбеђује заштиту, заклон, топлину, одећу-баш као што и родитељи то раде (Turnbull 1965:19; Tilley 1994: 36, 37). Овакав однос је безуслован, шума даје не очекујући ништа заузврат. Перцепција природног окружења и шуме код ловачко-сакупљачких заједница тако је у супротности са перцепцијом седентарних заједница, које природно окружење и шуму доживљавају као претке, а не као родитеље (Tilley 1994: 36, 37).

Асчуаг заједнице Горње Амазоније су претежно земљорадници, који су специјализовани у гајењу маниоке. Центар њиховог живота су куће, које су окружене пољима и шумом. Иако се од мушкараца очекује да припреме земљиште за сејање маниоке, сејање, култивација и одржавање њиве, као и жетва су у потпуности женски посао. Мајчинство жена се протеже и на биљке у њивама Асчуаг заједница. Асчуаг мајке као да имају две гране потомства, њихову билошку децу и њихове биљке. Често се у традиционалним митовима помиње како су две линије потомства у константном, тихом надметању за мајчину негу (Descola 1994: 206; Ingold 2000: 82). Иза њива Асчуаг заједница су шуме, које су у потпуности мушка сфера природног окружења Асчуаг-а. Односи мушкараца и животиња које лове су веома слични односима који они иначе имају са својим рођацима и комшијама. Из свега се наслућује да се добар део перцепције природног окружења Асчуаг заједница, као и њихов однос са биљкама које гаје и животињама које лове уплиће и у њихову космогонију и друштвене односе.

Заједнице са планине Хаген (Хагенери) са Нове Гвинеје су претежно земљорадници, који гаје слатки кромпир, *taro* i *yams* у искрченим шумама, а подједнако важна економска грана је и узгој свиња. Хагенери имају реч *mbo* која означава активност сејања биљака али и биљке које гаје. Такође, овај појам се може односити и на било коју тачку развоја у људском друштву, па тако и прасе које расте може бити *mbo* у смислу развоја, током ког ће заузети своје место у крду, исто као што и припадници заједнице могу бити *mbo* у односу на њихов положај у друштву (Ingold 2000:83). *Romi* је исконски бинарни опозит (*c.f.* Hodder 1990) у односу на појам *mbo*. Појам *Romi* код Хагенера се односи на све ствари и силе које

су изван људског домена. Сви доместификовани принципи имају своје опозите у дивљој сфери, а то су *Romi*, попут дивљих свиња и других шумских животиња. Такође постоје и *Romi* духови који брину о дивљим биљкама и животињама баш као што људи брину о свињама и усевима (Strathern 1980:192). Иако термини *mbo* и *romi* изгледа да као да одговарају нашој перцепцији припитомљеног и дивљег, они се заправо донекле разликују. Тако Хагенери немају претензију да потчине дивље, *romi* је тако само ван зоне људске бриге и социјабилности (Ingold 2000:83).

Као и многе друге афричке заједнице и народ Dogon из Малија прави оштре супротности и разликује појмове за село-*ana* и *oru*-шуме. У својим селима Dogon заједнице гаје поједине врсте житарица и лук, али су такође веома зависни и од шуме. Шума им пружа неопходну дрвну грађу за огрев, градњу кућа и печење керамичких посуда (Ingold 2000: 83). У шуми се налазе и друге биљке и животиње које Dogon заједнице користе. Ипак значај шуме у Dogon заједницама не лежи само у листи њених ресурса које користе. Шума је за Dogon-е извор живота, па самим тим и све постојеће мудрости, силе и знања. Космологија Dogon заједница тако предствља једну врсту ентропског система у коме је одржавање и постојање живота у селу директно зависно од континуираног дотока виталних сила из шуме. А те силе су понекад јаче или слабије (Ingold 2000: 84).

3.1.3 Мезолитска заједница Лепенског Вира: перцепција окружења и однос са животињама

Полазиште за проучавање историје односа људи и природног окружења, те људи и животиња на централном Балкану треба тражити у самом почетку седентарног начина живота у овим крајевима, око 7000 година п. н. е. То је време када мезолитске заједнице културе Лепенског Вира насељавају подунавске области у Ђердапу (*c.f.* Срејовић 1969; Radovanović 1996; Radovanović 1997; Borić 2002; Perić i Nikolić 2011). Ови ловци-сакупљачи су први становници Балкана, који су кроз компликоване процесе душтвене трансформације и природне адаптације освојили и припитомили физички простор и обликовали га сходно својим потребама. Насеље у Лепенском Виру броји неколико десетина трапезоидних кућа, организованих тако да чине једно од првих трајних насеља праисторијске Европе. Освајање простора Ђердапске клисуре је било веома динамично и подразумевало је укроћивање природе и њено укључивање у културну матрицу заједнице. Један од најмаркантнијих

примера физичке манифестације односа природног окружења у материјалној култури у археолошком запису свакако су трапезоидне куће заједница Лепенског Вира. Основе трапезоидних кућа на Лепенском Виру тако потпуно одговарају изгледу и облику Трескавице-монументалне стене такође трапезоидног облика. Можемо само претпоставити колики је значај имало природно окружење у космогонији и свакодневном животу становника Лепенског Вира, ако су њихове куће имале идентичан облик као стена на које њихово насеље гледа. Тако, имајући у виду чињеницу да су куће становника Лепенског Вира биле централно место њиховог живота и смрти, није без основе ни претпоставити да су заједнице Лепенског Вира могле гајити сличан однос према свом природном окружењу онако како је то и код Мбути пигмеја из Итури шума.

У прилог тези о необично емотивном односу и јакој вези коју су заједнице Лепенског Вира имале са својим природним окружењем иде и археолошка евиденција о погребном ритусу. Већина становника Лепенског Вира сахрањена је скелетно и то тако што оријентација скелета прати оријентацију Дунава који је протичао непосредно испод насеља. Сахрањивање је често обављано испод подова кућа (*c.f.* Срејовић 1969; Radovanović 1996; Bogić 2007), што је још један од показатеља који говори о блискости појимања живота и смрти са природним окружењем (облик кућа/облик Трескавице; оријентација сахрањивања/оријентација тока Дунава; сахрањивање у кући/рођење у природи?).

Најранији непосредни пример односа људи и животиња на Централном Балкану такође је евидентиран у култури заједница Лепенског Вира. Заједнице Лепенског Вира имале су ловачко-сакупљачку економију, која се у великој мери заснивала на експлоатацији речних ресурса Дунава - на првом месту риболову великих моруна и јестери. Природу односа између моруна и становника Лепенског Вира не бисмо могли ни наслутити без сагледавања монументалне пластике са овог локалитета (Срејовић 1996; Radovanović 1997; Bogić 2005). Значајан број антропоморфних камених скулптура са Лепенског Вира има бројне елементе који одговарају анатомским детаљима риба: очи, уста, крљушт. Символика те прве монументалне скулптуре, можда говори и о томе да су становници Лепенског Вира моруна посматрали као родитеље, браћу, или... Додатни показатељ у односу људи и риба из овог периода потиче са истовременог мезолитског локалитета Власац, такође на обали Дунава. У једном од гробова пронађена је огрлица од зуба сурпинида из рода шарана (Cristiani, Živaljević and Bogić 2014). Коришћење рибљих зуба за израду огрлице представља

налаз без аналогije у праисторији Централног Балкана. Имајући у виду и чињеницу да је сам квалитет сировине веома лош, израда перли за огрлицу говори о значају који су рибе имале у животу и смрти мезолитских заједница Ђердапа.

Чини се да су заједнице Лепенског Вира имале и изузетно комплексан однос са псима и вуковима о чему сведоче гробови са псећим вилицама на Лепенском Виру и гроб са скелетом пса на Власцу (Radovanović 1999). И. Радовановић место паса и вукова у идеологији и симболици Лепенског Вира тако види у контексту њихове метафоричке улоге у креирању друштвених односа и концептуализацији идентитета ловаца и предака, али и као снажну метафору колективног идентитета мезолитских заједница у односу на неолитске заједнице из окружења (Radovanović 1999).

Колико су природно окружење и животиње чинили централно место у космогонији мезолитских заједница и дефинисању њиховог живота говори и чињеница да су се становници Лепенског Вира одлучно опирали новом начину живота, који су у ове крајеве донели први пољопривредници и сточари из Мале Азије (*c.f.* Whittle 2003). Упркос бољитку, који је доносио нов начин живота технолошки напреднијих суседа (доместификоване животиње, биљке...), заједнице културе Лепенског Вира наставиле су да граде исте куће и да живе онако како су то чинили њихови преци, живећи у скромним шаторастим конструкцијама трапезоидног облика које имитирају облик суседне стене, ловећи моруне, правећи риболике скулптуре, сахрањујући се у истој оријентацији како тече Дунав. Све то недвосмислено указује на то да је однос са природним окружењем и животињама био основни елемент идентитета мезолитских заједница Ђердапа.

На основу етноантрополошких података код ловаца – сакупљача заиста се не може пронаћи нешто што би одговарало западном концепту природе. Ове заједнице не виде суштинску разлику између опхођења према људским и нељудским чиниоцима из окружења. На основу изложеног, а првенствено из радова Тима Инголда, јасно је да код оваквих заједница све почива на истом принципу поверења. То би значило да је осећај са којим ловци тврде да познају животиње и старају се о њима потпуно идентичан осећају са људима.

Начело поверења које лежи у сржи ловачко – сакупљачке друштвености не оставља простора за односе доминације било које врсте. Такође и ригидна подела коју западна мисао и наука праве између друштва и природе, особа и ствари, за ловце и сакупљаче не постоји. За њих не постоје два света већ само један који обухвата сву разноликост (Ingold 2000: 399–

410). Не постоји тежња ни потреба за контролом над природом, већ само хармонија исправних односа са бићима у окружењу.

3.2 Природно окружење у винчанској култури

У претходном поглављу изнет је општи преглед околиша који су настањивале различите винчанске заједнице на централном Балкану (поглавље 2.3.1). Готово све досадашње студије о винчанском природном окружењу третирају искључиво физичке особине простора, углавном са циљем да се категорички карактеристични природни елементи (*c.f.* Charman 1981; Ристић-Опачић 2005). Природно окружење је тако посматрано као статични актер који треба да испуни одређене услове неопходне за остваривање човековог живота у њему (одређена врста земљишта, близина водотока, шума, лежишта сировина и сл). Иако је реч о тек основној евиденцији физичких особина винчанске изграђене околине до сада не постоји ниједна елементарна студија карактеристичних облика продукције простора и различитих интервенција винчанских заједница у њиховом природном окружењу. Сумаран преглед расположиве евиденције указује да су интервенције винчанских заједница у околишу углавном везане за модификације природне околине у обезбеђивању услова за становање и бројних економских потреба. Те су модификације утицале не само на измењену физичку појавност околиша, већ и на животиње и биљке. Колике су размере тих модификација може се наслутити из примера Беловода, Плочника, Селевца и других винчанских насеља, који су заузимали површину од неколико десетина до преко сто хектара. Изградњом насеља и свих насеобинских елемената и присуством људи трајно је промењен карактер шире микрорегије поменутих насеља. О могућем утицају интензификације земљорадње у винчанској култури на природну околину не може се много рећи, будући да изостају основни аналитички оквири, али би размере могле бити велике. Са друге стране, нису биле потребне ни веће интервенције у околишу да би се променио његов карактер, па је и подизање мањих насеља свакако утицало на природну физиономију, биодиверзитет, миграторне правце животиња и сл. Реконструкција односа човека и природног окружења у праисторији знатно је отежана стањем расположиве археолошке евиденције. Ретки су недвосмислени примери утицаја околиша на културу праисторијских заједница, попут напред описане интеракције између заједница Лепенског Вира и њиховог околиша.

Неколико посредних показатеља могло би ипак упућивати на карактер утицаја које је природно окружење могло имати на неке од елемената културе винчанских заједница. У бројним студијама дефинисан је читав низ карактеристичних регионалних *група* винчанске културе, а Ц. Чепмен је издвојио чак 36 регионалних група (*c.f.* Chapman 1981: 22–31; види поглавље 9.2). Неколико Чепменових група попут групе 31, која укључује Потпорањ, Ат, Церовицу и групе 1 која укључује винчанска насеља у околини епонимног локалитета (Chapman 1981: 188, 189, Fig. 13), али и групе локалитета у микрорегији Дренског вуса (Crnobrtња 2014; Спасић 2015), те насеља типа обровац у Посавини и Подрињу (Трипковић 2013: 211, 212) указују на могуће правце у реконструкцији утицаја природног окружења. Све наведене регионалне групе показују значајан ниво сличности у погледу обликовања изграђене околине и модификације природног окружења и на првом месту знатан ниво формално-стилске хомогенизације материјалне културе. Сви наведени елементи указују на постојање снажних групних или регионалних идентитета. Слично мочварно окружење насеља типа обровац условило је сличне модификације природног окружења и вероватно сличну економију дестина различитих винчанских насеља у овој регији. На сличне начине су и крајолици Дренског вуса и Чепменових група 1 и 31 утицали на сличне стратегије у обликовању изграђене околине, економију и материјалну културу. Сасвим сигурно заједнице, које су насељавале поменуте микрорегије, изражавале су свој идентитет и кроз припадност и везу са одређеним крајоликом, а не само кроз чињеницу да живе у одређеном типу насеља, држе рогату стоку или праве црно глачане посуде.

3.3 Животиње у винчанској култури

Улога животиња у винчанским заједницама може се сагледати захваљујући бројним археозолошким анализама које су третирале читав низ питања везаних преваходно за економију. Данас су релативно добро познати подаци о заступљености појединих врста гајених и ловљених животиња, сезоналности, обрасцима убијања и касапљења, те одређене тафономске карактеристике (*c.f.* Bököny 1974; Bököny 1988; Greenfield 1986; Greenfield 1991; Russell 1993; Orton 2008). Подаци о фауни са налазишта на којима је регистровано присуство ране и касне фазе винчанске културе, потичу са малог броја локалитета. Ипак, забележен је значајан пораст процентуалног учешћа говечета у касној фази винчанске културе у односу на рану. Ортон (2008; 2012) предлаже да ова појава може указивати на

интензификацију производње (са циљем да се задовољи потреба растуће популације за храном) или повећану конкуренцију међу домаћинствима, као израз друштвених промена у региону. Такође, сматра да увећана стада говеда могу бити показатељи увећане мобилности становништва током овог периода, односно да они постају мобилнији у потрази за пашњацима за напасање стоке (Orton 2008, 2012). Иако нису изражене, промене су уочене и у експлоатацији дивљих животиња, при чему се у каснијим фазама удео лова у економији смањује (Orton 2008, 2012). Значај лова на каснонеолитским налазиштима варира. Тако на Опову око 70% остатака чине дивље животиње (Russell 1993), на Винчи – Белом Брду остаци домаћих животиња незнатно (53%) су бројнији од дивљих (Dimitrijević 2008), а на Дивостину дивље животиње чине око 15% (Bökönyű 1988). У касном неолиту гајење домаћих животиња поприма одлике специјализованог сточарства. Говече је најчешћа гајена врста животиња, док у односу на претходни период, узгој свиња се повећава, а гајење оваца и коза опада.

Из сумарног описа физиономије досадашњих археозоолошких истраживачких пројеката јасно се уочава тежња ка реконструкцији улоге животиња у обезбеђивању економских услова неопходних за живот људи. Социјална и симболичка улога животиња у винчанским заједницама била је предмет далеко мањег броја студија. Н. Расел објавила је неколико пионирских радова који третирају ове аспекте у контексту винчанске културе (Russell 1998; Russell 1999). Метричка анализа и анализа образаца горења животињских костију са Опова тако указују на конзумирање меса јелена током комуналних гозби у којима је јелен као животиња имао значајну друштвену улогу (Russell 1999: 164–166, Т. 9-4). Таксономска анализа са истог локалитета указује на високу заступљеност дивљих животиња у односу на домаће, готово 70%:30% (Russell 1993). Узимајући у обзир чињеницу да локални крајолик није најпогоднији за гајење говечета, те да већина меса неопходног за исхрану винчанске заједнице са Опова потиче од дивљих врста, Н. Расел је гајење говечета на овом насељу довела у везу са симболичком акумулацијом богатства и друштвеног престижа (Russell 1998). Ову аргументацију додатно ојачава и податак да су на многим винчанским локалитетима у значајном броју заступљене кости старијих мушких индивидуа, који свакако нису држани због исхране (*c.f.* Orton 2008: 299). Све наведено говори у прилог великом симболичком и друштвеном значају говечета у винчанској заједници, а на такав закључак упућује и анализа корпуса представа у дисертацији. Бројни примери праксе

полагања лобања паса, говечета, свиња, оваца и јелена у комеморативним депозитима говори о значају реторике и симболике животиња у сигнификацији одређених догађаја у локалним историјама винчанских заједница (поглавље 9.4).

Начин и место држања домаћих животиња у винчанским насељима до данас нису реконструисани. Д. Ортон наводи да су животиње могле бити чуване у самом насељу, у засебним или у стамбеним објектима, али и ван насеља (Orton 2010: 298; Orton 2012: 31, 32) Неколико посредних података сасвим условно указује да су животиње држане или да су један део времена проводиле у непосредној близини кућа или унутар њих. Реч је о отисцима копита овце или козе на подницама објекта из Матејског брода и куће 1_2010 из Стублина (сл. 3.1). Иако Д. Ортон интерпретативни потенцијал ових налаза за реконструкцију места држања животиња означава као анегдотски показатељ (Orton 2012: 32), оба налаза недвосмислено указују да су животиње, ако ништа друго, повремено смештане у кућама на Матејском броду и Стублинама.

Слика 3.1 Отисак копита козе или овце на фрагменту поднице из куће 1_2010 са Стублина

Археозоолошким анализама је тако успешно реконструисан економски значај појединих врста животиња у винчанској култури, а Д. Ортон и Н. Расел су на основу анализа студија случаја и крос-културних аналогича успешно маркирали читав низ могућих интеракција између појединих врста животиња и људи (*c.f.* Orton 2008: 292 – 307; Russell 2012). Обрасци убијања и касапљења, те тафономске анализе костију донекле указују и на друштвене обрасце понашања, укључивање више домаћинстава у лов дивљих врста, дељење меса и сл (Orton 2008). Анализа корпуса материјалне културе са представама животиња у дисертацији указује на читав низ другачијих врста интеракција, које нису могле бити препознате у археозоолошким истраживањима. Контекстуалном анализом успешно је осветљен и однос одређених старосних и родних структура са појединим врстама животиња, те симболичка реторика животиња у свакодневним активностима и ритуалној пракси (види поглавље 9.4).

# Site	Cultural phase	Region	Reference	Sieving	NIISP	Cattle	Pigs	Caprines	Dog	Red deer	Roe deer	Aurochs	W. Pig ¹	Other	% Wild	Bionetry	Age data ²	Seasonality
1 Divostin II	Vinča D	Šumadija	Bökönyi 1988	Very little.	10785	62.7	10.1	11.4	0.9	3.9	0.4	5.8	4.6	0.3	15			
2 Drenovac	Vinča A-D	Morava Valley	Russell 1993	0%	123	30.1	10.6	27.6	?	18.7	4.9	4.1	1.6	?	29			
3 Selevac	Vinča B-C	Šumadija	Legge 1990	100% (0.7mm)	7442	38.0	26.5	20.7		11.1	3.8				34	0	0	0
4 Belovode	Vinča	Eastern Serbia	Jovanović <i>et al.</i> 2003; 2004	?	1046	42.0	25.9	25.0	5.9			1.2			1			
5 Boljevci	Vinča B1	Eastern Serbia	Lazić 1988b	?	437	92.2	2.5	3.2	0.0	0.5	0.0	1.1	0.5	0.0	2.1			
6 Gomolava I	Vinča B2-D	Srem	Clason 1979	0%	2659	37.0	17.9	8.0	1.5	17.6	4.8	1.3	11.2	0.6	38	0	0	
7 Korbovo	Vinča B-C	Đerdap	Chapter 6	Probably 0%	3240	47.7	6.0	1.8	1.8	24.6	3.4	2.8	11.7	0.2	42.7	0	0	0
8 Anza IV	Vinča B	Macedonia	Babović 1986; Blazić pers. comm.	?	6540	45.9	6.2	8.8	1.5	30.4	1.1	0.3	4.8	1.2	20-40			
9 Opovo	Vinča C	Banat	Bökönyi 1976	100% (3mm)	3007	16.5	11.7	68.7	1.2	0.7	0.0	0.7	0.2	0.3	3.8	0	0	
10 Petnica 1-3	Vinča B-D	Upper Kolubara	Russell 1993	<50%	13084	22.6			3.3	3.8	37.9	10.9	1.2	18.1	2.2	65-70	0	0
11 At	Vinča C/D	Banat	Greenfield 1986; Arnold & Greenfield 2006	0%	632	30.7	13.8	2.8	2.7	36.7	6.3	2.4	3.8	0.8	50.8	0	0	
12 Stražari	Vinča A/B	Šumadija	Greenfield 1986; Arnold & Greenfield 2006	20% (10 mm)	570	30.0	19.6	3.0	0.4	30.4	7.5	0.9	5.4	2.8	47	0	0	
13 Liubcova - Ornița	Vinča A-C	Đerdap	Chapter 6	>50% (10 mm)	3657	30.9	6.6	6.1	0.9	32.6	7.4	0.4	12.6	2.5	53	0	0	0
14 Oraștie	Vinča B	Transylvania	Russell 1993	?	447	44.3	5.4	3.1	?	22.8	1.6	12.5	9.0	?	46			
15 Pața tell 2	Vinča C	Banat	Arnold & Greenfield 2006	0%	2827.4	33.5	8.3	9.8	0.5	29.5	2.9	2.7	16.0	1.3	52.4	0	0	
16 Vinča	Vinča D***	Danube corridor	El Susi 1995a; 1996c	?	1106	56.1	3.2	2.0	0.2	34.7	0.2	1.2	2.4	0.2	38.7			
17 Gornea - Căușnița de Sus	Vinča A	Đerdap	El Susi 1998; 2003	?	2854	43.1	10.1	15.8		18.9	3.7	1.1	5.4	2.0	31.1			
18 Žarkovo	Vinča	Danube corridor	Dimitrijević in prep.	Some flotation	2624	22.4	18.3	12.0	5.5	21.5	5.9	0.6	9.5	4.4	41.8	0	0	
19 Rast	Vinča B2/C	Ottelia	Bökönyi 1990	0%														
20 Bardhosh	Vinča	Kosovo	Arnold & Greenfield 2006	0%														
21 Pața 1, 5-7	Banat	Banat	El Susi 1996c	?	1632	47.5	6.1	16.5	0.4	16.4	2.3	3.9	6.1	0.9	29.5			
22 Sănanđrei	Banat-	Banat	Schwartz 1992	?	249	41.8	18.1	3.2	0.8	30.1	4.4	0.4			1.2	36-54		
23 Foeni-Cimitirul Ortodox	Vinča C	Banat	Nicolăescu-Plopșor 1980	?	384										8.8			
24 Obre II	Foeni	Banat	Pipe n.d.	?	14													
25 Obre I C	Butmir III	Central Bosnia	El Susi 1995b; 1996a; 1996c	?	4472	26.8	11.6	8.8	0.2	25.4	6.1	3.8	17.0	0.3	52.5	0	0	
26 Rug Beir	Vinča	Macedonia	Jongsma & Greenfield 1996	0%	302	44.4	9.3	10.3	0.7	14.2	7.3	0.3	12.9	0.7	35.4	0	0	
			El Susi 2000; 2003	?	1150	52.9	9.1	7.9		13.0	8.5	0.6	6.5	1.6	30.2	0	0	
			El Susi 1996c; 2003	?	16037	43.1	13.2	17.8	1.5	15.1	1.8	3.5	3.3	0.7	24.4	0	0	
			Bökönyi 1974b	?	28937	65.2	13.1	7.4	1.1	5.6	1.1	3.1	2.5	0.9	13.2	0	0	
			Bökönyi 1974b	?	375	44.5	3.7	31.5	0.3	9.9	1.9	0.3	3.2	4.8		0	0	
			Schwartz 1976	100%?	693													

Табела 3.1 Упоредни приказ заступљености животињских врста на винчанским локалитетима (Orton 2010)

Поглавље 4

ТИПОЛОГИЈА МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СА ЖИВОТИЊСКИМ ПРЕДСТАВАМА

У овом поглављу ћу поставити типологију материјалне културе која носи недвосмислена животињска обележја. Детаљно ћу анализирати сваки издвојен тип; изнети податке о технологији производње, материјалима, димензијама, фрагментацији, контекстима налаза, хронологији. Такође, изнећу све расположиве податке који би могли да укажу на функцију/функције тих предмета, као и на место и начин интеракције са њима. При третману сваке од наведених категорија, у основним цртама навешћу и податке о другим облицима материјалне културе (антропоморфне фигурине, керамика, архитектура, термалне структуре) који су битни за њихово разумевање.

Корпус винчанске материјалне културе, који представља основ за проучавање иконографије представа животиња укључује велику количину разнородне грађе, која се може систематизовати на основу неколико узуса. Основне стилско-типолошке категорије тако чине: 1. Зооморфне фигурине; 2. Букраниони; 3. Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама; 4. Амулети. Свака од издвојених категорија материјалне културе може са даље рашчланити. Основно обележје целокупне грађе инспирисане животињама и животињским представама јесте материјал коришћен за израду - глина. Готово целокупан инвентар зооморфних представа у винчанској култури израђен је од глине. Камен се користи сасвим изузетно и, како се чини, реч је о специфичним облицима фигуралне пластике карактеристичне за рану и средњу Винчу (*c.f.* Гарашанин 1951; Antonović 2003). Најбројнију групу налаза чине фигурине, затим следе амулети, зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама, док су букраниони најслабије заступљени.

4.1 Зооморфне фигурине

Поред дршки са представама животиња и жртвеника зооморфне фигурине представљају најчешћи облик материјалне културе у ком се приказују животиње. Зооморфне фигурине појављују се као инвентар готово свих истраживаних винчанских насеља. Тренутна евиденција показује да је однос антропоморфне и зооморфне пластике од 1:15 до 1:20 у корист антропоморфних представа.⁵ Саме зооморфне фигурине нису хронолошки осетљиве, али се за поједине детаље у иконографији представа може рећи да су одлика старије или млађе фазе винчанске културе. То се најпре односи на начин представљања очију, који прати развој представа очију на антропоморфној пластици, код којих је већ давно уочено да су урезане и угласте очи одлика старијих фаза винчанске културе (*c.f.* Tasić 1973: 21, 22, Sl. 1; Срејовић 1984: Сл. 33, 34; Петровић и Спасић 2009: 21). Поједини облици зооморфне пластике имају јако регионално обележје, и појављују се искључиво у ограниченим географским областима.

Технологија израде зооморфних фигурина уклапа се у обрасце уочене у антропоморфној пластици, и у већини случајева израда читавог корпуса пластике има јасна обележја локалне традиције, која се могу уочити и у технологији израде других предмета од печене глине. Зооморфне фигурине моделоване су ручно, углавном из једног комада глине, док су примери сложенијих представа моделовани композитно, и то углавном тако што су засебно обликовани тело, ноге, реп и глава фигурине. У тим случајевима и обрасци фрагментације јасно указују на сукцесиван приступ у моделовању појединих делова тела. Такав је случај са бројним зооморфним фигуринама без очуване главе, на чијем се месту налази мало удубљење, које јасно говори у прилог тези о засебном моделовању тела и главе животиње (Т. 6/3, 4; *c.f.* Петровић и Катић 2009: 130/кат. 161).⁶ Слична пракса уочена је и у корпусу антропоморфне и хибридне пластике, с тим што се тај процес чини далеко развијенијим и сложенијим (*c.f.* Talalay 1987; Talalay 1993; Vuković and Perić 2014: 251, 252). На појединим примерима зооморфних фигурина налазе се и отисци прстију, који указују на то да су један део ове врсте предмета израђивала и деца (*c.f.* Valj 2009; Valj 2011; Баљ 2010).

---

⁵ Однос антропоморфне и зооморфне пластике значајно се разликује од регије до регије. У северној Грчкој и Тесалији тај однос је чак 1:20 (Nanoglou 2009), док су на Чатал Хујуку зооморфне фигурине бројније од антропоморфних (Meskell and Martin 2012).

⁶ Овакви обрасци фрагментације констатовани су на великом броју фигурина четвороножаца са Гомолаве, Винче, Јакова и др.

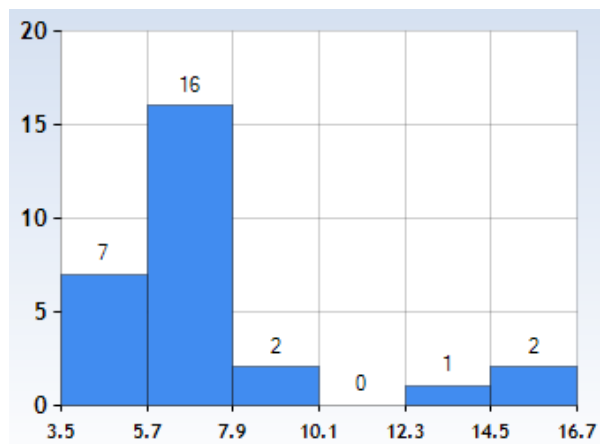
Зооморфне фигурине су већином печене у условима потпуне оксидације, мањи део фигурина није печен, већ су само осушене, док је тек незнатни број њих печен у редукционој атмосфери. Специфични поступци у технологији (састав глине, количина органских и неорганских примеса) и поступку обликовања и обраде разликују се од насеља до насеља и како је већ наведено стоје у вези са локалним керамичким традицијама.

Постављање једне опште, детаљне типологије зооморфних фигурина за цео винчански корпус готово је немогуће. Узимајући у обзир хетерогеност целокупног фонда зооморфне пластике типовање свих фигурина према јединственом систему категоризације са собом носи и опасност од замагљивања специфичности локалних иконографских образаца и традиција. Све до сада у целости публиковане збирке винчанских зооморфних фигурина са појединих локалитета (Дивостин, Селевац) објављене су уз антропоморфну пластику, као засебан корпус налаза, без детаљније разраде типологије и морфологије представа (*c.f.* Letica 1988: 173–181; Milojković 1990: 416, 417). Ограничен фонд зооморфних фигурина са појединачних локалитета није ни дозвољавао детаљнију категоризацију. Један од ретких праисторијских локалитета, са ког потиче већа серија животињских фигурина јесте онај са Чаталхијика, где је тренутно обрађено и делимично објављено око 1100 налаза (*c.f.* Martin and Meskell 2012: 404). Чак и овако велика збирка категоризована је у свега неколико основних типова, док су бројни подаци битни за интерпретацију и елементарну квантификацију бележени за сваки налаз посебно (*c.f.* Nakamura and Meskell 2006; Martin and Meskell 2012; Meskell 2015). Слична методологија обраде биће примењена и на винчанским зооморфним фигуринама. У једној сасвим сведеној типологији, винчанске фигурине животиња би се могле поделити у четири основна типа са бројним подтипovima и варијететима: 1. четвороношци; 2. остале зооморфне фигурине; 3. камене фигурине; 4. хибридне форме. Особености појединих облика, формални и метрички подаци свих налаза бележени су током обраде, што је омогућило издвајање карактеристичних иконографских образаца.

4.1.1 Четвороношци

Као и у корпусима зооморфне пластике са већине неолитских локалитета у југоисточној Европи најзаступљенији облик је фигура четвороножне животиње из

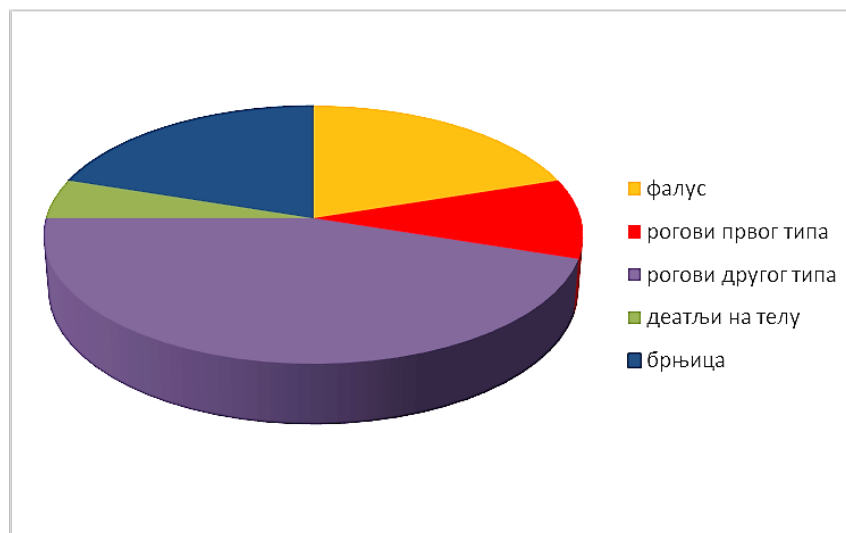
породице сисара, без обзира на то о којој животињској врсти је реч. Издвајања овог типа фигурина оправдано је из неколико разлога. Први и основни огледа се у чињеници да је код представа четвороножаца у великом броју случајева тешко одредити врсту животиње, па би те фигурине морале да се типују као неодређене представе, а јасно је да се ипак могу означити као представе неке врсте четвороножних сисара. Такве фигурине су ипак видљиве у квантификацији као подтип који обухвата неодређене врсте четвороножаца. Димензије фигурина четвороножаца групишу се у два распона: максималне дужине од репа до њушке до 4 цм и максималне дужине од репа до њушке од 4 до 8 цм. Метричка анализа фигурина са Беловода указује да највећи број четвороножаца има максималну дужину трупа од 5,7 до 7,9 цм, док је готово дупло мање налаза дужине од 3,5 до 5,7 цм (слика 4.1). Фигурине дуже од 10 цм су изузетно ретке, углавном су композитно моделоване, и то тако што су засебно обликовани труп, глава и удови. Фигурине четвороножаца мањих димензија најчешће су моделоване из једног комада глине, а глава и удови су обликовани извлачењем и ремоделовањем. Као јасно дефинисане представе могу се издвојити бовиди, пси, овце/козе, свиње, јазавци, док готово 30% свих фигурина четвороножаца одлази на представе неодређене врсте.

Слика 4.1. Хистограм дужина фигурина четвороножаца са Беловода

Највидљивија животињска врста у групи четвороножаца су бовиди са око 50% учешћа у корпусу (слика 4.3). Њихова најмаркантнија карактеристика су рогови, који могу бити моделовани на више начина. Два основна су лучни рогови повијени ка напред и лучни рогови повијени ка горе. Судећи по налазима са Беловода, далеко је заступљенији први тип рогова (слика 4.2). На глави се још пластично представља њушка, на којој се понекад налазе

и представе ноздрва, или хоризонтална перфорација која је вероватно приказ пробушене њушке за брњицу (Т. 1/1, Т.2/5, 8). Када су присутне, очи се представљају слично као и на антропоморфној пластици, пластично или урезивањем (Т.2/2, 5, Т. 4/1, 2, 4). Ноге су моделоване потпуно шематизовано, у виду тзв. патрљака, без икаквих анатомских детаља. Реп је обично кратак и повијен надолу. Представе бовида у фигуралној пластици важне су и због тога што се готово искључиво само на њима представљају и полне карактеристике животиње, у виду фалуса који је пластично моделован (Т. 1/1, 2, Т. 2/6, 8,). Особеност фигуралних представа бовида је и у присуству орнаментике на трупу животиње (Т. 4/1,2, Т. 5). Линеарно урезани орнаментални мотиви са обеју страна трупа не представљају природан изглед коже, већ неку врсту тканине пребачене преко трупа животиње или трагове бојења и осликавања трупа. Манир украшавања трупа фигурина бовида идентификован је на свега неколико примера, попут налаза са локалитета Беловоде, Корбово-Збрадила (Т, 1/1, 2, Т. 5) и Павловац-Чукар. Једино у корпусу са Беловода евидентиран је већи број фигурина бикова са довољно очуваним елементима представе. Поред добре заступљености два различита типа рогова, остали делови фигурина, попут брњице и фалуса приказани су на свега четири налаза (слика 4.2).

слика 4.2 Заступљеност појединих елемената представе на фигуринама бикова са Беловода

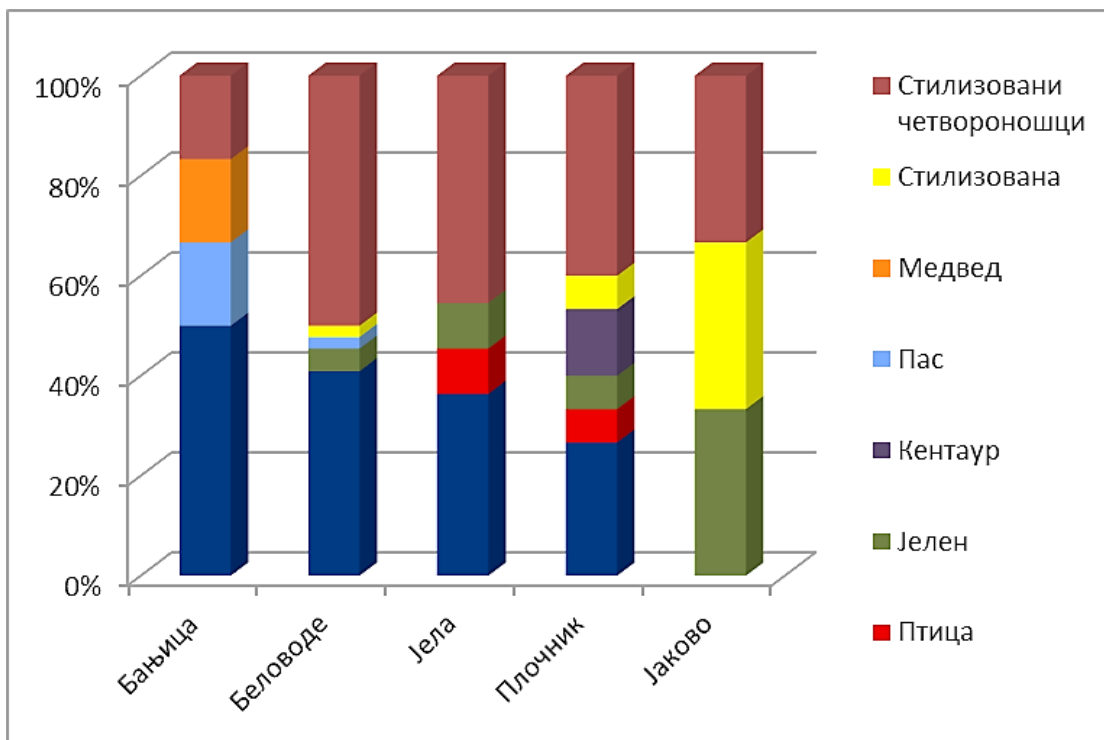
Контексти налаза фигурина бовида изузетно су важни за разумевање симболичких аспеката ових представа, али и за схватање улоге фигуралне пластике у друштвеној пракси винчанских заједница. Фигурине бовида пронађене су у различитим контекстима у

оквиру винчанских насеља (подови стамбених објеката, јаме за складиштење, отпадне јаме, отворени простори...), а групни налаз четири фигурине бика поред пећи у једној од кућа са Беловода (*c.f.* Šljivar and Jasanović 2005; Spasić 2012b) и групни налаз четири фигурине бика у плиткој јами поред отвореног огњишта на локалитету Павловац-Чукар имаће велики значај за тумачење животног циклуса и симболичке праксе ових представа.

Представе осталих врста четвороножаца, које се са сигурношћу могу идентификовати не разликују се много у погледу технологије израде фигурина бовида. Представе паса нешто су другачијих пропорција него друге фигурине четвороножаца. Углавном је реч о фигуринама чији је однос димензија максималне висине трупа и максималне дужине тела од њушке до репа око 1:2. Поред шематизованих ногу и репа на релативно ниско постављеном трупу налази се сумарно моделована глава на којој су пластично моделована њушка и уши готово једини детаљи (Т. 3). На свега неколико примера представљена су и отворена уста (*c.f.* Игњатовић 2008: 243, кат. 119), док се на њушци једне фигурине пса из Дивостина налази и хоризонтална перфорација која би могла да указује на постојање неке врсте брњице или сл (Т. 7/4). Представе осталих животиња које са јасно могу идентификовати веома су ретке. Једна фигурина четвороношца орнаментисана кружним урезима на трупу (крзно?) из Винче могла би представљати овцу (*c.f.* Игњатовић 2008: 242, кат. 117). Као представе свиња обично се издвајају здепасте шематизоване фигурине четвороножаца мањих димензија са малом пластично моделованом њушком. У овој категорији налаза сасвим изузетно појављују се и веома реалистично моделоване представе, попут фигурине јазавца са Корбова (Т. 23/8).

Ипак, како је већ подвучено, поред бовида као најмаркантније представе, већина фигурина четвороножаца припада типу изузетно шематизованих и стилизованих представа код којих није могуће са сигурношћу одредити врсту животиње. Ова врста представа чини готово 50% корпуса фигурина четвороножаца са готово свих локалитета (слика 4.3). И ове представе се грубо могу поделити у две варијанте. Првој припадају фигурине четвороножаца са сумарно моделованом главом, на којој су једини приказани детаљи пластично моделована њушка и рогови или уши (Т. 3). Немогућност разликовања рогова од ушију у овом типу представе онемогућава идентификацију врсте животиња. Један део фигурина овог типа обично се одређују као представе паса, коза или бовида. Другом

варијетету стилизованих и шематизованих представа четвороножаца припадају фигурине без приказа главе. Реч је о веома уједначеној класи налаза, са ваљкасто моделованим телом на четири краће, стилизоване ноге и плитким удубљењем на месту прелаза трупа у врат (Т. 6/3–6). Удубљења на врату су веома плитка и на њима се не налазе никакви трагови употребе, па се вероватним чини да је то целовит изглед представе, а не функционални део фигурине у који се могла уметати засебно моделована глава. Представе четвороножаца са удубљењем уместо главе заступљене су на локалитетима позне винчанске културе, нарочито у најмлађим винчанским хоризонтима Гомолаве (Т. 6/1, 6) и Дивостина (Letica 1988: 189, Fig. 7.2/m), али и на Јакову (Т. 6/4; *c.f.* Петровић и Катић 2009: 130/кат. 161).

слика 4.3 Заступљеност представа животиња на фигуринама

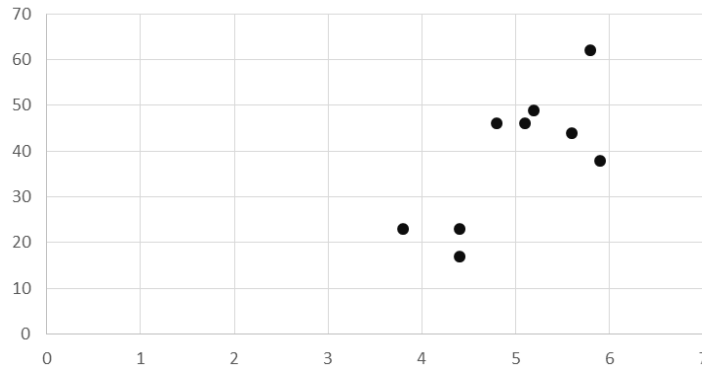
Попут представа бовида и фигурине осталих врста четвороножаца проналажене су у контекстима изузетно важним за разумевање симболичких аспеката представа животиња и друштвене праксе везане за инструментализацију овог типа предмета. Фигуралне представе четвороножаца проналажене су у стамбеним објектима, отпадним јамама и отвореним

просторима. Фигурина пса са Бањице пронађена је као депозит земунце 9 из најстаријих фаза насеља (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 48, Т. VIII/2; Трипковић 2007: 55, 56, 165), док је фигурина пса из Дивостина пронађена на поду куће 8 (Т. 7/4; Letica 1988: 183, 189, Fig. 7.2/c). Символичка веза између паса и стамбених објеката у винчанским насељима, поред фигуралне пластике потврђена је и у обичајима полагања лобања паса у специјалним депозитима везаним за оснивачке фазе појединих објеката на Стублинама и Калемегдану.

4.1.2 *Остале зооморфне фигурине*

Други тип зооморфних фигурина постављен је веома широко јер изузев јасно издвојеног типа четвороножних животиња, остатак корпуса одлази на веома разноврсне и неуједначене форме, чија би типологизација непотребно закомпликовала основну типологију. У овом типу зооморфне пластике такође је могуће издвојити већи број маркантних подтипова, који више стоје у вези са начином представљања неких животињских врста и одређених иконографских образаца, а не толико са самом морфологијом фигурина. Иако постоје извесни обрасци представљања појединих врста, код сваке животињске врсте постоји неколико различитих формалних типова. Како је реч о формално јако варијабилном корпусу фигурина, не постоје ни уједначени обрасци у технологији израде и димензијама, већ се одређене правилности уочавају у појединим подтипovima и варијететима ових представа.

Једини јасно издвојен и типолошки уједначен облик овог типа фигурина јесте стилизована седећа представа која се обично идентификује као медвед. Реч је о оксидационо печеним фигуринама висине од 4 до 6 цм, тежине од 20 до 50 г (*c.f.* Pantović 2013: 31). Метричка анализа кореспонденције висине ових фигурина у односу на њихову тежину указује да је највећи број фигурина са Ата висине од 5 до 6 цм и тежине од 40 до 50 г (слика 4.4). Тело је сумарно моделовано, а глутеји на које се фигурина ослања у седећем положају су пластично наглашени. Од анатомских детаља представљају се још и задње две ноге и глава на којој се могу налазити пластично моделована њушка и уши (Т. 13–15). Већи број фигурина овог типа има косу или вертикалну перфорацију на леђима и/или трагове врпце од везивања, због чега су често идентификоване као *амулету* (*c.f.* Pantović 2013: 23).
Седеће

слика 4.4 Однос тежина (Y оса/гр) и висина (X оса/цм) седећих перфорираних фигурина медведа са Ата

фигурине медведа су у сасвим изузетним случајевима орнаментисане линеарним урезивањем, што је случај са неколико фигурина са Ата, Церовице (Pantović 2013: 106/kat. 6, 153/kat.196) и једном фигурином украшеном урезаним меандром из Селевца (Tringham and Stefanović 1990: 334, fig. 10.11/g, 671, T. 10.4/a,c,e). Фигурине медведа овог типа проналажене су депоноване у стамбеним објектима, отпадним јамама и отвореним просторима у позновинчанским насељима у Јакову (T. 15/1–3; Šeper 1943–1944: T. VI/47; Петровић и Катић 2009: 129/kat 159, 160; Булатовић et all 2010: T. VII/ 2, 10), Винчи (T. 15/4, 5; Игњатовић 2008: 241, 242, kat. 114, 117), Јабланици (Vassits 1902: 5, Fig. 5, 6), Селевцу (T. 15/6; Tringham and Stefanović 1990: 334, fig. 10.11/g, 671, T. 10.4/a,c,e) и другим. Већи број случајних налаза седећих фигурина медведа потиче са винчанских насеља у Потпорњу и Ату (T. 13, 14; Pantović 2013: 90, T. IV). Заједно са налазима типа *Y амулета*, вертикално перфориране фигурине медведа су међу ретким типовима винчанске фигуралне пластике, који је могао имати и утилитарну функцију. Највероватнијим се чини да су ове фигурине коришћене као пршљенци за вретено, калемови за намотавање пређе, или као нека друга текстилна алатка (*c.f.* Charman 1981: 122–124; Milojković 1990: 417). На такав закључак упућивала би и релативна уједначеност висина и тежина седећих, перфорираних фигурина медведа и *Y амулета* (слика 4.4, слика 4.8).

Остатак зооморфних фигурина овог типа одлази на представе птица, змија, корњача и жаба, јако варијабилне форме, технологије израде и димензија. Фигурине овог типа су понекад изузетно реалистично моделоване, попут представе жабе из Винче (T. 22/1;

Игњатовић 2008: 241, 244, кат. 121) или фигурине корњаче из Јабланице (Т. 17/2; Петровић и Катић 2009: 126, кат. 153) и Винче (17/1; Gimbutas 1982: 175, Fig. 174). Фигурине корњача са Гривца и Дивостина (Т. 16/1, 2, Т. 17/3, 4; Drašković 2008: 346, fig. II.6/d) формално-стилски представљају изузетно уједначену категорију налаза. Реч је о јединим зооморфним фигуринама које су шупље моделоване. Те су фигурине моделоване применом класичне технологије обликовања керамичких посуда и то вероватније композитном методом спајања засебно обликованог шупљег тела и аплицирањем ногу, главе и репа.

Птице чине једну од доминантнијих животињских врста у овој групи фигурина. Приказују се реалистично моделоване са представама кљуна, крила и репа попут налаза из Винче (Т. 11/4; Игњатовић 2008: 243, 244, кат. 120, 122), али и изузетно стилизовано и сведено попут фигурина птица из Јабланице (Т. 12/6; Петровић и Катић 2009: 125, кат. 151), Бањице (Т. 12/4; Петровић и Катић 2009: 55, кат. 17) и Јакова (Šeper 1943–1944: Т. VI/40/a, б).⁷ У збирци фигурина птица издваја се и један јасно дефинисан формални и иконографски тип карактеристичан за простор југоисточног Баната (Т. 10, Т. 11/1–3; Pantović 2013: 23, 24). Реч је о фигуринама сумарно моделованог трупа, главе и кљуна, дужине од 5 до 8 цм, необично велике тежине од 100 до 200г (Pantović 2013: 23). На свим фигуринама птица овог типа налази се вертикална или хоризонтална перфорација кроз труп фигурине и трагови везивања. Од анатомских детаља поред кљуна и репа, на неким фигуринама се могу препознати и пластично аплициране очи (Pantović 2013: 186/кат. 325). Готово 50% перфорираних фигурина птица са Потпорња има спиралне и линеарне урезане мотиве као представу крила (Т. 10/1, 2, Т. 11/1; Pantović 2013: 91). Сличан орнаментални мотив налази се и на фигурини из Винче (Т. 11/4; Игњатовић 2008: 243/кат. 120), једном од ретких налаза овог типа птицоликих фигурина ван простора југоисточног Баната. Попут перфорираних седећих фигурина медведа и тзв. *У амулета* и перфориране фигурине птица су вероватно имале и неку утилитарну улогу у текстилној производњи или сл.

Изузетно ретко моделују се и реалистичне представе змија (Т. 22/4; *c.f.* Tomašević 1977: Т. V/2), риба (Т. 22/3; Medović et al 2014: Т. VIII/2), жежева (Gimbutas 1974: 180, Fig. 175).

---

⁷ Већи део корпуса фигуралних птицоликих представа има и јаке антропоморфне карактеристике, па ће већина њих бити обрађене у фигуринама хибридне форме.

4.1.3 Камене фигурине

Издавање овог типа зооморфних фигурина намеће се из неколико разлога. На првом месту реч је о јако уједначеној морфолошкој категорији налаза што задовољава основне типолошке критеријуме за њихово заједничко сагледавање. Не мање важна карактеристика овог типа јесте материјал за њихову израду. Камен. То је једини облик материјалне културе са зооморфним представама, који се израђује од камена, а не од глине. Камене зооморфне фигурине израђују се од алабастера или мермера, применом технологије окресивања и глачања. Прво је окресивањем добијана груба форма предмета, а затим су глачањем моделовани детаљи и коначна форма предмета. Како се чини, камене фигурине представљају једно од обележја раних фаза развоја винчанске културе на централном Балкану и не појављују се након Винча В2/С фазе. Сасвим изузетно, фигурине овог типа појављују се и у инвентару Винча D насеља, какав је случај са фигурином са локалитета Јабланица-Међулужје код Младеновца (Vassits 1902: 23, 24, Fig. 61; Garašanin 1951; Garašanin 1979: 173). Поред зооморфних фигурина, од камена се израђује и неколико типова антропоморфне пластике. Антропоморфне фигурине овог типа нису чест налаз на винчанским локалитетима и познате су са Винче (Бабовић 1984: 123, 124, кат. 190–192) и Калемегдана (Петровић и Катић 2009: 114/кат. 130). За разлику од зооморфне пластике израђене од камена, антропоморфне камене фигурине појављују се и у млађим фазама винчанске културе, до фазе Винча D1. Стилски и морфолошки посматрано камене зооморфне фигурине не представљају регионално осетљиву форму већ се у сличним облицима јављају на целој *територији* винчанске културе, од Чоке, Ботоша, Гомолаве, Винче и Јабланице на северу до Црнокалачке Баре, Павловца и Плочника на југу.

Висине зооморфних фигурина израђених од камена крећу се у распону од 4 до 7 цм, а познати су и налази изузетно малих димензија, попут једне минијатурне фигурине са Винче (Т. 23/2). Фигурине овог типа су изузетно стилизоване форме. На дугуљастом постољу је обично моделована шематизована представа дугог врата и дугачке њушке (Т. 23/1, 4, 6). Једини понекад присутни детаљи су пластично моделоване очи, уши и ноздрве на њушци (Т. 23/1, 2). Постоље је углавном равно моделовано, тако да велики број фигурина може да стоји усправно ако су ослоњене на равну површину. На врату фигурине из Црнокалачке баре налази се и мала кружна перфорација (Т. 23/6; Tasić i Tomić 1969: Т.

XIV/7). Како је реч о веома стилизованим представама идентификација животињске врсте на овим фигуринама је изузетно субјективна (*c.f.* Gimbutas 1982: 169–171, Fig. 163). Уколико примењени иконографски обрасци бар донекле верно приказују неку животињу из винчанског окружења, одсуство рогова и присуство кратких ушију на главама представа, те дугуљасто моделована њушка онда указују да је вероватно реч о представама паса.⁸

Зооморфне форме од камена обично се појављују заједно са необичним предметима израђеним од исте сировине и истом технологијом. Ти се предмети печуркасте форме обично идентификују као амулет, привесци, предмети за игру на табли или дугмад за гардеробу (*c.f.* Бабовић 1984: 126, 224–226; Marinković 2010: 26, 31, 32, kat. 23–26; Jovanović 2011: 49; Jovanović-Šljukić 2011: 65). За разлику од зооморфних фигурина, велики број печуркастих камених предмета не може да стоји усправно на равnoj површини. Чињеница да се обе врсте предмета појављују истовремено, те да деле читав низ заједничких формално-стилских и технолошких карактеристика, можда указује и на сличну симболичку и функционалну улогу.

Камене фигурине проналажене су углавном у насеобинским контекстима, у отпадним јамама и отвореним просторима. Фигурине овог типа су уједно и једини облик фигуралне пластике винчанске културе који се проналази и у фунерарном контексту. Неколико фигурина овог типа су заједно са каменим печуркастим предметима пронађене као инвентар винчанских гробова у Ботошу (Chapman 1981: 456, T. 19; Marinković 2010: 25, 31/kat. 21, 32/kat. 27–29, 33/kat. 30).

4.1.4 Хибридне форме

У формално-стилском смислу сврставање хибридних форми у групу зооморфних фигурина није у потпуности методолошки исправно, будући да је реч о једној од три основне категорије целог корпуса винчанске фигуралне пластике (антропоморфне фигурине, зооморфне фигурине и хибридне фигурине). Њихово сагледавање у оквиру

---

⁸ Представе на каменим фигуринама би се можда по анатомским одликама могле идентификовати и са неком врстом из фамилије еквида, али како на територији данашње Србије нису биле присутне дивље врсте коња и магараца, а domestikати се појављују тек од средине IV миленијума, мало је вероватно да је реч о представама коња.

корпуса зооморфне пластике изузетно је важно због чињенице да је реч о представама са великим интерпретативним потенцијалом за разумевање симболике животиња и односа људи и животиња у винчанској култури. Основна карактеристика хибридних фигуралних форми јесте недвосмислено присуство људских и животињских елемената обједињених у истој представи. Различити типови фигурина хибридне форме појављују се на целој *територији* винчанске културе и нису хронолошки осетљиви. Хибридне фигурине представљају типолошки изузетно варијабилан корпус, па се не могу извести генерализујући обрасци у погледу технологије израде, димензија и формално-стилских карактеристика. Технологија израде је углавном слична технологији израде антропоморфне пластике и укључује моделовање из једног комада глине и композитно моделовање и састављање засебно обликованих делова представе. У једној сасвим сведеној подели хибридне фигурине се могу категоризовати у две основне групе: 1. хибридне фигурине са људским телом и животињском главом и 2. хибридне фигурине са животињским телом и људском главом.

Први тип хибридних фигурина је морфолошки најразноврснија категорија. Велики проблем са систематичном обрадом овог дела фонда хибридних представа на првом месту проузрокован је *природом* самог материјала, али и дугом традицијом несистематичног и неуједначеног приступа овом типу фигурина. Наиме, велика већина хибридних фигурина код којих је тело моделовано са људским карактеристикама, а глава или неки елементи на глави са животињским одликама припада тзв. птицоликим фигуринама, једном од најраширенијих типова позне фигуралне пластике винчанске културе (*c.f.* Tasić 1973: 28, 29; Gimbutas 1982: 112–151; Garašanin 1979: 180; Срејовић 1984: 54–56; Тасић 2008: 151; Петровић и Спасић 2009: 25, 26).⁹ Хибридне представе са птичијим лицем се обично тумаче као антропоморфне представе, код којих је представа главе крајње стилизована и шематизована. М. Гимбутас наводи да главе ових фигурина нису шематизоване представе већ да је реч о представама са птичијим маскама (Gimbutas 1982: 137). Иако један део фигурина овог типа можда и има назнаке присуства неког типа птицолике маске, попут налаза из Јабланице (Петровић и Катић 2009: 82/кат. 69), ово тумачење се чини мало вероватно, поготово у односу на читав корпус птицоликих фигурина. Велика варијабилност

---

⁹ Најранија појава фигурина са птичијим лицем на Винчи евидентирана је на коти 6.1 (6.6) м (*c.f.* Игњатовић 2008: 208, кат. 13).

у начину представљања главе и елемената главе птицоликих фигурина не дозвољава њихово искључиво опредељивање ни у антропоморфне ни у хибридне представе. Отежавајућу околност у већини случајева представља и чињеница да је најмаркантнији елемент ове представе тешко дефинитивно идентификовати као људски нос или као птичији кљун.

Маркантни примери овог типа фигурина јасно указују да су неке антропоморфне представе изузетно хибридизоване увођењем иконографије птица, какав је случај са седећом антропоморфном фигурином са реалистичном представом птичијег кљуна из винчанских насеља Јаково-Кормадин (Петровић и Катић 2009: 115, кат. 131) и стојеће фигурине са птичијим кљуном из Супске (Gimbutas 1984: 137, Fig. 121). Са друге стране, већина корпуса птицоликих фигурина је изузетно стилизована, нарочито кад је реч о најпознијим налазима овог типа, какве су птицолике фигурине са Јакова (Петровић и Катић 2009: кат. 134, 135, 141, 142). Изузетно важно је напоменути да се у корпусу антропоморфне пластике са Јакова поред птицоликих фигурина налазе и фигурине са уобичајеним представама лица карактеристичним за антропоморфну пластику (Петровић и Катић 2009: кат. 143, 144). На птицоликим хибридним фигуринама се веома често појављују и пластично моделоване груди, какве налазимо и на антропоморфној пластици (*c.f.* Петровић и Катић 2009: кат. 102; Игњатовић 2008: 233, 234, кат. 90, 92; Jovanović 2011: 153/13,). Поред фигурина бовида и још два типа хибридних фигурина, птицолике хибридне фигурине су једини тип материјалне културе са животињским представама код којих су реалистично представљене неке полне карактеристике.

Типу хибридних фигурина са људским телом и животињском главом поред птицоликих фигурина припадају још два маркантна облика. Анималност је код овог типа представа наглашена моделовањем рогова на глави. У прву категорију хибридних представа са антропоморфним телом и приказом рогова на глави спадају фигурине са равним, кратким пластично моделованим роговима. Фигурине овог типа се као и већина хибридних представа тумаче као антропоморфне фигурине углавном због преовлађујућих људских карактеристика, како у погледу анатомских детаља (ноге, руке...) али и неких других елемената представе типичних за антропоморфну пластику (усправно држање, представе одеће и накита...). Хибридне фигурине са људским телом и малим пластично моделованим

усправним роговима нису хронолошки и регионално осетљиве и појављују се у инвентару винчанских насеља у Винчи (Игњатовић 2008: 237, 239, 241, кат. 100, 108, 112), Бањици (Петровић и Катић 2009: 51, 54 кат. 9, 14), Гривцу (Zorbić 2008: 328, Fig. 10.16/a, e) и др...

Трећој варијанти типа хибридних фигурина са људским телом и животињском главом припадају формално-стилски изузетно уједначене хибридне фигурине карактеристичне за Поморавље и јужну Србију. Све фигурине овог типа припадају стојећим хибридним представама са стилизованом главом и уназад спирално увијеним овнујским роговима, које поједини аутори тумаче и као представе неке врсте фризура (Vuković and Perić 2014: 251). Од анатомских детаља на глави се често пластично приказују и очи, а већина хибридних фигурина са овнујским роговима има и пластично моделоване мушке гениталије попут налаза са локалитета Фафос код Косовске Митровице, Павловац-Чукар и Беловоде (Т. 20; *c.f.* Gimbutas 1974: 220, Fig. 233; Garašanin 1979: Т. XXXI/5a, b; Vuković and Perić 2014). Велики број фигурина овог типа које су представљене са мушким гениталијама имају и пластично приказане гривне око надлактица (Т. 20/3, 6). Хибридне фигурине са овнујским роговима често су моделоване композитно из више делова, који су касније спојени у једну целину, али и сукцесивним обликовањем и додавањем слојева глине на грубо формирано језгро предмета (*c.f.* Vuković and Perić 2014: 251, 252). Поједине фигурине овог типа су веома нестабилне и не могу да стоје усправно на равној површини.

Други тип хибридних винчанских фигурина чине представе са животињским телом и људском главом. Реч је о малом фонду формално-стилски изузетно уједначених предмета, који углавном припадају типу такозваних фигурина кентаура. Фигурине кентаура моделоване су композитно и то тако што су засебно обликовани глава, труп и удови. Дужине у целости очуваних предмета се крећу до 13 цм, а висине до 15 цм. Ваљкасти труп кентаура је углавном постављен на три ноге-две предње и једну задњу.¹⁰ Предње две ноге, кукови и груди су изузетно наглашени и богато орнаментисани урезивањем и бојењем. Главе фигурина су моделоване у маниру глава антропоморфних фигурина са урезаним очима, трепавицама и пластично моделованим носом. Кентаури су до сада познати као инвентар винчанских насеља у Јужном Поморављу, попут Плочника (Т. 9/3, 4), Валача (Т.

---

¹⁰ Животињске фигуре са три ноге познате су и у традицији фигуралне пластике старчевачке културе, а најпознатији примери су свакако монументалне зооморфне фигурине на три ноге, које су често погрешно постављане и тумачене као седеће антропоморфне представе (*c.f.* Nikolić and Vuković 2001).

8, Т. 9/1, 2; Tasić 1957; Tasić 1959–1960; Vulatović 2003) и Фафоса код Косовске Митровице. Свега две или три фигурине кентаура су поуздано реконструисане или целе, док је већина налаза јако фрагментована што не дозвољава изношење далекосежнијих закључака. Ипак, податак да је на Валачу за две кампање ископавања пронађено преко 100 фрагментованих фигурина кентаура (Tasić 1959–1960: 34–36) говори у прилог изузетно јакој продукцији хибридних фигурина овог типа. Фигурине кентаура проналажене су у свим контекстима карактеристичним и за друге облике фигуралне пластике, у отпадним јамама, на подовима кућа, на отвореним просторима и сл. (Tasić 1959–1960: 34–36).

У групи хибридних фигурина са животињским телом и људском главом, поред представа кентаура, сасвим изузетно појављују се и фигурине другачије форме, попут лежеће фигурине из Јабланице са орнаментисаним животињским телом и хибридном главом. На глави се налазе линеарно урезане очи, пластично моделоване уши и њушка/нос (Т. 21/3; Катић и Петровић 2009: 124, кат. 150). Дуж ивица трупа и код ушију налазе се кружне перфорације.

4.2 Букраниони

Букраниони се у археолошкој литератури обично дефинишу као глином премазане лобање говечета са роговима. Исти термин користи се и за немодификоване главе бовида, али и других животиња, попут паса и јелена (*c.f.* Orton 2008: 273, 302, 305). У текућој анализи у корпусу букраниона биће обрађени сви налази лобања који су модификовани наношењем слоја глине преко животињске главе. Такође, у истом корпусу биће обрађене у целисти моделоване монументалне главе животиња без костију главе и рогова. Оправдање за укључивање ове врсте предмета у фонд букраниона проналазимо у сличним контекстуалним, морфолошким, симболичким и функционалним карактеристикама које деле обе групе предмета. Са друге стране, посебни депозити са немодификованим животињским главама биће сагледани у поглављу о посебним депозитима са животињским остацима и дискусији.

Букраниони се појављују на широком географском простору, од централне Азије и Блиског истока до Средње Европе и углавном се појављују као инвентар кућа неолитских и

халколитских земљорадника и сточара. Они представљају један од најсталнијих елемената ентеријера у винчанским кућама, често су обнављани и премазивани. Један налаз букраниона из куће 1/2008 на Стублинама вероватно је био портабилан (Т. 60/4; Spasić 2012b: 301, 302, Fig. 10). Досадашња евиденција показује да је на *територији* винчанске културе откривено око 30 букраниона и то на локалитетима Гомолава, Винча, Јаково, Јела-Бењска бара, Стублине-Црквине. Величина букраниона је изузетно варијабилна, и у зависности од типа креће се од 10 до 40 цм у дужини. Глина која се наноси на лобању животиње је обично помешана са неорганским примесима и у неколико случајева са плевом. Већина букраниона није печена, већ је глина само осушена. На једном од букраниона са Јакова, током проналаска су још увек биле видљиве длаке (*sic!*) на чеоном делу главе (Т. 59/1; Јовановић и Глишић 1960: 131), што би могло да говори у прилог тези да са лобање није скидана кожа пре премазивања глином. Отисци стубова, греда и канапа за причвршћивање видљиви су на задњој страни неколико налаза (Т.59/1, 2). Од анатомских детаља на лицу представљају се једино ноздрве и очи. Кружне, бадемасте и спиралне очи се изводе жљебљењем, урезивањем и повлачењем прстију по још увек свежој глини или су пластично моделоване. Неке од представа очију одговарају очима на антропоморфној и хибридној пластици (Т. 58, Т. 59, Т. 60/3). Слично је и са обликом главе букраниона, који има велике сличности са облицима глава на антропоморфним, зооморфним и хибридним фигуринама, протомама и апликацијама на посудама.

Букраниони су на основу формалних карактеристика подељени у три основне групе:

1. Букраниони са лобањом говечета премазаном глином и роговима;
2. Букраниони са главом моделованом од глине и роговима говечета;
3. Букраниони који су у целости моделовани од глине.

Букраниони сва три типа појављују се углавном као инвентар винчанских насеља у Подунављу и Посавини, док из централне и јужне Србије до сада нема објављених налаза. Постоје хронолошке разлике у појави издвојених типова букраниона, а чини се и да се током развоја винчанске културе мењају и иконографски обрасци. Од веома реалистичних представа глава бика са роговима током ранијих фаза винчанске културе (Винча В2/С), букраниони у позној Винчи постају веома стилизовани и готово апстрактни. Слична промена уочена је и у корпусу антропоморфне пластике. Као и код антропоморфне пластике и букраниони постају знатно мањих димензија при крају винчанске културе, па су

тако примерци из куће 4 са Гомолаве једва величине песнице (Т. 58/2, 3; Spasić 2012b: 299, Fig. 4).

Контексти налаза букраниона су изузетно уједначени и готово увек указују на њихову јаку везу са винчанским домаћинством и кућом. Већина обрађених букраниона пронађена је унутар кућа, углавном у асоцијацији са главним стубовима носачима кровне конструкције, преградним зидовима и нарочито термалним структурама. У кући 1/2010 на Стублинама и кући са коте ▼3.64 на Винчи пронађена су по три букраниона (Т. 59/1– 3; Spasić 2012b: 300, 301; Васић 1936а: 51), док су кућама 4/1975 и 6/1980 на Гомолави (Т. 58; Spasić 2012b: 299) и у кући 2/1957 на Јакову (Т. 59/1, 2; Spasić 2012b: 300) пронађена по два букраниона. Налаз три букраниона у кући 1/2010 на Стублинама контекстуално је најзначајнији за интерпретацију симболике ових представа. Два букраниона различитог облика, један са фрагментованим роговима говечета и други са такође фрагментованим роговима јелена пронађени су у северном делу куће, поред велике пећи, док је трећи знатно мањи и стилизовани букранион пронађен на крајњем јужном делу куће 1/2010 (*c.f.* Spasić 2012b: 301; Crnobrnja 2012: 58, fig. 1 –18).

4.3 Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама

Зооморфне посуде и посуде са зооморфним представама представљају најбројнију категорију материјалне културе са обележјима животињске иконографије. На основу формалних карактеристика било је могуће издвојити следеће категорије: 1. Зооморфне посуде; 2. Жртвеници; 3. Просопоморфни поклопци; 4. Посуде са зооморфним апликацијама. Предмети типа жртвеник и просопоморфни поклопац обрађени су у овом корпусу будући да деле много сличности у технологији израде, морфологији, функцији и симболици са осталим налазима из фондуса посуда од печене глине.

4.3.1 Зооморфне посуде

Посуде моделоване у облику животиња представљају најслабије заступљену категорију у корпусу керамичких посуда са представама животиња. Реч је о јако ретким налазима, који се сасвим изузетно појављују у инвентару винчанских насеља. Зооморфне

посуде су до сада откривене само на Винчи, Беловодама, Гривцу, Потпорњу и Малој Грабовници код Лесковца. Њихову појаву везујемо за ране фазе винчанске културе, већ од 8.3 м на Винчи, а чини се да су, судећи по евиденцији са Винче, израђиване све до краја винчанске културе (*c.f.* Васић 1932: сл. 112; Васић 1936а: сл. 347; Garašanin 1951: 29). До сада је познато свега десетак предмета овог типа, од којих је свакако најпознатија тзв. *Hyde* ваза са Винче (*c.f.* Васић 1932: 60, сл. 109 а-с; Nikolić and Vuković 2008). Будући да је реч о предметима беспрекорне израде зооморфне посуде су до сада означаване као пример *врхунског и крајњег домета* винчанске керамичке продукције (*c.f.* Николић и Вуковић 2008: 174). Основна карактеристика овог облика материјалне културе јесте реципијент посуде који је обликован тако да подражава облик тела неке животиње. Поред реципијента одлике животињских врста се наглашавају и пластичним моделовањем додатних физичких атрибута, попут ногу, шапа, рогова, њушке... Различитим орнаменталним техникама (канеловање, урезивање, сликање, пластично аплицирање...) и мотивима представљају се реалистични и стилизовани детаљи физиономије појединих животињских врста, попут крила птица (Т. 25/1), али и додатна опрема коришћена током употребе одређених врста у свакодневном животу, попут самара, ремена и др (Т. 25/2). Зооморфне посуде обилују реалистично приказаним анатомским детаљима, те као такве представљају ретку категорију материјалне културе са животињским представама, код које је са великом сигурношћу могуће утврдити врсту приказане животиње.

Иако се зооморфне посуде обично сврставају у групу предмета *врхунске израде*, технологија њихове израде је веома варијабилна и у тесној је вези са локалном керамичком традицијом. Тако су примери са Винче израђени од веома fine смесе глине са мало неорганских примеса у фактури, док су спољне површине зидова посуда беспрекорно глачане (Т. 25/1). Са друге стране, налази зооморфних посуда са Гривца, Потпорња и Беловода имају далеко већи садржај неорганских примеса у фактури, те нешто слабије углачане површине, што у потпуности одговара карактеристикама локалне технологије израде предмета од печене глине (Т. 24). Начин моделовања зооморфних посуда такође је изузетно варијабилан и укључује широк репертоар керамичарских поступака. Већина је израђена из делова, сукцесивним моделовањем и спајањем различитих делова посуде. Тако је коначна форма код великог броја налаза овог типа добијана спајањем неколико засебно израђених делова, те аплицирањем појединих елемената. У прилог оваквом начину израде

иде и чињеница да неколико у целости шупље моделованих зооморфних посуда са Винче (Т. 25/1) и Гривца (Т. 24/4) имају танке зидове и јако мали отвор, што моделовање самог реципијента из једног комада глине чини готово немогућим. Остатак корпуса зооморфних посуда моделован је тако што је прво израђивано тело, односно сам реципијент посуде, на који су затим аплицирани други делови посуде (ноге, глава и др...). Већина обрађених зооморфних посуда печена је у условима потпуне оксидације, док је свега неколико њих печено у редукционим атмосферским условима.

Зооморфне посуде су прилично уједначених димензија. Њихова висина, у зависности од представе, варира од 8 до 30 цм, док се дужине посуда креће у распону од 10 до 36 цм. Запремине посуда варирају у односу на величину посуде, али и у односу на начин моделовања реципијента, и износе од 1 до 2 л. Изузетак у погледу величине представљају минијатурне зооморфне бочице, које је М. Васић сврстао у групу *козметичких посуда – арибалоса* и сл (Т. 26; *c.f.* Васић 1932: 69, 70; Garašanin 1951: 53, 54; Medović 2012). Макроскопском анализом нису утврђени трагови употребе попут механичких оштећења или трагова горења насталих као последица намерног излагања ватри. Органски остаци садржаја на унутрашњим зидовима зооморфних посуда такође нису били утврђени макроскопском анализом. Будући да је основна функционална одлика овог типа посуда постојање реципијента и отвора, највероватније је реч о посудама за сервирање и конзумирање. Налази са Беловода (Т. 24/2, 3) моделовани су у облику класичног типа аскоса са дршком што упућује на закључак да је реч о сервисном посућу.

Зооморфне посуде представљају изузетно ограничен корпус материјала, па није могуће издвојити конкретне морфолошке типове. Ипак, класификацију је могуће извршити на основу неколико различитих параметара. Уколико би типолошки узус била врста представе, зооморфне посуде би се могле сврстати у два основна типа: 1. посуде у облику птица; 2. посуде у облику четвороножних рогатих животиња (говече, јарац и сл...). Једини налаз који одступа од овакве поделе јесте фрагментована посуда у облику рибе са винчанског локалитета Мала Грабовница код Лесковца (Т. 22/2; Gimbutas 1974: 111, Fig. 74). Типолошки критеријум који би могао да упућује на функцију појединих зооморфних посуда јесте и положај отвора реципијента. У таквој класификацији разликујемо три основна типа: 1. зооморфне посуде са отвором реципијента на месту главе представе; 2.

зооморфне посуде са отвором реципијента на трупу посуде; 3. зооморфне посуде са отвором реципијента на месту репа или на задњем делу представе. Типови посуде са отвором реципијента на месту главе или репа обично се наводе као посуде из којих је изливана нека течност приликом одређених ритуала (*c.f.* Nikolić and Vuković 2008: 52). На закључак да се из оваквих типова посуде пресипала течност указивали би и орнитоморфни аскоси са Беловода, на чијим горњим странама се налази и дршка (Т. 24/2, 3).

Зооморфне посуде поседују много анатомских детаља који дају довољно наговештаја о врсти животиње која је приказана. Најчешће се представљају глава, ноге, крила, реп и рогови. Начин моделовања главе и фацијалних детаља на зооморфним представама близак је традицији моделовања глава на антропоморфној и зооморфној пластици. Иако су представе главе нешто реалистичније обликоване, модел сведеног и стилизованог израза доминира и у овој категорији налаза. Пластично се приказују њушка/нос/кљун и рогови, док се очи изводе урезивањем или пластичним моделовањем. Ноге зооморфних посуде су потпуно стилизоване, без детаља копита, шапа, канџи и сл. Једини изузетак представљају донекле реалистичније моделоване ноге птице на орнитоморфној посуди из Гривца (Т. 24/4). Ипак, број ногу на представи донекле упућује и на тумачење врсте животиња. Код орнитоморфних посуде на којима су представљене ноге, попут налаза са Беловода и Гривца, увек се налазе по две стилизоване ноге, а стабилност посуде постигнута је тако што се посуде ослања и на реп, који је моделован тако да служи и као ослонац (Т. 24/2–4). Крила орнитоморфних посуде и перије посебно су назначени и до детаља представљени на свим налазима (Т. 24/2–4, Т. 25/1).

Контексти налаза зооморфних посуде само су делимично познати. Иако за свих пет посуде са Винче постоје коте, које олакшавају њихово позиционирање у стратиграфији и релативној хронологији Винче, једино за Хајд вазу постоје детаљнији подаци о конкретном контексту налаза. Хајд ваза била је део специјалног депозита и откривена је у плиткој јами која је садржала још десет целих керамичких посуде (Nikolić and Vuković 2008: 55–58, Fig. 5). Један од орнитоморфних аскоса са Беловода пронађен је испод пода једне надземне куће.

4.3.2 Жртвеници

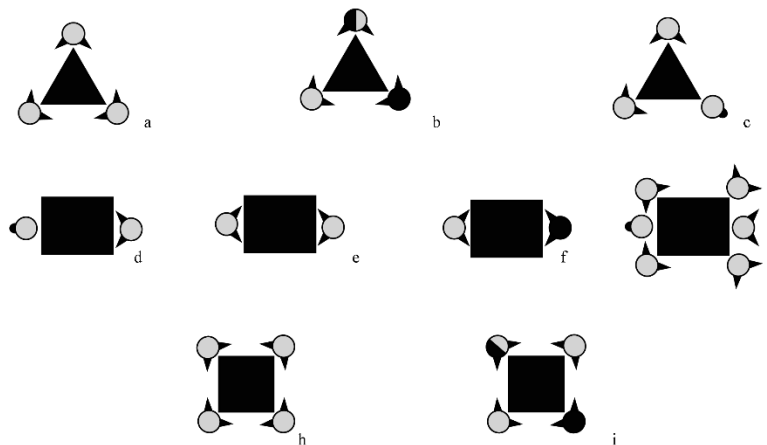
Предмети типа жртвеник публикују се као инвентар неолитских насеља на централном Балкану дуже од једног века. Реч је о изузетно хетерогеном корпусу налаза, који укључује велики број типова и варијетета. У основи реч је о плитком реципијенту мањих димензија, постављеном на две, три или четири ноге. Жртвеници, олтари, култни столови или трпезе обично су тумачени као култни предмети и довођени су у везу са ритуалом симболичког приношења жртве (*c.f.* Васић 1936a: 157–164; Stanković 1986: 12–14; Николић и Вуковић 2008: 171–174). Иако се теза о функционалној улози жртвеника као неке врсте лампе (*c.f.* Tringham and Stefanović 1990b: 343–347) одбацује као вероватноћа због недостатка трагова горења на реципијентима већине жртвеника са Винче (Николић и Вуковић 2008: 174), чињеница је да један део налаза овог типа има трагове горења на реципијенту (Петровић и Катић 2009: 156, Кат. 213; Игњатовић 2008: 245, Кат. 125), па тумачење о коришћењу жртвеника као светиљки ипак треба узети у обзир.

Жртвеници се појављују у инвентару винчанских насеља од најранијих фаза Винчанске културе, готово већ од Винча А фазе и у употреби су све до позне Винча D фазе. Извесни типови жртвеника су регионално и хронолошки осетљиви. Технологија израде жртвеника је изузетно варијабилна и стоји у вези са локалним керамичким традицијама. Већина жртвеника моделована је композитно и то тако што су засебно обликовани а затим спојени реципијент, ноге, и протоме или неке друге представе на реципијенту. Урезивање и сликање су основне орнаменталне технике којима се изводе различити мотиви правоугаоних и криволинијских трака. Технологија печења је такође изузетно варијабилна и представља одлику локалне керамичке традиције. Већина налаза са Винче печена је у условима потпуне и непотпуне оксидације, док је велики број жртвеника из Гривца и Дивостина печен и у редукционој атмосфери. Величина жртвеника варира у односу на тип предмета, али се начелно може рећи да је реч о предметима мање и средње величине. Висине готово никад не прелазе 12 цм, док се пречници или дужине реципијената крећу у распону од 4 до 15 цм.

Корпус жртвеника винчанске културе један је од ретких *посебних облика* винчанске материјалне културе, који је једним делом систематично категоризован и обрађен. У студији С. Станковића из 1986. обрађено је и систематизовано преко 200 углавном

фрагментованих жртвеника са ископавања М. Васића на Винчи (Stanković 1986). У типологији жртвеника С. Станковић разликује 7 основних формално-стилских типова: 1. жртвеници троугаоног реципијента; 2. жртвеници округлог реципијента; 3. жртвеници четвороугаоног реципијента; 4. жртвеници са антропоморфном фигурином и цилиндричним реципијентом; 5. зооморфни жртвеници; 6. жртвеници у виду трипуса са есхаром; 7. жртвеници у виду клупе (Stanković 1986: 8–12). Типологија С. Станковића представља добар основ за категоризацију жртвеника и уједначавање терминологије формално-стилских анализа. Основни проблем са типологизацијом жртвеника проистиче из тешке фрагментације већине налаза што онемогућава њихово поуздано формално-стилско категоризовање. Добар део налаза фрагментованих жртвеника са Винче непоуздано је типован на основу недовољног броја елемената. То се најпре односи на велики број тешко фрагментованих ногу жртвеника са малим делом очуваног реципијента и/или пластичним протомом који се могу типовати и у жртвенике троугаоног и четвороугаоног реципијента (c.f. Stanković 1986: Т. I/1–10, II/1, 2, 5, 6, III/2, 3, 6, 12, IV/2, 3, 7–11, V/2, 7, 11, 13, 14, 16, 17, итд.). С тим у вези све статистичке квантификације обављене на овако категоризованим фрагментованим жртвеницима треба узети са великом резервом.

Основна одлика већине издвојених типова жртвеника јесте присуство пластичних антропоморфних, зооморфних и стилизованих представа. Протоме су готово по правилу окренуте лицем ка споља. Зооморфне представе појављују се код Станковићевих типова 1,

слика 4.5 Комбинације различитог броја, положаја и врсте протома на жртвеницима (а: 3 исте зооморфне; б: 3 различите зооморфне; с: антропоморфне и зооморфне; д: 1 антропоморфна и 1 зооморфна; е: 2 исте зооморфне; ф: 2 различите зооморфне; г: 1 антропоморфна и 5 зооморфних; х: 4 исте зооморфне; и: 4 различите зооморфне)

3, 5 у виду протома или пластично моделованих глава, те у типу 6-жртвеника у виду трипуса са есхаром, код којих су ноге углавном моделоване у виду стилизованих животињских ногу (сл. 4.5). С. Станковић у тип 2-жртвеници округлог реципијента сврстава и добар део налаза који заправо представљају зделе са протомама на ободу (Stanković 1986: 9, Т. IX/6–10), које су на овом месту обрађене као засебан фонд посуда са зооморфним представама. Како је напред показано значајну препреку у статистичкој квантификацији жртвеника са зооморфним апликацијама представља фрагментованост налаза. Искључивањем фрагмената жртвеника без довољно елемената за реконструкцију основних карактеристика типа из узорка за неки вид статистичке квантификације, добија се изузетно непоуздан и нерепрезентативан узорак сачињен од малог броја налаза различитог типа реципијента и различитог типа животињске представе. С тим увези, за сада је немогуће довести у везу одређени тип животињске представе са одређеним типом жртвеника. Ипак, и без квантификације могуће је изнети читав низ података важних за разумевање употребе представа животиња у овом облику материјалне културе.

Највећи број налаза жртвеника припада типовима 1 и 3 С. Станковића, односно жртвеницима троугаоног (Т. 28, Т. 31, Т. 34/2, Т. 35, Т. 36/2,) и четвороугаоног (Т. 34/3, Т. 37, Т. 38) реципијента на три или четири кратке ноге који у збиру чине већину налаза типа жртвеник на свим винчанским локалитетима. Пластичне зооморфне, антропоморфне и апстрактне представе се на жртвеницима троугаоног реципијента готово искључиво моделују на угловима реципијента у виду малих протома. Једини изузетак напред описаној пракси моделовања протома на угловима жртвеника представља налаз рановинчанског четвороугаоног жртвеника са Јаричишта, на коме су моделоване целе фигурине човека и јарца (Т. 34/3). Протоме су углавном изузетно стилизоване, а анималност представе наглашена је пластично моделованим роговима или наглашеном њушком. У сасвим изузетним случајевима могуће је поуздано идентификовати животињску врсту, какав је случај са представом овна на жртвенику из Винче (Stanković 1986: Т. I/2), бика на жртвеницима из Винче (Stanković 1986: Т. I/9) и Масинских њива (Т. 35/1). На неколико примерака жртвеника са троугаоним реципијентом налазе се три различите пластично моделоване протоме. Иако је реч о сасвим стилизованим представама, са великом сигурношћу се може претпоставити да се на оваквим жртвеницима углавном појављују антропоморфне и зооморфне представе у комбинацији. Жртвеници троугаоног реципијента

са комбинованим антропоморфним и зооморфним, или више различитих зооморфних представа пронађени су на Масинским њивама (Т. 35/1), и Вртишту (Т. 34/2). На протомама жртвеника са троугаоним реципијентом од детаља се приказују пластичне или урезане очи, пластичан нос/њушка, пластично моделовани рогови и нека врста капе на антропоморфним протомама (Т. 34/1). Троугаони жртвеници украшени су урезивањем и сликањем и како досадашња евиденција показује карактеристични су за старију винчанску културу, за фазе Винча А–Винча С1/D. Уз извесне регионалне карактеристике жртвеници троугаоног реципијента појављују се на целој *територији* винчанске културе.

Технологија израде жртвеника четвороугаоног реципијента у основи се значајно не разликује од технологије израде жртвеника троугаоног реципијента. Жртвеници су моделовани композитно, а састав глине, печење и обрада имају обележја локалних керамичких традиција. Реципијент је постављен на четири ноге, а на ободу жртвеника налазе се од 1 до 4 протоме, постављене на угловима и/или на центру ужих страна. Пластично моделоване протоме приказују антропоморфне, зооморфне и изузетно стилизоване представе. Животињске врсте на овом типу жртвеника су изузетно стилизоване, тако да се поуздано не може идентификовати врста животиње. Анималност представе наглашена је једино пластично моделованим роговима (Stanković 1986: Т. VII/6; Петровић и Катић 2009: 157, Кат. 215), док већина протома одлази на неидентификоване крајње шематизоване представе (Спасић и Вигњевић 2011: 174, Кат. 24–26, Сл. 4; Петровић и Катић 2009: 155, Кат. 11). Као и код жртвеника троугаоног реципијента често се на ободу моделује више различитих врста представа (Т. 37).

Зооморфни жртвеници су издвојени као посебан тип 5 у типологији С. Станковића (Т. 33, Т. 34/1, Т. 36/1, 3; Stanković 1986: 10, 11). Реч је о жртвеницима правоугаоног реципијента на чијој је једној страни моделована маркантна представа животиње. У основи жртвеници овог типа представљају дериват жртвеника са правоугаоним реципијентом, с тим што је постављањем једне доминантне представе на једној од ужих страна добијена форма која у целости посматрана асоцира на животињско тело. Јако често се код жртвеника овог типа на доминантном положају налази антропоморфна или стилизована представа. Овакав иконографски образац близак је начину представљања животињских груди, ногу и тела код хибридних фигурина кентаура. Реципијент је у већини случајева постављен на

четири кратке ноге. На ужим странама и /или угловима реципијента налази се 1–6 пластично моделованих зооморфних, антропоморфних и изузетно стилизованих протома. Анатомски детаљи који се представљају на протомама су урезане или пластичне очи, пластична њушка/нос и рогови/уши. На два налаза овог типа на животињској глави су приказана и отворена уста (Игњатовић 2008: 244, кат. 123, 256, кат. 159). Од животињских врста сигурно су идентификоване само представе јелена на жртвеницима из Рудне главе (Т. 38/5, 6; Јовановић 1982: 47–50), Градца (Т. 38/7, 8; Сталио 1972: 33, Т. XXXI/207) и Плочника (Т. 38/4), овна на налазима из Винче (Stanković 1986: Т. X/13, XII/1), док велика већина одлази на изузетно шематизоване представе (*c.f.* Игњатовић 2008: 245, Кат. 124, 126). Жртвеници овог типа са доминантним антропоморфним протомама на једној од ужих страна и стилизованим протомама на супротној ужој страни и/или угловима реципијента познати су из инвентара винчанских насеља Поповић-Мали друм (Т. 37/1; Петровић и Катић 2009: 159, Кат. 218), и неколико локалитета у околини Крагујевца (Т. 37/2, 3). Зооморфни жртвеници широко су распрострањени и појављују се у свим фазама винчанске културе. Поједини типови, попут тзв. градачких жртвеника са представама јелена, карактеристични су за Винча В2/С–Винча D1 фазе у јужном Поморављу и делу Косова.

Жртвеници са есхаром, тип 6 у типологији С. Станковића (Stanković 1986: 11, Т. XIX, XX), су последњи тип жртвеника на којима се сасвим условно могу препознати неки од елемената иконографије животиња. Жртвеници овог типа немају стандардни облик кружног, троугаоног или четвороугаоног реципијента на ниским ногама, већ је узак, цилиндричан реципијент постављен на три масивне ноге. Реципијент се често не би ни могао назвати реципијентом, већ цилиндром са вертикалном рупом. Већина жртвеника са есхаром моделована је на три стилизоване животињске ноге без других анатомских детаља. Начин моделовања и иконографија стилизованих ногу близак је начину моделовања предњих ногу хибридних фигурина кентаура. Ови жртвеници украшени су линеарним урезивањем и бојењем, и појављују се од Винча В2 фазе, на целој *територији* винчанске културе.

Жртвеници свих типова проналажени су у већини насеобинских контекста карактеристичних за све *посебне облике* винчанске материјалне културе. Већина их потиче из отпадних јама и отворених простора, попут налаза са локалитета Црквине-Мали Борак.

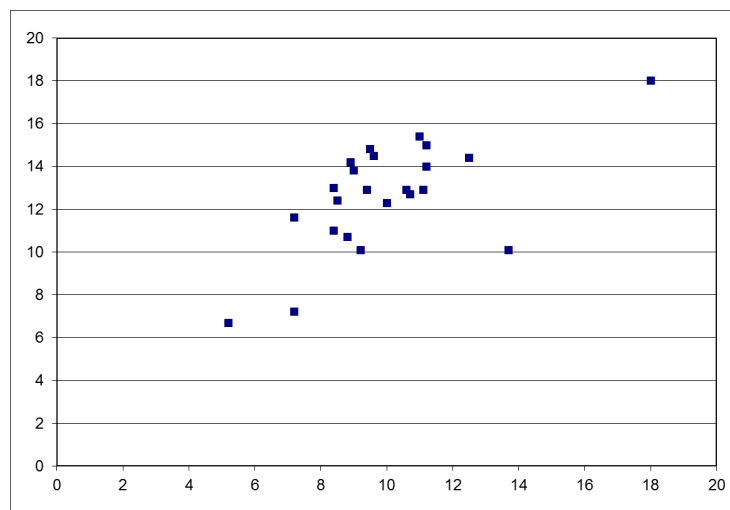
Један део жртвеника потиче и са подова стамбених објеката, какав је случај са неколико налаза са Дивостина. Два налаза жртвеника са ископавања М. Васића на Винчи потичу из посебног депозита са антропоморфном посудом (*c.f.* Nikolić and Vuković 2008). У неколико случајева на Црквинама, Винчи и Дивостину у једном контексту је пронађен већи број жртвеника.

4.3.3 Просопоморфни поклопци

Просопоморфни поклопци су једна од најпрепознатљивијих форми *посебних облика* винчанске материјалне културе. Реч је о цилиндричним поклопцима беспрекорне израде, на којима је приказано лице неке фантастичне животиње или неко хибридно створење. Просопоморфни поклопци публикују се као инвентар винчанских насеља дуже од једног века (Васић 1936а: 65–67, 84–89) и заступљени су на целој *територији* винчанске културе. Досадашња евиденција указује да се појава просопоморфних поклопаца може везати за сам почетак винчанске културе, док њихов број знатно опада у позним фазама док их у инвентару насеља Винча D1–D2, попут Стублина, Јакова, Белетинаца, кућа из познијих хоризоната Гривца, Дивостина и Винче нема.

Технологија израде просопоморфних поклопаца је изузетно варијабилна и има јака обележја локалних керамичких традиција. Варијабилност технологије је видљива и у корпусима просопоморфних поклопаца који потичу са једног локалитета. У глину за израду поклопаца са Винче додавано је мало, равномерно распоређених и јако уситњених неорганских примеса, док се код налаза са Гривца и Дивостина макроскопски уочава значајније присуство неорганских примеса веће крупноће, што је одлика и осталих предмета израђених од печене глине са ова два локалитета. Просопоморфни поклопци печени су у различитим атмосферама. На Винчи су заступљени и поклопци црне и тамносиве боје печени у редукционој атмосфери, али и поклопци окер и светлосивих тонова печени у условима потпуне и непотпуне оксидације. Завршна обрада просопоморфних поклопаца је такође изузетно варијабилна. Већина винчанских и бањичких примерака је глачана и сјајно полирана, док су површине поклопаца са Гривца и Дивостина само благо пригlačане. Димензије просопоморфних поклопаца код којих је била могућа метричка анализа значајно варирају (табела 4.6). Висине поклопаца са Винче групишу се у три

распона од 5 до 9 цм (7 комада), од 9 до 14 цм (11 комада) и већи од 14 цм (2 комада), док су пречници обода груписани у распонима од 6 до 12 цм (7 комада) и од 12 до 18 цм (16 комада) (слика 4.5). Узимајући у обзир пречнике обода у целости очуваних и реконструисаних просопоморфних поклопаца, посуде које су њима биле поклапане би требало да одговарају типу мањих и средњих амфора уског, цилиндричног или благо коничног врата пречника које одговарају типу А2 у Типологији В Шира (*c.f.* Schier 1995: 94, Abb. 1; Игњатовић 2008: 260, кат. 171). У корпусима просопоморфних поклопаца са Винче, Гривца и Кусовца присутан је и мањи број минијатурних поклопаца сумарне израде, висине до 3 цм (Т. 55/2, 3).

Слика 4.6 Однос пречника (Y оса/цм) и висина (X оса/цм) просопоморфних поклопаца са Винче

Просопоморфни поклопци су један од ретких облика винчанске материјалне културе који су у неколико радова детаљно синтетизовани, донекле и аналитички обрађени. С. Станковић је објавио, формално-стилски и делимично статистички обрадио укупно 184 просопоморфна поклопаца са ископавања М. Васића на Винчи, и случајних налаза и откупа из збирке Народног музеја у Београду и Археолошке збирке Филозофског факултета (Stanković 1986: 17–28, Т. XXI–LV). Винчанском корпусу просопоморфних поклопаца треба додати и 10 примерака у праисторијској збирци Музеја града Београда (Tasić 1973: 79, 80, Т. XLIV/164–167, Т. XLV), те више од 50 фрагментованих поклопаца са ископавања 1976–1987. и 1998–2014., који се чувају у збирци Археолошког налазишта у Винчи Музеја града

Београда. Укупан број до сада откривених просопоморфних поклопаца са Винче тако сигурно износи преко 250 углавном фрагментованих примерака. Корпус са Винче је због обима и методологије истраживања вишеструко већи од броја просопоморфних поклопаца откривених на другим винчанским локалитетима: Бањица (15 комада), Јела-Бењска бара (13 комада), Гривац (28 комада), Беловоде (30 комада), Плочник (10 комада).

Сви просопоморфни поклопци начелно су сличног или веома сличног облика, цилиндричне или благо коничне форме са различито профилисаним рожастим дршкама/ушима испод темена. Варијабилност појединих формалних елемената поклопаца (облик дршке/уха; профилација зидова и темена) не мења у битним аспектима иконографски образац и појавност предмета. Ипак у грубо типолошком смислу могуће је издвојити велики број различитих типова поклопаца. У сумарној типологији М. Гарашанина постоје 3 типа просопоморфних поклопаца (Garašanin 1951: 27–29), а у типологији Н. Љамић-Валовић четири основна типа и четири варијетета (Љамић Валовић 1985: 192). У типологији С. Станковића издвојено је шест типова, који одговарају нивома шест хоризоната у вертикалној стратиграфији Винче (А: ▼ 9,3м–8,4м; В: ▼ 8,4м–8,0м; С: ▼ 8,0м–7,4м; D: ▼ 7,4м–6,6м; Е: ▼ 6,6м–6,0м; F, G: ▼ 6,0м–4,2м) (Stanković 1986: 24, 25, сл. 12, 13). Формалне карактеристике издвојених типова поклопаца се не мењају значајно кроз винчанске хоризонте, изузев положаја и облика носа и дршака/ушију, чија варијабилност опет не указује на значајније промене у продукцији и стилском изразу. Слично је и са орнаменталним техникама и мотивима, који су много маркантнији елементи просопоморфних поклопаца. Није установљена суштински значајна варијабилност и хронолошка осетљивост урезаних геометријских мотива на темену представе и испод очију. Доминантне орнаменталне композиције су једноставне хоризонталне, косе или вертикалне урезане траке, које су понекад испуњене пунктирањем, сложенији меандролики мотиви, висећи троуглови испуњени косим шрафираним линијама. Варијабилност орнаменталних композиција и мотива не постиже се увођењем нових и стилски другачијих орнаменталних техника и мотива већ се минималним променама у оријентацији косих урезаних линија, њиховом броју, начином на који су испуњена празна троугаона, ромбоидна поља или траке постиже особеност и разноликост представа.

Централно и доминантно место на просопоморфним поклопцима заузимају очи, које је М. Васић називао и *мистичним очима* (*c.f.* Васић 1936а: 84–89). Очи су приказане на свим поклопцима и изводе се углавном пластичним моделовањем или урезивањем. Као и код фигуралне пластике начин представљања очију може бити донекле хронолошки осетљив, попут угластих урезаних очију из ранијих винчанских хоризоната (Т. 51/3; Stanković 1986: Т. XLII). Од анатомских детаља на поклопцима се још представљају пластично моделован кљун/нос, уши/дршке и у неким случајевима линеарно урезане трепавице (Stanković 1986: Т. XXV/1а–с). Описан манир украшавања чеоног дела поклопаца и зона испод очију прилично је геометријски сведен и шематизован и готово извесно не представља реалну представу неког елемента лица (перје, длаке, шаре на глави). Теза М. Гимбутас да урезане тракасте линије испуњене тачкастим убодима и меандри на поклопцима из Винче и Парце заправо представљају приказ *бујичне кише* је потпуно анегдотског карактера (Gimbutas 1974: 114, cat. 73, 118, cat. 118, 119).

Узимајући у обзир све наведене формално-стилске елементе на просопоморфним поклопцима није могуће сигурно идентификовање представе. Сви аутори, који су се до сада бавили проблематиком просопоморфних поклопаца исказују извесну опрезност и резерву у погледу коначне идентификације представе. М. Гимбутас, без резерве, ове представе идентификује са птицама (Gimbutas 1974: 114, cat. 73, 118, cat. 118, 119); С. Станковић, М. Гарашанин и Х. Шварцберг их виде као антропоморфне представе (Garašanin 1951: 27–29; Stanković 1986: 26–28; Schwarzberg 2011: 143–166); Д. Срејовић их најпре види у сфери анималног, а истиче да представе ушију асоцирају на пса или шакала (Срејовић 1984:46); Д. Николић и Ј. Вуковић их виде као хибридне представе са елементима антропоморфне и зооморфне иконографије (Николић и Вуковић 2008: 166–177). У текућем раду просопоморфни поклопци биће третирани као хибридне, лиминалне представе са елементима људског и анималног карактера.

Када је реч о функцији просопоморфних поклопаца, њихова утилитарна улога се обично не доводи у питање. Иако су налази поклопаца у јасној контекстуалној асоцијацији са посудама јако ретки (*c.f.* Васић 1936а: 65–67), неколико важних формално-стилских елемената упућују на могућ тип посуде које су просопоморфни поклопци затварали. Метричка анализа поклопаца (пречници обода и висина), те технологија израде (обрада,

орнаментални мотиви и композиције) указују на амфоре мањих и средњих димензија (висине 20–40 цм, запремине до 5 литара), које су веома често моделоване и украшене на сличан начин (Т. 52/2; *c.f.* Schier 1995: Taf. 100/3032, Taf. 116/3242, Taf. 143/967, Taf. 224/3063; Nikolić 2008: 262–264; Игњатовић 2008: 2601, 261, кат. 171–173;). Присуство перфорација за везивање на зидовима просопоморфних поклопаца и врату амфора додатно потврђује везу између ових налаза (*c.f.* Schier 1995: Т. 224/3063). Свака претпоставка о томе шта се чувало у амфорама анегдотског је карактера, будући да нису вршене физичко-хемијске анализе њиховог садржаја.

Контексти налаза просопоморфних поклопаца су изузетно варијабилни. Висок степен фрагментације и бројност фрагмената просопоморфних поклопаца са истраживања Винче говоре у прилог тези да су налази овог типа релативно често употребљавани и одбацивани. С тим у вези велики број јако фрагментованих поклопаца пронађен је у отпадним јамама, ђубриштима и на отвореним површинама. Два просопоморфна поклопаца са Винче пронађена су у специјалном депозиту заједно са антропоморфном посудом, амфорама са антропоморфним апликацијама, жртвеником, 9 минијатурних посуда и још 15 посуда других облика (Nikolić and Vuković 2008: 60, fig. 8). Иако су вероватно били део кућног инвентара просопоморфни поклопци су веома ретко пронађени у винчанским стамбеним објектима.

4.3.4 Посуде са зооморфним апликацијама

4.3.4.1 Зделе са протомама

Винчанске зделе са протомама представљају веома уједначену класу посуда од печене глине. Реч је о зделама изразито коничне профилације, косих или благо заобљених зидова и равног или благо прстенастог дна. Изузетак чини једна здела чији је реципијент, у маниру моделовања такозваних жртвеника, постављен на три кратке ноге (Т. 41/5). Поједине зделе имају благо задебљан обод (Т. 41/15, Т. 42/5), а једини налаз који има и две мале, латерално постављене језичасте дршке јесте здела из објекта 03/03 са Винче (Т. 41/3). Зделе су израђене од глине са малом количином неорганских примеса. Спољне и унутрашње површине зидова су глачане, понекад и полиране до високог сјаја (Tasić 2007, Pl. II). Већина налаза печена је у условима потпуне или непотпуне оксидације, што је резултирало добијањем окер и окермрких тонова зидова, а нису ретке ни зделе са протомама

печене у условима редукције, тамносиве и, ређе, црне боје, какав је случај са већином налаза са локалитета Јела–Шабац. Зделе су у већини случајева неукрашене, а изузетак представљају ретки налази украшени канеловањем, урезивањем и глачањем. Канеловањем се изводе линеарне косе траке (Т. 41/16) или наизменичне косе траке које подсећају на такозвани *Parquetmuster* орнамент (Т. 41/15), који се често појављује и на зделама позне Винче. Урезивањем се такође изводе једноставни линеарни мотиви на ободу, али и на спољним површинама зидова (Т. 42/4, Т. 43/5). На ободу зделе са Стублина се такође појављују паралелни линеарни урези, који су постављени у наизменичном низу од по 4 и 6 уреза између протома (Т. 41/1). Изузетак у овом крајње сведеном орнаменталном изразу представља налаз зделе са протомама са локалитета Бељин–Градушина код Шапца, чије су и унутрашња и спољна површина зидова украшене сложеном композицијом урезаних шаховских поља у којима се налазе наизменично постављени кружно пунктирани орнаменти и урезане спирале (Т. 42/4). Ова композиција се сасвим ретко појављује у орнаменталном репертоару винчанске керамичке продукције.¹¹ Једини примери зделе са протомама украшене техником глачања су налаз из објекта 03/03 у Винчи, чија је унутрашњост украшена хоризонталним паралелним линијама (Т. 41/3).

Финију типолошку класификацију ових здела могуће је извести на основу броја, положаја и врсте протома на ободу. Отежавајућу околност при развијању типологије представља чињеница да је реч, изузев неколико налаза, о веома фрагментованим предметима са очуваним малим делом посуде са протомом на ободу. Реконструкција изгледа остатка посуде, броја и врсте протома у таквим случајевима није веродостојна. Генерално посматрано, реч је о изузетно стилизованим представама људских, животињских или хибридних глава. Протоме су углавном благо извучене из обода посуде, малих су димензија (0,5–3 цм) и по правилу су окренуте ка унутрашњости посуде. Оне мање и шематизованије су моделоване извлачењем мањег дела глине из осе обода, док су веће и детаљније представе аплициране на обод. Представе су у већини случајева крајње шематизоване, тако да готово није могуће одредити да ли се ради о антропоморфној или зооморфној представи. Изузетак чине налази где су јасно дефинисани анатомски детаљи на глави, пре свих рогови или веома издужене уши, нос или њушка, те детаљи на лицу, који

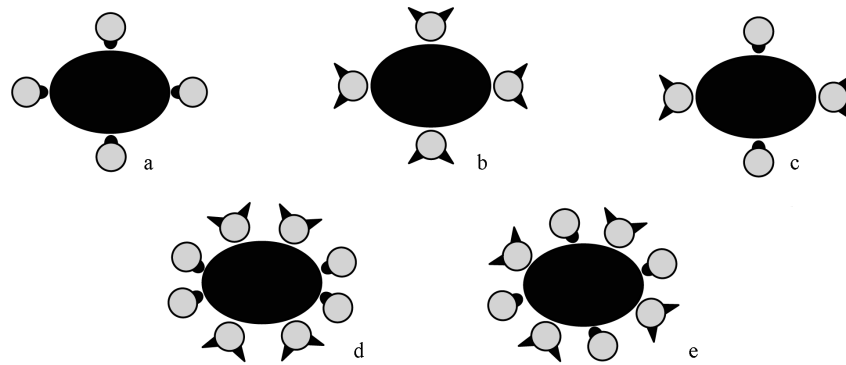
---

¹¹ У типологији М. Гарашанина и С. Станковића, сложене композиције шаховских поља носе ознаку С3а и С4f, cf. Гарашанин, Станковић 1985, 29.

представљају устаљене обрасце у моделовању антропоморфних представа. С тим у вези, два налаза са Винче (Т. 41/6,7) и један са локалитета Јела – Бенска бара (Т. 41/15) су једини налази који се сигурно могу дефинисати као антропоморфне протоме, будући да је манир моделовања носа, очију, па чак и маске и неке врсте капе, идентичан приступу у обликовању антропоморфне фигуралне пластике. Сигурне зооморфне представе не могу се одредити до одређене врсте, будући да присуство рогова на стилизованој глави може упућивати на неколико различитих животињских врста које су винчанске заједнице гајиле или ловиле (бик, јарац, ован, јелен). У сасвим изузетним случајевима могуће је идентификовати и неке друге врсте осим побројаних. Налаз зделе из околине Ниша има нешто детаљније моделовану представу која се, можда, може идентификовати с неком врстом птице (Т. 43/4).

Ако се узму у обзир све стилско-типолошке карактеристике, могуће је издвојити две кохерентне категорије налаза (сл. 4.7). Прву чине зделе са четири наспрамно постављене протоме. У овој групи могуће је издвојити два подтипа, и то зделе са све четири антропоморфне представе (Т. 43/5, Т. 41/6,7) и зделе са све четири зооморфне представе (Т. 41/5, 8, 9, Т. 43/4). Као код свих здела са протомама, и у овој групи велики део представа одлази на крајње шематизоване приказе глава које није могуће идентификовати ни као антропоморфне ни као зооморфне. Један такав налаз зделе са локалитета Јела – Бенска бара има протому која одговара хибридном представама у антропоморфној пластици (Т. 41/16). Врло је вероватно да ће будући налази омогућити и издвајање трећег подтипа ове категорије здела са протомама, и то здела са по две зооморфне и две антропоморфне протоме. Док је код прве категорије налаза са четири протоме на ободу донекле било могуће типовати и оне предмете који су фрагментовани, у другој категорији, коју чине зделе са осам протома на ободу, то је готово немогуће извести са сигурношћу. Зделе са осам протома имају заправо четири наспрамно постављене упарене представе. Било је могуће издвојити два подтипа и то на основу предмета који су очувани у целости. Првом типу припада здела из такозваног ритуалног сета из Винче, са по две упарене наспрамно постављене зооморфне и по две упарене антропоморфне протоме (Tasić 2007; Т. 41/3). Другом подтипу припада здела из куће 1/2010 са Стублина, са по четири истоветне, упарене, крајње стилизоване и шематизоване представе, чија је ближа идентификација немогућа (Crnobrnja 2012b, 57, fig. 14; Т. 41/1). Овом подтипу вероватно припада и фрагментована здела са упареним

Слика 4.7 Комбинације различитог броја, положаја и врсте протома на зделама (а: 4 антропоморфне; б: 4 зооморфне; с: 2 зооморфне и 2 антропоморфне; д: 2x2 антропоморфне и 2x2 зооморфне; е: 4x2 упарене антропоморфне и зооморфне)

шематизованим представама са локалитета Јела – Бенска бара (Стојић, Церовић 2011, 321, Т. CL/65; Т: 42/2). Фрагмент зделе са две упарене антропоморфне представе са истог локалитета (Т. 41/15) остаје засад ван изведене типологије, будући да је немогуће претпоставити да ли је здела имала 2 x 2 антропоморфне и 2 x 2 зооморфне протоме, или су све представе биле антропоморфне (Стојић, Церовић 2011, 315, Т. CXLIV/25). Здела са упареним протомама са ископавања на Горњем граду Београдске тврђаве представља јединствен налаз у овој категорији, будући да су две крајње стилизоване и шематизоване представе различитих димензија (Т. 42/8). Значај овог налаза видимо и у чињеници да су нам до сада остали потпуно непознати примерци здела где један пар протома чине две различите представе (антропоморфна и зооморфна).

Као прилог разматрању функције здела овог типа, у обзир узимамо метричке податке, технологију израде и трагове употребе. Готово све анализирани зделе са протомама су посуде малих димензија, чија висина, готово по правилу, не прелази 10 цм, док пречник обода варира између 7 и 12 цм. Сасвим изузетно се појављују и зделе већих димензија, као што је случај са налазима са Горњег града на Калемегдану и са локалитета Јела – Бенска бара код Шапца, чији пречници неретко износе и скоро 30 цм. У целости очуване зделе са Винче, Стублина и Гомолаве показују да однос висине и пречника здела износи приближно 1:2. У већини случајева, запремина здела код којих је била могућа метричка анализа не прелази 0,3 литра, док је запремина здела са Стублина и са ископавања на Винчи 2006. и знатно мања (Тасић 2007, 204). На свим анализираним зделама потпуно изостају физички

трагови било какве употребе. У унутрашњости рецепијената нису видљива никаква физичка оштећења која би упућивала на то да се у њима нешто мрвило или дробило. Такође, за разлику од сродних посуда типа жртвеника, на спољашњим и унутрашњим површинама здела изостају трагови излагања посуда ватри или паљења неког садржаја у њима (Marangou and Stern 2009). Ако се имају у виду метрички и технолошки подаци, највероватнијом се чини теза да су зделе са протомама служиле за конзумирање или одлагање/излагање неког садржаја приликом неких сасвим специфичних активности.¹² У прилог томе да су околности употребе оваквих посуда несвакидашње (ритуалне?) активности иде и чињеница да са свих поменутих локалитета постоји читав низ керамичких облика, сличних запремина и димензија, намењених конзумирању хране и течности.

Зделе са протомама су пронађене у различитим контекстима на винчанским локалитетима. Највише налаза потиче из насеобинских контекста – из рушевина надземних кућа, испуна отпадних јама и сличног (Винча, Јаково, Стублине). Зделе из отпадних јама и налази који су у другим контекстима депоновани као отпад су по правилу веома фрагментовани, док су примерци из кућа понекад и потпуно очувани (Винча, Стублине). Не постоји стриктан образац у месту депоновања/чувања здела са протомама у кућама. Здела са осам протома из Винче пронађена је у веома малом надземном објекту чија функција није била резиденцијалног карактера (Tasić 2007, 207); налаз са Стублина потиче из надземног објекта у ком су пронађене бројне инсталације и предмети везани за производњу, обраду и чување хране (Crnobrnja 2012b); кућу у Анзи, у којој је пронађена здела са протомама, ауторка такође означава као објекат посебне намене или чак као храм (Gimbutas 1974, 61). С тим у вези, оба налаза са новијих систематских ископавања указују на то да се зделе са протомама појављују у објектима чија основна функција није становање. Такође, оба поменута налаза изгледа да чине интегрални део групе предмета – сета керамичких посуда (Crnobrnja 2012b, 57; Tasić 2007, 204, 205). Здела са Гомолаве представља изузетак и веома важан прилог овој студији пре свега зато што је здела, у целости очувана, пронађена у гробу. Реч је о мушком скелетном гробу у коме су пронађене још једна керамичка посуда, бакарна наруквица и секира од глачаног камена (Borić 2009, fig. 36). Разматрање

---

¹² Из појединих здела са протомама се није могла конзумирати течност. Такав је случај са зделом из Стублина, на којој су упарене протоме толико густо постављене да из њих није могуће директно конзумирање течности.

расположивог, још увек недовољног, узорка иде у прилог тези да не постоји веза између одређеног типа здела са протомама и одређене праксе и места коришћења/депоновања.

Хронолошки посматрано, зделе са протомама се појављују од самог почетка винчанске културе до њених најпознијих периода. Налази из Roszke-Ludvar-а, Анзе и из јаме М са Белог Брда у Винчи припадају хронолошки најстаријим примерцима (Horvath 2006, 117, Pl. II/6-10; Gimbutas 1974, 59, fig. 30; Васић 1936, 42). Налази из винчанске земунце М са коте 8.9–8.7 сигурно се датују у најранију фазу винчанске културе. Радиокарбонски датуми са Винче показују да се ови налази могу оквирно датовати у период 5310–5200. пре н. е (Borić 2009, 203). С друге стране, најпознији налази који потичу из објекта 03/03 са Винче, објекта 1/2010 из Стублина, са Горњег града на Калемегдану, те из гроба 12 на Гомолави имају јасне асоцијације са позновинчанском керамиком, али и радиокарбонско датовање указује на сам крај винчанске културе (Cf. Borić 2009, 199). Зделе са Јакова и Јеле су такође веома позне, али се вероватно могу синхронизовати са нешто старијом Винча D фазом, пре свега захваљујући налазима посуда украшених урезаним тракама испуњеним кружним пунктирањем (Булатовић и др. 2010, Т. I, II). Тренутна евиденција показује да ипак постоје хронолошке разлике у појави издвојених типова здела са протомама. Наиме, најранији налази су они са четири наспрамно постављене шематизоване, антропоморфне или зооморфне протоме, и тај образац ће се задржати до краја винчанске културе, док зделе са осам протома за сада нису познате из ранијих хоризоната винчанске културе, па се може претпоставити да је обичај упаривања протома вероватно познијег датума.

4.3.4.2 *Посуде са животињским представама на трбуху*

Овој категорији налаза припада широк типолошки корпус, који укључује велики број функционално и морфолошки различитих посуда од печене глине. Реч је о скромном фонду материјала са зооморфним представама, који и поред ограниченог броја предмета има изузетно велики интерпретативни потенцијал. Посуде овог типа познате су са великог броја винчанских локалитета (Винча, Обреж, Гривац, Дивостин, Бањица, Корбово-Збрадила...) и како се чини нису хронолошки и регионално осетљиве. Најранији примерци датују се у рану винчанску културу – Винча А (кота 8.5 м на Винчи), док су најпознији налази посуда са

животињским представама на трбуху констатовани у инвентару позне Винче Д на локалитету Обреж-Белетинци (*c.f.* Spasić 2012b: 304, Fig. 15; Jovanović 2014: T. VIII/1).

Уважавајући функционални критеријум посуде са животињским представама на трбуху могу се сврстати у два основна функционална типа: 1. посуде за конзумирање; 2. посуде за складиштење и одлагање. Облици посуда са представама животиња и технологија њихове израде не одступају од локалних образаца керамичке традиције. Финија функционална и типолошка анализа односа одређеног типа посуде и типа животињске представе није била могућа будући да је у већини случајева реч о тешко фрагментованом материјалу са очуваним делом зида посуде на којем се налази представа животиње. Најзаступљенији је први тип налаза, који укључује углавном лоптасте зделе са цилиндричним или конкавно моделованим вратом, тзв. амфорете, и биконичне зделе заобљеног конуса и цилиндричног врата. Посуде за складиштење и одлагање хране са зооморфним представама познате су нам једино захваљујући јако фрагментованим деловима трбуха амфора и питоса попут налаза посуде за складиштење изузетно великих димензија са винчанског насеља у Корбову.

Систематизацију корпуса посуда са животињским представама на трбуху могуће је извршити и на основу технологије израде представе. У том случају могуће је издвојити два типа: 1. посуде са рељефним представама и 2. посуде са урезаним представама. Највећи део налаза припада првом типу, док другом типу приписујемо свега неколико налаза биконичних здела са Бањице (Т. 45/2). Рељефно моделоване представе изводе се пластичним аплицирањем на трбуху посуде. Углавном је реч о шематизованим представама глава говечета (Т. 45/1) или неких других рогатих животиња, док се сасвим изузетно представља цело тело животиње, какав је случај са представама четвороножних рогатих животиња на биконичној посуди из Винче. У иконографском погледу рељефне представе животиња на посудама донекле се уклапају у иконографске обрасце зооморфне пластике и протома на зделама и жртвеницима. Поједине рељефне представе глава бикова на трбуху посуда веома су блиске и начину моделовања неких букраниона (*c.f.* Spasić 2012b). На већини у целости очуваних посуда са рељефним зооморфним представама на трбуху, налазе се бар две такве, обично идентичне представе, постављене на латералним странама посуде. На биконичној посуди из Винче наизменично су постављене рељефне антропоморфне и

зооморфне представе (Игњатовић 2008: 265/кат 185). Случајан налаз коничне зделе са представом неке врсте гмизавца на трбуху, пронађене на локалитету Јабланица код Младеновца, представља изузетак у групи посуда са рељефно моделованим животињским представама на трбуху. Поред тога што је реч о јединој реалистичној представи неке врсте гуштера у винчанској култури, изузетност овог налаза представља и чињеница да је поред поменуте посуде из Винче ова здела редак пример посуде са рељефном представом целе фигуре животиње, а не само главе.

Посуде са урезаним представама животиња су далеко слабије заступљене. Највећи део урезаних представа заправо потиче из корпуса такозваних винчанских знакова, хеуристично и анегдотски тумачених у различитим контекстима (*c.f.* Spasić 2012b: 303, 305, Fig. 16). Животињске представе су изузетно стилизоване, и изведене су линеарним урезивањем. Најчешће су представљене целе фигуре четвороножних рогатих животиња (говече) или само главе са роговима (Т. 45/2). Највећи корпус урезаних представа животиња на посудама потиче са винчанског насеља на Бањици, одакле потиче велика збирка фрагмената са тзв. *винчанским знацима* (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 41–43, Т. XXXII–XXXIV).

Контексти налаза посуда са представама животиња на трбуху су разноврсни и одговарају уобичајеној пракси депоновања карактеристичној за остале класе посуда у винчанским насељима. Проналажене су у отпадним јамама, на отвореним просторима, ђубриштима и објектима за становање. Лоптаста здела са рељефним представама глава бика из Обрежа пронађена је као део већег инвентара посуда једне винчанске куће (Јовановић 2011: Т. VIII/1).

4.3.4.3 *Посуде са животињским представама на дршкама*

Посматрано у целисти, ова категорија налаза представља далеко најбројнији корпус винчанске материјалне културе са представама животиња. Ипак, анализа животињских представа на дршкама посуда доноси само ограничен квалитет информација будући да је реч о јако разнородној категорији налаза са углавном јако стилизованим и шематизованим представама. Посуде са животињским представама на дршкама чест су инвентар винчанских насеља (Винча, Јаково, Стублине, Бањица, Гривац, Дивостин, Барајево, Калемегдан-Горњи град...). За разлику од већине корпуса материјалне културе са

животињским представама, ова категорија налаза је изузетно хронолошки осетљива и представља један од темељних маркера за релативно датовање винчанске керамике. На свим винчанским насељима, посуде са рожастим и тзв. L дршкама овог типа датују се у најпозније фазе винчанске културе. Овакво датовање потврђено је на Стублинама и Црквинама у Малом Борку, где се дршке овог типа појављују у слојевима са материјалом најпозније винчанске културе – Винча D2 (*c.f.* Спасић 2011: 129, 133, 142, 143, Т. XXV). Примери дршки овог типа из хоризонта Гривац 5 (Nikolić 2008: fig. 9.41/a–d, fig. 9.78/b–g; fig. 9.79/c–j) нешто су старији и датују се оквирно у Винча C2/Винча D1 период.

У највећем броју дршке са зооморфним представама моделоване су на конзумним и сервирним посудама – лоптастим зделама са издвојеним цилиндричним или конкавним вратом, те на тзв. амфоретама. Истом типу припадале би и посуде са антропоморфним представама на дршкама. Дршке на којима су пластично моделоване представе припадају типу рожастих и тзв. L дршки које су косо или под правим углом (у облику латиничног слова L) моделоване на трбуху здела. Овакве дршке готово никада нису моделоване у пару, већ се на посуди налази само једна. Представе су обично моделоване на самом врху дршке. Типолошки посматрано могуће је издвојити велики број варијанти дршака са зооморфним представама, које све припадају двома основних типова: 1. дршке са представама анатомских детаља и 2. дршке са крајње шематизованим и стилизованим представама. Код првог типа реалистично се пластично моделују њушка/кљун, очи и рогови/уши (Т: 46/3, 5, 6, 8). Изнад главе – на темену великог броја представа овог типа налазе се две до четири бобичасте апликације (Т. 46/3, 7, 11, 12, Т. 47/2, 6, 7, 8) које се обично тумаче као рогови или као представе ћуба на глави птице. Идентичне апликације налазе се и изнад главе на Хајд вази из Винче (Т. 25/1). Понављање иконографског принципа моделовања бобичастих апликација на главама јасно дефинисаних зооморфних представа условило је и постављање другог типа дршака са шематизованим и стилизованим животињским представама. Реч је о дршкама на којима нема никаквих других анатомских детаља изузев поменутих бобичастих апликација. С тим у вези, дршке другог типа и издвојене су као посебан тип и биће разматране у контексту животињских представа као један од могућих показатеља процеса шематизације иконографских образаца. Реалистично моделована дршка у виду птице са пластично представљеном главом, кљуном, крилима и очима са локалитета Агино брдо у

Гроцкој јединствен је налаз и не може се уклопити у постављену типологију животињских представа на дршкама (Т. 12/7).

Посуде са представама животиња на дршкама појављују се у свим контекстима карактеристичним за остале класе винчанских посуда (отпадне јаме, отворени простори, стамбени објекти...). Након ломљења посуда, не мали број дршака са зооморфним представама секундарно су коришћене као глачанице за керамику, о чему сведоче трагови глачања на трбуху, па чак и додатно уређивање дршке у алатку окресивањем и одбијањем непотребних делова трбуха.

4.4 Амuleти

У корпус амuleта различити аутори обично сврставају читав низ формално-стилски изузетно варијабилних облика винчанске материјалне културе (*c.f.* Pantović 2013). Тако се као амuleти обично третирају и разни типови фигуралне пластике (антропоморфне, зооморфне, хибридне фигурине), те разнородни предмети мањих димензија. Једина карактеристика која повезује овако широк репертоар предмета у један прилично климав корпус јесте постојање кружне перфорације. Анегдотско тумачење ових налаза као амuleта није подржано ниједним контекстуалним или аналитичким показатељем, па ипак, као таква, преовладавају у великом броју студија још од како их је тако дефинисао М. Васић (Васић 1936а: 145).¹³ Од почетка 1980-их неколико аутора, на првом месту Џ. Чепмен (Chapman 1981: 122–124) и М. Стефановић и други (Tringham and Stefanović 1990b: 325–336) велику већину предмета из корпуса *амuleта* доводе у везу са алаткама за текстилну производњу (калемови, пршљенци, тегови за разбој). Трагови од везивања и намотавања нити на овим предметима недвосмислено указују да је реч о различитим врстама текстилних алатки.

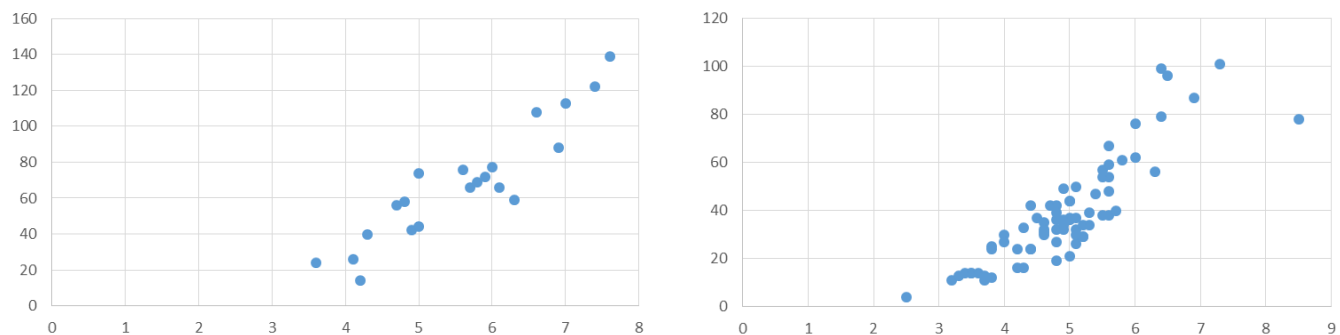
Најобухватнију типологију винчанских *амuleта* дала је И. Пантовић у својој магистарској тези (Pantović 2013). И. Пантовић у својој типологији *амuleта* издваја 9 типова (Pantović 2013: 15–19, 82–93). Од интереса за студију представа животиња најбитнији је тип такозваних Y амuleта означених као тип А у типологији И. Пантовић (Pantović 2013: 15, 83–85). Као посебни типови амuleта издвојене су перфориране антропоморфне, зооморфне и орнитоморфне фигуралне представе (Pantović 2013: 89–91).

---

¹³ Поред М. Васића и Г. Лазаровићи, Ј. Макај, Н. Тасић и бројни други аутори налазе овог типа тумаче као амuleте или талисмане (за преглед литературе о тумачењу *амuleта c.f.* Pantović 2013).

Будући да је постојање перфорације једини формално-стилски и функционални елемент који групу пробушених фигуралних представа опредељује као *амулете*, налази тог типа (седеће фигурине медведа, фигурине птица, итд.) су на овом месту обрађени у групи фигурина где формално и припадају, без обзира на њихову функцију. С тим у вези, у овом поглављу ће бити обрађени само тзв. *У амулети*. Иако је сасвим извесно да је функција ових предмета на првом месту утилитарна, те да је вероватно реч о текстилним алаткама, термин амулет ће бити коришћен само као устаљени назив којим се не имплицира и функција ових предмета.

У или двокраким *амулетита* називају се предмети ваљкастог, вертикално перфорираног тела са два косо постављена крака на врху (Pantović 2013: 15). Технологија израде *У амулета* је изузетно варијабилна и одговара локалним керамичким традицијама. Један део налаза овог типа није печен, већ је само просушен, док је велика већина њих печена у условима потпуне и непотпуне оксидације. *У амулети* спадају у предмете мањих димензија, а највећи број је висине од 4,5 до 6,5 цм (Pantović 2013: 18, 19, graph 1). Метричка анализа *У амулета* са Ата и Потпорња указује да су најзаступљенији налази висине од 4 до 6 цм и тежине од 20 до 60 г (слика 4.8).

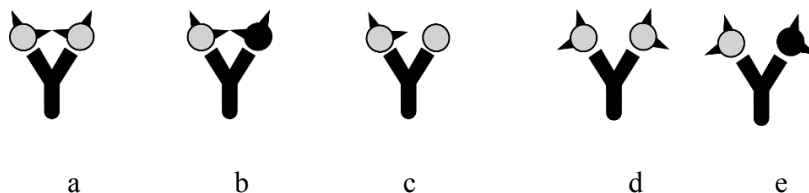

Слика 4.8 Однос висине (X оса/цм) и тежине (Y оса/гр) *У амулета* са Ата и Потпорња

Сам облик ових *амулета* асоцира на генеричку и крајње шематизовану представу неке рогате животиње, највероватније бика. Формално слични старчевачки предмети типа *лабрета*, такође се идентификују као стилизоване представе бика (Станковић 1989–1990). Иако је реч о релативно хомогеној групи налаза, И. Пантовић је на основу формалних

карактеристика издвојила четири подтипа A/I–IV (Pantović 2013: 15, 83–85). За разумевање иконографије представа животиња у винчанској материјалној култури важни су примерци *Y амулета*, чија се два крака завршавају у виду протома, односно стилизованих антропоморфних, зооморфних или хибридних глава. Протоме могу бити различито оријентисане (сл. 4.9). Најчешће су главе постављене тако да гледају на две супротне стране (Т. 56, Т. 57), док су главе оријентисане на исту страну или главе које гледају ка горе - једна у другу за сада познате само са вршачких локалитета (Pantović 2013: 147/172, 151/186, 160/кат. 221, 222). Представе на протомама на врху кракова су изузетно стилизоване и ретко кад се може са сигурношћу идентификовати да ли је реч о антропоморфној, зооморфној или некој другој представи. Одређивање конкретне животињске врсте на протоми није било могуће ни у једном случају. Доминирају стилизоване неидентификоване представе са сумарном, пластично моделованом њушком/носом, које се могу одредити и као људске и као животињске.

слика 4.9 Комбинације различитог положаја и врсте протома на *Y* амулетима (a: 2 исте зооморфне, ка споља; b: 2 различите зооморфне, ка споља; c: 1 антропоморфна и 1 зооморфна, ка споља; d: 2 исте зооморфне, ка унутра; e: 2 различите зооморфне, ка унутра)

Од анатомских детаља на глави веома ретко се представља било шта сем пластично моделоване њушке/носа и рогова/ушију. Представа очију појављују се на *Y амулетима* из Беловода, Стублина и Градца (Т. 56/1, 4, 14, Т. 57/1, 2; Петровић и Катић 2009: 139, кат. 178). Као и у остатку корпуса животињских представа као сигурне зооморфне представе издвојени су *Y амулети* са протомама на којима се јасно може уочити нека од анатомских карактеристика животиња, попут наглашене, пластично моделоване њушке и/или рогова (Петровић и Катић 2009: 138, 139, 145, кат. 178, 178, 190; Pantović 2013: 115, 124, кат. 42, 78, 80–84). На *Y амулету* из Стублина приказане су две различите животињске главе на крацима, обе крајње стилизоване. На једној је приказана глава са наглашеном њушком и роговима/ушима, док се на другој поред њушке јасно виде и пластично моделоване уши и рогови (Т. 57/2; Петровић и Катић 2009: 139, кат. 178). Мали број *Y амулета* украшен је

једноставним линеарно урезаним мотивима, понекад у комбинацији са пунктирањем (Г. 56/7, 13, Т. 57/1, 2, ; Петровић и Катић 2009: 131/кат. 163, 137/кат. 176, 139/кат. 178; Pantović 2013: 108/кат. 16, 114/кат. 38, 136/кат. 128, 159/кат. 217–219).

У квантификацији *Y амuleта* са неколико локалитета у југоисточном Банату И. Пантовић истиче да око 44% њих има завршетак врха у виду стилизоване зооморфне главе (Pantović 2013: 20, graph. 2). Поновном анализом сирових података о вршачким *Y амuletима*, долази се до потпуно другачије процентуалне заступљености. Од 53 налаза, који имају све неопходне формалне елементе са Потпорња, нешто више од 20% њих има протоме (12 комада), од чега су 6 изузетно стилизоване форме, а 6 стилизоване зооморфне форме. Са Ата је било могуће квантификовати податке о 92 *Y амuleта* од којих такође око 20% њих има протоме (17 комада), од чега 5 стилизоване форме и 12 стилизоване зооморфне форме.

Контексти налаза *Y амuleта* изузетно су варијабилни и одговарају осталим *посебним облицима* винчанске материјалне културе. Већина њих пронађена је на отвореним просторима и у отпадним јамама. Сасвим изузетно *Y амuleти* пронађени су као инвентар стамбених објеката. Један фрагментовани *Y амulet* са стилизованом протомом и један без протома пронађени су у трособној кући 2 на Јакову (Јовановић и Глишић 1960: 125, сл. 18/С). У кући 1, на истом локалитету, пронађен је један амulet без протома заједно са две хибридне фигурине поред контејнера за складиштење житарица (Јовановић и Глишић 1960: 125, сл. 18).

Поглавље 5

5 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА

У овом поглављу биће обрађене зооморфне представе у винчанској култури по врстама приказаних животиња. За сваку врсту посебно најпре ћу навести која су ограничења у идентификацији животињске врсте, а затим ћу поставити јасне параметре које ћу следити при идентификацији представе. Посебно ћу изнети преглед иконографских образаца и навести облике материјалне културе на којима се представе појединих врста појављују. Посматране у целини винчанске зооморфне представе најчешће приказују домаће животиње (говече, коза, овца, свиња, пас), док су за дивље животиње карактеристичне представе птица, јелена, медведа и различитих врста гмизаваца. Целокупан корпус представа животиња обележен је великим нивоом стилизације. Репрезентативне стратегије у оваквом стилском изразу укључују извештан ниво доследности у приказивању једног или неколико физичких (анатомских) елемената врсте, који одређују целу представу. Захваљујући карактеристичном начину моделовања рогова, на пример, тако је могуће одредити врсту животиње иако су представе главе, трупа и ногу стилизоване и шематизоване. Положај у ком је приказана животиња на представи је такође био један од битних индикатора за одређивање појединих врста, нарочито медведа и птица. Категорије представа фантастичних бића и хибрида биће веома пажљиво сагледане, у намери да се идентификују елементи појединих врста који су присутни у овом типу комплексних представа. Посебно ће бити сагледане представе које приказују полу-људе/полу-животиње. Комплексне представе на којима се појављује више различитих или истих животиња и/или људских представа биће посматране у контексту иконографије сваке животињске врсте посебно.

Општи преглед заступљености представа појединих врста животиња представљених у одређеном облику материјалне културе показује да се највећи број представа моделује у

виду фигурина или протома на жртвеницима те у корпусу посуда са зооморфним апликацијама (табела 5.1).

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јарац	Ован/Овца	Јелен	Пас	Медвед	Свиња	Хибридна	Стилизована	Стилизована четворношци
Фигурине	■	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	●	■
Букранион	■	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Жртвеник	●	◇	▲	▲	▲	◇	◇	◇	●	■	◇
Просопоморфни поклопац	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	■	◇	◇
Зооморфна посуда	▲	■	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Посуда са апликацијама на трбуху	■	◇	▲	◇	◇	◇	◇	◇	●	●	◇
Здела са прогомама	▲	▲	▲	◇	◇	◇	◇	◇	●	■	◇
Посуда са зооморфним дршкама	▲	■	◇	◇	◇	◇	◇	◇	■	■	◇
Посуда са урезаним представама	■	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Алатка за текстил:У Амулет	▲	▲	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	■	◇
Алатка за текстил: фигурина	◇	■	◇	◇	◇	◇	■	◇	◇	◇	◇
■ доминантна представа					▲ слабо заступљена представа						
● често заступљена представа					◇ представа није карактеристична за облик материјалне културе						

Табела 5.1 Заступљеност представа животиња у односу на облик материјалне културе

Многобројне изузетно стилизоване и шематизоване представе, код којих није било могуће са довољном поузданошћу утврдити врсту приказане животиње разматране су у претходним поглављима о облицима материјалне културе којима припадају. Значај и

тумачење стилизованих представа биће размотрени у коначној дискусији о представама животиња. У разматрању представа свих идентификованих животињских врста биће изнети и хронолошки положај и регионалне карактеристике одређених представа, као и сумарне формално-стилске аналогije у истовременим неолитским културама у окружењу.

5.1 Бовиди

Представе бовида чине највећи део представа животиња у винчанској материјалној култури. У већини случајева иконографски приступ представљања бовида не дозвољава издвајање конкретне врсте и пола представе, али се сасвим основано може претпоставити да је реч о домаћем говечету, највероватније бику. Представе бикова се појављују у готово свим типовима материјалне културе са представама животиња изузев у групи просопоморфних поклопаца (табела 5.1). Иконографски обрасци у начину приказивања бикова укључују два основна принципа у обликовању представе. Први подразумева представу целог тела бика у стојећем положају, док други иконографски образац укључује представе главе и/или рогова бика. Иконографски обрасци могу се издвојити и ращчлањивањем на реалистичне и стилизоване представе бикова без обзира да ли је реч о целовитој представи животиње или представи главе. Целе фигуре бика представљају се у више различитих облика материјалне културе, највећи број њих у корпусу фигурина, али са значајним уделом и у фондовима зооморфних посуда и посуда са пластичним апликацијама и урезаним представама. Глава и рогови бикова доминирају као представе у класама букраниона и жртвеника, али и као апликације на различитим типовима посуда од печене глине. Најмаркантнији иконографски обрасци представа бика могу се уочити у фигуралној пластици и у букранионима.

Реалистичне представе одликује неколико основних репрезентативних стратегија. Највећа пажња поклања се моделовању главе и рогова, док се тело третира са значајно мање детаља. На пластично моделованој глави представљају се издужена њушка, рогови, очи и ноздрве. Начин представљања рогова је најваријабилнији и укључује неколико основних начина моделовања: 1. Лучни, ка горе постављени рогови (Т. 6/2); 2. лучни рогови повијени ка напред (Т. 1/1–4); 3. разни облици стилизованих рогова. Прва два начина представљања рогова су потпуно реалистична и одговарају изгледу рогова и домаћих и дивљих бикова.

Стилизоване представе рогова се најчешће моделују на главама бикова на жртвеницима и на шематизованим урезаним представама бикова на винчанским посудама. На наглашеној, пластично моделованој њушци често се налазе и представе ноздрва (фигурине, букраниони), али и хоризонталне перфорације кроз врх њушке (Т. 1/1, Т. 3/8, Т. 4/6). Уколико поменуто хоризонталне перфорације на њушци фигурина бикова тумачимо као приказ брњице, онда је то један од ретких детаља на представама бика који би могао сигурно указивати на тумачење ових фигурина као представа домаћег говечета. Очи се приказују сасвим изузетно, најчешће на букранионима и то у виду жљебљених или пластичних спирала или концентричних кругова и бадемастих урезаних и пластичних очију познатих и у антропоморфној пластици (Т. 58–60).

Тело бикова приказује се једино у корпусу фигуралне пластике, зооморфних посуда и представа на трбуху посуда. Тело је обично ваљкастог облика и сасвим је сумарно моделовано, без икаквих анатомских детаља или претензије ка реалистичном моделовању трупа. Врло ретко тело бика је орнаментисано, али не тако да представља шаре на кожи животиње, већ тканину пребачену преко трупа, неку врсту ритуалног осликавања, или представе ребара, попут фигурина са локалитета Корбово-Збрадила Фунд (Т. 5). На зооморфној посуди из Винче пластично је приказана и нека врста опреме за ношење терета-самар, ремен и сл. (Т. 25/2)... Поред хоризонталних перфорација на њушкама фигурина, представе тканине и самара на трупу фигурина бика и зооморфних посуда, ретки су елементи иконографије који такође упућују на закључак да корпус представа бикова углавном чине представе домаћих животиња. Ноге бикова представљају се сасвим стилизовано и то углавном у виду тзв. патрљака (Т. 1, 2). Анатомски детаљи на ногама, попут копита или наглашене мускулатуре удова потпуно изостају. Уколико би се тело хибридних фигурина типа кентаура довело у везу са представом бика то би онда била једина назнака реалнијег приступа у моделовању предњих ногу и грудног коша (Т. 8, 9). Грудни кош и предње ноге кентаура су изузетно пластично наглашени тако да подсећају на природан изглед тих делова тела бика (Т. 8, 9). Сличан начин реалистичнијег моделовања мускулатуре ногу примењује се и код жртвеника типа трипус (Т. 39), али и код неких посуда

моделованих на три ноге (*c.f.* Игњатовић 2008: 259/кат. 167)¹⁴ Кратак реп приказује се пластично, углавном у обореном положају, ретко кад равно (Т. 1/1–4, Т. 2/6).

Изузетак напред описаном начину представљања бикова, чија је основна карактеристика пластичност представе чини скромна збирка представа бикова у категорији тзв. винчанских знака. Реч је о изузетно шематизованим представама бикова изведених линеарним урезивањем. Представљају се тело, ноге, реп и рогови животиња, углавном на зделама и другим облицима конзумног посуђа (Т. 45/2; Тодоровић и Цермановић 1961: Т. XXXII/6, 11, 12, 17, 28, XXXIII/48). Највећи корпус урезаних представа бикова за сада потиче са Бањице (*c.f.* Spasić 2012b: 303).

Пол бовида приказује се код великог броја фигурина бикова и то сумарним пластичним моделовањем фалуса између задњих ногу фигурина. Анатомске карактеристике рогова говечета би у неким случајевима, сасвим условно, могле да указују и на старост бовида на представама. Чињеница да веома младе јединке говечета јувенилне и субадолтне старости имају релативно равне и још увек незакривљене рогове могла би да објасни усправне, равно моделоване рогове на појединим представама бикова, код којих, због облика рогова, постоји недоумица око идентификације врсте (Игњатовић 2008: 259/кат. 167).

Представе бовида понекад чине и део ширих иконографских представа. На првом месту то су већ поменуте хибридне фигурине типа кентаур, код којих је синкретичким иконографским приступом, моделовањем људске главе на животињском телу (бик?) створена хибридна представа неког фантастичног бића. Поред кентаура, представе бовида појављују се и у комплексним иконографским композицијама на посудама. У корпусу здела са протомама и жртвеника, главе бика код којих је била могућа сигурна идентификација врсте су мултиплициране (Т. 41/9; Спасић и Црнобрња 2014: Т. I/9, 11; Stanković 1986: Т. I/11), или се појављују у комбинацији са антропоморфним и другим зооморфним протомама. На трбуху посуда појављују се мултипликоване пластично моделоване главе бика, какав је случај са амфоретом из Обрежа (Т. 45/1; Spasić 2012b: 303, fig. 15).

---

¹⁴ Поред начина моделовања ногу, везу између хибридних фигурина типа кентаур и жртвеника типа трипус видимо и у јединственом иконографском обрасцу који по правилу подразумева моделовање три животињске ноге.

Комбинација самосталних антропоморфних рељефних представа и представа бика налази се на трбуху једне посуде из Винче (Игњатовић 2008: 265/кат. 185). Комплексним представама у којима се појављују бикови, сасвим условно, могла би се приписати и изузетно шематизована представа два упарена бика (?) урезана у маниру тзв. винчанских знакова на трбуху једне винчанске зделе са Бањице (Тодоровић и Цермановић 1961: Т. XXXII/12). Све представе на којима је приказано више антропоморфних и/или зооморфних фигура (бикови) нису класичне сложене композиције у којима свака представа учествује у стварању једне комплексне композиције или наратива, већ је у већини случајева, реч о самосталним представама груписаним независно једна од друге.

Бовиди чине једну од најстаријих и најдуговечнијих представа животиња у винчанској култури. Како тренутни налази указују, представе бовида се без већих осцилација у формално-стилским карактеристикама појављују на целој територији винчанске културе, од Винча А до Винча D фазе.

5.2 Птице

Птице чине другу по заступљености врсту у корпусу представа животиња у винчанској материјалној култури (Т. 10–12, Т. 24/1–4, Т. 25/1). Уколико би се овом броју додале и птицолике антропо-зооморфне представе фигурина хибридног типа, представе птица би чиниле далеко најзаступљенију животињску врсту. Ипак, како поменуте представе припадају посебном типу хибридних фигурина, оне ће детаљније бити анализирани у засебном поглављу, док ће на овом месту бити сагледани само поједини иконографски елементи важни за разумевање представа птица.

Представе птица приказују се у великом броју типова винчанске материјалне културе. Најчешће их препознајемо у фигуралној пластици, зооморфним посудама, просопоморфним поклопцима и у пластичним апликацијама на посудама. Један део зооморфних представа на тзв. Y амулетима, попут налаза из Црнокалачке баре (Т. 57/1; Tasić i Tomić 1969: 53, Т. XIV/8) такође би се могао идентификовати са птицама.¹⁵ Иако

---

¹⁵ Иако се велики број пратома на тзв. Y амулетима обично идентификује као представа птице, чињеница је да је реч о изузетно стилизованим главама, код којих је јако тешко одредити врсту животиње.

постоје извесни иконографски обрасци у начину приказивања птица, представе су изузетно варијабилне. Основна репрезентативна стратегија укључује доследност у мање или више стилизованом приказивању два анатомска елемента: кљуна и крила. Затворен, пластично моделован кљун, без икаквих детаља присутан је на свим представама птица. У сасвим изузетним случајевима, готово искључиво у корпусу птицоликих хибридних фигурина, кљун је донекле реалистичније приказан, тако да асоцира на кљун патке или гуске. Крила се најчешће приказују склопљена, изузетно стилизовано, у виду урезаних меандара или спирала на телу фигурина (Т. 10/ 1, 2, Т. 11/1, Т. 12/7), док се на појединим фигуринама, представама на дршкама и зооморфним посудама налазе реалистичнија пластично моделована крила (Т. 24/2–4, Т. 25/1). Очи се приказују сасвим ретко, и то кружног облика изведеног пластичним моделовањем (Т. 12/3, 7), или су урезане у маниру очију на антропоморфним фигуринама. Урезане бадемасте, угласте или кружне очи најкарактеристичније су за представе птица у корпусу хибридних птицоликих фигурина и нарочито код просопоморфних поклопаца где чине основни иконографски елемент представе. Реп је приказан изузетно ретко, попут стилизованих представа на орнитоморфним посудама из Беловода (Т. 14/2, 3) и Гривца (Т. 24/4). Ни на једној представи птице из корпуса винчанске материјалне културе, изузев зооморфне посуде из Гривца, нису реалистично приказане ноге, прсти или канџе (Т. 24/4).

Један од анатомских елемената, који се често приказује на главама птица јесте нека врста ћубе у облику пластично моделованих, бобичастих апликација на врху главе (Т. 25/1, Т. 46, Т. 47). Тај се елемент тумачи на различите начине, а у најпознатијем примеру са бобичастим апликацијама на темену главе орнитоморфне посуде (Хајд ваза) између осталог се наводи да је реч о неком виду фризура (*c.f.* Николић и Вуковић 2008: 176; Nikolić and Vuković 2009: 64) или представи неке врсте круне (Gimbutas 1982: 136, fig. 116, 117). Са друге стране, сличне бобичасте апликације на једној протоми на жртвенику из Винче троугаоног рецепијента С. Станковић назива *божијим воћем* (Stanković 1986: 29, Т. I/1). Узимајући у обзир бобичасте апликације овог типа на Хајд вази из Винче њихово присуство на врху протома рожастих дршки амфорета и здела олакшало је идентификацију ових протома као представа птица (Т. 46, Т. 47; Спасић 2011: Т. I/2,3,7,11,12). Кружне ћубе и кресте присутне су на главама разних врста барских птица, попут дивљих патки и гусака, али и на главама младих јединки различитих врста птица. С тим у вези, веома се вероватним

чини да бобичасте апликације у винчанској материјалној култури представљају реалистичан приказ ћуба на темену речних и барских птица. Ћубе и кресте другачијег облика моделоване су и на теменима птицоликих протома на ободима здела (Т. 43/4; Спасић и Црнобрња 2014: Т. III/33), али и на главама неких хибридних птицоликих фигурина (Петровић и Катић 2009: 103/кат. 108).

Све представе птица приказане су у седећем или лежећем положају. Изузетак овом иконографском обрасцу јесте неколико представа птица у различитим облицима материјалне културе. Орнитоморфни аскоси из Беловода и орнитоморфна посуда из Гривца обликовани су као птице у стојећем положају на кратким стилизованим ногама (Т. 24/2–4). Стојећа фигурина птице са раширеним, сумарно моделованим крилима и стилизованим ногама и репом из Јеле једини је налаз фигуралне пластике на којој се налазе сви побројани анатомски елементи, који се иначе веома ретко појављују на фигуринама (Стојић и Церовић 2011: 426, Ф. 280). Један део фигурина птица са сумарно моделованим раширеним крилима са Бањице и из Гривца, вероватно приказује птице у лету (Т. 12/4, 5; Петровић и Катић 2009: 55/кат. 17). Птицу у тренутку полетања са раширеним крилима могла би представљати и једна хибридна птицолика фигурина са троугаоном маском из Грабовца (Петровић и Катић 2008: 67/кат. 39).

Код представа птица, сасвим изузетно, могуће је и идентификовати врсту птице. Углавном је реч о врстама типичним за хабитате у којима се налазе и винчанска насеља. За орнитоморфне посуде из Винче често се наводи да су у питању представе патки или неке друге врсте барских и речних птица. Са извесном резервом, на основу облика кљуна као патке се могу окарактерисати и неке хибридне птицолике фигурине. У неколико облика материјалне културе могле би се идентификовати и представе сова. Поједини иконографски елементи на просопоморфним поклопцима доводе се јако често у везу са совама (Т. 48–55; *c.f.* Николић и Вуковић 2008: 169). На првом месту реч је о маркантној представи крупних очију. Неки елементи у орнаменталним композицијама на просопоморфним поклопцима, попут урезаних шара на челу и изнад очију би такође могли да указују на то да је реч о представи неке врсте сове. Поред просопоморфних поклопаца као представе сове могле би се идентификовати и поједине фигурине. И у овом случају основни елемент који упућује на закључак да је реч о совама јесу крупне, кружно урезане или пластично аплициране очи,

али и начин моделовања главе. Кљун је моделован веома стилизовано, тело птице је цилиндрично и представљено је у усправном положају без ногу и назначених крила. Линеарно урезане линије на телу фигурина су декоративног карактера и не приказују перје и реалистичну ошараност птице. Фигурине сова су формално-стилски изузетно уједначене и познате су са неколико винчанских локалитета, укључујући и Јабланицу (Т. 12/1; Петровић и Катић 2009: 77/кат. 57) и Валач (Т. 12/3; Bulatović 2003: 48/kat. 62).

Ни на једној реалистичној представи птице у винчанској култури није приказан полни диморфизам. Оваква ситуација не представља изненађење узимајући у обзир да су основни елементи важни за разликовање пола птице, попут изгледа перја, ошараности и облика кљуна изузетно стилизовани у целокупном корпусу. Изузетно важним се чини да се пол представе може уочити код доста налаза из групе тзв. антропо-зооморфних хибридних птицоликих фигурина. Код ових синкретичких представа са људским телом и птичијом главом у већини случајева налазе се пластично моделоване дојке које упућује на то да је реч о представама жена/женки (Петровић и Катић 2009: 67/кат. 39; Игњатовић 2008: 233/кат. 90, 234/кат. 92). Податак да већина птицоликих фигурина има приказане женске атрибуте показује се као веома важан у даљем разматрању симболике хибридних представа, поготово у контексту чињенице да једна друга класа фигурина овог типа-хибридне антропо-зооморфне овнујске фигурине готово по правилу имају наглашене мушке гениталије.

Птице се готово никада не појављују као део ширих иконографских представа, изузев јако стилизованих и шематизованих представа у виду протома на ободу здела и врху рожастих дршки, а које се сасвим условно могу означити као птице. Два протома са јако наглашеним, стилизованим шпицастиим кљуном на ободу зделе са Горњег града Београдске тврђаве могла би представљати једну мању и једну већу птицу: мужјака и женку, одраслу и млађу јединку (Т. 42/8; Спасић и Црнобрња 2014: 202, Т. II/25).

Представе птица појављују се веома рано у Винчанској култури, вероватно у Винча В фази, како би сугерисао налаз орнитоморфне посуде са коте 7.05 м на епонимном локалитету (*c.f.* Игњатовић 2008: 258/кат. 164; Nikolić and Vuković 2008b). Једна од фигурина птице из веома позних хоризоната Бањице датује се у Винча D фазу. У прилог јако дугој традицији представљања птица у винчанској култури иду и хибридне антропо-зооморфне фигурине, на којима се појављују елементи птичије представе (углавном кљун).

Ове фигурине представљају један од *Leitfossila* Винча D периода и основни су облик фигуралне пластике најпознијих насеља винчанске културе.

5.3 Медведи

Представе медведа чине трећу по заступљености животињску врсту у корпусу винчанске материјалне културе. Готово све представе медведа потичу из класе фигуралне пластике. У већини случајева реч је о уједначеној групи седећих зооморфних фигурина и нешто слабије заступљеним хибридни антропо-зооморфним фигуринама, са људским телом и медвеђом главом и/или медвеђим шапама.

Иконографски образац представе медведа у винчанској култури има све одлике јаке стилизације без инсистирања на приказивању детаља. Једини елементи представе који указују на медведа су облик тела и карактеристичан седећи положај. Тело медведа представља се са јако наглашеним боковима и глутејама, који су карактеристични и за природну физиономију ове врсте. У већини случајева од анатомских детаља представљају се само задње две ноге, и то јако стилизовано, у виду тзв. патрљака. Предње две ноге нису приказане готово ни у једном случају. Шапе и канце реалистичније су представљене на само једној хибридној медведоликој фигурини у стојећем положају са Бањице (Петровић и Катић 2009: 66/кат. 37). Глава је сасвим сумарно моделована са пластично обликованом њушком и кратким ушима. Очи се приказују изузетно ретко и то плитким удубљењима.

Већина фигурина је приказана у седећем положају, који је иначе карактеристичан за медведе свих врста и старосне доби и део је говора тела, односно социјалног понашања медведа који седењем углавном исказује субординацију у односу на другу јединку (*c.f.* Stonorov and Stokes 1972). Стојеће фигурине медведа су изузетно ретке. Иако је медведима усправан положај природан, представе медведа како стоје углавном су хибридног карактера и вероватно представљају получовека/полумедведа. Једна таква фигурина пронађена је на Бањици и представља медведа у усправном положају са две раздвојене задње ноге и благо закошеним телом, које асоцира на изглед медведа у усправном положају (Петровић и Катић 2009: 66/кат. 37). Предње две ноге су приказане раширене у маниру раширених руку код антропоморфних фигурина, са реалистично представљеним шапама и канцама. Присуство пластично моделованих дојки и усправан став са раширеним предњим ногама

карактеристичан за винчанску антропоморфну пластику једини су елементи на овој фигурици, који би могли сугерисати да је ипак реч о хибридној антропо-зооморфној представи. Хибридне фигурине у стојећем положају са Опова вероватно представљају неку другу синкретичку представу, а не медведе како су их Р. Трингам и остали дефинисали (Tringham, Brukner and Voytek 1985: 437, Fig. 11).

Највећи број представа медведа одлази на фигурине у седећем положају са вертикалном и косом перфорацијом на леђима (Т. 13–15). Те се фигурине јако често, због присуства перфорације тумаче и као амулети (*c.f.* Pantović 2013: 23). Вероватнијим се ипак чини да су ове медведолике фигурине имале намену у текстилној производњи.

Фигурине овог типа су, судећи по тренутној евиденцији, карактеристичне за млађе фазе винчанске културе (Винча Д1–2). На самој Винчи оне се појављују од 2,1 (2,6) м (Pantović 2013: 51), што одговара и изузетно позном датовању сличних налаза са касновинчанских насеља у Јакову (Петровић и Катић 2009: 129/кат. 159, 160; Булатовић, Капуран и Стругар 2010: Т. VII/3, 10) и Јабланица (Vassits 1902: 5, Fig. 5, 6), Ату (Pantović 2013: 105, 106). Узимајући у обзир да ове фигурине представљају велику већину винчанских представа медведа, са умереним опрезом се може закључити да су представе медведа карактеристичне за веома позне фазе винчанске културе.

5.4 Јелени

Представе јелена чине необично мали корпус налаза. Јелени су присутни у свега два типа фигуралних представа, фигуринама и жртвеницима. Незнатни подаци о присуству представа јелена у инсталацијама типа букранион још увек не дозвољавају изношење значајнијих закључака о овом облику материјалне културе у контексту иконографије јелена. Један глинен буцранион који је изгледа имао јеленске рокове пронађен је у кући 1_2010 на Стублинама (Т. 60/2; Spasić 2012b: Fig. 11/2). Јеленски буцраниони пронађени су и у тзв. *кући јелена* на винчанском локалитету Парца у Румунији (Lazarović 2001).

Већина налаза је тешко фрагментована што типовање појединих представа јелена као делова фигурина или тзв. жртвеника чини немогућим. Отежавајућу околност у идентификацији животиње као јелена представља и манир сумарног и изузетно стилизованог моделовања главе и анатомских елемената на њој (њушка/нос, рогови/уши),

што оставља велику сумњу при опредељењу оваквих налаза као одређене животињске врсте (јелен? пас? говече? јарац? ован?). Ипак, један део представа је обликован са више реалистичних детаља који су довољни за одређивање врсте.

Корпус представа јелена укључује велики број фрагментованих фигурина без очуваног тела, па су једини елементи представа врат и глава јелена. Поред детаља на глави, начин моделовања врата јелена изузетно је важан за идентификацију врсте. Врат је обично издужен и јако грацилан што у основном иконографском приступу одговара природном изгледу животиње. Овакав манир моделовања врата има дугу традицију у свим неолитским културама централне и југоисточне Европе (*c.f.* Garašanin 1979: Т. XVI/4; Naumov 2009: 98, 99, Pl. 83; Becker 2007; Zalai Gaál 1998; Zalai Gaál 2002). Највећа пажња при моделовању посвећује се обликовању детаља на глави. Њушка је пластично моделована и благо издужена. На једном броју фигурина, попут налаза из Бање код Аранђеловца и Масинских њива представљена су и отворена уста (Т. 18/3, 6; Bogdanović 1988: 70). Присуство и ушију и рогова на глави значајно олакшава идентификацију животиње као јелена. Репрезентативна стратегија у обликовању представе јелена укључује инсистирање на мањој или већој доследности код приказивања рогова, који се моделују на три основна начина. Сумарно моделовани и стилизовани рогови без икаквих детаља, у виду равних или косих цилиндричних пластичних апликација карактеристични су за први тип представе рогова присутних на главама фигурина јелена из Јакова и Црнокалачке баре (Т. 18/5, 7; Петровић и Катић 2009: 130/кат. 162; Tasić i Tomić 1969: 53,). Други тип рогова моделован је реалистичније, тако да се може наслутити природна разгранатост рогова какав је случај са фигуринама из Јеле, Масинских њива и Бање (Т. 18/5, 7; Стојић и Церовић 2011: 289, Ф. 287, 288; Bogdanović 1988: 70). Трећи тип рогова карактеристичан је искључиво за тзв. жртвенике градачког типа (Т. 38; Сталио 1972: 33, Т. XXXI/207; Jovanović 1982: 47–50). Реч је о јако наглашеним, на страну или уназад повијеним роговима који се спајају са ободом рецепијента жртвеника са Градца, Рудне Главе, Плочника (Сталио 1972: 33, Т. XXXI/207; Jovanović 1982: 47–50). Неки аутори протоме градачких жртвеника доводе у везу и са представама овнова (*c.f.* Сталио 1972: 33).

Иако је полни диморфизам код јелена изражен и кроз величину и облик рогова, идентификација пола представа јелена на основу стилизовано моделованих рогова је готово

немогућа. Највероватнијим се ипак чини да већина фигурина и протома на жртвеницима са наглашеним разгранатим роговима представља мужјаке, док се са великом вероватноћом може претпоставити да једна фрагментована фигурина јелена без приказаних рогова на глави из Црнокалачке баре представља срну или кошту (Т. 18/4; Tasić i Tomić 1969: 53, Т. XIV/3).

Изузев мултиплицираних јеленских протома на тзв. градачким жртвеницима, јелени се не појављују у комплексним представама. Јелени се појављују у винчанској иконографији сигурно од Винча В фазе, на шта би сугерисали налази фигурина јелена са Јеле, Црнокалачке баре и Масинских њива. Представе јелена на тзв. градачким жртвеницима датују се у нешто млађи период (Винча В/С). На дуговечност представе јелена у винчанској материјалној култури указују фигурина јелена из Винча D2 насеља у Јакову, као и могућа представа јелена на букраниону из Винча D2 насеља у Стублинама.

5.5 Остале врсте четвороножаца

Поједине врсте четвороножаца веома је тешко идентификовати због изузетне стилизације. На представама овог типа не постоји довољно реалистичних елемената, који би указали на одређену животињску врсту. Велики ниво стилизације и шематизам у моделовању четвороножних животиња представљају репрезентативну стратегију, која вероватно укључује тежњу за сигнификацијом анималности као такве, а не намеру да се прикаже одређена животиња. На овом месту биће описани иконографски обрасци сигурно идентификованих представа паса, коза, оваца и свиња.

5.5.1 Пси

Представе паса моделоване су изузетно сумарно без реалистично приказаних анатомских детаља. Тело је цилиндричног облика са четири ноге и репом. Пропорције висине животиње и дужине тела су изузетно варијабилне. Поред нешто реалистичнијих представа паса, стилизоване фигурине чији је однос висине и дужине тела 1:3 узимане су као релативно сигурне представе паса, будући да такав однос дужине трупа и висине није карактеристичан ни за једну другу врсту животиње у зооморфним представама винчанске културе. На главама фигурина обично се налазе пластично моделована њушка и уши (Т. 7; Петровић и Катић 2009: 123/кат. 148). Присуство хоризонталне перфорације кроз њушку

пса на фигурици из Дивостина (Т. 7/4) необично је, узимајући у обзир да се такве перфорације обично тумаче као представа брњице на фигуринама говечета (*c.f.* Šljivar and Jasanović 2005). На фигурици пса са Винче приказана су и отворена уста, што је изузетно ретко у целокупном корпусу фигуралне пластике (Игњатовић 2008: 243/кат. 119). Начин моделовања њушке, облик главе и отворена уста на фигурици пса из Винче, донекле су олакшали идентификацију животињске врсте приказане на једној фигурици са оближњег винчанског насеља у Брестовику. Пас је приказан у усправном положају (Петровић и Катић 2009: 128/кат. 158). На глави се налази јако наглашена пластично моделована њушка, мале утиснуте очи и отворена уста. На трупу је приказан и јако наглашен, пластично моделован фалус. Животиња на једном зооморфном жртвенику из Винче би такође могла да се одреди као представа пса (Игњатовић 2008: 244/кат. 123). На глави се налазе пластично моделована издужена њушка, урезане очи и отворена уста. Једини елемент који уноси сумњу у опредељивање животињске врсте јесте присуство стилизованих ушију, које се могу тумачити и као рогови.

Представе паса појављују се веома рано у винчанској култури. Налаз фигурине пса из земунице на Бањици може се оквирно датовати у Винча В фазу (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 64–66). На дугу традицију представа паса и употребу њихове иконографије у Винча D периоду указују фигурине паса из млађих слојева на епонимном локалитету (Игњатовић 2008: 243/кат. 119).

5.5.2 Овце

Представе оваца су изузетно ретке у винчанској култури и појављују се у два основна облика материјалне културе, у фигуралној пластици и у виду овнујских глава на протомама жртвеника. Једина, колико-толико сигурна представа овце у корпусу зооморфне пластике потиче са Винче. Реч је о типичној представи четвороношца, која се формално не разликује од фигурина говечета, паса, коза, и свиња (Игњатовић 2008: 242/кат. 117). Кружно урезани орнаменти на трупу ове фигурине једини су елемент који упућује на представу овчјег руна. Глава и њушка су сасвим сумарно моделовани, без јасно назначених рогова или ушију. Највећи број представа оваца у фигуралној пластици потиче из групе карактеристичних хибридни антропо-зооморфних фигурина, код којих се на глави налазе уназад повијени

овнујски рогови.¹⁶ На неколико жртвеника из Винче налазе се протоме у облику овнујских глава. Изузетно реалистична представа главе и њушке овна или овце моделована је на углу жртвеника троугаоног реципијента (Stanković 1986: Т. I/2). Идентична представа главе овце без рогова налази се и на четвороугаоном жртвенику такође са Винче (Stanković 1986: Т. X/13; Игњатовић 2008: 245/кат. 125). На истом жртвенику моделована је још једна глава са великим лучним, на страну повијеним роговима. Ово је јединствен налаз жртвеника на коме се са великом вероватноћом могу идентификовати мушка и женска јединка исте животињске врсте, у овом случају овце и овна. Слична овнујска глава моделована је на жртвенику који је формално близак тзв. градачким жртвеницима са јеленским протомама. Две овнујске главе моделоване су на супротним странама реципијента овог жртвеника из Винче (Stanković 1986: Т. XIII/1).

Судећи по налазу жртвеника са овнујском главом на реципијенту са коте 9.1 м на Винчи, представе оваца појављују се већ од ране Винча А фазе (Stanković 1986: 29, Т. I/2). Податак да јасно идентификованих представа оваца нема у млађим хоризонтима на Винчи изнад коте 7.0 м треба узети са извесном резервом у контексту датовања иконографије оваца, будући да је реч о веома скромном корпусу налаза. Ипак, сасвим је извесно да су овце уз бовиде представе са најдужом традицијом у винчанској материјалној култури.

5.5.3 Козе

Сигурно идентификованих представа коза веома је мало. Козе се представљају у корпусу зооморфних фигурина, пластичних апликација на посудама и вероватно у виду протома на угловима реципијента жртвеника и протома на коничним зделама. Анатомски елементи који осигуравају идентификацију животињске врсте су кратки, равни или благо лучни, ка горе моделовани рогови. Једна таква фрагментована фигурина јарца са реалистично моделованим роговима и ушима, и отвореним устима пронађена је на Винчи (Игњатовић 2008: 241/кат. 113). Остатак представа глава коза и јараца на угловима жртвеника и на зделама са протомама веома је стилизован и може се приписати и другим животињским врстама. Поред коза и јараца, овакве представе се могу идентификовати и са

---

¹⁶ Види поглавље фантастична бића

приказима младих бикова и јелена (Stanković 1986: Т. I/3, 4, 5, 9, II/1, 2, итд; Петровић и Катић 2009: 127/кат. 155, 158/кат. 216, 217; Игњатовић 2009: 244/кат. 123).

Анатомски елементи јараца, пре свега равни и усправно моделовани рогови често се појављују на главама хибридних антропо-зооморфних фигурина са Винче, Гривца и других локалитета (Игњатовић 2008: 237/кат. 100, 239/кат. 108, 241/кат.112; Zorbić 2008: Fig. 10.7/b, 10.16/a). М. Гимбутас један део хибридних представа са овнујским и козјим роговима на антропоморфним фигуринама тумачи као представе људи са маском на којој се налазе рогови (Gimbutas 1982: 220).

Представе коза/јараца често се појављују у комплексним представама и то обично на жртвеницима, на којима су поред глава јараца на угловима рецепијента моделоване и друге зооморфне и антропоморфне представе у виду протома. Једна сигурно идентификована представа јарца са усправно моделованим роговима моделована је уз антропоморфну представу на ободу жртвеника троугаоног рецепијента са винчанског насеља у Вртишту код Ниша и на четвороугаоном жртвенику са Јаричишта (Т. 34/3, Т. 35/2; Стојић и Јоцић 2006: 72, Т. XIV/22).

5.5.4 Свиње

Представе свиња изузетно су ретке и ограничене су на јужне области винчанске *екумене*, пре свега на познеолитска насеља у Македонији. Свиње се најчешће моделују као фигурине, зооморфне посуде, те у виду пластичних апликација на посудама. Најбитнији елемент за опредељење представа свиња је карактеристичан и реалистичан начин пластичног моделовања кружне њушке са две ноздрве. Поред њушке, на глави се још представљају очи и уши. Са винчанских насеља Анза, Лескавица и Ангелци у Македонији потиче већина представа свиња у винчанској култури (Naumov 2009: 100, 101, fig. 8.1.11, Pl 94/11). Налаз фигурине свиње од непечене глине у природној величини са Анзе, једина је тако монументална зооморфна фигурина у винчанској култури (Т. 19/3; Gimbutas 1982: 214, Fig. 216). Једна фрагментована зооморфна посуда са Винче такође би могла да се идентификује као представа свиње, иако се веома често идентификује и као представа јарца због стилизовано моделованих ушију које подсећају и на рогове (Т. 19/1; *c.f.* Игњатовић 2008: 257/кат. 160; Gimbutas 1982: 212, Fig. 214).

5.6 Гмизавци

Представе различитих врста гмизаваца појављују се као усамљени налази у корпусу фигуралне пластике са винчанских насеља. Од врста, идентификоване су представе жаба, корњача, гуштера и змија. Углавном, реч је о изузетно реалистично моделованим фигуринама карактеристичним за цео *винчански простор*. У већини случајева приказује се цело тело гмизавца са мноштвом анатомских елемената, који осигуравају одређивање врсте. Корњаче су најзаступљенија и морфолошки најразноврснија врста гмизаваца у винчанским представама. С. Хансен је објавио већи број различитих неолитских и енеолитских фигурина корњача (Hansen 2005). Могу се издвојити две карактеристичне врсте фигурина. Прву чине класичне пуно моделоване представе, које приказују корњачу са четири ноге, главом и/или сумарно моделованим оклопом (Т. 17/1, 2; Петровић и Катић 2009: 126/кат. 153). Пљосната фигурина корњаче без оклопа из Винче приказана је у ортогоналној пројекцији као и фигурина жабе са истог локалитета (Т. 17/1; Gimbutas 1982: 175, Fig. 174). Други тип специфичних фигурина корњача карактеристичан је само за винчанска насеља у Гривцу и Дивостину (Т. 16, Т. 17/3, 4; *c.f.* Bogdanović 2008). Реч је о шупље моделованим фигуринама у чијем се телу налазе каменчићи, па су често тумачене као *музички инструменти* или звечке (Drašković 2008: 346). На овим фигуринама представљене су четири кратке ноге, глава, оклоп и реп. Иако су недавно изражене извесне сумње по питању идентификације оваквих представа као корњача, пре свега због начина моделовања главе (Drašković 2008: 346), управо анатомски елементи приказани на глави, попут пластично наглашеног врха њушке и израштаја на челу или темену, говоре у прилог да је реч о некој врсти корњаче. На врху њушке свих фигурина налази се хоризонтална перфорација. Оклоп фигурина је реалистично моделован са спирално урезаним орнаментима, који су декоративног карактера и не одговарају реалном изгледу оклопа.

Жабе се моделују као мање или више дводимензионалне представе у ортогоналној пројекцији. Једини и најпознатији пример са територије Србије јесте фигурина жабе из Винче са четири ноге и пластично моделованим очима на глави (Т. 22/1; Тасић 2008: 159–161, сл. 63). Представе жаба имају јаку неолитску традицију на јужном Балкану и израђују се још од времена средњег неолита (*c.f.* Gimbutas 1982: 174, 175, fig. 169–171).

Једина реалистична представа неке врсте гуштера пронађена је као случајан налаз на винчанском локалитету Јабланица. Реч је о пластично аплицираној представи на трбуху редукионо печене, црне зделе. Гуштер је приказан како гмиже уз зид посуде са главом која је моделована на ободу и гледа ка унутрашњости зделе. Представљено је цело тело у ортогоналној пројекцији са четири ноге и троугаоно моделованом главом без других детаља. Тело и ноге гуштера украшени су финим канелурама које дочаравају шаре или текстуру коже.

5.7 Фантастична бића

У поглављу које је третирао винчанску материјалну културу са представама животиња, те у претходном прегледу представа различитих врста животиња на неколико места је истакнуто присуство хибридних антропо-зооморфних представа, које чине значајан део корпуса овог рада. На овом месту биће сагледани формално-стилски елементи иконографије различитих хибридних представа, док ће значењске и друге интерпретације ових и других представа бити дате у дискусији. С тим у вези термине *фантастична бића* и *хибридне представе* за сада би требало схватити само као одреднице које не имплицирају значење и улогу тих представа.

Као *фантастична бића* издвојене су хибридне антропо-зооморфне представе, које у основним одликама репрезентативне стратегије подразумевају иконографски синкретичке представе са комбинованим елементима карактеристичним и за представе људи и животиња. Формално-стилски могуће је издвојити неколико различитих типова представа фантастичних бића, док су за студију представа животиња карактеристична два основна типа на којима су јасно присутни неки зооморфни елементи. На првом месту то су хибридне представе са људским телом и животињском главом или неким другим животињским елементима на глави (рогови, животињске уши, кљун, њушка, креста и сл.). Други тип укључује хибридне представе са животињским телом и људском главом. Оба типа представа фантастичних бића приказују се у неколико облика материјалне културе. Фигурине су најчешћи медијум хибридних представа, док остатак одлази на зооморфне посуде, жртвенике, апликације на дршкама, зидовима посуда и ободима здела. Као и у целокупном корпусу животињских представа и у овој категорији основна одлика

репрезентативних стратегија јесте велики ниво стилизације, па се елементи одређене животињске врсте тешко наслућују.

У првом типу представа фантастичних бића издвајају се три врсте. Најмасовнија и регионално најраширенија је човеколика фигура са птичијом главом или људском главом и кљуном. Другом типу припадају антропоморфне фигурине са елементима представе овна (рогови и њушка), док трећи тип укључује антропоморфне фигурине са роговима јарца или младог бика. Не улазећи за сада у тумачење и симболику ових представа, јасно се издвајају представе получовека/полуптице, получовека/полуовна и получовека/полујарца-полубика. Све три врсте представа фантастичних бића првог типа карактеристичне су искључиво за корпус фигуралне пластике. Хибридне, фантастичне представе полуљуди/птица, овнова, јараца и бикова имају маркантне формално-стилске одлике карактеристичне за иконографију антропоморфних представа. То се пре свега односи на усправан став фигуре, постављене на две ноге, са раширеним рукама. Хибридне птицолике фигурине често се представљају са грудима, како седе на столици (Игњатовић 2008: 223/кат. 60; Петровић и Катић 2009: 115/кат. 131), са приказима одеће и накита (Игњатовић 2008: 233/кат. 90, 234/кат. 92). На хибридним фигуринама полуљуди/полуовнова и полујараца такође се представљају накит (Т. 20/3, 6; Vuković and Perić 2014: 230, 231, fig. 1, 6, 8, 9, 28), али нешто чешће и мушке гениталије (Игњатовић 2008: 237/кат. 100; Vuković and Perić 2014). Птицолике хибридне представе карактеристичне су за цео централни Балкан и појављују се јако рано у винчанској култури, већ од коте 6.6 м на епонимном локалитету (Игњатовић 2008: кат. 13), а најзаступљеније су током Винча D фазе. Представе полуљуди/полуовнова карактеристичне су искључиво за простор јужног Поморавља и како се тренутно чини њихову појаву треба датovati у позну Винча С и Винча D фазу.

Други тип представа фантастичних бића карактерише увођење појединих антропоморфних елемената у иконографију представа животиња. Тако су код овог типа примарни елементи представе зооморфног карактера. Најчешћи иконографски образац подразумева фигуру са животињским телом и људском главом. Представе фантастичних бића овог типа везују се готово искључиво за корпус фигурина и сасвим изузетно зооморфних посуда. Основни тип ових представа су тзв. *кентаури*, карактеристични за простор Косова и Метохије и једним делом јужног Поморавља. Ова фантастична бића имају

тело бика моделовано у стојећем положају на три, ређе четири ноге. Највећа пажња поклања се моделовању трупа, груди и предњих ногу фигурине. Груди и предње две ноге имају срцолики облик и често су орнаментисани линеарним урезивањем и бојењем тзв. црвеном *crusted* бојом (Т. 9/4). Изузев реалистично моделованог трупа и предње две ноге, други анатомски детаљи карактеристични за тело бика (реп, копита, гениталије) не представљају се на фигуринама овог типа. Глава представе је антропоморфна и има све иконографске одлике карактеристичне за локалне репрезентативне стратегије приказивања људске главе срцоликог облика са пластичним носом, урезаним бадемастим или елипсоидним очима (Tasić 1957: 26–28, sl. 6, Т. XIV; Tasić 1959–1960: 34–36, Т. XXIII–XXV). Хибридне антропо-зооморфне представе са животињским телом и људском главом знатно су ређе од представа са људским телом и животињском главом. Досадашња евиденција указује да је реч о особеном облику материјалне културе и сасвим специфичној представи фантастичног бића које се појављује у инвентару позновинчанских насеља на Косову и Метохији и знатно ређе у јужном Поморављу.

Једина представа фантастичног бића са телом животиње и људском главом ван корпуса фигуралне пластике јесте тзв. *Хајд ваза* из Винче (Т. 25/1; Игњатовић 2008: 258/кат. 164; Nikolić and Vuković 2008b). Реч је о јединственој представи птице (патка?) у лежећем положају са изузетно реалистично приказаним телом, крилима, перјем и ћубама на глави. Глава је моделована у маниру антропоморфних представа и има типичан петоугаони облик, пластично моделован нос и пластичне бадемасте очи. На глави су пластично моделоване и уши што је иначе изузетно редак случај у антропоморфним представама (Николић и Вуковић 2008а: 176, сл. 72). Изузетно важним се чини да су поред ове представе фантастичног бића са птичијим телом и људском главом на Винчи присутне и зооморфне посуде обликоване као реалистичне представе птица са птичијим главама (Игњатовић 2009: 258/кат. 163).

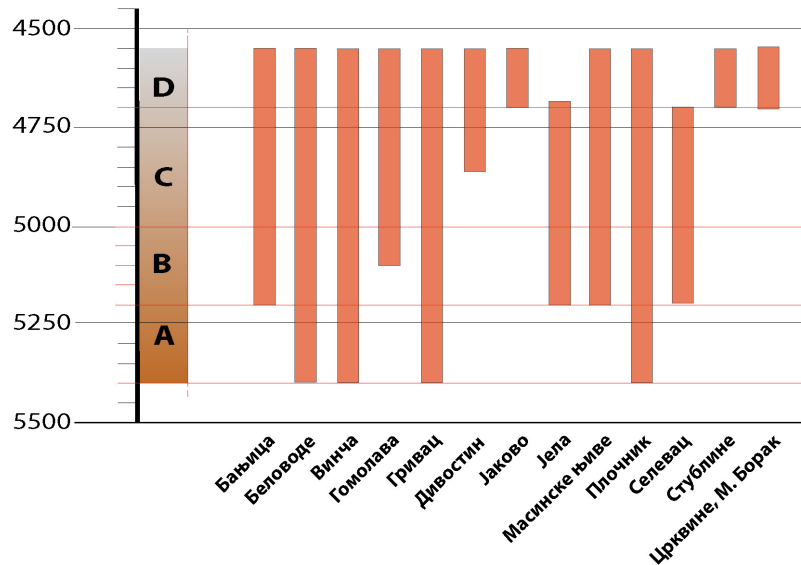
Поглавље 6

6 КОРПУС НАЛАЗА МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СА ПРЕДСТАВАМА ЖИВОТИЊА

Са укупно 13 винчанских локалитета обрађен је целокупан доступан корпус материјалне културе са представама животиња. Грађа из Јакова, Стублина, Бањице, Беловода, Масинских њива, Црквина у Малом Борку, Селевца, Јеле, Дивостина и Гривца обрађена је у целости, док су само делимично обрађени налази из Плочника, Винче и Гомолаве. Са последња три локалитета није било могуће анализирати целокупан корпус будући да је реч о великим и комплексним збиркама које потичу са вишедеценијских истраживања и које су често дислоциране у више различитих музејских институција. Генерално посматрано ниједну обрађену збирку не би требало посматрати као заокружену и затворену целину из неколико разлога. На првом месту јер је, изузев Црквина у Малом Борку и Масинских њива, реч о локалитетима на којима је истражено највише 30% укупне површине, а затим и због чињенице да већина збирки није обрађена и тезаурисана на јединствен начин, што је свакако утицало на број евидентираних предмета у дисертацији. С тим у вези нумеричке податке из обраде (табеле 6.1–6.13) треба схватити као покушај да се донекле квантификују подаци, који би могли да пруже општу слику о карактеристикама локалних продукција материјалне културе са представама животиња. Укупно је обрађено 1305 предмета, док је у разматрању различитих стилско-типолошких, регионалних, хронолошких и контекстуалних карактеристика корпуса узето у обзир још око 250 предмета са осталих винчанских локалитета на централном Балкану (Јабланица, Валач, Потпорањ, Ат, Павловац и др).

Локалитети са којих је обрађен корпус представљају фокалне тачке за разматрање најважнијих регионалних и хронолошких карактеристика. Готово половина насеља има изражену вертикалну стратиграфију са хоризонтима из више хронолошких фаза винчанске културе (Бањица, Беловоде, Винча, Гомолава,

Гривац, Масинске њиве, Плочник, Селевац), док се остатак локалитета датује искључиво у рану (Јела) или позну фазу Винче (Дивостин, Јаково, Стублине, Црквине-Мали Борак).

слика 6.1 Хронологија винчанских локалитета са којих је обрађен корпус

6.1 БАЊИЦА, УСЕК

Неолитско насеље Усек на Бањици у Београду налази се на благо узвишеном платоу, надморске висине од 130–160 м, максималних димензија 400x200м (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 1–5). Локалитет је са двеју страна окружен потоцима. Прве назнаке о постојању неолитског насеља на овој локацији добијене су током изградње авалског пута још 1921. (Гарашанин 1954: 49), док су прва археолошка ископавања обављена у периоду од 1955. до 1957. (Тодоровић и Цермановић 1961). Ископавања на Бањици вршена су у још два наврата: 1979. (*c.f.* Todorović 1981; Трипковић 2007) и 1998. До сада је на Бањици истражена површина од око 800 м², а резултати истраживања су објављени у две монографије и више десетина радова у периодици (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961; Todorović 1981; Трипковић 2007; Трипковић 2013).

На Бањици је издвојено укупно 5 грађевинских хоризоната винчанског насеља – Бањица I–V, који се оквирно датују у период Винча B1–Винча D2 (*cca*

5000–4600 пре н.е.). У оснивачкој фази винчанско насеље на Бањици (Бањица V хоризонт) је имало десетак земуница и других укопаних објеката (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961:10–16; Трипковић 2007: 47–68), док је укупно 14 делимично и у целости истражених, солидно грађених, надземних објекта истражено у хоризонтима Бањица I–IV (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 16–19; Todorović 1981; Трипковић 2007: 68–89);

6.1.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза са Бањице до данас је у целости необрађен. Сумаран извештај обраде сисарске фауне са ископавања 1955–1957., не може се узети као релевантан податак за било које истраживање (Павловић и Радовановић 1961). Као посебни депозити животињских костију евидентирана су три пара рогова говечета из куће 2/1979 (види поглавље 8.3.2).

6.1.2 Представе животиња

У раду су обрађени сви налази са три кампање ископавања Музеја града Београда на Бањици. Корпус материјалне културе са представама животиња представља типичан пресек облика карактеристичних за временски распон у којем је живело насеље (табела 6.1). У старијим хоризонтима најзаступљенији су просопоморфни поклопци (Т. 52/1, 2), који потпуно изостају из Винча D фаза насеља, у којима значајно доминирају стилизоване представе птица и неодређених врста животиња на рожастим дршкама здела и пехара (Т. 47/1–3, 5–8). Из Бањица I–III потичу и сви примерци тзв. *У амулета*, а за исте фазе насеља везујемо и урезане представе животиња на трбусима здела које, како се чини, представљају искључиву особеност продукције овог локалитета (Т. 45/2; *c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 41–43). Донекле је интригантна слаба заступљеност жртвеника, који се обично јављају у сличном обиму као и просопоморфни поклопци. Без објашњења је и чињеница да из старијих хоризоната насеља не потиче ниједан примерак жртвеника, где би се по аналогијама могли очекивати налази сложеније форме и реалистичнијих представа. Фигурине бикова и зделе са стилизованим протомама заступљене су у свим хоризонтима .

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Пас	Медвед	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	3		1	1			1		6
Букранион	3								3
Жртвеник						2		6	8
Просопоморфни поклопац					15				15
Здела са прогомама	1					7			8
Посуда са зооморфним дршкама	1	11				12			24
Посуда са урезаним представама	6								6
Алатка за текстил:У Амулет						1		7	8
Укупно	14	11	1	1	15	22	1	13	68

Табела 6.1 Материјална култура са представама животиња са Бањице

6.2 БЕЛОВОДЕ

Винчанско насеље у Беловодама налази се у атару три села општине Петровац на Млави и без прекида се истражује од 1994. године (*c.f.* Šljivar and Јасановић 1996; Шљивар и Јасановић 1997; Šljivar et all 2006; Шљивар et all 2011). Локалитет лежи на платоу површине око 100 хектара, надморске висине од 160 до 190 м, а дубина културног слоја износи и до 4,3 м (Шљивар et all 2011). Са свих страна Беловоде су окружене токовима река и природним депресијама у виду исушених бара, те са неколико, још увек неистражених, система одбрамбених ровова (Шљивар et all 2011). У оквиру пројекта *Археометалургија винчанске културе* на Беловодама је до данас ископана површина већа од 500 м², са неколико у целости истражених надземних објеката, отпадних јама и бројним траговима примарне металургије бакра (Šljivar et all 2006; Шљивар et all 2011). Беловоде су један од ретких винчанских локалитета са потврђеном металуршком активношћу и егзактно убицираним лежиштем бакра у оближњем руднику Ждрело, одакле је

сировина доношена у насеље због даље обраде (*c.f.* Radivojević 2013; Шљивар et all 2011: 26, 27).

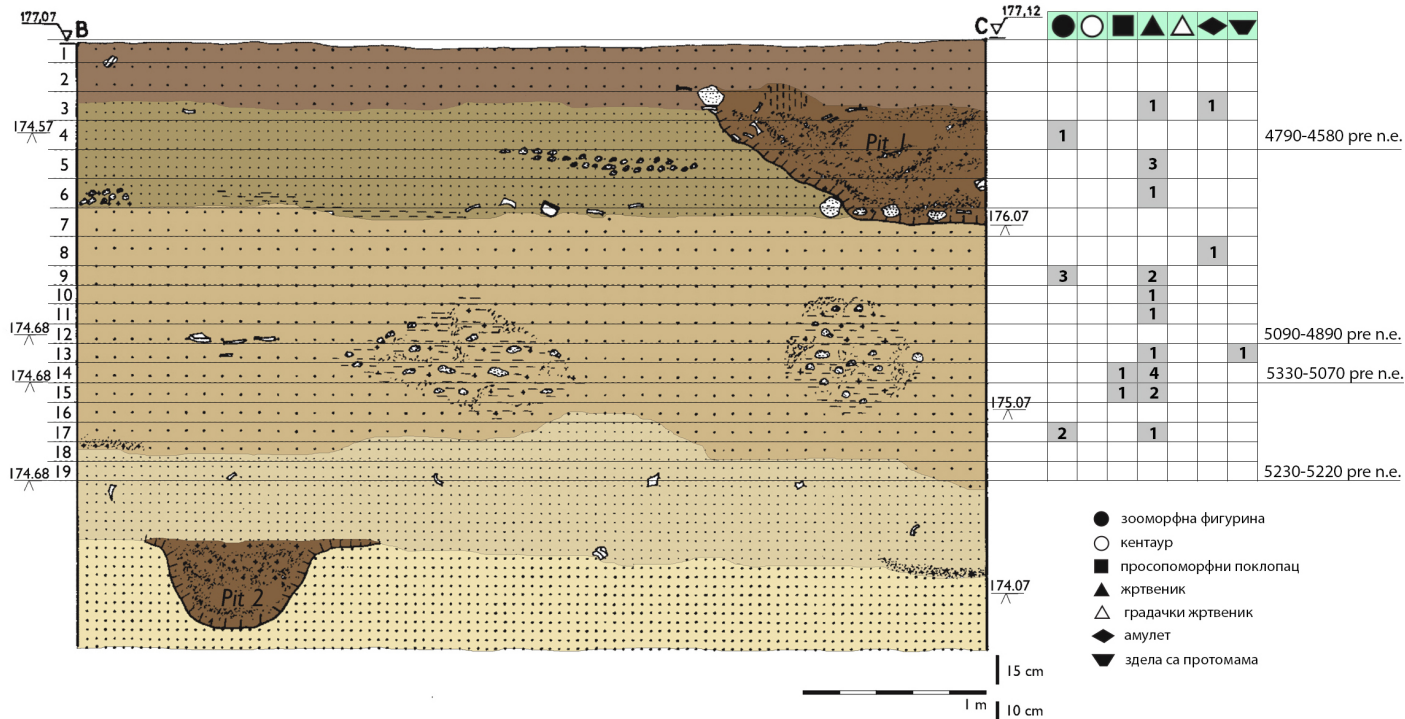
На основу формално-стилских карактеристика керамике из стратиграфских сонди VII i VIII на Беловодама су издвојена четири хоризонта-Беловоде A–D, који би требало да одговарају рановинчанском периоду, односно фазама Винча A–B2/C (Шљивар et all 2011: 9). Ипак, резултати апсолутног датовање поуздано одређују Беловоде у распон од 5350. до 4650. године пре н.е., што приближно одговара целокупном трајању винчанске културе (*c.f.* Bogić 2009: 196, 207–209, Т. 2). На локалитету је евидентирана и позноенеолитска активност чему у прилог иде и апсолутно датовање (*c.f.* Bogić 2009: 208, 209; Шљивар et all 2011: 9).

6.2.1 Археозоолошка евиденција

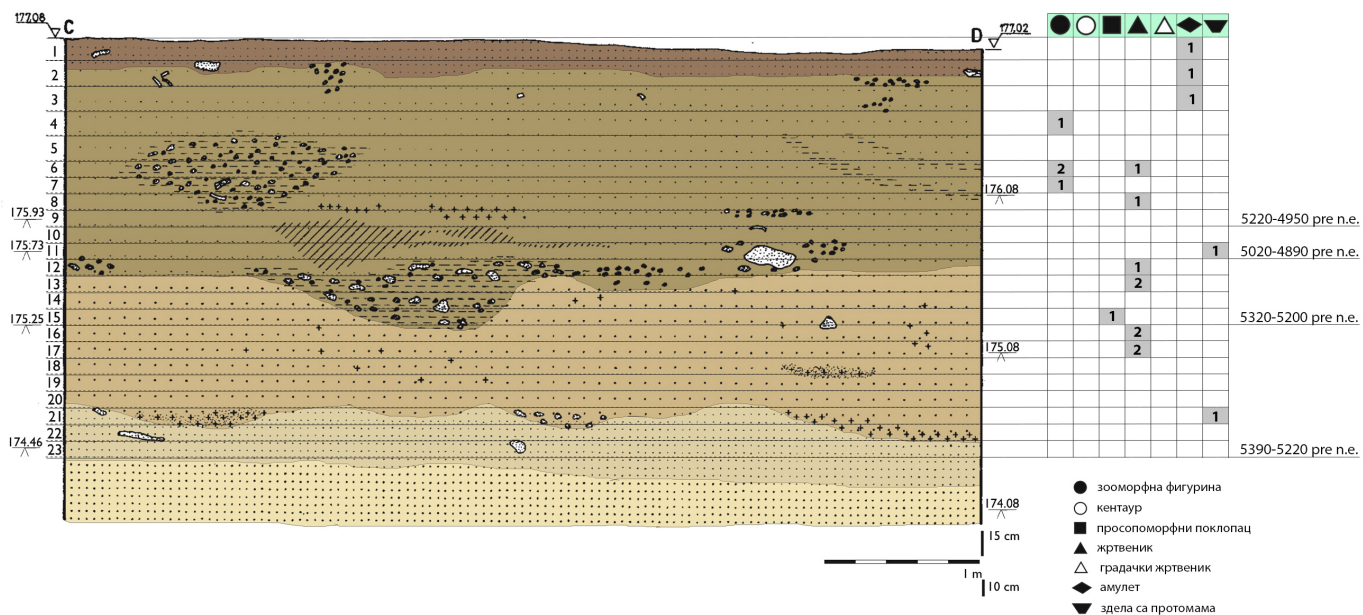
Остаци фауне са Беловода су сасвим сумарно обрађени и указују на високу заступљеност (преко 40%) двеју врста домаћег говечета (*Bos primigenius* и *Bos brachyceros*) у укупном инвентару костију и рогова са локалитета (*c.f.* Jovanović et all 2004; Шљивар et all 2011: 25). Посебним депозитима са животињским костима приписујемо једино колекцију метаподијалних костију положених у зделу у једној од истражених кућа.

6.2.2 Представе животиња

У раду је обрађена сва расположива грађа са систематских ископавања на Беловодама. Корпус налаза пружа потпуно јединствену слику продукције материјалне културе са представама животиња. Реч је о једној од највећих збирки налаза у односу на истражену површину локалитета (табела 6.2), чије је основно обележје снажна локална продукција жртвеника, зооморфних фигурина и здела са протомама. Чињеница да су датовани слојеви из две стратиграфске сонде (*c.f.* Bogić 2009: 196, 207–209, Т. 2), у којима је пронађено доста налаза омогућава и прецизно фазирање и увид у локалне механизме трансформација облика материјалне културе са представама животиња (сл. 6.2, 6.3).

сл. 6.2.Профил сонде 7 са Беловода (уређено према Вогић 2009: Fig. 17)

сл. 6.3 Профил сонде 8 са Беловода (уређено према Вогић 2009: Fig. 18)

Претходне опсервације о датовању просопоморфних поклопаца у фазе Винча А–С₂ (види поглавље 9.1.3) потврђене су и ситуацијом из сонди 7 и 8, у којима се они не појављују у слојевима млађим од 5000. пре н.е. Релативно позно датовање тзв. У амулета, те претпостављена дуговечност и константност продукције здела са протомама (*c.f.* Спасић и Црнобрња 2014) и фигурина бовида и других четвороножаца, такође су потврђени апсолутним датовањем сонди 7 и 8.

Корпус фигурина бикова са Беловода се издваја од осталих локалитета по извесној тенденцији ка иконографском реализму. На 7 од 18 фигурина приказане су полне карактеристике (Т. 1/1, 2, Т. 2/5, 6, 8), на неколико фигурина су присутне представе брњице и представа ребара на телу (Т. 1/1, 2/8), те различите конституције тела и облика рогова (Т. 2/5, 6), које би могле указивати и на различите сорте бикова (*c.f.* Šljivar and Jasanović 2005). Зделе са протомама такође показују јединствене одлике локалне продукције, будући да су протоме оријентисане ка спољашњој страни реципијента

Представе/ материјална култура	Говече	Јарац	Јелен	Пас	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	18		2	1	1	1	22		45
Жртвеник	4		1			60		56	121
Просопоморфни поклопац					11				11
Здела са протомама	5	2				21			28
Посуда са апликацијама на трбуху						1			1
Алатка за текстил:У Амулет						10		11	21
Укупно	27	2	3	1	11	93	22	67	227

Табела 6.2 Материјална култура са представама животиња са Беловода

евидентирани једино на овом локалитету (Т. 44/1–3, 6, 8). Једино на Беловодама присутне су и специфичне представе протома у виду реалистично моделованих глава бикова или овнова са лучно, по страни повијеним роговима (Т. 44/7, 8). Уједначеност иконографских образаца приметна је у карактеристичним начинима представљања очију, које се у непромењеном облику појављују у корпусу антропоморфних, зооморфних и хибридних фигурина, те на просопоморфним поклопцима и протомама на жртвеницима и зделама.

6.3 ВИНЧА, БЕЛО БРДО

Епонимни локалитет лежи на високој лесној тераси на десној обали Дунава, око 14 км од Београда. Са десне стране насеље је опасно речицом Болечицом, док границе локалитета ка југу и истоку још увек нису поуздано одређене. У готово 40 истраживачких кампања на Винчи, у периоду од 1908. до данас, истражена је површина од преко 3000 м², са укупном дебљином културног слоја око 9 м (Васић 1932; Васић 1936а–в; Тасић 2008а; Тасић и Игњатовић 2008; Николић и Вуковић 2008а). Поред моћног неолитског хоризонта евидентирана су и насеља из позног енеолита и бронзаног доба, те мања некропола из позног раног енеолита и средњег века (*c.f.* Марјановић-Вујовић 1984; Тасић 1984; Јевтић 1986; Тасић и Игњатовић 2008; Spasić 2010; Ljuština 2012). Винчански хоризонт има дебљину око 8 м и обухвата целокупни развој винчанске културе, од Винча А до Винча D фазе, а на основу апсолутних дубина подова кућа, јама и покретног инвентара издвојен је већи број грађевинских и хронолошких фаза (Јовановић 1984; Stefanović and Jovanović 1986; Schier 1996). Корекција и ревизија старих апсолутних датума са Винче указују да је неолитско насеље живело у распону од 5300. до 4600. пре н.е. (*c.f.* Glasser 1996; Borić 2009: 228–234).

Током више од 100 година истраживања делимично или у целости је истражено двадесетак винчанских надземних кућа, најстарији део земуничког насеља, одбрамбени ров, те читав низ других структура у неолитском насељу (*c.f.* Сталио 1968; Сталио 1984; Nikolić 2006; Тасић 2008а; Тасић и Игњатовић 2008).

6.3.1 Археозоолошка евиденција

Корпус животињских костију из винчанских хоризоната још увек није у целости обрађен, а најкомплетније податке пружа анализа сисарске фауне из дела треће кампање истраживања (Dimitrijević 2006). Археозоолошка анализа тако указује на велику засупљеност domestikата (готово подједнако говечета, свиња и оваца/коза), док од 40 % дивљих животиња највећи део одлази на кости јелена и дивље свиње (Dimitrijević 2006). Необично слаба заступљеност домаћег говечета у евиденцији је вероватно одлика позновинчанског хоризонта из Винча D1–2 фазе из којег су анализирани узорци. Оваква фаунолошка слика забележена је и у Опову и Петници, где током времена знатно опада удео говечета у узорку, али у корист дивљих животиња (јелен), док на Винчи пад говечета кореспондира и са порастом других domestikата (свиња, оваца/коза. *c.f.* Russell 1993; Orton 2008). Посебни депозити са животињским костима нису публиковани.

6.3.2 Представе животиња

У раду су обрађени предмети са ископавања М. Васића, који се чувају у Археолошкој збирци Филозофског факултета и Народног музеја у Београду, те случајни налази из Музеја града Београда, док су појединачни налази из друге и треће истраживачке кампање обрађени из објављених извештаја и студија. Корпус налаза материјалне културе са представама животиња са епонимног локалитета чини најрепрезентативнија и најкомплетнија збирка налаза овог типа (табела 6.3). Присутни су готово сви облици материјалне културе и врсте представа животиња изузев појединих типова који имају јаке регионалне одлике јужне винчанске регије, попут фигурина кентаура и хибридних антропозооморфних фигурина полуљуди/полуовнова (види поглавље 9.2). Више од 200 просопоморфних, поклопаца и исто толико жртвеника говоре у прилог обимној локалној продукцији (табела 6.3). На Винчи је евидентиран и највећи број до данас познатих зооморфних посуда (Т. 25). Репертоар различитих врста животиња у представама укључује готово све познате иконографске обрасце изузев урезаних представа присутних једино на Бањици. Обим и разноликост налаза са епонимног локалитета тако иду у прилог тези Џ. Чепмена о Винчи као регионалном центру у продукцији и

размени различитих облика материјалне културе, идеја, технолошких и других иновација (*c.f.* Chapman 1981: 132–139, 412–417, Fig. 161–166).

Изузетан значај налаза са епонимног локалитета јесте добра евиденција о стратификацији и могућност извођења хроно-типолошке анализе. Стратиграфска студија о просопоморфним поклопцима и жртвеницима указује да пик продукције ових налаза пада у Винча В₂/С фазу, што је потврђено и на другим локалитетима (*c.f.* Stanković 1986: 13, 20, Sl. 9, Sl. 10). Након овог периода просопоморфни поклопци потпуно нестају из употребе (види поглавље 9.1.3), док продукција жртвеника доживљава велики пад и у обиму и у квалитету. Из хоризоната тзв. градачке фазе потиче и највећи број предмета беспрекорне израде, попут зооморфних посуда, просопоморфних поклопаца, жртвеника (Т. 25, Т. 49–52). Најдуговечније форме, које се појављују у свим винчанским хоризонтима су

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јарац	Ован/Овца	Јелен	Пас	Медвед	Свиња	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	3	2	3	3		1	3	4						19
Букранион	6													6
Жртвеник	4	2	2	2	1	2?				78		45	86	222
Просопоморфни поклопац									204					204
Зооморфна посуда	1	2				1		1			1			6
Здела са прогомама										9				9
Алатка за текстил:У Амулет										91				91
Укупно	14	6	5	5	1	4	3	5	204	178	1	45	86	557

Табела 6.3 Материјална култура са представама животиња са Винче

фигурине четвороножаца и зделе са стилизованим протомама (Т. 41/3–13). То су уједно и основни идентитетски облици корпуса материјалне културе са представама животиња, који се појављују у готово свим фазама различитих локалитета винчанске културе на централном Балкану (*c.f.* Спасић и Црнобрња 2014).

На Винчи је евидентиран и највећи број посебних депозита са различитим облицима материјалне културе са представама животиња, који имају велики значај за реконструкцију активности у којима су ови предмети коришћени (види поглавље 9.3).

6.4 ГОМОЛАВА

Локалитет се простире на око 3,2 хектара великој тераси изнад Саве код сремског села Хртковци. Прва истраживања спроведена су још почетком XX века (Гирић 1965), док је најзначајнијим радовима обављаним са краћим прекидима у периоду 1953–1985 истражена површина од 5000 м² (*c.f.* Брукнер 1965; Брукнер 1980; Јовановић 1965а; Јовановић 1971; Orton 2008: 150–152; Jovanović 2011). Поред винчанског насеља, на Гомолави су евидентирани и слојеви из готово свих периода позне праисторије (*c.f.* Јовановић 1965а; Јовановић 1965b; Тасић 1965; Petrović i Jovanović 2002). Винчански хоризонт има импресивну вертикалну стратиграфију од преко 6 метара, са три издвојене хронолошке и грађевинске фазе: Гомолава Ia, Iab и Ib, а укупно је истражено преко 20 винчанских надземних објеката, бројне отпадне јаме, систем ровова и некропола (*c.f.* Брукнер 1980; Bogić 1996; Jovanović 2011).

На основу формално-стилских карактеристика керамике неолитски хоризонт Гомолаве датован је у Винча В₂/С–D₂ период, док апсолутно датовање сугерише да распон трајања насеља пада у период од 4900/4850. до 4600. пре н.е., а некрополе од 4700. до 4650/4625. пре н.е. (Bogić 2009: 221–227).

6.4.1 Археозоолошка евиденција

Гомолава представља један од ретких винчанских локалитета са великим обрађеним узорком животињских костију из свих винчанских фаза (Orton 2008:

176–203). У укупном узорку доминирају остаци говечета са преко 50%, те кости домаће свиње са око 18%, док је од дивљих врста најзаступљенији јелен са око 28% (табела 3.1; Orton 2008: 180, Т. 6.5). Хронолошко фазирање резултата археозоолошких анализа указује на тренд повећања удела домаћег говечета од фазе Гомолава Ia до Ib, док све остале врсте доживљавају изванредан пад у заступљености током истог периода (Orton 2008: 180, 184, Т. 6.5, Ф. 6.40). На Гомолави је идентификовано неколико посебних депозита са животињским костима, који укључују целе скелете паса и кранијалне елементе говечета (види поглавље 8.3.1).

6.4.2 Представе животиња

Од целокупног корпуса материјалне културе са представама животиња са Гомолаве увидом у материјал анализирани су само букраниони, зооморфне фигурине и зделе са протомама, док је остатак грађе сагледан из литературе. С тим у вези заступљеност других облика материјалне културе је сигурно већа него што је

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Пас	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Укупно
Фигурине	1	2				9		12
Букранион	7		1(?)					8
Жртвеник	1							1
Просопоморфни поклопац				1				1
Здела са протомама		2			12			14
Посуда са зооморфним дршкама		1			2			3
Посуда са зооморфним апликацијама	2							2
Алатка за текстил:У Амulet							3	3
Укупно	11	5	1(?)	1	14	9	3	44

Табела 6.4 Материјална култура са представама животиња са Гомолаве

то приказано у табели 6.4. Изузев великог броја букраниона, карактеристике корпуса не одступају значајно од других истовремених локалитета. Жртвеник типа трипус са стилизованим ногама говечета је, уз примерак са Јакова, један од најсевернијих налаза овог типа. Куриозитет збирке фигуралне пластике представља и налаз стилизоване орнитоморфне глинене фигурине која формално одговара појединим типовима камене зооморфне пластике. Са извесним опрезом треба схватити навод Ш. Нађа о букраниону моделованом у виду главе пса који није сачуван (*c.f.* Jovanović 2011: 26). Здела са јако стилизованим протомама из гроба 12, датованог у период 4700–4600. пре н.е. (*c.f.* Borić 2009: 199, Т. 5), уз генеричке камене фигурине паса из некрополе у Ботошу, једини је налаз материјалне културе са представама животиња који потиче из фунерарног контекста.

6.5 ГРИВАЦ

Неолитски локалитет у Гривцу лежи на пространом уздигнутом платоу на левој обали реке Груже, око 20 км југозападно од Крагујевца (Bogdanović 2008). Током десетак мањих кампања у периоду 1950–1990. истражена је површина преко 500 м², са културним слојем дебљине и до 2,4 м. Евидентирани су остаци насеља из старијег, средњег и позног неолита (Bogdanović 2008), а издвојено је шест грађевинских хоризоната: Гривац I–III (протостарчевачка и старчевачка насеља) и Гривац IV–VI (винчанска насеља). Из винчанских хоризоната делимично и у целости истражене су 24 лоше очуване надземне куће, две земунице и неколико укопаних објекта (Гавела 1958; Bogdanović 2008).

На основу формалних аналогича керамике и других облика материјалне културе винчанско насеље Гривац IV датовано је у Винча А–В фазу, Гривац V у Винча В2–С, Гривац VI у Винча D фазу (Nikolić 2008: 202 – 215; Bogdanović 2008: 454–457). Предложена релативна хронологија у сагласју је са четири објављена апсолутна датума који падају у распон од 5210. до 4690. пре н.е. (Bogdanović 2008: 459 – 460, fig. 15.4; Borić 2009: 239, App. 1).

6.5.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза са Гривца је до данас у целости необрађен изузев алатки од кости и рога (Bogdanović 2008: 433–439).

6.5.2 Представе животиња

Материјална култура са представама животиња са Гривца (табела 6.5) уклапа се у уочене регионалне и хронолошке обрасце. Око 30 просопоморфних поклопаца евидентирано је искључиво у хоризонту Гривац V (Zorbić 2008: 313–314, fig. 10.28–10.31) што одговара општој слици о нестанку овог облика након Винча С фазе (види поглавље 9.1.3). Особеност корпуса просопоморфних поклопаца представљају и налази минијатурних димензија, који су евидентирани и на Кусовцу и Винчи (Т.

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Корњача	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Без очуване представе	Укупно
Фигурине			3(?)	2		4			9
Жртвеник						3		7	10
Просопоморфни поклопац				30					30
Зооморфна посуда		1							1
Посуда са апликацијама на трбуху	2								2
Здела са прогомама					3				3
Посуда са зооморфним дршкама	1				13				14
Алатка за текстил:У Амулет							3		3
Алатка за текстил: фигурина		1							1
Укупно	3	2	3(?)	32	16	7	3	7	73

Табела 6.5 Материјална култура са представама животиња са Гривца

55/2, 3). Присуство великог броја дршака са стилизованим зооморфним представама у Гривац VI хоризонту одговара њиховом позном датовању, иако су на Гривцу познати и налази из Винча С хоризоната (Nikolić 2008: Fig. 9.41, 9.78–9.79). Орнитоморфна посуда која приказује реалистично моделовано тело птице са крилима и репом, једина је врста овог типа посуде на којој су представљене ноге и канџе (Т. 24/4). Особеност корпуса зооморфне пластике са Гривца представљају фигурине корњача (Т. 16/2, Т. 17/4), које су у евидентиране и на епонимном локалитету, Дивостину и Јабланици.

6.6 ДИВОСТИН

Неолитско насеље лежи на заравњеном платоу површине око 15 хектара, у селу Дивостин, на око 7 км западно од Крагујевца (McPherron and Srejović 1988). Током међународног пројекта спроведеног од 1967. до 1970. на површини од око 2400 м² истражени су делови старчевачког и винчанског насеља, са културним слојем дебљине од 0,4 до 1,8 м (*c.f.* Bogdanović 1988). Укупно је истражено 17 винчанских надземних кућа и око 10 укопаних јама (Bogdanović 1988). Изузетна очуваност надземних објеката и инвентара у њима, те примењена методологија ископавања и минуциозни систем документовања структура и налаза омогућили су детаљну аналитичку обраду готово свих аспеката живота у насељу (*c.f.* Madas 1988; Letica 1988; Трипковић 2010; Трипковић 2013).

Формално-стилска анализа керамике упућује на то да је винчанско насеље живело у периоду од позне Винче С до краја Винче D₂, што се уклапа у апсолутно датовање, које сугерише на временски распон од 4900. до 4650/4600. пре н.е. (Borić 2009: 215–221). Извесна особеност керамичке продукције из најпознијих винчанских објеката Дивостин Пв хоризонта навела су поједине истраживаче да издвоје, један још увек недовољно дефинисани, најпознији хоризонт винчанске културе означен као Винча D3 (*c.f.* Bogdanović 1990).

6.6.1 Археозоолошка евиденција

Анализа животињских костију из винчанског хоризонта показала је веома велики проценат заступљености доместиката, готово 85%, од чега више од 60%

одлази на остатке говечета (Bökönyű 1988: 420, T. 17.1). Изузев главе и рогова овце из куће 13 посебни депозити са животињским костима нису идентификовани (*c.f.* Borić 2009: 220, Fig. 33; види поглавље 8.3)

6.6.2 Представе животиња

Корпус материјалне културе са представама животиња са Дивостина представља изузетно скромну збирку налаза типичних за позне фазе винчанске културе (табела 6.6). Најобимнију групу налаза чине зооморфне фигурине са представама бовида, паса, јараца и корњача, уз стандардно најчешће заступљене стилизоване четвороношце. Особеност корпуса са Дивостина представљају два минијатурна жртвеника типа трипод са стилизованим зооморфним ногама (Т. 16/1, Т. 17/3).

Представе/ материјална култура	Говече	Пас	Јарац	Корњача	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Укупно
Фигурине	2	1	1	2(?)	1	1	5		13
Жртвеник	1					5			6
Здела са прогомама						4			4
Алатка за текстил:У Амулет						3		2	5
Укупно	3	1	1	2(?)	1	13	5	2	28

Табела 6.6 Материјална култура са представама животиња са Дивостина

6.7 ЈАКОВО, КОРМАДИН

Неолитски локалитет Кормадин у Јакову лежи на благом узвишењу, окруженом каналисаним током речице Галовице и артифицијелним одбрамбеним рововима (*c.f.* Јовановић и Глишић 1960; Булатовић et all 2010). Локалитет је

ископан у три наврата и истражена површина износи око 600 м² (*c.f.* Јовановић и Глишић 1960; Булатовић et al 2010). Неколико повереника Археолошког музеја у Загребу, међу којима А. Потурчић и М. Шепер су током 1920-их интензивно обилазили локалитет, прикупљали материјал и обавили ископавања мањег обима (Šeper 1952).¹⁷ Народни музеј у Земуну вршио је ископавања 1959–1960., истражено је више од 450 м², укључујући и део велике германске некрополе (*c.f.* Јовановић и Глишић 1960). Последња кампања истраживања спроведена 2008. године била је усмерена на истраживање германске некрополе, док су праисторијски слојеви истраживани само у оквиру тзв. ров-сонди (Булатовић et al 2010).

Кормадин у Јакову ушао је у археолошку литературу као један од најмаркантнијих локалитета финалне винчанске културе са керамиком карактеристичном за Винча D фазу (*c.f.* Јовановић и Глишић 1960). Сумарном анализом једног дела материјала са последњих ископавања, најстарији грађевински хоризонти су погрешно датовани у Винча В2/С период (Булатовић et al 2010: 16–21, Пр. 15), иако и они у потпуности одговарају најпознијој Винчи. На Јакову су у целости истражене две надземне куће, неколико отпадних јама и систем ровова на северној страни насеља.¹⁸ Примењена методологија радова и беспрекорно документовање свих података у кампањама које су водили Б, Јовановић и Ј. Глишић, донели су изузетне резултате за анализу позновинчанске архитектуре и домаћинства (*c.f.* Јовановић 1991; Триповић 2013).

6.7.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза са Кормадина до данас је у целости необрађен. Извесну слику о фауни пружају само анализе алатки од животињских костију и рогова, међу којима као сировина доминирају кости и рогови говечета и јелена (*c.f.* Ретишић 1984; Витезовић 2010). Посебни депозити животињских костију нису идентификовани.

---

¹⁷ Материјал са ових ископавања и рекогносцирања данас се налази у Археолошком музеју у Загребу и делимично је публикован (Šeper 1943-1944; Šeper 1952; Balen-Letunić 1982; Težak-Gregl 1983-1984).

¹⁸ Током последње кампање евидентиран је већи број надземних објеката, који нису у целости истражени (*c.f.* Булатовић et al 2010).

6.7.2 Представе животиња

У раду су обрађени сви налази са истраживања Завичајног музеја у Земуну, те предмети са ископавања 2008., док су случајни налази који се чувају у Археолошком музеју у Загребу обрађени из публикованих извештаја (*c.f.* Šerger 1943–1944). Материјална култура са представама животиња са Јакова представља корпус карактеристичних облика позне фазе винчанске културе северне регије (табела 6.7). Изостанак просопоморфних поклопаца, слаба заступљеност жртвеника, учесталост зооморфних и стилизованих дршки те тзв. Y амулета иду у прилог уоченим хронолошким трендовима (табела 6.7). Велики број здела са протомама у овако позној фази још једном потврђује тезу о њиховој дуговечности (*c.f.* Спасић и Црнобрња 2014). На Јакову је присутан и сразмерно велики број хоризонтално и косо пробушених фигурина у облику птица и медведа, које су

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јелен	Медвед	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Укупно
Фигурине			1			1	1	2	5
Букранион	2				1(?)				3
Жртвеник	1					1			2
Здела са протомама						9			9
Посуда са зооморфним дршкама		3				6			9
Алатка за текстил:Y Амулет						10		5	15
Алатка за текстил:фигурина		1		4					5
Укупно	3	4	1	4	1(?)	27	1	7	48

Табела 6.7 Материјална култура са представама животиња са Јакова

вероватно служиле као текстилне алатке (Т. 15/1–3). Поред налаза са вршачких локалитета и Винче налази овог типа са Јакова потврђују регионалну и хронолошку осетљивост ових налаза. Фрагментовани жртвеник типа трипус са стилизованом ногом бика један је од најсевернијих налаза овог типа и иде у прилог предложеној хронолошкој и регионалној дистрибуцији (Булатовић, Капуран и Стругар 2010: Т. VII/6).

6.8 ЈЕЛА, БЕНСКА БАРА

Локалитет Јела налази се на полукружном платоу, окруженом напуштеним меандрима двеју речица, површине неколико хектара и висине око 80 м (*c.f.* Трбуховић и Васиљевић 1983: 26–44; Стојић и Церовић 2011: 149–173). У 2,5 м дебелом културном слоју истражени су хоризонти старчевачке, винчанске и потиске, баденске културе, те култура бронзаног и гвозденог доба (Стојић и Церовић 2011: 172, 173). На површини од око 1900 м² истражено је неколико винчанских надземних кућа и укопаних јамских објеката. Најмаркантнију карактеристику материјалне културе са Јеле представља хибридни карактер керамичке продукције, који указује на мешавину потиског стила јужне Паноније са традиционалним елементима винчанске културе (Стојић и Церовић 2011: 152–155).

Иако је у последњој публикацији предложено датовање у Винча А–С фазе (Стојић и Церовић 2011: 153), на основу формално-стилских карактеристика керамике и других облика материјалне културе насеље у Јели би требало датовати нешто позније, и то у период Винча В–С₂/D₁.

6.8.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза са Јеле до данас је у целости необрађен.

6.8.2 Представе животиња

Корпус налаза представа животиња са Јеле пружа изузетан увид у локалне процесе трансформација материјалне културе, која има јака хибридна обележја винчанског и потиског стилског израза. Жртвеници са Јеле тако представљају очигледну појавну и материјалну хибридизацију винчанске технологије израде

(локална продукција црно-глачане, редукионо печене керамике) и потиских орнаменталних мотива. Облик жртвеника је донекле неутралан и дели формалне одлике карактеристичне за обе културе. Зделе са протомама, зооморфна пластика, просопоморфни поклопци, те представе бикова имају јасна обележја традиционалног винчанског стилског израза.

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јелен	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	4	1	1			5		11
Букранион	2							2
Жртвеник					1		18	19
Просопоморфни поклопац				13				13
Здела са протомама					6			6
Посуда са апликацијама на трбуху					1			1
Укупно	6	1	1	13	8	5	18	52

Табела 6.8 Материјална култура са представама животиња са Јеле

6.9 МАСИНСКЕ ЊИВЕ

Локалитет Масинске њиве лежи на високој лесној тераси, око 900 м западно од винчанског насеља Црквине, Мали Борак. На површини централног дела платоа димензија око 200x100 м истражене су 52 пећи на отвореном, 106 укопаних јамских објеката и остаци два надземна објекта (*c.f.* Благојевић и Арсић 2014: 25–28). Масинске њиве имају изражену хоризонталну стратиграфију са насеобинским хоризонтима из винчанске и баденске културе, те спорадичне налазе из бронзаног доба (*c.f.* Vladojević 2014; Jovanović 2014). Винчанско насеље на Масинским њивама се, на основу прелиминарне анализе формално-стилских карактеристика

керамичке продукције, датује у период Винча В–D. Чињеница да су у оквиру екстензивних заштитних ископавања у кругу од свега три километра истражена три винчанска насеља из различитих фаза пружа изузетну могућност за анализу динамике насељавања ове микро-регије. Позностарчевачко и рановинчанско насеље налазило се на локалитету Јаричиште 1, насеље из Винча В–D фазе лоцирано је на Масинским њивама, док је насеље из Винча D фазе основано на локалитету Црквине, Мали Борак. Винчанско насеље на Масинским њивама тако представља *зрелу* фазу локалне еволуције продукције простора у овој микро-регији.

6.9.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза из винчанских хоризоната Масинских њива у целости је обрађен, али још увек није објављен.

6.9.2 Представе животиња

Корпус материјалне културе са представама животиња са Масинских њива чини изузетно скромна збирка налаза, узимајући у обзир истражену површину локалитета. Квантитет предмета и састав корпуса сигурно стоји у вези са примењеном методологијом ископавања, коју је диктирала динамика екстензивних

Представе/ материјална култура	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Укупно
Фигурине			4	4
Жртвеник		1 (3 $\neq$ predstave)		1
Просопоморфни поклопац		1		1
Здела са прогомама	12			12
Укупно	12	2	4	18

Табела 6.9 Материјална култура са представама животиња са Масинских њива

заштитних истраживања (табела 6.9). Сразмерно добра заступљеност просопоморфних поклопаца иде у прилог предложеном датовању (табела 6.9), док остатак корпуса одлази на изузетно стилизоване представе животиња на фигуринама и протомама здела и жртвеника. Уз извесну ограду може се указати и на јаку локалну традицију у представљању хибридних бића и јако стилизованих животиња на Масинским њивама, Црквинама у Малом Борку, Јаричишту 1, те оближњем насељу у Стублинама.

6.10 СЕЛЕВАЦ

Винчанско насеље у Старом селу у Селевцу, налази се на уздигнутом платоу површине око 53 хектара, надморске висине око 150 м. Насеље је са једне стране окружено потоком Врбицом (*c.f.* Tringham and Krstić 1990a). Током неколико кампања касних 1960-их и 1970-их истражена је површина од око 400 м² са културним слојем дебљине и преко 3 м. Винчанско насеље има 4 стратиграфско-архитектонске фазе са остацима десетак надземних објеката и двадесетак укопаних јамских објеката (*c.f.* Tringham and Stevanović 1990a: 79–80, Т. 4.1.). Иако је на Селевцу истражена незнатна површина насеља, примењена методологија и минуциозно документовање ископавања омогућили су јединствен увид у динамику развоја винчанског насеља, домаћинства и архитектуре, праксе складиштења и драгоцене контекстуалне податке о свим облицима материјалне културе (*c.f.* Tringham and Krstić 1990c; Porčić 2012; Трипковић 2013).

На основу формално-стилских аналогича керамичке продукције винчанско насеље у Селевцу се датује у Винча В₁–С₁/С₂ период (Tringham and Krstić 1990b), што би одговарало и новој калибрацији старих апсолутних датума, који оквирно падају у распон 5200–4700 пре н.е. (Orton 2008: 84, Fig. 5.3).

6.10.1 Археозоолошка евиденција

Археозоолошка анализа указује на висок тренд раста заступљености говечета кроз стратиграфско-архитектонске фазе, од око 26% у Селевац I до око 50% у Селевац IV фази. У истом периоду расте и број оваца и коза од 18% у Селевац I до око 26% у Селевац IV фази. Пораст domestikата кореспондира са

опадањем дивље фауне - нарочито јелена, који пада са око 30% заступљености у Селевац I фази на тек око 7% у Селевац IV фази (Legge 1990: 217, Т. 5.3). Сличан рапидан тренд раста у заступљености говечета евидентиран је и на Гомолави (Orton 2008: 94). Посебни депозити са животињским костима нису објављени.

6.10.2 Представе животиња

Чињеницу да са Селевца потиче сразмерно велики корпус налаза треба посматрати у контексту примењене методологије ископавања и стратегије прикупљања материјала која је подразумевала готово 100% просејавање земље. Отуда готово 70% предмета нема очуване никакве дијагностичке елементе (табела 6.10). Селевац се истиче и као један од најјужнијих локалитета на којима су присутне косо и хоризонтално перфориране текстилне алатке у виду седећих фигурина медведа. Велики број жртвеника са Селевца не показује никакву формално-стилску особеност изузев контекстуалног податка да је у неколико кућа и јама пронађен већи број налаза (*c.f.* Tringham and Stevanović 1990b: 343–347, 386–387).

Представе/ материјална култура	Говече	Пас	Медвед	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без очуване представе	Без података	Укупно
Фигурине		1			7		28	36
Жртвеник				3			43	46
Алатка за текстил:У Амулет	1					19		20
Алатка за текстил: фигурине			2	2				4
Укупно	1	1	2	5	7	19	71	106

Табела 6.10 Материјална култура са представама животиња са Селевца

6.11 ПЛОЧНИК

Винчанско насеље у Плочнику истражује се већ готово 100 година. Прва ископавања спровео је М. Грбић 1926. и 1927. Резултате је објавио две године касније у монографији, чији је наслов већ тада сугерисао да је реч о винчанском насељу са енеолитским карактеристикама (Grbić 1929). Другу етапу истраживања спровела је Б. Сталио 1960-их и 1970-их током 9 кампања, док од 1996. Д. Шљивар и Ј. Кузмановић-Цветковић изводе ископавања у оквиру пројекта *Археометалургија винчанске културе* (Šljivar 1996; Шљивар и Кузмановић-Цветковић 1997; Шљивар и Кузмановић-Цветковић 1997 1998; Šljivar and Kuzmanović-Cvetković and Jasanović 2006). Винчанско насеље лежи на платоу површине преко 100 хектара, омеђеном са три стране токовима реке и потока (Шљивар и Кузмановић-Цветковић 1997: 103, 104). Током готово тридесет кампања истражена је тек незнатна површина насеља-око 500 м² са културним слојем дебљине и до 4 м и остацима неколико надземних и укопаних објеката (Шљивар и Кузмановић-Цветковић 1997; Шљивар и Кузмановић-Цветковић 1997 1998). Плочник је у литературу ушао као винчанско насеље са највећим бројем откривених бакарних алатки, укупне тежине преко 16 кг, а нова ископавања се спроводе са циљем упознавања локалне металуршке традиције (*c.f.* Šljivar 2006; Šljivar et all 2012; Radivojević 2015; Radivojević and Kuzmanović-Cvetković 2014; Radivojević and Rehren 2015; Radivojević et all 2010).

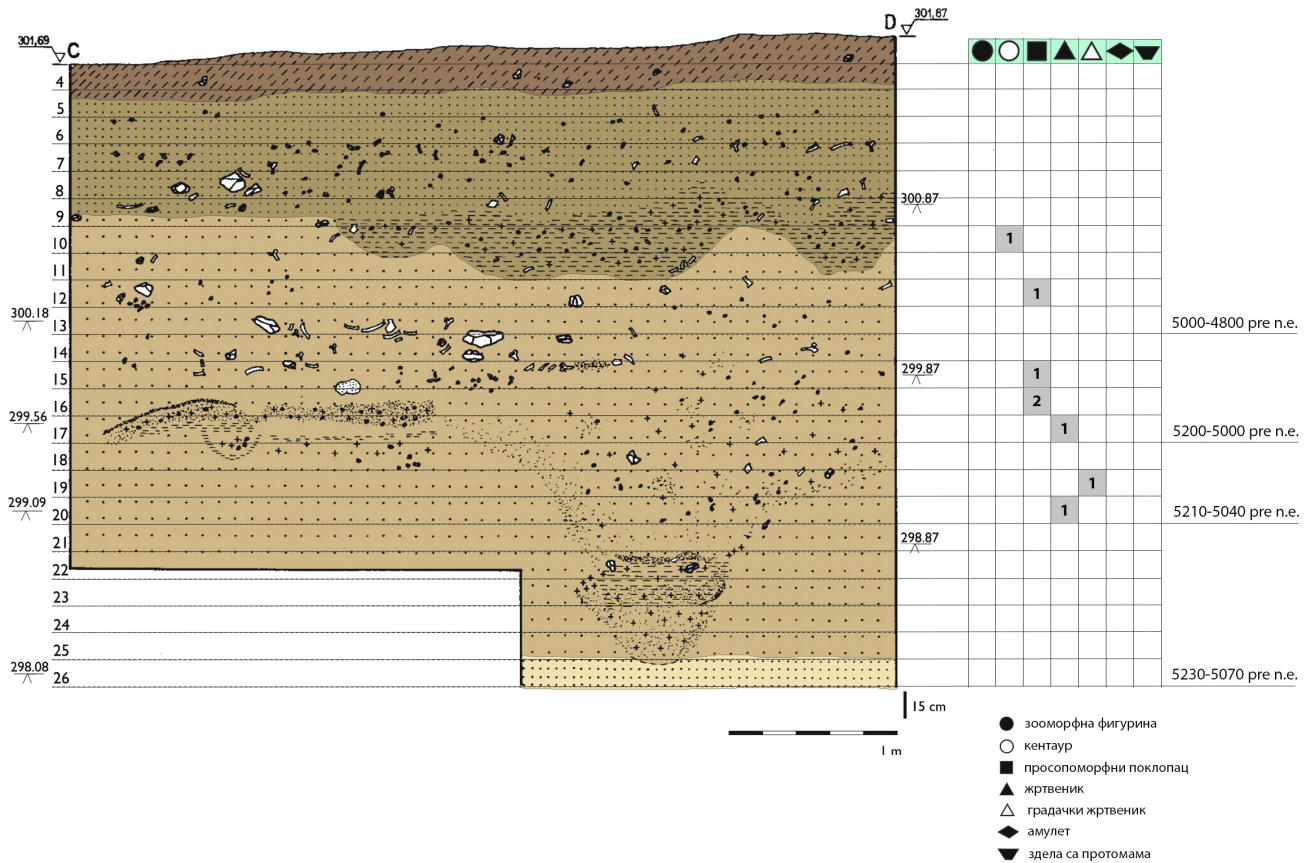
Формално-стилске анализе керамичке продукције указују да је винчанско насеље у Плочнику живело у периоду Винча А–Винча С. Апсолутни датуми који падају у распон од 5200. до 4650. пре н.е. ипак упућују да би доња граница морала бити Винча D фаза (*c.f.* Bogić 2009: 209–215).

6.11.1 Археозоолошка евиденција

Корпус археозоолошких налаза са Плочника је до данас у целости необјављен.

6.11.2 Представе животиња

У раду су обрађени налази са ископавања 1997–2011, те публиковани предмети Грбићевих ископавања (Grbić 1929). Корпус материјалне културе са представама животиња са Плочника представља изузетно скромну збирку узимајући у обзир обим истражене површине локалитета (табела 6.11). Апсолутно датовање сонде 15 указује и на нешто млађе датовање просопоморфних поклопаца

сл. 6.4 Профил сонде 15 са Плочника (уређено према Bogić 2009: Fig. 23)

од предложеног (види поглавље 9.1.3) будући да се један налаз појављује и у млађем хоризонту од слоја датованог у распон 5000–4800 пре н.е. (сл. 6.4, табела 6.11; *c.f.* Bogić 2009: 209–215). Из млађих хоризоната ове сонде потиче и један од налаза хибридних фигурина типа кентаур, што се уклапа у датовање сличних налаза са Косова (Т. 9/4). Налаз жртвеника градачког типа у слоју датованом у период око 5200–5000. пре н.е. један је од најјужнијих и најстаријих налаза овог

типа (Т. 38/4). У целости посматрано корпус материјалне културе са представама животиња са Плочника у тесној је вези са локалним керамичким традицијама и продукцијом антропоморфне пластике. То се најпре огледа у беспрекорној изради предмета, али и у примени црвеног пастозног бојења на зооморфним и хибридним фигуринама, просопоморфним поклопцима и жртвеницима (Т. 9/4, Т. 54/8). Камене зооморфне фигурине са Плочника представљају најјужније налазе овог типа (Т.4/5; карта 3).

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јелен	Пас	Кенгаур	Хибридна	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	4	1	1		2		1	6			15
Камене фигурине				1			2				3
Жртвеник			1				1		1	12	15
Просопоморфни поклопац						10					10
Здела са прогомама							1				1
Укупно	4	1	2	1	2	10	5	6	1	12	44

Табела 6.11 Материјална култура са представама животиња са Плочника

6.12 СТУБЛИНЕ, ЦРКВИНЕ

Локалитет Црквине у Стублинама лежи на издуженом платоу површине око 16 хектара, надморске висине од 100 до 120 м. Димензије платоа, мерене од најудаљенијих тачака, износе око 620 x 380 метара. Заравњени плато је у неолиту са северне и јужне стране био окружен токовима двеју река. Водоток са северне стране је данас пресушен док јужну страну локалитета и данас опасује ток речице Трстенице. Два водотока су се спајала на југозападном делу насеља, где се терен окомито спушта у великој денивелацији. У ширем географском контексту Стублине леже у Посавско-тамнавској микрорегији Дренски вис, коју одликује велика насељеност током позног неолита.

Јован Годоровић, кустос Збирке за праисторију Музеја града Београда, извео је прва археолошка истраживања на Стублинама 1967. године. Том приликом на крајњем југоисточном делу насеља истражена је мања сонда димензија 16 м² (Todorović 1967). Утврђено је постојање два насеобинска хоризонта винчанске културе: млађи - са остацима надземних кућа и старији са укопаним земуницама и полуземуницама (Todorović 1967). Истраживања на Стублинама обновљена су 2006. године, готово 40 година након првих ископавања. Том приликом истражене су четири сонде, укупне површине 46 м², на најзападнијем делу насеља (Симић и Црнобрња 2008). Систематска археолошка истраживања на Стублинама отпочела су 2008. године и трају до данас. У том периоду, делимично и у целости, истражено је 5 надземних објеката, примарни систем ровова око старијег дела насеља, неколико отпадних јама, као и простор окружен групом кућа у северозападном делу насеља (*c.f.* Crnobrnja et al 2009; Crnobrnja 2012; Спасић 2015).

У једној крајње упрошћеној и сажетој матрици, стратификација културних слојева на Стублинама указује на четири маркантне хронолошке фазе у коришћењу локалитета. Хоризонт Стублине I везујемо за позновинчанско насеље, Стублине II – баденско насеље, Стублине III – аварска некропола-? (Bugarski et al 2013) и Стублине IV – хоризонт са гробовима из позног средњег века. Винчанско насеље на Стублинама има бар две маркантне грађевинске фазе које се могу испратити у вертикалној стратиграфији локалитета. Обе фазе се имају везати за позне хоризонте винчанске културе – Винчу D1 и Винчу D2. Тако би, на основу досадашњих резултата ископавања, и први хоризонт окупације Стублина могао да се подели на две фазе: Стублине Ia и Стублине Ib, са могућношћу даљег рашчлањивања. Старије насеље подигнуто је током Винча D1 периода (око 4850/4800 пре н.е.) на источном делу платоа и имало је око 120 кућа. Тренутно се не може претпоставити где је била примарна зона настанка насеља одакле се оно ширило касније. Мало је вероватно да су све куће у старијем делу насеља подигнуте истовремено, већ се реалнијим чини да је насеље *расло* око тог примарног језгра. Старије насеље је у једном тренутку било заштићено системом дубоких двоструких ровова. Време је пролазило, а винчанска заједница на Стублинама је расла. Расло је и насеље. Куће у старијем насељу су у последњим деценијама пред почетак ширења насеља на

западну страну, заузимале готово целу источну површину платоа. Раст популације захтевао је освајање новог простора, па је двоструки систем ровова који је окруживао примарно насеље, затрпан како би се насеље проширило и на западни део платоа. Временом је изграђено још око 80 кућа на новој површини, а ново насеље, које је сада заузимало цео плато, је у једном тренутку могло имати и преко 200 кућа.

6.12.1 Археозоолошка евиденција са Стублина

Винчанска заједница на Стублинама се у највећој мери ослањала на доместикате – готово 80% идентификованих животињских врста припада припитомљеним животињама, са највећим уделом говечета-око 60% и знатно мањим бројем гајених коза, оваца, свиња и паса, док је од ловљених врста најбројнији јелен. Од посебних депозита са животињским костима идентификоване су комплетне лобање паса у јамама (види поглавље 8.3.1).

6.12.2 Представе животиња на Стублинама

Корпус материјалне културе са представама животиња са Стублина представља скроман избор налаза карактеристичних за позне фазе винчанске културе (табела 6.12).

Сразмерно већа заступљеност зооморфних дршака на зделама и пехарима говоре у прилог предложеном датовању. Изузетна вредност фонда са Стублина су букраниони, који су пронађени у две од три у целости истражене куће (Т. 60/ 1–4). Присуство букраниона у кућама 1_2008 и 1_2010 говори у прилог интерпретацији да су налази овог типа били инвентар уобичајених стамбених објеката, а не неке врсте храмова (*c.f.* Jovanović 1991; Lichter 2014). Портабилни, сумарно моделовани букранион на равној глиненој плочи из куће 1_2008 нема аналогије у неолитским културама југоисточне и централне Европе (Т. 60/4).

Представе/ материјална култура	Говече	Птица	Јелен	Ступице/опаца	Без очуване представе	Укупно
Фигурине	1					1
Букранион	3		1(?)			4
Жртвеник				1	1	2
Здела са протомама				2		2
Посуда са зооморфним дршкама		4		2		6
Алатка за текстил:У Амulet				2		2
Укупно	4	4	1(?)	7	1	17

Табела 6.12 Материјална култура са представама животиња са Стублина

6.13 ЦРКВИНЕ, МАЛИ БОРАК

Винчански локалитет Црквине лежи на речној тераси надморске висине од 100 до 110 м, површине око 4,5 хектара, са три стране окружен је токовима потока Колубаре, Кладнице и Дубоког потока (Арсић, Милетић и Милетић 2011). Укупно је истражено око 2600 м², а дебљина културног слоја износила је око 1 м. На Црквинама је делимично и у целости истражено 14 надземних објеката и необично велики број укопаних јамских објеката - чак 53 (*c.f.* Живановић и Спасић 2008; Марић 2011; Трипковић 2011; Трипковић et al 2011).

На основу формално-стилских карактеристика керамичке продукције винчанско насеље у Црквинама датовано је у Винча D период и истовремено је са оближњим насељем у Стублинама (*c.f.* Живановић и Спасић 2008; Спасић 2011).

6.13.1 Археозоолошка евиденција

На основу археозоолошке анализе Црквине у Малом Борку представљају винчански локалитет са готово највећом заступљеношћу доместиката у фауни, готово 92%, од чега више од 86% одлази на домаће говече (Блажић и Радмановић 2011). Слична археозоолошка евиденција идентификована је и на Стублинама.

6.13.2 Представе животиња

Корпус налаза материјалне културе са представама животиња из Црквина у Малом Борку броји свега 23 предмета и значајно одскаче као локалитет са најмањим бројем налаза, узимајући у обзир изузетно велику истражену површину локалитета (табела 6.13). Чињеница да је реч о локалитету истраживаном током екстензивних заштитних ископавања донекле објашњава малу количину налаза. Присутни су сви облици карактеристични за најпознију винчанску културу, попут бројних зооморфних дршака и сумарно моделованих жртвеника (Т. 46).

Представе/ материјална култура	Стилизована	Стилизована четвороношци	Без представе	Укупно
Фигурине		1		1
Жртвеник	3		4	7
Посуда са зооморфним дршкама	12			12
Алатка за текстил:У Амулет	3			3
Укупно	18	1	4	23

Табела 6.13 Материјална култура са представама животиња са Црквина у Малом Борку

6.14 Рачунање симболике представа животиња: о могућностима и дометима квантификације корпуса

Један од основних циљева тезе била је аналитичка квантификација различитих стилско-типолошких и метричких варијабли целокупног корпуса, те унакрсно испитивање добијених резултата у односу на регионалне и хронолошке специфичности и археозоолошку евиденцију. Стање грађе, односно висок ниво фрагментације нису дозвољавали поуздану типологизацију предмета који не садрже све елементе неопходне за статистичку анализу. За већину обрађених предмета на основу очуваног фрагмента није било могуће одредити формални тип и метричке податке предмета док је био цео, те утврдити врсту представе која није очувана (жртвеници, зделе са протомама, фигурине, просопоморфни поклопци...). Отежавајућу околност у обимнијој квантификацији и статистичкој обради корпуса представља и карактер стилског израза и иконографије животињских представа, чија је основна одлика приказивање анималности, а не тежња ка реалистичном представљању карактеристика појединих животињских врста. Са друге стране, резултате статистичке анализе целокупног фонда замагљује и присуство више различитих облика материјалне културе са представама животиња. Тако на локалитетима са којих потиче већи број просопоморфних поклопаца (Винча, Бањица, Јела, Беловоде-табеле 6.1–6.3, 6.8) њихово укључивање у општу квантификацију значајно повећава учешће хибридних представа у односу на остале врсте. Слично је и са локалитетима где је евидентиран већи број жртвеника, здела са протомама, амулета и зооморфних дршака (Винча, Бањица, Беловоде, Плочник...). У општој квантификацији са тих локалитета знатно би биле заступљене стилизоване представе које су карактеристичне за наведене типове материјалне културе.

Узимајући у обзир наведена ограничења у статистичкој анализи, зооморфне фигурине су једини део корпуса, који даје колико-толико уравнотежену општу слику о заступљености појединих представа животиња (слика 4.3). Поред тога, највећи број различитих врста представа евидентиран је управо у овој групи налаза. Елементарна квантификација указује да су на готово свим локалитетима најзаступљеније фигурине са представама стилизованих четвороножаца, са готово

50% учешћа (слика 4.3). Далеко најзаступљеније су представе бовида-бикова, са готово 50% учешћа, док су све остале врсте животиња далеко слабије заступљене. Хронолошке и регионалне особености такође знатно утичу на процентуалну заступљеност одређених животињских представа на фигуринама. Тако да, иако се представе птице појављују хронолошки значајно раније у виду зооморфних посуда и хибридних антропо-зооморфних фигурина, њихова релативно касна појава у фигуралној пластици замагљује учесталост у целокупном корпусу, нарочито на рановинчанским локалитетима. Слично је и са представама медведа, али и са представама животиња, које се не израђују често као фигурине: јелени, козе и овце које су чешће у збиркама жртвеника. С тим у вези, будући да су одређене врсте представа мање или више карактеристичне за одређене типове материјалне културе (табела 5.1), ни на основу квантификације представа фигурина није могуће добити генералну слику. Уз извесне ограде, може се закључити да корпусом доминирају стилизоване представе животиња, а да се од врста најчешће приказују бовиди, птице и хибриди.

Поређење археозоолошке евиденције са заступљеношћу врсте представа на појединим локалитетима условљено је истим ограничењима наведеним за статистичке анализе корпуса. У основним цртама, тренд високе заступљености говечета у економијама различитих насеља (Беловоде, Гомолава, Плочник, Црквине, Мали Борак, Стублине) одговара фреквентном присуству представа бовида на истим локалитетима. Везу између добре заступљености костију паса у посебним депозитима са животињским костима, те њиховог присуства у археозоолошкој евиденцији треба тражити у великом броју представа стилизованих четвороножаца, од којих један значајан део вероватно чине и представе паса. Слично се може претпоставити и за однос између учешћа коза и оваца у економији и заступљености њихових представа у корпусу. Апсолутна негативна кореспонденција евидентирана је између слабе заступљености костију птица на свим винчанским насељима и релативно високе заступљености представа птица у корпусу зооморфних посуда и фигурина, те њиховог учешћа у синкретичким представама на просопоморфним поклопцима и хибридним антропо-зооморфним птицоликим фигуринама.

Поглавље 7

7 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОМ ОКРУЖЕЊУ

Готово све неолитске заједнице, које су живеле у винчанском окружењу, имале су снажну традицију продукције различитих облика материјалне културе са представама животиња. Те традиције донекле коницидирају са стилско-типолошким карактеристикама винчанског корпуса, али показују и значајан ниво локалних карактеристика непознатих у винчанској култури.

У наставку ћу представити основне одлике физиономије корпуса материјалне културе са представама животиња неолитских заједница у окружењу и то анализом продукције у одређеним регионалним и хронолошким контекстима, а не пратећи формалне аналогии за појединачне облике материјалне културе. Овакав приступ показаће се много сврсисходнијим јер ће дати шири пресек и општу слику локалних традиција, а не фрагментарни увид у дистрибуцију одређених типова налаза и представа.

7.1 Старчевачка култура

У периоду од око 700 година пре појаве винчанске културе, старчевачке заједнице су насељавале приближно исте области централног Балкана. Реч је о првим неолитским заједницама са којима почиње традиција продукције представа животиња на овом простору. У потпуности доминирају стилизоване зооморфне фигурине четвороножаца и фигурине бикова (Bogdanović 2008: fig. 6.3/a, d, i–k; Петровић и Катић 2009: 122/кат. 146, 123/кат. 147). Фигурине су изузетно малих димензија, сведене израде и без приказаних анатомских детаља. Представе бикова појављују се и у корпусу такозваних амулета-лабеата од глине и камена, чији генерчки облик донекле подсећа на стилизовану главу бика са роговима

(Станковић 1989–1990). Старчевачке заједнице имале су веома снажну традицију производње тзв. жртвеника (Ветнић 1999–2000; Minichreiter 2002; Minichreiter 2005; Петровић и Катић 2009: 151–152), али се на њима веома ретко налазе представе људи и животиња (Minichreiter 1992: Т. 5/1,2). Изузетак представља неколико жртвеника са протомама у виду јеленске главе са дугим вратом из Породина (Garašanin 1979: sl. 10/6). Изузев жртвеника, представе животиња се врло ретко моделују на старчевачким керамичким посудама. Изузетак представљају посуде типа аскос из Македоније моделоване у виду стилизоване представе птица, посуде/жртвеници у облику јарца или јелена са Доње Брањевине (Karmanski 2005: 39, Fig. 30, Pl. XL, XLI), те налаз једног фрагмента посуде са урезаним представама животиња на трбуху из Доње Брањевине (Garašanin 1979: Т. XXXIX). Јединствене стилизоване представе бикова пронађене су у кући 4 на старчевачко-керешком локалитету Санда у близини Солнока (Kalicz and Raczky 1981). Реч је о предметима изузетно великих димензија моделованих на четири стилизоване ноге бика са стилизованим роговима на врху (Kalicz and Raczky 1981: Pl. 1–4). Просопоморфни поклопци, букраниони, зделе са протомама готово у потпуности су непознати у старчевачкој култури. Стилизоване представе су апсолутно највише заступљене, следе бикови и јелени и веома ретко жабе и свиње (*c.f.* Gimbutas 1982: 174, fig. 170–171).

7.2 Култура тракасте керамике

Култура тракасте керамике истовремена је са позном старчевачком и раном винчанском културом и карактеристична је за готово цео простор средње Европе, са највећом концентрацијом истражених локалитета у мађарској Трансданубији и средњем Подунављу. Поред винчанске културе, заједнице култура тракасте керамике имају најваријабилнији и најразноврснији корпус материјалне културе са представама животиња (табела 7.1). Доминирају зооморфне фигурине четвороножаца, бикова, јелена, свиња, коза и оваца (Becker 2007). Фигурине хибридних антропо-зооморфних фантастичних бића типа кентаур, поред винчанске културе, појављују се једино у корпусу културе тракасте керамике (Becker 2007: 32, Abb. 10; Hansen 2007: Taf. 230). Веома бројне су и посуде обликоване у виду птица, бикова и коза (Becker 2007: 69–70), али и разне врсте пластичних апликација у виду глава коза, оваца, бикова и јелена моделованих на зидовима и дршкама

(Becker 2007: Taf. 18–27). Једна од основних формалних разлика код аплицираних представа на посудама винчанске културе и посудама културе тракасте керамике јесте чињеница да су у овој другој веома често заступљене и пуно моделоване представе целог тела животиње, готово у форми зооморфних фигурина које су аплициране на посуду (Becker 2007: Taf. 25). Просопоморфни поклопци, букраниони, зделе са протомама и Y амулети готово у потпуности су непознати у инвентару културе тракасте керамике (за зделе са протомама и жртвенике *c.f.* Schade-Linding 2002: 126, 128, Abb. 5, 8).

7.3 Ленђелска култура

Заједнице ленђелске културе настањују простор средњег Подунавља, мађарске Трансданубије, источне Словачке, северне Хрватске и Аустрије у периоду истовременим са Винча В–D фазама (ска 5100–4400). Корпус материјалне културе са представама животиња сасвим сумарно је публикован, изузев специфичних облика четвороугаоних ленђелских жртвеника без икаквих представа, који су публиковани монографски (Banffy 1997). Представе јелена у виду реалистично моделоване главе са роговима и понекад дугачким вратовима изузетно често се моделују као пластичне апликације на трбуху посуда и дршкама, те на жртвеницима (Zalai-Gaál 1998; Zalai-Gaál 2008: 550, fig. 17). Највећи број зооморфних фигурина приказују изузетно стилизоване четвороношце, док код оних налаза код којих је била могућа идентификација врсте доминирају представе бикова, јелена и свиња (Zalai-Gaál 1998; Zalai-Gaál 2005), а познат је и један налаз хибридне фигурине типа кентаур (Zalai-Gaál 2002: 211, Taf. 66). Иако је реч о скромном корпусу налаза, ленђелска материјална култура са представама животиња има изузетну вредност због чињенице да је веома често депонована у гробовима (Zalai-Gaál 1998 Zalai-Gaál 2002).

7.4 Потиска култура

Потиска култура у мађарском Потисју, источној Словачкој, Бачкој, Банату и делу Трансилваније истовремена је са фазама Винча В2–D (*c.f.* Kalicz and Raczky 1987a). Међусобни утицаји и прожимања двеју култура виде се у налазима са бројних локалитета у

Србији, Мађарској и Румунији.¹⁹ Корпус потиске материјалне културе са представама животиња сасвим сумарно је објављен и укључује неколико основних облика присутних и у винчанској култури (табела 7.1). Бројни облици представа карактеристичних за винчанску културу (жртвеници, просопоморфни поклопци и сл.) присутни су само у хибридним винчанско-потиским формама на локалитетима лоцираним далеко на јужним и источним *границама* ове културе-у Матејском Броду, Јели, Збрадили. На поменутих жртвеницима готово никада нема моделованих протома (Рашајски 1952: 112, сл. 8; Стојић и Церовић 2011: 405), док су на просопоморфним поклопцима присутни угластији мотиви него на винчанским (Рашајски 1952: 113, сл. 10). На *матичној територији* потиске културе не постоји традиција израде просопоморфних поклопаца, што се донекле објашњава присуством великог броја посуда са антропоморфним представама на врату, те у целости моделованих антропоморфних посуда (*c.f.* Raczky 1987: fig. 32; Schwarzberg 2011: 65–68). Корпус зооморфних фигурина углавном укључује стилизоване представе четвороножаца и бикова (Kalicz and Raczky 1987b: 124, fig. 45, 46). Са потиско-херпаљског локалитета Беретјујфалу-Херпаљ потиче и букранион у целости моделован од глине, готово идентичан примеру из куће 1_2008 са Стублина, те неколико апликација у виду глава бика са пећи (Kalicz and Raczky 1987b: 117, fig. 25, 26).

7.5 Позни неолит северне Грчке

Позни неолит северне Грчке и Тесалије датује се у приближно исти хронолошки распон као и винчанска култура (око 5500–4500 пре н.е.). Корпус материјалне културе са представама животиња укључује фигурине стилизованих четвороножаца, бикова, коза и паса без много моделованих детаља. Једино начин моделовања рогова/ушију понекад упућује на конкретну врсту животиње (*c.f.* Gimbutas 1986: 255–262; Nanoglou 2009: 193).²⁰ Аналогне форме винчанским типовима представа животиња могу се видети у дугој традицији продукције тзв. жртвеника на три ноге моделоване у виду животињских удова-трипуса. У четири грађевинске фазе на Ситагроију су евидентирана 142 фрагментована

¹⁹ За потиске утицаје у Србији види Banner 1960; Garašanin 1979; Стојић и Церовић 2011.

²⁰ М. Гимбутас наводи да је на Ситагроију евидентирано 18 фигурина бикова, који су израђени од непечене, просушене глине (Gimbutas 1986: 255).

трипуса, што је корпус без аналогија у погледу квантитета ове врсте налаза (Elster 1986: 303, 304, Т. 10.1). Највећи део материјалне културе са представама животиња из Северне Грчке моделован је у виду стилизованих зооморфних/антропоморфних представа на дршкама и протомама различитих облика посуда (Gimbutas 1986: 259–262; Nanoglou 2009: 193, 194, Т. III). У јами 212 на Макријалосу, у којој је након неке велике гозбе депонован велики број животињских костију пронађено је и око 160 посуда са дршкама и протомама са зооморфним, антропоморфним и стилизованим представама (Pappa et al 2004: fig. 2.6–2.8). Са Ситагроија потиче и неколико зооморфних посуда и жртвеника моделованих у виду представа бикова и других животиња (Gimbutas 1986: 255–257, Fig. 9.67, PL. LXX/1). Букраниони су познати са неколико различитих локалитета и то неколико различитих типова, укључујући и букранионе без модификација, као и оне са премазом од глине преко главе, те налазе моделоване у целости од глине за које се наводи и да представљају неку од врста из фамилије фелида (Marangou and Grammenos 2005; Nanoglou 2009: 197).

7.6 Неолит западне Бугарске

Северозападна Бугарска, укључујући Софијско поље и долину Струме чини простор који се директно наслања на источне *границе* винчанске културе. Корпус материјалне културе са представама животиња је синтетски обрађен и компарабилан је са винчанским налазима (табела 7.1; Terzijska-Ignjatova 2007). Доминантан тип материјалне културе су зооморфне фигурине, међу којима су најзаступљеније представе бовида, оваца, коза, нешто слабије јелена, свиња и гмизаваца (Terzijska-Ignjatova 2007). Изузев ранонеолитских зооморфних посуда са Галабника и Ракитова (Terzijska-Ignjatova 2007: 230, fig. 2/2, 3, 5) познонеолитски налази овог типа нису познати. Представе на жртвеницима донекле одговарају винчанским, веома су стилизоване што знатно отежава идентификацију врсте. Једна реалистична представа овна или јелена на жртвенику градачког типа из Градешнице потпуно одговара аналогним налазима из Рудне главе, Плочника, Градца (Terzijska-Ignjatova 2007: 233, fig. 2/4).

7.7 Бутмирска култура

Позни неолит централне Босне обележен је еволуцијом бутмирске културе, која је готово у целости хронолошки паралелна са развојем винчанске културе и датује се у период од око 5300–4500. пре н.е. (Perić 1995; Hofmann 2015). Зооморфни ритони су најмаркантније представе животиња у бутмирском корпусу и појављују се на широком простору јадранске обале и њеног залеђа (Batović 1958; Batović 1979; Venac 1964; Venac 1979; Ihde 1995; Perić 1996). Реч је о плитким реципијентима моделованим на четири зооморфне ноге са широком прстенастом дршком на врху реципијента (Batović 1979: Т. LVIII: 1–3, Т. LXXXV). Поред различитих анатомских делова ногу животиња, на ритонима се често уместо ногу налазе и представе вимена различитих животињских врста (Batović 1979: Т. LVIII/2), док поједини аутори већину стилизованих ногу на ритонима тумаче као представе вимена различитих животиња (Perić 1996). Зооморфни ритони имају дугу традицију проучавања и углавном се њихова симболика доводи у везу са култом плодности, а сами ритони тумаче се као стилизоване представе коза, оваца, свиња или крава (Batović 1979: 560; Venac 1964: 65, 66; Ihde 1995; Perić 1996). Д. Млекуж је у једној од последњих студија о симболици ритона расправљао о читавом низу суптилних симболичких аспеката и истиче њихову активну улогу у (ре)дефинисању друштвених односа (Mlekuž 2007). У винчанској култури не постоје аналогни облици бутмирским и јадранским ритонима. Један део корпуса хибридних потиских жртвеника са Јеле, сасвим условно, се могу довести у везу са сличним иконографским обрасцем који подразумева моделовање плитког реципијента на четири стилизоване ноге, које подсећају на бутмирске приказе вимена (Стојић и Церовић 2011). Остатак корпуса бутмирске материјалне културе са представама животиња је сасвим сумарно објављен и укључује фигурине говечета (Venac 1979: 437, 438). Са нових ископавања на Околишпту познато је неколико налаза стилизованих фигурина четвороножаца и бикова (Hofmann and Hofmann 2013: 456, Abb. 5/2).

	Старчевачка Култура	Култура тракасте керамике	Ленђелска култура	Потиска култура	Неолит северне Грчке	Западна Бугарска	Чаталхујук
Фигурине четвороношци	■	■	■	■	■	■	■
Фигурине Кентаури	◇	△	△	◇	◇	◇	◇
Камене фигурине	◇	◇	◇	△	◇	◇	○
Букранион	◇	◇	△	△	△	◇	■
Жртвеник	■	●	■	●	△	△	○
Просопоморфни поклопац	◇	◇	◇	○	◇	◇	◇
Зооморфна посуда	△	△	△	○	△	△	◇
Посуда са апликацијама на трбуху	◇	●	■	○	●	●	○
Здела са прогомама	◇	◇	◇	◇	△	◇	◇
Посуда са зооморфним дршкама	◇	△	△	○	●	△	◇
Посуда са урезаним представама	○	○	◇	◇	◇	◇	◇
Алатка за текстил: У Амулет	◇	◇	◇	△	◇	◇	◇
Алатка за текстил: фигурине	◇	◇	◇	○	◇	◇	◇
Литература	Вепнић 1999–2000; Minichreiter 2005; Bogdanović 2008	Becker 2007	Bánffy 1997; Zalai-Gaál 1998; Zalai- Gaál et al 2010; Bama 2007	Kalicz and Raczky 1987a; Idem 1987b	Nanoglou 2009	Вайсов 1993; Terzjska- Ignatova 2007	Meskel and Nakamura 2005; Martin and Meskel 2012
■	доминантан тип			●	често заступљен тип		
△	слабо заступљен тип			○	тип познат из литературе		

Табела 7.1 Заступљеност материјалне културе са представама животиња у другим неолитским културама

Поглавље 8

8 КОНТЕКСТУАЛНА АНАЛИЗА

8.1 Теоријско-методолошки оквири

У претходним поглављима, на неколико места, указао сам на значај уважавања места налаза материјалне културе са представама животиња. Контекстуална анализа ће се показати као једна од основних аналитичких метода за интерпретацију улоге овог облика материјалне културе у винчанским заједницама. У наредном поглављу анализираћу све типове контекста, као и просторне асоцијације са другим облицима материјалне културе.

Користећи се расположивим подацима о условима налаза прво ћу покушати да реконструишем формативне процесе, који су утицали на формирање депозита са животињским представама. Основне теоријске парадигме које ћу користити приликом анализе формативних процеса долазе из бихевијоралне археологије М. Шифера (Schiffer 1995; Schiffer 1996; о примени бихевијоралне археологије у студији винчанских кућа и инвентара у њима види Порчић 2010; Porčić 2012c). Иако је бихевијорална археологија М. Шифера у неколико наврата претрпела озбиљне критике због генерализујућих импликација те неукључивања друштвених фактора у својим анализама (*c.f.* Broughton and O'Connell 1999; Schiffer 1999), неки од њених основних постулата изузетно су важни и за текућу студију. Реч је о сасвим основаном формалном и бихевијоралном разграничавању три врсте структуралних депозита: 1. *примарни отпад*; 2. *секундарни отпад*; 3. *де факто отпад* (преводи термина Порчић 2010: 31). Већина контекста налаза материјалне културе са животињским представама у винчанским насељима могу се идентификовати са Шиферовим врстама структуралних депозита. На формирање свих поменутих врста депозита утичу различите културне и природне трансформације. Основе Шиферове бихевијоралне археологије потичу из процесног дискурса и као такве имају једну врсту програмског циља

у утврђивању одређеног степена генерализујућих (не нужно и статичних) закона у формирању структуралних депозита, те стварању неке врсте модела (Schiffer 1972: 149).

8.2 Врсте и карактер контекста

У наставку ће бити анализирана два типа контекста, који укључују различите садржаје. На првом месту обрадићу контексте са тзв. *посебним* депозитима са животињским костима. Евалуација ове врсте евиденције изузетно је важна за разумевање представа животиња и односа људи и животиња у Винчи иако су депозити са животињским остацима секундарни извор у односу на основни предмет истраживања дисертације. Ипак, већина овог поглавља биће посвећена контекстуалној анализи материјалне културе са представама животиња и интерпретацији активности којима су ови депозити структурирани. Посебно ће бити размотрени контексти свих типова материјалне културе са животињским представама, као и учесталост представа појединих животињских врста у одређеним контекстима, те контекстуалне асоцијације са другим облицима материјалне културе.

Већина обеју врста контекста, који ће бити разматрани су насеобинског карактера. Изузетак представљају једино неколико камених генеричких зооморфних фигурина и једна стилизована зооморфна протома са винчанске некрополе у Ботошу (Chapman 1981: 456, Т. 19; Marinković 2010: 25, 31/kat. 21, 32/kat. 27–29, 33/kat. 30), здела са четири јако стилизоване протоме из гроба 12 на Гомолави (Bogić 1996: 79;), те налази жртвеника са протомама јелена из окна површинског рудника бакра у Рудној глави (Т. 38/5, 6; *c.f.* Jovanović 1982).

8.3 Посебни депозити са животињским костима

Под термином посебни депозити са животињским костима подразумевам праксу депоновања тела животиња или њених делова у контекстима, који не представљају уобичајено место за одбацивање и/или одлагање животињских остатака (*c.f.* Orton 2010: 168). У Шиферовој категоризацији овај тип винчанских структуралних депозита би условно могао да се означи и као секундарни отпад. Џ. Морис у неколико студија један део оваквих контекста дефинише и као *partial associated/articulated bone groups* – парцијалне артикулисане групе костију (Morris 2011: 12–15). Изузетно интересантним се чине трендови интерпретације оваквих контекста из различитих хронолошких периода у британској

археозоологији. Тако су неолитски контексти артикулисаних група костију готово у 50% случајева тумачени као ритуални, док су слични средњевековни депозити у готово 90% интерпретација тумачени као функционални депозити (Morris 2010: 260, fig. 27.1). Опасност од инсистирања на вези *посебних* депозита са животињским костима и ритуалним активностима постоји и у интерпретацији винчанске евиденције. С тим у вези, на овом месту биће размотрени само депозити који су настали као резултат одређених активности које одскачу од свакодневне праксе манипулације животињским костима.²¹ Ови депозити показују се као веома важни за разумевање симболике представа животиња, њихове инструментализације, али и односа људи и животиња у винчанској култури.

Посебни депозити са животињским костима евидентирани су у јамама и кућама у винчанским насељима. Основни типови наведених контекста налаза могу се даље рашчланити у односу на просторне и формалне карактеристике самих објеката (облик јаме, просторна дистрибуција у објектима), али и у односу на тип и карактер самог депозита (цели скелети животиња, лобање, одређени делови костију, асоцијације са осталим материјалом у депозиту). Отежавајућу околност у дефинисању посебних депозита са животињским костима представљао је манир публикавања археозоолошких анализа до почетка XXI века, у којима су обично дати само основни квантификовани таксономски подаци без детаљнијих осврта на место и услове налаза (*c.f.* Vökönyi 1988; Dimitrijević 2006; Блажић и Радмановић 2011). С тим у вези, на овом месту нећу узимати у обзир онај део археозоолошке евиденције за који заиста постоји основана претпоставка да чини део неког посебног депозита, попут готово у целости очуваних скелета, целих лобања и сл. (*c.f.* Блажић и Радмановић 2011), а за које су објављени недовољни или никакви подаци о условима налаза.

8.3.1 Посебни депозити са животињским костима у јамама

Јаме су један од најчешће истраживаних типова објеката у винчанским насељима. Намена укопаних објеката ове врсте је разнолика и обично се у зависности од формалних карактеристика и садржаја у њима тумаче као станишта-полуземунице и земунце,

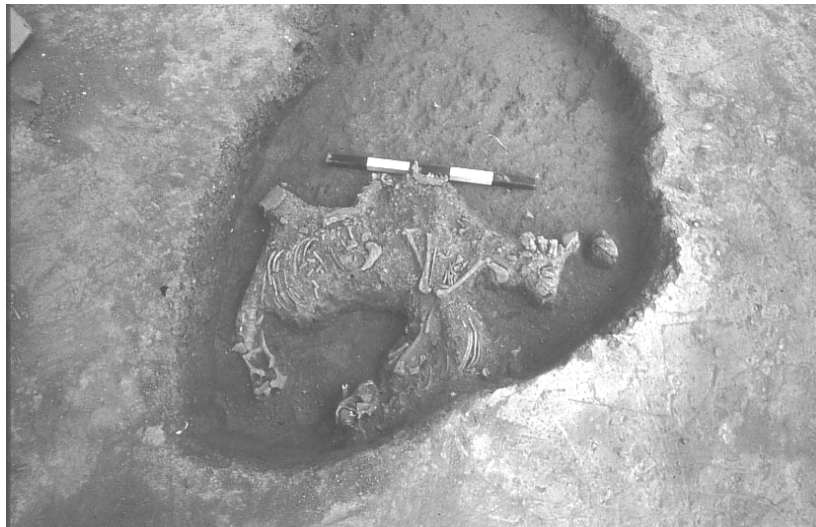
---

²¹ Сви археозоолошки подаци о животињским костима из посебних депозита преузети су из литературе, док су необјављене налазе са Стублина и Горњег града на Калемегдану прегледале Ј. Булатовић и С. Вуковић-Богдановић на чему им се и овом приликом захваљујем.

позајмишта глине, јаме за складиштење и јаме за отпад.²² Без намере да на овом месту детаљније улазим у општу проблематику интерпретације винчанских укопаних објеката, у даљем тексту ћу појединачно расправљати о функцији сваког описаног објекта и припадајућег депозита. Заједничко за готово све винчанске јаме јесте да је реч о објектима са изузетно комплексном историјом током које је и намена могла значајно варирати.

На основу врсте депозита могу се издвојити јаме са целим скелетом животиње/животиња и јаме са појединачним елементима скелета. Јаме са целим скелетима животиња истражене су једино на Гомолави и Опову. У јами X из Гомолава Iа хоризонта откривена су два цела скелета паса у артикулацији (сл. 8.1; Orton 2010: 168, 169, fig. 6.35).

Слика 8.1 Скелети паса у јами X на Гомолави (Orton 2010: 168, 169, fig. 6.35)

Скелети паса и садржај јаме нису детаљно обрађени, а судећи по једној објављеној фотографији, у плитко укопаној јами неправилног облика, поред скелета паса, једини видљив депозит био је једна камена абразивна радна површина – жрвањ (?). Цео скелет младог штенета пронађен је у јами 41 на Опову (Russell 1993: 76, fig. 4.4, 168). Јама 41 са Опова имала је значајно комплекснији депозит него јама са скелетима паса са Гомолаве. У јами је било доста животињских костију, археоботаничког материјала и фрагмената

---

²² За преглед тумачења улоге јама у винчанским насељима види Charman 2000a; Трипковић 2007: 27–34; Orton 2010: 163–171.

керамике (Russell 1993: 84). Такође, чини се да је јама имала неколико фаза депоновања материјала: слој са керамиком, пепелом и животињским костима испод нивоа са скелетом пса, и слој грађевинског шута изнад скелета пса. У јами су још пронађени и једна делимично очувана лобања пса, те две антропоморфне фигурине, чије асоцијације са скелетом пса у артикулацији нису најјасније (Russell 1993: 84).

Посебни депозити скелета паса у јамама из Гомолаве и Опова вероватно припадају различитим врстама контекста. Док се сасвим основано може претпоставити да је ископавање јаме X на Гомолави имало искључиву функцију полагања тела два пса, јама 41 са Опова имала је знатно комплекснију историју. Јама са Опова је највероватније примарно ископана као позајмиште глине, а затим је значајан део времена служила као отпадна јама. У неком тренутку у њу је положено тело штенета, а затим је јама још неко време коришћена за одлагање отпада. Н. Расел као могући узрок смрти пса из јаме на Опову наводи оштећења црева и стомака, која су проузрокована гутањем оштре коштане алатке на којој су видљиви трагови варења (Russell 1993: 168).

Много бројнија врста *посебних* депозита са животињским костима у јамама су јаме са појединачним елементима скелета. Такве јаме до сада су истражене на винчанским насељима у Стублинама, Гомолави, Горњем граду на Београдској тврђави, Опову и Павловцу. И у овој групи контекста најдоминантнија животињска врста у *посебним* депозитима је пас, а најчешћи део скелета је лобања са очуваним вилицама. Напред ће бити описани само јасно дефинисани *посебни* депозити у јамама. Велики број налаза костију у артикулацији у отпадним јамама неће бити третиран на овом месту, иако и у овим контекстима изгледа да постоји одређени ниво правилности, симболике и посебне пажње у њиховом депоновању. Поготово кад је реч о депоновању лобања паса у отпадним јамама, које су дуго коришћене, какав је случај са јамом истраженом 2014. на Стублинама и јамом 5/31 са Опова (Russell 1993: 74, fig. 42; 81, 167).

Лобања пса пронађена је *in situ* на дну земунице на Горњем граду²³, поред једне термалне структуре заједно са две целе секундарно гореле посуде (*c.f.* Spasić 2012b: 303,

---

²³ На Горњем граду Београдске тврђаве само делимично је истражено винчанско насеље са надземним и укопаним објектима (*c.f.* Бикић и Иванишевић 1996). Материјал и документација са истраживања праисторијских насеља на Горњем граду чувају се у Музеју града Београда.

304, fig. 14). Депоновање лобање пса и посуда је једновремен догађај (тзв. *single event*), који се одиграо након престанка употребе ове јаме за становање. Изнад овог депозита налазе се слојеви са доста животињских костију, пепела, керамике и грађевинског шута, који су настали сукцесивним бацањем отпада у јаму. Јама са Горњег града Београдске тврђаве је тако имала бар две маркантне фазе у историји њеног коришћења. Те две фазе у њеној *биографији* су биле потпуно другачијег функционалног карактера: становање и одлагање отпада, а депозит са лобањом пса и две посуде означавао је крај једне и почетак друге фазе употребе.

Посебан депозит са лобањом пса у јами истражен је на Стублинама током 2014. Реч је о изузетно плиткој јами (дубине око 40 цм), неправилно кружног облика, која се налазила одмах уз темељни стуб код угла једног надземног објекта, који је само делимично истражен. Поред лобање пса депозит у овој јами су чинили и група од 13 јеленских и говеђих астрагала, неколико фрагмената винчанске керамике карактеристичне за Винча D1 период, те један готово у целости очуван жрвањ. Депоновање свих побројаних предмета и лобање пса у јами на Стублинама било је истовремено. Карактер депозита, формалне карактеристике јаме и контекстуална асоцијација са надземним објектом упућују на закључак да су активности везане за ископавање јаме, депоновање лобање пса и другог материјала у њој, те изградња надземног објекта међусобно хронолошки и значењски повезани.

Једини сигуран пример *посебног* депозита са лобањом говечета у јами потиче из јаме х.3 са Гомолаве (сл. 8.2; Orton 2010: 168, 169, fig. 6.36). Јама је неправилно кружног облика, равних и благо косих зидова. Лобања говечета са очуваним роговима пронађена је на дну јаме, а остатак депозита (уколико га је било) није објављен. Једини податак о садржају јаме х.3 потиче из синтезе Џ. Чепмена, који наводи информацију да јама има ритуални карактер на основу личне комуникације са А. Класоном, који је обрађивао археозоолошке налазе из ње (*c.f.* Charman 1981: 73). Јама х.3 истражена је у Гомолава Ia хоризонту у блоку 1, неколико метара северозападно од кућа 1/77 и 3/77 из Гомолава Iab хоризонта (Brukner 1980, fig. 3, 11). Веза између *посебног* депозита са лобањом говечета у јами х.3 и надземних објеката 1/77 и 3/77 потпуно је спекулативна, али се не може искључити хронолошка и контекстуална повезаност између подизања кућа и депоновања лобање говечета.

слика 8.2 Лобања говечета у јами х.3 на Гомолави (Orton 2010: 168, 169, fig. 6.36)

8.3.2 Посебни депозити са животињским костима у кућама

Овај тип депозита са животињским костима далеко је слабије заступљен него претходни. *Посебни* депозити са животињским костима у кућама евидентирани су на винчанским насељима у Бањици, Опову, на Ату код Вршца и вероватно на Дивостину. Овај тип *посебних* депозита може се на основу реконструкције активности, које су довеле до њиховог настанка, и места депоновања поделити на *посебне* депозите испод пода куће и *посебне* депозите на поду куће. У оба случаја реч је о депозитима са елементима скелета животиње, док депозити целих артикулисаних скелета у кућама нису идентификовани. Најзаступљенији су кранијални елементи скелета, најчешће глава и/или рогови говечета и овце или мандибула дивљег вепра, те главе паса. Три пара говеђих рогова откривених у кући 2/79 на Бањици (сл. 8.3) најизразитији су пример *посебног* депозита са животињским костима на подовима винчанских кућа (Todorović 1981: 15). Рогови из куће 2/79 нису археозоолошки обрађени, а њихови остаци нису сачувани, тако да не постоје подаци о полу, старости и врсти говечета (дивље или домаће?). Један пар рогова депонован је на поду ниско ограђене касете за складиштење житарица поред пећи у југозападном делу куће, док су друга два пара говеђих рогова откривена на поду јужне просторије. Поред рогова у касети за складиштење откривен је и један део *in situ* инвентара, који су чиниле посуде за

складиштење житарица. У јужној просторији поред пећи и два пара рогова откривено је неколико посуда различите намене, те неколико кугли и тегова од печене земље (Todorović 1981: 15; Трипковић 2007: 89–90, 94–95).

слика 8.3 Рогови говечета у кући 2/79 на Бањици (документација Музеја града Београда)

Иако је раније сугерисано да су рогови у кући 2/79 са Бањице могли имати и утилитарну улогу, односно да су представљали ускладиштену сировину за израду алатки (Трипковић 2007: 95), њихово депоновање ипак треба гледати као *посебан* депозит са животињским костима. На првом месту због тога што рогови говечета не представљају квалитетну сировину за израду алатки, а пре свега због тога што се налазе депоновани у контекстима, који не упућују на њихово место употребе или место одлагања. Описани рогови вероватно нису били ни део некакве архитектонске инсталације типа букранион или сл., нити су имали било какве елементе за везивање и сл. Бројне теренске фотографије јасно указују да су веома пажљиво положени на под у анатомском положају, а не да су пали са зида или неке друге структуре. С тим у вези, депоновање рогова на поду куће у Бањици доводим у везу са комеморативним депозитима остављеним на поду куће приликом њеног напуштања (*c.f.* Spasić 2012b: 298, 299, Fig. 2; Spasić and Živanović 2015).

На поду куће 13 у Дивостину пронађена је лобања младе овце са делимично очуваним роговима (Bogić 2009: 220, fig. 33), чије тачно место налаза није објављено. Кућа 13 имала је две просторије, две пећи и бројне фиксне структуре за обраду и складиштење житарица (Bogdanović 1988: 79, Fig. 5.26; Трипковић 2013: 100, 101; Spasić and Živanović

2015). Покретни инвентар куће 13 чиниле су 53 целе и фрагментоване посуде (Madas 1988: 158–159, fig. 6.3–6.5), две антропоморфне фигурине, једна зооморфна фигурина, два тзв. У амулета (Letica 1988: 184, Т. 7.1). О начину депоновања лобање овце на поду куће 13 могуће је изнети само извесне претпоставке. Већина осталог инвентара сугерише да је реч о системском, *in situ* депозиту, који је у археолошки запис *ушао* на месту где је и коришћен. С тим у вези и лобања младе овце је вероватно била примарни инвентар објекта, али се не може са сигурношћу тврдити да је реч о некој врсти букраниона или симболичког медијума.

Посебни депозити са костима животиња испод подова кућа пронађени су на винчанском насељу у Опову и Ату. Глава пса са траговима драња коже на мандибули пронађена је у нивелационом нивоу непосредно испод пода куће 2 на Опову (Russell 1993: 74, fig. 4.2, 167–168). Комплетна мандибула дивљег вепра пронађена је у сличном контексту, одмах испод поднице једне од винчанских кућа на локалитету Ат код Вршца (Russell 1993: 168). Велика количина животињских костију пронађена је и у темељним рововима једне касно винчанске куће на неолитском локалитету Ујвар у румунском Банату (сл. 8.4; Schier 2006: 335, Fig. 4). За разлику од *посебног* депозита рогова на поду куће 2/79 на Бањици, посебни депозити са животињским костима испод подова кућа у Опову и Ату и у темељним рововима куће са Ујвара вероватно представљају другачију врсту комеморативних депозита. На такав закључак упућују и стратиграфски подаци, који недвосмислено указују да је активност полагања животињских костију у овим случајевима непосредно претходила изградњи кућа. С тим у вези ове *посебне* депозите идентификујем као оснивачке комеморативне депозите, који су симболички обележавали почетак изградње кућа и почетак живота у њима.

Бројни други налази животињских костију у винчанским кућама могу се идентификовати и са категоријом Шиферовог *примарног отпада*, који је и најближи системским контекстима, односно депозитима са животињским костима које су депоноване на месту њиховог коришћења (*c.f.* Schiffer 1976: 188–189). У основи, будући да су напред *посебни* депозити дефинисани као депозити настали услед неуобичајене и несвакодневне активности, те да су затим депоновани у *посебним* контекстима, велики део системских депозита са животињским костима у кућама не би могао да се идентификује као *посебан*. С тим у вези, на овом месту биће размотрен само један пример системског депозита са

животињским костима, који је означен као *посебан* јер има велики интерпретативни потенцијал за разумевање симболике животиња у кући и односа људи и животиња у винчанској култури.

Слика 8.4 Животињске кости у темељним рововима куће са Ујвара (Schier 2006: 335, Fig. 4)

Реч је о групним налазима говеђих и јеленских астрагала у кућама 1/1972 (24 комада), 3/1972 (18 комада) и VIII/1956 (50 комада) на Гомолави (*c.f.* Blažić and Radmanović 2011: 129–143; Grabundžija et al in press). Након детаљне археозоолошке анализе и експеримента са ткањем недвосмислено је потврђено да је реч о астрагалима који су коришћени као тегови за разбој. У том смислу, ове групне налазе идентификујемо као системске депозите, јер су пронађени у контекстима где су и коришћени—у кућама.²⁴ Употреба говеђих и јеленских астрагала као тегова за разбој на Гомолави изузетно је значајна због тога што у једну прилично јасну асоцијацију доводи животиње (говече и јелен) са одређеним местом (куће), одређеном активношћу (ткање) и са одређеним полом (жене?) (Spasić 2012b). Сличан асоцијативни однос може се још једино наслутити код тзв. У амулета и перфорираних фигурина птица и медведа, који су вероватно коришћени као пршљенци.

8.4 Контексти налаза материјалне културе са представама животиња

Материјална култура са представама животиња проналажена је углавном у насеобинским контекстима. Изузетак представља неколико депозита који се не могу

²⁴ О могућем положају разбоја у винчанским кућама види Stoborņja 2012: 57–58, и тамо цитирану литературу.

идентификовати као насеобински контексти. На првом месту реч је о фунерарним контекстима са винчанских некропола на Гомолави и Ботошу (*c.f.* Borić 1996 Chapman 1981; Marinković 2010). Налази камених генеричких зооморфних фигурина, једног жртвеника и једне зооморфне фигурине са некрополе у Ботошу не могу се везати за одређене гробове (*c.f.* Chapman 1981: 56–58, 456; Marinković 2010: 31–33). С тим у вези, немогуће је извршити детаљнију контекстуалну анализу, већ је могуће само констатовати да је поред бројних облика посуда, камених алатки и антропоморфне пластике и материјална култура са представама животиња била део фунерарног ритула.²⁵

Винчанска некропола на Гомолави значајно је боље истражена, документована и обрађена (Borić 1996; Stefanović 2008). На Гомолави је истражено 27 инхумација са бројним гробним прилозима. Само у гробу 12 пронађена је здела са јако стилизованим протомама, које не могу бити идентификоване ни као антропоморфне ни као зооморфне (Borić 2009: fig. 36; Спасић и Црнобрња 2014: Т. I/14). Поред зделе са протомама која је била положена испод лобање одраслог мушкарца у гробу су пронађене још три керамичке посуде, бакарна наруквица и камена секира. Бројност различитих предмета из овог гроба, као и њихов положај у гробу 12 сугеришу да је реч о гробу са изразитим статусним маркерима (Borić 1996: 83). Недостатак аналогне праксе полагања материјалне културе са представама животиња у винчанским некрополама не дозвољава изношење закључака о њеној улози у погребном ритулу.

Ненасеобинском контексту припадају и налази жртвеника са представама јелена са винчанског рудника бакра у Рудној Глави (Јовановић 1982). Један жртвеник са главом јелена и са роговима који се спајају са рецепијентом пронађен је у остави 3 заједно са три амфоре, алаткама за копање руде од јеленских рогова и каменим алаткама за обраду руде (Јовановић 1982: 47–50). Овај системски депозит откривен је *in situ*. Налаз жртвеника са главом јелена у овом контексту једини је пример који директно доводи у везу симболику животиња са неком производном активношћу која није у вези са храном. Контекстуална асоцијација представе јелена на жртвенику са јеленским роговима који су служили као алатке за копање бакра снажан је показатељ значаја симболике јелена у најранијој металургији бакра на централном Балкану. Иако детаљне анализе рецепијената ових

---

²⁵ Списак могућих налаза са некрополе у Ботошу даје Ц. Чепмен (Chapman 1981: 456, Т. 19).

жртвеника нису обављене, сасвим основаном се може сматрати теза да су ови жртвеници могли служити као лампе у рударским окнима (*c.f.* Borić 2009: 197, 204).

	МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА										ПРЕДСТАВЕ								
	Фигурина	Жртвеник	Букранион	Просопоморфни поклопац	Зооморфна посуда	Посуда са апликацијама на здела са протомама	Посуда са зооморфним алатка за текстил: У Амулет	Алатка за текстил: Алатка за текстил: фигурине	Говече	Птица	Коза	Овца	Јелен	Пас	Медвед	Хибридна	Стилизована	Стилизовани четворношци	
Кућа	•	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•			•		•	•	•
Јама	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•	•		•	•	•
Културни слој	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Гроб	•	?					•							•			•		

Табела 8.1 Контексти налаза материјалне културе са представама животиња

Рудна Глава се налази у природном хабитусу за јелена, што додатно потврђује изванредан ниво интимног и хармоничног односа винчанских рудара са природном околином рудника и животињама које су је настањивале. Симболички значај јелена као животиње која настањује околину рудника тако је вероватно изражен и кроз жртвенике-лампе које су омогућавале неопходне услове за копање и кроз алатке од јеленских рогова који су били основно средство за копање руде.

8.4.1 Насеобински контексти

У обради корпуса и представа из насеобинских контекста (поглавља 4 и 5) већ су назначени основни контекстуални подаци, који се могу сагледати и у табели 8.1, те на слици 8.5. Најосновнија контекстуална подела може се извршити на основу типа објекта или места налаза у оквиру насеља и то на: 1. депозите у кућама; 2. депозите у јамама; и 3. депозите на отвореном простору. Даљу поделу могуће је извршити на основу детаљније просторне анализе (поред или у пећи, у касети за складиштење, у пепелишту, на носећим стубовима итд.), те на основу типа објекта (отпадна јама, ритуална јама, земуница, итд.). У наставку ћу детаљно размотрити и активности које су могле да доведу до депоновања предмета у

одређеним контекстима, те активности у којима су предмети са представама животиња могли бити коришћени.

Већина корпуса потиче са тзв. отворених простора односно из тзв. културних слојева. Карактер тих отворених простора између објеката, који се у српској археологији обично назива културним слојем, нејасан је. Методологија ископавања винчанских насеља и расположива теренска документација обично не доносе довољно података за тумачење начина формирања и препознавања одговарајућих људских и природних активности и механизма.²⁶ Велика количина и различито стање очуваности археолошког материјала из оваквих слојева (животињске кости, фрагменти посуда од печене глине и камених алатки, антропоморфне и зооморфне фигурине и остали *посебни* облици материјалне културе) сугерише да су на формирање ових слојева утицали и антропогени и природни фактори.

Поједини делови културног слоја на неким винчанским насељима, у сасвим изузетним случајевима, могу се довести у везу и са одређеним људским активностима. Олакшавајућу околност у интерпретацији начина формирања културних слојева представља присуство фиксних структура око којих је формиран културни слој (пећи и огњишта на отвореном, јаме за складиштење, итд...). С тим у вези, културни слој око огњишта и силоса на отвореном у близини кућа 7–9 из трећег хоризонта на Бањици је вероватно формиран услед активности везаних за припрему и складиштење хране (*c.f.* Тодоровић и Цермановић 1961: 13–15). *In situ* присуство очуваних група предмета и материјала у културном слоју такође може упућивати на одређену активност. Овакви *системки контексти* попут групе жрвњева и камених алатки недалеко од куће 1_2014 на Стублинама, те концентрације фрагмената керамике и камених сировина поред куће 1_2008 на Стублинама (*c.f.* Стобрнја et al 2008: fig. 5; Антоновић и Шарић 2011: 74, 75) сугеришу да је отворен простор (културни слој) у винчанским насељима коришћен и за производњу хране, керамике, камених алатки и за складиштење.

Иако већи део материјалне културе са представама животиња потиче управо из културних слојева, расположива теренска документација не даје довољно информација о осталим облицима материјалне културе и материјалу из истих стратиграфских контекста,

---

²⁶ Добар преглед тумачења и могућих интерпретација о тзв. културним слојевима у винчанским насељима даје Д. Ортон у својој дисертацији (Orton 2010: 160–163).

па је немогуће извршити контекстуалну анализу. Узимајући у обзир све околности, контекстуална анализа ће бити усмерена ка сигурно дефинисаним депозитима у затвореним археолошким целинама (куће и јаме).

8.4.1.1 Депозити у кућама

Инвентар винчанских кућа чине бројне класе материјалне културе и осталог материјала, који су на подове кућа доспели као резултат различитих активности. Значај детаљне просторне анализе инвентара винчанских кућа, те реконструкција антропогених и природних тафономских процеса од највеће су важности за разумевање свих социо-културних аспеката винчанских заједница. Пионирски радови Џ. Чепмена, Б. Трипковића и М. Порчића на инвентарима винчанских кућа донели су значајан допринос у разумевању социјалне организације винчанских заједница (Chapman 1981: 62–68; Трипковић 2007; Трипковић 2010; Трипковић 2013; Порчић 2010). Позитиван тренд у разумевању значаја и потенцијала контекстуалне анализе винчанске материјалне културе која чини кућни инвентар присутан је у већини студија из друге деценије XXI века (*c.f.* Tasić 2007; Nikolić and Vuković 2008; Crnobrnja et al 2009; Crnobrnja 2011; Crnobrnja 2012a; Crnobrnja 2012b; Spasić 2012a; Spasić 2012b; Spasić 2014).

У наставку ћу показати да контекстуална евалуација корпуса материјалне културе са представама животиња из винчанских кућа може значајано допринети бољем разумевању социјалних динамика винчанских заједница. Контекстуална анализа представа животиња биће обављена на основу објављених података и расположиве теренске документације. Покушаћу да испитам да ли постоје извесни обрасци у месту депоновања одређених облика материјалне културе и представа појединих животињских врста. Такође, истражићу однос између конкретних активности у кућама и места налаза материјала из обрађеног корпуса. Резултати ће затим бити упоређени са контекстуалним анализама других облика материјалне културе. (Ре)евалуација интерпретација целокупног инвентара обрађених кућа и улога материјалне културе са представама животиња у формирању метанаратива и *малих прича* у винчанским заједницама (*le petits récits*, мој превод, *sensu* Lyotard 1984: 18–23, 60) биће изнета у дискусији (поглавље 9.3).

Слика 8.5 Упоредни приказ контекста налаза у винчанским кућама

Материјална култура са представама животиња у винчанским кућама проналажена је у различитим контекстима који се могу идентификовати као примарни и секундарни контексти. Карактер и природа наведених контекста последица су различитих природних и

људских (пост)депозиционих фактора. Значајни део корпуса пронађен је у кући у секундарном контексту, као секундарни отпад (*sensu* Schiffer 1976: 188–189; *c.f.* Порчић 2010: 31). Тај део корпуса је изузетно тешко довести у неку значењску везу са стратификацијом и одређеним људским активностима и природним факторима без прецизних археолошких ископавања и детаљне тафономске анализе. С тим у вези, за већину корпуса који потиче из кућа у Дивостину, Селевцу, Винчи, Гривцу и других винчанских насеља готово је немогуће изнети било каква запажања. Податак да је нпр. на поду винчанског објекта X на локалитету Y пронађена зооморфна фигурина или жртвеник није довољан за контекстуалну анализу било ког типа. Пракса прикупљања материјала и бележења информација током ископавања у српској археологији XX века углавном је подразумевала бележење релативних и апсолутних дубина налаза у културном слоју. За већину налаза из кућа доступни контекстуални подаци не указују на конкретно место налаза у оквиру самог објекта. Сасвим изузетно бележени су и подаци о просторној дистрибуцији, и то углавном за крупније и маркантније предмете из корпуса-готово искључиво за букранионе. И поред великих аналитичких ограничења у разматрању депоновања непозиционираних налаза у кућама, њихов значај за реконструкцију улоге представа животиња код винчанских заједница биће сагледан у контексту њиховог присуства у одређеним објектима у оквиру следећег поглавља (поглавље 9).

С тим у вези, у наставку ће бити размотрени само добро утврђени контексти налаза. Распољиви подаци указују да се могу издвојити три типа контекста карактеристичних за депоновање материјалне културе са представама животиња у винчанским кућама: 1. зоне око пећи и огњишта; 2. зоне са структурама за складиштење; 3. зоне око улаза у кућу.

8.4.1.1.1 Зоне око пећи и огњишта

Пећи и огњишта су основне фиксне структуре у винчанским кућама. Број пећи у једној кући је изузетно варијабилан и зависи од много фактора (величина објекта, организација и подела простора, број чланова домаћинства, кућне историје итд.).²⁷ Простор око пећи у винчанским кућама представља најдинамичнију и најинтензивнију зону активности. Поред складиштења, обраде и припреме хране, простор око пећи је сасвим

---

²⁷ Пећи имају велики интерпретативни потенцијал за реконструкцију свих аспеката винчанског домаћинства (*c.f.* Трипковић 2007; Трипковић 2013)

сигурно био и фокално меномоничко место за оживљавање кућних историја и метанаратива домаћинства и шире заједнице. Материјална култура са представама животиња била је активно укључена и у свакодневним активностима, али и као снажан симболички медијум у (ре)интерпретацији кућних историја, метанаратива и малих прича.

Најочитија веза између пећи и материјалне културе са представама животиња види се у јасној контекстуалној асоцијацији букраниона и пећи. Непосредно поред велике пећи, у северном делу куће 1_2010 са Стублина пронађена су два глинена, пластично моделована букраниона (Spasić 2012b: 300, 301, Fig, 10, 11). На носећем стубу, лево од пећи био је окачен сумарно моделован букранион са роговима говечета, док се десно од пећи налазио други букранион са пластично моделованим очима и фрагментованим јеленским роговима. У непосредној близини пронађена је и здела са осам (4x2) упарених шематизованих представа (Спасић и Црнобрња 2014 : 193, сл. 1). Слични услови налаза констатовани су и за букранион из куће 2 на Јакову (Јовановић и Глишић 1961: 129–130, сл. 31; Spasić 2012b: 300, Fig. 7), те за један од два букраниона пронађена у кући 4/75 на Гомолави (Петровић 1992: 21; Spasić 2012b: 299, Fig. 4/2). Букраниони из Стублина и Гомолаве били су окачени о носеће, вертикалне стубове кућа поред пећи, док је букранион из Јакова био моделован на хоризонталној греди, која је била део неке врсте ниске структуре уз преградни зид поред пепелишта и пећи (Јовановић и Глишић 1961: 129–130, сл. 10).

Четири зооморфне фигурине пронађене у кући на Беловодама такође потичу из зоне непосредно поред једне од три истражене пећи из куће у сонди 6 (сл. 8.6; Šljivar and Јасановић 2005; Spasić 2012b: 302, fig. 12, 13). У две зделе поред ове пећи налазило се више десетина метаподијалних костију свиње.²⁸ Из исте сонде, из стратиграфски старијих слојева потичу још три зооморфне фигурине. Два, готово у целости очувана просопоморфна поклопца пронађена су поред пећи из једног надземног објекта на винчанском насељу Гривац (Гавела 1952: 246, сл. 15; Bogdanović 2008: 146). У непосредној близини пронађена је и једна фрагментована амфора украшена линерано урезаним тракама испуњеним тачкастим убодима, која је вероватно била поклопљена једним од просопоморфних поклопаца (Bogdanović 2008: 146).

---

²⁸ Душко Шљивар, лична комуникација.

Слика 8.6 Фигурине бика поред пећи у кући на Беловодама

У близини свих наведених зона око пећи поред материјалне културе са представама животиња пронађене су и друге врсте фиксних структура, као и велики број посуда од печене глине различите форме и намене. Уз пећ у кући 1_2010 са Стублина пронађена је фиксна структура композитног жрвња за млевење житарица, неколико амфора и питоса и неколико тегова за разбој (Crnobrnja 2012; Spasić and Živanović 2015; Спасић 2015). Букранион из куће 2 на Јакову налазио се такође, поред пећи, али и плитке јаме за пепео, поред којих је пронађено неколико амфора и две велике посуде типа питос од непечене глине (Јовановић и Глишић 1961: 120–121, сл. 10;). Уз пећ из куће 4/75, са једне стране се налазио стуб на којем је био букранион док је са друге стране лоцирана јама за пепелиште, концентрација кремних сечива и велики број посуда за складиштење, припремање и конзумирање хране (Петровић 1992; Петровић 1993). Поред пећи из куће на Беловодама, непосредно уз четири зооморфне фигурине, пронађене су и две минијатурне посуде и две зделе (Šljivar and Jasanović 2005).

Иако постоје велике празнине у контекстуалним подацима, наведени налази говоре у прилог неколико образаца у депоновању материјалне културе са представама животиња у зонама око пећи у винчанским кућама. На првом месту, издваја се асоцијација букраниона са носећим стубовима постављеним поред и око пећи (Стублине, Јаково, Гомолава). Букраниони представљају системске депозите, будући да место њиховог налаза у археолошком запису одговара месту где су били постављени и током живота у наведеним

објектима. Други образац који се намеће из контекстуалне анализе индицира снажну везу између представе бика и пећи, односно простора око пећи. Поред букраниона у прилог овој тези иде и поменути налаз четири фигурине бика пронађене поред пећи из објекта у Беловодама. Контекстуални подаци из табеле 8.1 указују да поред јасне асоцијације букраниона, представа бика и пећи, постоји веза између зооморфних фигурина и просопоморфних поклопаца и пећи, те представа јелена, фантастичних бића и пећи. Као фантастична бића сигурно се могу идентификовати представе на просопоморфним поклопцима.²⁹ Стилизована хибридна антропо-зооморфна представа на букраниону са роговима јелена из Стублина (*c.f.* Spasić 2012b: 301, fig. 11.2) једини је налаз овог типа пронађен у контекстуалној вези са пећима. У прилог тумачењу овог букраниона као полуљудске-полуживотињске представе и асоцијације хибридних представа са пећима говори и карактер још неколико налаза. Здела са изузетно стилизованим хибридном протомама пронађена је у близини исте пећи у кући 1_2010 на Стублинама (Спасић и Црнобрња 2014: 193, сл. 4), а слична здела са протомама пронађена је и поред пећи у северној просторији куће 14 на Дивостину (Madas 1988: Fig. 6.9/6; Bogdanović 1988: fig. 5.27, Plan VIIC). Здела са упареним антропоморфним и зооморфним протомама пронађена је и у објекту 03/03 на Винчи, али је карактер тог објекта потпуно другачији. Реч је о веома малом објекту без термалних структура и уобичајеног инвентара за стамбене објекте (Tasić 2007).

Присуство два различита букраниона поред пећи из куће 1_2010 на Стублинама, те асоцијација здела са упареним, хибридних представама и пећима говоре у прилог симболичком партикуларизму и дихотомији који се читавају у зонама око пећи. С тим у вези *инструменти* тих дихотомија биле би представе бика, јелена, људи и хибридних створења.

8.4.1.1.2 Зоне са структурама за складиштење

Фиксиране и мобилне структуре у виду ниских ограђених простора, касета и тзв. кадица за складиштење житарица и других чврстих намирница откривене су у бројним

---

²⁹ Два просопоморфна поклопаца пронађена у *ритуалној групи налаза* са антропоморфном посудом из Винче, такође су пронађена унутар објекта, али је њихова асоцијација са пећи неизвесна (*c.f.* Nikolić and Vuković 2008b: 59–60).

винчанским објектима (*c.f.* Bogdanović 1988: 84, fig. 5.17–5.18, 5.20; Трипковић 2013: 150–155; Spasić and Živanović 2015). Б. Трипковић је на неколико места указао на велики интерпретативни потенцијал ових структура за разматрање друштвене организације и реконструкцију кућних историја винчанских домаћинстава (Трипковић 2011; Трипковић 2013: 129–178). Подизање структура за складиштење у ново дограђеним деловима винчанских кућа на Дивостину убедљиво је протумачено као недвосмислена назнака социјалне репродукције, проширења породице и издвајања новог домаћинства (Трипковић 2013: 111). Непостојање ових структура у дограђеним просторијама је тумачено као могућ показатељ друштвене кохезије и јаке везе између два домаћинства под истим кровом (Трипковић 2013: 249). У последњој студији о структурама за складиштење у винчанским објектима указао сам на значајан контекстуални и симболички однос ових структура са животињским и људским представама (Spasić and Živanović 2015; Спасић 2015). Тај се однос најпре исчитава из праксе секундарног депоновања различитих облика материјалне културе са животињским и људским представама у структурама за складиштење, али и кроз неке њихове формалне карактеристике. Ове структуре често су лоциране у деловима кућа са снажним симболичким карактером.

Депоновање одређених предмета попут фигурина и другог материјала у структурама за складиштење указује и на двојаку праксу депоновања различитих класа материјала. Рогови бика положени у касети за складиштење у кући 2/79 на Бањици сигурно представљају секундарни депозит (Spasić 2012b: 298, 299, Fig. 2). Ти се рогови свакако ни у једном тренутку нису налазили у поменутој касети док је у њој било ускладиштено жито или нека друга намирница. Са друге стране обичај полагања антропоморфних фигурина у структурама за складиштење вероватно указује на другачију праксу. Антропоморфна фигурина пронађена у касети за складиштење у кући 1_2010 са Стублина (Срноврња 2012b: 54, fig. 14; Spasić and Živanović 2015) и антропоморфна фигурина из силоса А на Селевцу (Tringham and Stefanović 1990a: 61, fig. 4.4/a, d) могле би представљати и примарни депозит. У прилог таквој тези, поред ниједног функционалног ограничења, иде и податак да је фигурина са Селевца пронађена у пуном силосу, те да су фигурина и касете за складиштење са Стублина истовремено изгорели, након чега је у касету положена посуда која није секундарно горела (*c.f.* Spasić and Živanović 2015).

Материјална култура са представама животиња проналажена је релативно често у објектима са неком врстом структура за складиштење. Ипак за већину налаза не постоје контекстуални подаци који указују на њихову директну везу. Такав је случај са зооморфном фигурином и два тзв. Y амулета са стилизованим зооморфним протомама из куће 13 са Дивостина (Letica 1988: 184, Т. 7.1/cat. 51, 54, 55). У истој кући, у северној просторији, недалеко од структура за складиштење пронађен је и сто од непечене глине са апликацијама моделованим у виду кратких рогова (Bogdanović 1988: 79, fig. 5.26).

Најјасније контекстуалне асоцијације материјалне културе са представама животиња и структура за складиштење евидентирани су у кући 1 са Јакова (Јовановић и Глишић 1961). Структура за складиштење правоугаоног облика из јужне просторије иницијално је интерпретирана као жртвеник (Јовановић и Глишић 1961: 132), а недавно је поуздано протумачена као контејнер за складиштење житарица или неких других чврстих намирница (Spasić and Živanović 2015). На угловима ове структуре, са предње стране моделовани су лучно повијени бивољи рогови (Јовановић и Глишић 1961: 132, сл. 40–42; Spasić and Živanović 2015). Ово је једини пример структуре за складиштење, која и у формалном погледу има јаку анималну симболику. Непосредно поред ове структуре пронађен је тзв. Y амулет са стилизованим зооморфним протомама, једна седећа, хибридна, антропо-зооморфна птицолика фигурина и једна стилизована, сумарно моделована антропоморфна фигурина (Јовановић и Глишић 1961: 123–124, сл. 18). Сви поменути налази вероватно представљају секундарни депозит. На носећем стубу поред структуре за складиштење налазио се и букранион израђен од костију главе говечета премазане глином (Јовановић и Глишић 1961: 131, сл. 28). Букранион је моделован у виду хибридне антропо-зооморфне представе получовека/полубика (Јовановић и Глишић 1961: 132; Spasić 2012b: 299–300, Fig. 6/1).

Сумарни подаци о вези материјалне културе са представама животиња и структура за складиштење указују на два могућа контекстуална обрасца. Први укључује депоновање ограниченог броја типова предмета у зонама око структура за складиштење, најчешће фигурина, букраниона и Y амулета (Јаково, Дивостин). Инструментализација представа бикова и других рогатих животиња, те представа људи и хибридних, фантастичних бића

такође се намеће као могући контекстуални и репрезентативни образац у просторима око структура за складиштење (Јаково, Бањица, Дивостин).

8.4.1.1.3 Зоне око улаза у кућу

Зоне око винчанских кућа активно су коришћене као јавни простори целе заједнице или неколико сроднички повезаних домаћинстава и као приватни простори (*поседи* ?) резиденционалног домаћинства. У тим су се зонама обављале разне активности везане за припрему, складиштење и обраду хране и већи део различитих производних активности. Активности које су се обављале у непосредној близини кућа биле су делимично или у потпуности видљиве већем броју чланова заједнице.

Букраниони чине једини облик материјалне културе са представама животиња која је проналажена у зонама око претпостављених улаза у куће. Основна претпоставка је да су ти букраниони били окачени или причвршћени на зиду куће. У оваквим контекстима проналажени су и букраниони моделовани у целости од глине, али и букраниони са делом костију главе премазаним глином, те немодификоване главе бикова са роговима. Букраниони постављени на спољашњем зиду код улаза обично су проналажени у кућама у чијем је унутрашњем простору пронађен бар још један букранион. Такав је случај са букранионима из кућа 4/75 и 6/56 на Гомолави (Петровић 1992: 22, Сл. 4; Јовановић 2011: 34; Spasić 2012b: 299, fig. 3–4), куће 1/57 на Јакову (Јовановић и Глишић 1961; Spasić 2012b: 299 – 300, fig. 6)³⁰, кућа са коте ▼4.81 на Винчи (Васић 1936а: 51).³¹ За сада не постоје основани подаци који би указали на формално-стилске разлике између букраниона окачених на спољашњи зид изнад улаза и букраниона из унутрашњости истих кућа будући да су једино оба букраниона из куће 4/75 публикована у целости. У овом случају реч је о формално-стилски готово идентичним представама. М. Васић наводи податак да су на спољашњим зидовима у кућама на епонимном локалитету обично проналажени букраниони у виду немодификованих воловских глава и рогова (Васић 1936а: 51). Овај податак могао

---

³⁰ Иако у оригиналној публикацији није наведен положај другог букраниона из куће 1/57 на Јакову (*c.f.* Јовановић и Глишић 1961: 132), у свим познијим публикацијама и реконструкцијама он је позициониран на спољашњем зиду куће, поред врата (Јовановић 191).

³¹ Б. Трипковић истиче сличан контекст налаза за један букранион испред улаза и један у кући 1 у Обрежу (Трипковић 2013: 82), док М. Јовановић у последњој студији о керамици из ове куће наводи да букраниони нису ни пронађени током ископавања 1950-их (Јовановић 2014).

би да буде изузетно важан за реконструкцију симболике различитих врста букраниона пронађених у различитим контекстима.

Основна карактеристика представа бика у виду букраниона на спољашњим зидовима кућа била је њихова видљивост од стране шире заједнице. С тим у вези и улога букраниона на спољашњим зидовима кућа била је симболичка комуникација усмерена ка читавој заједници присутној у јавном, комуналном простору. Симболика букраниона унутар кућа би онда била знатно интимнијег карактера и вероватно је њихова реторика комуницирала са члановима резиденционалног домаћинства (Јаково, Гомолава, Винча, Стублине).

8.4.1.2 Депозити у јамама

Велика количина материјалне културе са представама животиња пронађена је у различитим врстама укопа у винчанским насељима. Проблематика тумачења функције винчанских укопаних објеката изузетно је сложена и чини се да је овај проблем немогуће решити генерализујућим и свеобухватним закључцима. С тим у вези, функције укопаних објеката разматрају појединачно, у оном обиму у ком то дозвољавају објављени и расположиви подаци. Већина јама у којима је пронађен неки од облика материјалне културе са представама животиња има јако комплексну испуну. У готово свим контекстима материјал депонован у јамама представља секундарни отпад, а системски контексти потпуно изостају.

Јамски контексти се у сасвим општој типологији могу рашчланити на : 1. депозите у земуницама; 2. депозите у отпадним јамама и 3. депозите у ритуалним јамама. Прва два типа представљају само једну етапу из живота тих објеката. Земунице са Горњег града на Калемегдану, Бањице и Винче иницијално су могле бити коришћене за копање глине, а готово све су на крају својих биографија послужиле за одбацивање отпада. Отпадне јаме са Селевца, Гомолаве, Црквина вероватно су у иницијалним фазама коришћења служиле некој другој сврси (јаме за складиштење, експлоатацију глине и сл.). Ритуалне јаме су у већини случајева имале једну намену, релативно брзо су биле ископане и затрпане (Винча).³² Материјална култура са представама животиња из наведених типова укопаних објеката

---

³² Минуциозна анализа комплексне испуне јаме 2.1 са Црквина (Трипковић 2011 et all) говори у прилог чињеници и да су јаме са промењивом функцијом и дужим временом запуњавања могле имати и неку ритуалну намену.

биће сагледана у оном типу контекста у ком је депонована као резултат активности и функције тих објеката у тренутку депоновања.

8.4.1.2.1 Депозити у земуницама

Иако су последњих година интерпретације укопаних објеката као станишта или простора за рад озбиљно довођене у питање (*c.f.* Трипковић 2007: 23–27; Трипковић 2013: 21–54 и тамо цитирана литература), навешћу два примера депоновања материјалне културе са представама животиња у укопаним објектима чија се иницијална стамбена или производна функција не доводи озбиљно у питање.

У земуници IX из Бањица V хоризонта пронађена је велика количина разнородног материјала (Тодоровић и Цермановић 1961: 18; Трипковић 2007: 55–56, 158–165). Земуница има неправилан облик димензија 6.20 x 2.65 м и уочена је у основи осмог откопног слоја (Тодоровић и Цермановић 1961: 18, план хоризонта V).³³ У слојевима изнад земунице IX налазио се део куће 8 из Бањица III хоризонта и део куће 5 из Бањица II хоризонта (Тодоровић и Цермановић 1961: 13, 15). Депоновање материјала у земуници бележено је по арбитрарним откопним слојевима. Са најнижих кота земунице потиче неколико фрагментованих здела, три коштана шила, неколико камених алатки од којих су бар две полуфабрикати. Непосредно изнад слоја са овим материјалом депонована је једна у целости очувана фигурина пса, те један Y амулет. У слоју изнад пронађена је велика количина фрагментоване керамике. У последњем слоју испуне ове земунице пронађен је и један фрагмент тзв. *култног хлеба* елипсоидног облика, украшеног урезаним меандром и лучним линијама (Петровић и Катић 2009: 162/кат. 223). Узимајући у обзир динамику депоновања материјала у земуници IX чини се основаном теза Џ. Чепмена да је примарно у њој обављан и један део из производног циклуса у изради коштаних и камених алатки (Chapman 1981: 63). Уколико се полуфабрикати коштаних и камених алатки са најнижег нивоа земунице IX интерпретирају као примаран депозит у јами, готово сав материјал у слојевима изнад би означавао секундарну активност везану за одбацивање отпада. Након ревизије материјала и његове стратификације у земуници IX предлажем донекле измењену биографију овог објекта у односу на функционалну реконструкцију Б. Трипковића (Трипковић 2007: 55–56,

---

³³ Техничка документација о ископавању земунице IX чува се у МГБ-у и заведена је у планотеци под редним бројем 490/1–11.

158). Фигурина пса и Y амулет би онда представљали једну врсту комеморативног депозита, који би могао да означава крај употребе објекта као земунице и/или производног простора и почетак употребе јаме за бацање отпада. Фрагментовани *култни хлеб* депонован у последњем слоју испуне јаме би означавао крај употребе ове јаме изнад које су у каснијим хоризонтима подигнуте куће 5 и 8.

Земуница са Горњег града на Калемегдану имала је такође веома комплексну историју. У земуници неправилног облика налазило се и огњиште, а на поду земунице пронађене су две целе амфоре и лобања пса. На једној од пронађених посуда налази се рожаста дршка са стилизованом представом главе бика (Spasić 2012b: fig. 14). Изнад овог депозита налази се хетероген слој испуне, који чине прослојци са грађевинским шутом, керамиком, животињским костима и пепелом. У јами се налазе бар два слоја настала као резултат *in situ* горења. Иако депозит са пода земунице представља веома рану фазу у биографији овог објекта, мало је вероватно да је реч о системском депозиту, односно о *in situ* материјалу, који се налази на месту на којем је и коришћен. У том случају депоновање лобање пса и две целе посуде такође видим као комеморативни депозит који означава крај употребе овог укопаног објекта као станишта и почетак његовог коришћења у друге сврхе (јама за одбацивање отпада ?).

Иако малобројни, примери депозита материјалне културе са представама животиња у земуницама могли би да сугеришу постојање обрасца у депоновању фигурина, посуда и амулета са представама паса и бикова (Бањица, Горњи град, Калемегдан).

8.4.1.2.2 Депозити у отпадним јамама

Више од 90% налаза из укопаних објеката пронађено је управо у контекстима који су интерпретирани као отпадне јаме (Селевац, Винча, Жарково, Црквине-Мали Борак, Масинске њиве, Јаричиште). За већину налаза не постоје подаци о асоцијацији са слојем у ком је материјал депонован и осталим облицима материјалне културе. У прилог тези да је реч о материјалу који је у јаме депонован као отпад могла би да иде и чињеница да је реч о јако фрагментованом материјалу, без трагова намерног ломљења.

Седам јако фрагментованих зооморфних фигурина и 12 жртвеника пронађено је у отпадним јамама на Селевцу (Milojković 1990: 425–430; Tringham and Stefanović 1990: 386–

387). Ни у једном случају нису идентификоване правилности у депоновању одређеног облика материјалне културе. Из неких отпадних јама потиче и релативно велика количина материјала, што је случај са јамом f.1 (3 зооморфне фигурине, 3 жртвеника, 2 амулета) и јамом f. 83 (1 зооморфна фигурина, 4 жртвеника).

Сумарни контекстуални подаци са ископавања М. Васића на Винчи такође указују на значајан број налаза из отпадних јама, односно из секундарних депозита у земуницама које су у последњој фази испуњене отпадом. У јами М пронађена су два фрагментована жртвеника и велика количина керамике (Stanković 1986: Т. VI/3, 5; Schier 1996: Т. 63–71), док је заједно са доста фрагментованих посуда у јами W пронађен и један фрагментовани просопоморфни поклопац (Stanković 1986: Т. XXI/4; Schier 1996: Т. 59–62).

На Масинским њивама већина налаза евидентирана је у отпадним јамама, изузетно комплексне испуне. У јами 1.174 пронађено је 6 различитих фрагментованих просопоморфних поклопаца и једна зооморфна фигурина. Наведени материјал је био детектован у свим слојевима испуне јаме, заједно са фрагментованим алаткама од камена и кремена, те фрагментима рановинчанске керамике. У вишећелијском укопаном објекту 1.31 поред једне зооморфне фигурине, фрагментованог просопоморфног поклопца и зделе са пластичном зооморфном апликацијом пронађене су и три фрагментоване рановинчанске антропоморфне фигурине, као и велика количина фрагмената керамике.

Нешто мања количина грађе потиче и из отпадних јама са позновинчанског локалитета Црквине-Мали Борак, недалеко од Масинских њива (Спасић и Вигњевић 2011). Отпадне јаме са Црквина имају веома сложену биографију (*c.f.* Трипковић et al 2011) и комплексну испуну, која говори у прилог стратификованом и периодичном депоновању материјала у јаме. Два цела, готово идентична жртвеника са изузетно стилизованим зооморфним протомама пронађена су у јами 2.2 (Спасић и Вигњевић 2011: 173, 174/кат. 24, 25). Из јаме потичу и три фрагментоване антропоморфне фигурине као и велика количина фрагмената керамике, окресаног и глачаног камена (Спасић и Вигњевић 2011: 170/кат. 5, 171/кат. 8; Спасић 2011: 135, сл. 1; Антоновић 2011; Богосављевић-Петровић 2011). Веома сличан жртвеник пронађен је и у јами 2.5 (Спасић и Вигњевић 2011: 174/кат. 26) у чијој је испуни пронађена и једна фрагментована антропоморфна фигурина (Спасић и Вигњевић 2011: 172/кат. 13) и доста фрагмената керамике (Спасић 2011: 142, сл. 9). Изузетно важним

чини се податак да са доњих нивелета ове јаме потиче велика количина алатки од глачаног камена, те да су жртвеник и фигурина депоновани у вишим слојевима јаме. Оваква стратификација и депоновање материјала одговарали би уоченом обрасцу из земунице IX на Бањици, где је, такође, над слојем са каменим и коштаним алаткама, полуфабрикатима и сл., депонован остали материјал.

У отпадним јамама констатовани су готово сви облици материјалне културе са представама животиња (зооморфне фигурине, жртвеници, амулети, просопоморфни поклопци, посуде). Како је велики део материјала јако фрагментован податак да од представа доминирају стилизоване, хибридне антропо-зооморфне и представе бикова не треба схватити као контекстуални образац.

8.4.1.2.3 Депозити у ритуалним јамама

Ритуалне јаме издвојене су као посебна врста контекста, иако је вероватно да су и делови депозита у другим врстама укопаних објеката представљали резултат ритуалних активности. Депозити у ритуалним јамама разликују се од депозита у другим укопаним објектима по томе што су релативно брзо депоновани и представљају једновремену активност (*single event*). Ритуалне активности и депоновање материјала били су повод укопавања ритуалних јама. Особеност депозита у ритуалним јамама огледа се и у врсти, типу и стању очуваности депонованог материјала. Присуство група целих и намерно поломљених предмета у јамама, необичан положај (*i.e.* посуде окренуте ободом ка доле), одсуство велике технолошке варијабилности депонованог материјала и слојева³⁴, те јасна контекстуална асоцијација са остатком испуне такође сугеришу *посебност* оваквих јама.³⁵ Материјална култура са представама животиња изузетно ретко се депонује у ритуалним јамама, и за сада постоје довољне индиције о једном таквом контексту. Чињеница да су далеко заступљенији *посебни* контексти са животињским костима у јамама може говорити

---

³⁴ Постоје примери и јамских контекста са изузетно варијабилним депозитима, који су у јамама депоновани као резултат неке ритуалне активности (Црквине-Мали борак; *c.f.* Трипковић et al 2009).

³⁵ Обичај полагања посуда окренутих ободом ка доле у јамама учесталије је присутан у позноенеолитском контексту (Винча, Језеро, Стублине – *c.f.* Tasić 2001).

у прилог тези да је депоновање целог тела животиње или његових делова имало јачу симболичку потентност него депоновање материјалне културе са представама животиња.

Изузетно маркантан пример депоновања материјалне културе са представама животиња је плитко укопана ритуална јама са Винче, са коте ▼6.6 м. У јами је пронађена орнитоморфна посуда (*Hyde* ваза) заједно са још десет у целости очуваних посуда (Nikolić and Vuković 2008). Орнитоморфна посуда и још 5 других посуда биле су положене на страну, док су две посуде биле окренуте ободом ка доле (Nikolić and Vuković 2008: 57). Посуде депоноване у јаму поред *Hyde* вазе представљају познате облике карактеристичне за Винча В/С период, на њима нису видљиви трагови употребе и сасвим је извесно да су представљале групу предмета који су истовремено коришћени, а затим депоновани у јами (Nikolić and Vuković 2008: 51–58). Д. Николић и Ј. Вуковић активност полагања у јаму идентификују као ритуалну радњу која је укључивала ширу заједницу са епонимног локалитета и синхронизују је са депоновањем групе предмета са антропоморфном посудом (Nikolić and Vuković 2008: 64 – 66).

слика 8.7 Група посуда са *Hyde* вазом на Винчи (Nikolić and Vuković 2008)

Поглавље 9

9 ДИСКУСИЈА

У претходним поглављима изнети су сви основни аналитички подаци неопходни за дискусију о представама животиња у винчанској култури (поглавља 4–6). У завршном поглављу осврнућу се још једном на све резултате истраживања и на њихов интерпретативни потенцијал за разумевање улоге представа животиња у винчанским заједницама. Размотрићу хронолошке, регионалне и стилско-типолошке карактеристике представа (поглавље 9.1), питање намерне фрагментације зооморфних и хибридних фигурина (поглавље 9.2), улоге представа у свакодневним и другим активностима, те њихов значај за истраживање винчанских *метанаратива*, малих прича и кућних историја (поглавље 9.3).

9.1 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

Уважавање хронолошких и регионалних особености појединих врста представа животиња доноси значајне податке о развоју иконографије и њеном значењу у датом времену и простору. Динамика развоја и трансформација одређених иконографских и стилско-типолошких образаца свакако да указује и на промене у друштвеној матрици. Чињеница да су одређене врсте представа, њихов изглед, димензије и инструментализација хронолошки и/или регионално осетљиви важан је показатељ општих карактеристика појединих хроно-регионалних одлика винчанских заједница.

9.1.1 Хронолошки аспекти

9.1.1.1 Облици материјалне културе са животињским представама

Анализа облика материјалне културе са животињским представама у поглављу 4 већ је показала да су поједине формално-типолошке одлике прилично промењиве, те да се знатно разликују у погледу хронолошке и регионалне дистрибуције. Велику типолошку

варијабилност не треба посматрати изоловано од друштвених догађања, али им не треба придавати ни превелику важност, поготово кад је реч о незнатним разликама, које не утичу на општу појавност, симболику и употребну вредност самог предмета. Као и при анализи корпуса, прво ћу сагледати хронолошке аспекте појединих облика материјалне културе, а затим и конкретних представа животиња.

9.1.1.2 Дуга историја фигурина, букраниона, жртвеника и здела са протомама

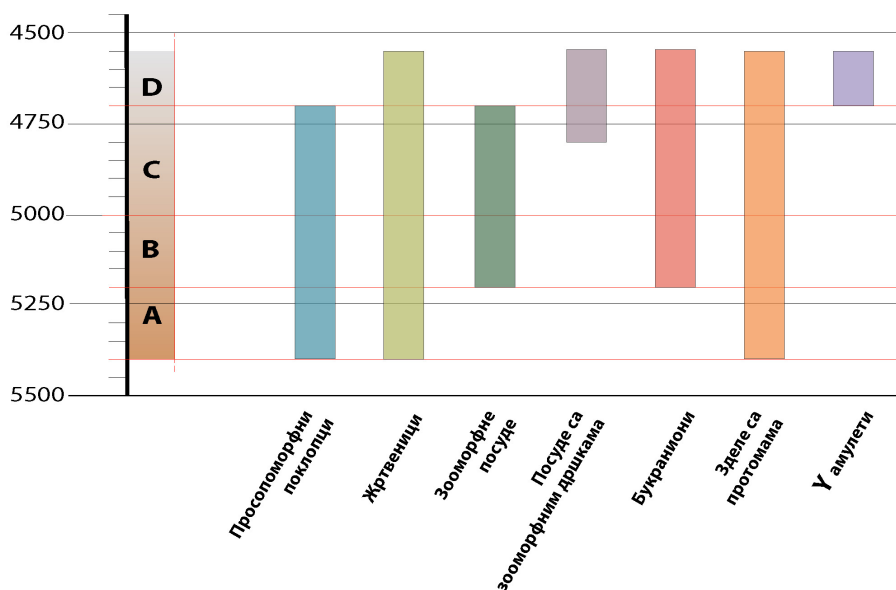
Највећи број облика материјалне културе са представама животиња чини изузетно дуговечне и стабилне хроно-типолошке категорије. Основне форме фигурина, букраниона, жртвеника и здела са животињским протомама присутне су у готово свим фазама винчанске културе. Најиндикативнији подаци о хронолошком распону у ком су присутни неки од побројаних предмета долазе са епонимног локалитета. Најранија појава фигурина четвороножаца забележена је на коти ▼8.7м, а најпознија на ▼ 3.9 м (Васић 1936а: 141–144).³⁶ Букранион са коте ▼7 м је најстарији примерак, док примерак са коте ▼ 2,89 м (Васић 1936а: 50–52) уз налазе са Јакова, Стублина и Гомолаве (Spasić 2012b) говори о животу ових предмета у најпознијим фазама винчанске културе. Винчанска евиденција такође указује и на дуговечност продукције жртвеника (Stanković 1986: 12–16, Sl. 9) и здела са протомама (Спасић и Црнобрња 2014), који су присутни од најранијих Винча А хоризоната (коте ▼9,2м и ▼ 8,45м) и остају у употреби до позних Винча D хоризоната (кота ▼ 1,7м) (слика 9.1, 9.2). Анализа бројчане заступљености просопоморфних поклопаца, жртвеника, Y амулета и антропоморфних фигурина по хронолошким фазама са епонимног локалитета указује да је пик продукције ових облика у Винчи В, те да у Винча D фази долази до значајног пада у продукцији (слика 9.3). Сличан тренд уочен је и у корпусу са Селевца.

Одређене, незнатне морфолошке варијације основних типова јесу хронолошки осетљиве. Извесне форме зооморфних фигурина, попут седећих представа медведа, карактеристичне су искључиво за позну Винчу (Т. 13–15), а жртвеници троугаоног реципијента заступљенији су у ранијим фазама (*c.f.* Stanković 1986: 8, Sl. 1). Градачки жртвеници са протомама јелена су у употреби током градачке фазе, односно Винча С–

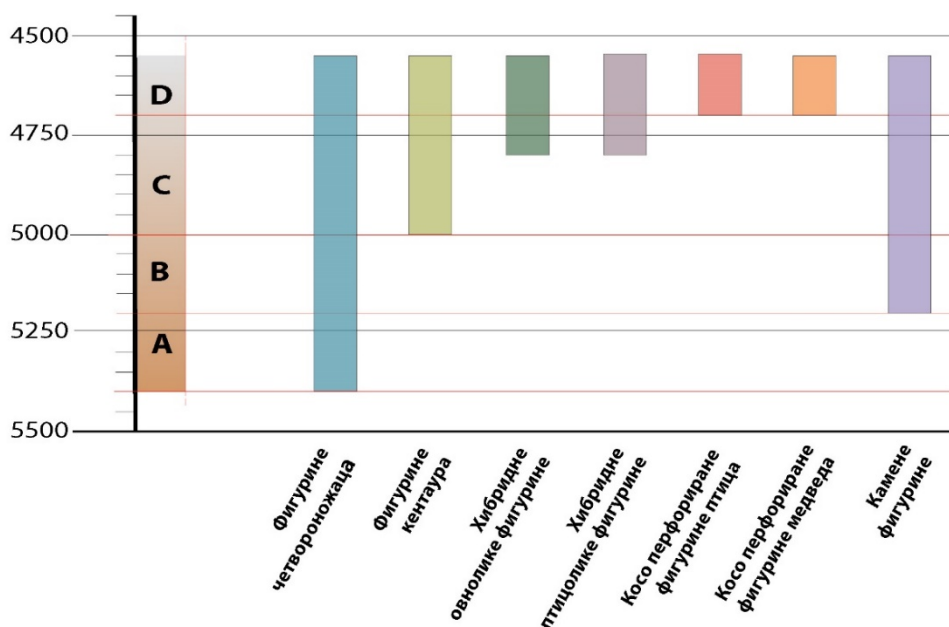
---

³⁶ Податак да су и у најпознијим слојевима током истраживања сектора II откривене фигурине четвороножаца говори у прилог њиховој продукцији и у Винчи D2.

Винча D периода (Т. 38; *c.f.* Jovanović 1982; Jovanović 2006). Букраниони из ранијих фаза су већих димензија и реалистичније су моделовани од касновинчанских примера. Разлике у начину моделовања појединих облика материјалне културе са представама животиња и њихова асоцијација са појединим фазама винчанске културе стоје у вези са локалним традицијама производње и у већини случајева нису показатељ значајнијих промена у инвентару *посебних облика*.

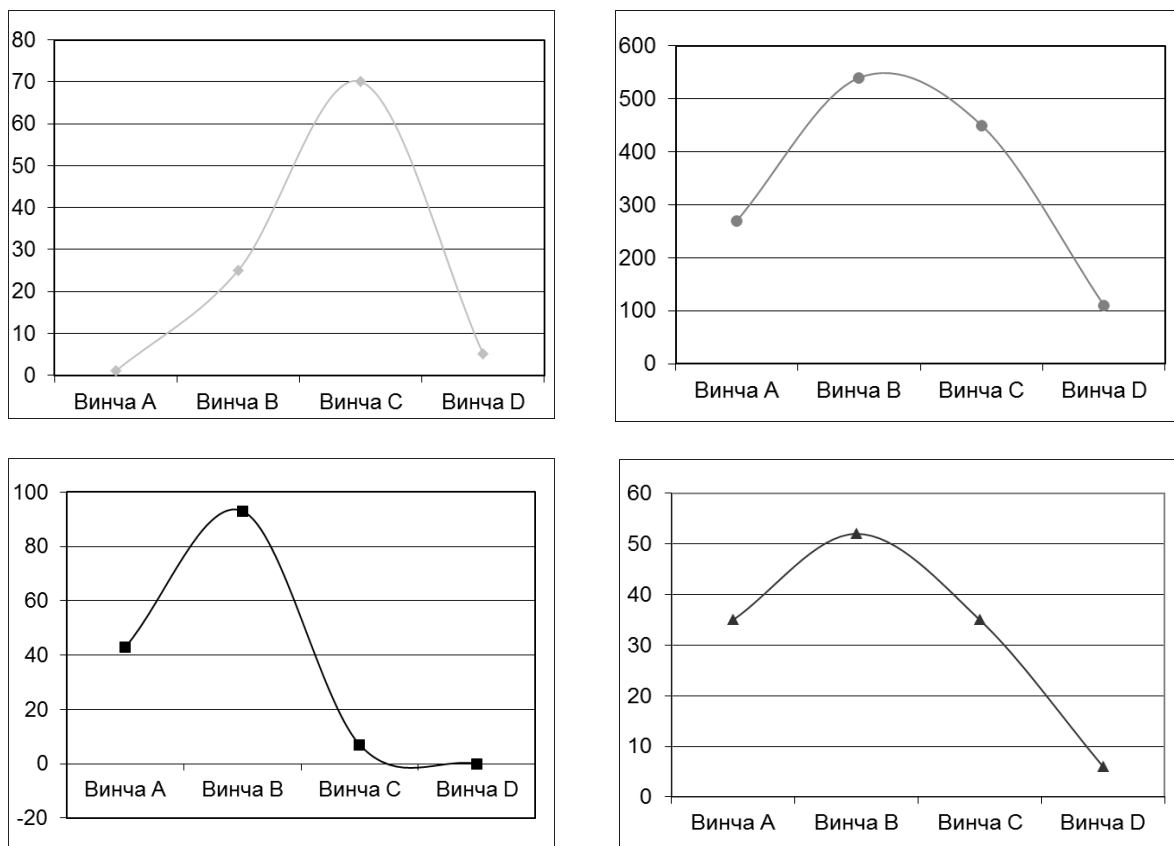

Слика 9.1 Датовање појединих облика материјалне културе са представама животиња

Слика 9.2 Датовање појединих облика зооморфних фигурина

Формална хронолошка постојаност свих анализираних облика упућује и на постојаност њихове функције, била она утилитарна или симболичка. С тим у вези, инструментализација материјалне културе са представама животиња у појединим активностима говори и о дуговечности различитих пракси у којима су ти предмети коришћени.³⁷ Постављање букраниона поред пећи или изнад улаза у кућу, употреба посуђа различите намене са зооморфним представама, коришћење амулета у текстилној производњи, укључивање зооморфних фигурина у читав низ симболичких радњи представљају готово миленијумску традицију. Фигурине, жртвеници, букраниони, просопоморфни поклопци, зделе са протоматама и др., тако представљају једну од основних идентитетских компонената живота винчанских заједница.

Слика 9.3 Бројчана заступљеност Y амулета (◇), антропоморфних фигурина (●), просопоморфних поклопаца (■) и жртвеника (▲) по фазама на Винчи

³⁷ Види поглавље 9.3

9.1.1.3 Нестанак просопоморфних поклопаца

Просопоморфни поклопци су један од ретких облика материјалне културе са представама животиња који се везује за јасно дефинисан хронолошки опсег, и то за време од Винча А до краја Винча С фазе (слика 9.3). На такав закључак најпре упућује чињеница да се они не појављују у хоризонтима изнад коте ▼4,2м на епонимном локалитету (*c.f.* Stanković 1986: 20, Sl. 10; Љамић-Валовић 1985). Слично је установљено и анализом осталих вишеслојних локалитета, попут Бањице, Гомолаве, Гривца где су просопоморфни поклопци заступљени једино у слојевима старије и средње фазе винчанске културе. Са друге стране, на једнослојним позновинчанским локалитетима у Стублинама, Јакову, Црквинама у Малом Борку, Обрежу није откривен ниједан примерак просопоморфних поклопаца. Неколико аутора је овакву хронолошку атрибуцију довело у везу са наводном променом у *култном инвентару* винчанске културе, која је подразумевала *прелазак* са употребе просопоморфних поклопаца на учесталију инструментализацију букраниона у *култу* (*c.f.* Stanković 1986; Ljamić-Valović 1985). Ипак, та се теза не може узети у обзир будући да су букраниони, као и просопоморфни поклопци присутни у инвентару винчанских насеља од веома раних фаза, на шта упућује и налаз букраниона са ▼7 м на Винчи (*c.f.* Васић 1936а: 51). Разлоге за нестанак дуге традиције производње просопоморфних поклопаца у винчанској култури вероватно треба тражити у ширим интерпретативним оквирима. Чињеница је да целокупан корпус *посебних облика* материјалне културе доживљава читав низ трансформација пред крај винчанске културе, како у погледу технологије и квалитета израде, тако и у погледу формалних карактеристика. Поједини аутори попут Д. Срејовића и М. Гарашанина тај су пад у квалитету израде и стилску шематизацију често означавали као декаденцију или ретардацију стилског израза проузроковану *потресима* унутар винчанских заједница (*c.f.* Garašanin 1979: 180; Срејовић 1984: 54–56). Нестанак традиције производње просопоморфних поклопаца тако је истовремен са престанком производње *луksузних* антропоморфних и зооморфних посуда, те са опадањем квалитета и изузетном стилизацијом и шематизацијом антропоморфне пластике почетком Винча D фазе.

Питања која се намећу, пре свега, су да ли престанак производње просопоморфних поклопаца коинцидира и са престанком или трансформацијом одређених активности у

којима су они коришћени, те да ли њихову улогу преузима неки други облик материјалне културе? Будући да су интерпретације функције посуда са просопоморфним поклопцима прилично несигурне и паушалне (*c.f.* Stanković 1986: 26–28; Николић и Вуковић 2008: 169; Петровић и Спасић 2009: 26, 27) и овде понуђене одговоре на питања о променама у материјалној култури, а које су последица промене у свакодневној пракси треба схватити сасвим условно. Било да је у амфорама поклопљеним просопоморфним поклопцима чувана нека зрнаста или течна материја, престанак њихове употребе је делимично истовремен са почетком другачијих стратегија у складиштењу хране (*c.f.* Spasić and Živanović 2015). Почев од Винча D1 периода, учесталији начин складиштења житарица представља одлагање у специјалним контејнерима, касетама и питосима (*c.f.* Spasić and Živanović 2015). Од овог периода знатно бројнији су и различити облици једноставних плочастих, кружних поклопаца са тракастом дршком. С тим у вези, амфоре са просопоморфним поклопцима нестају у тренутку када се појављују нови облици посуда са поклопцима и фиксне структуре за складиштење. Разлоге нестанка традиције израде просопоморфних поклопаца треба ипак тражити у вези са увођењем нових облика посуда са једноставним поклопцима, будући да је реч о посудама сличне намене, облика и запремине. Нестанак просопоморфних поклопаца био би показатељ нестанка једног вида симболичке праксе у вези са складиштењем одређених намирница. На такав закључак упућује и чињеница да су просопоморфни поклопци *набијени* снажном симболиком замењени потпуно утилитарним поклопцима сведене форме.

9.1.1.4 Трансформација размера материјалности: метричке осцилације материјалне културе са представама животиња

Извођење детаљних метричких анализа материјалне културе са представама животиња значајно је ограничено стањем очуваности предмета,³⁸ те је било могуће утврдити опште метричке параметре само за корпус фигурина, букраниона, просопоморфних поклопаца и тзв. У амулета.³⁹ Једна од основних теза, коју су заговарали М. Гарашанин, Д. Срејовић, Н. Тасић и Н. Н. Тасић указује да у позној винчанској култури

---

³⁸ Висок степен фрагментације предмета онемогућио је детаљнију квантификацију метричких атрибута, будући да за готово 90% корпуса није било могуће одредити димензије целог предмета на основу димензија фрагмента.

³⁹ Види поглавље 4 и слике 4.1, 4.4, 4.6 и 4.8.

поред опадања квалитета израде и крајње шематизације и стилизације антропоморфне пластике постоји и општа тенденција ка смањењу димензија (*c.f.* Garašanin 1979: 180; Срејовић 1984: 56; Тасић 2008: 151). Тренд пропорционалног смањивања величине приметан је и код осталих *посебних облика*, док је у фонду материјалне културе са представама животиња знатно слабије изражен.

У три издвојене метричке групе просопоморфних поклопаца са епонимног локалитета,⁴⁰ највећи поклопци, висине преко 18 цм, присутни су искључиво до ▼ 8,0 м - у Винча А хоризонту, док су у млађим слојевима подједнако заступљени поклопци прве (висине до 9 цм) и друге групе (висине од 9 до 14 цм). Слична тенденција уочена је и у знатно скромнијем корпусу налаза са Бањице. Просопоморфни поклопци из старијих хоризоната насеља имају висину и преко 18 цм, док су налази из млађих слојева мање висине (Петровић и Катић 2009: 165, 166). Евиденција са Винче и Гривца указује и да се тек у Винча С фази појављују просопоморфни поклопци немарне израде и готово минијатурних димензија, висине до 3 цм (Т. 55/2, 3). Треба напоменути да су просопоморфни поклопци већих димензија из Винча А/В фаза знатно слабије заступљени него поклопци мањих димензија из млађих–Винча В/С фаза. С тим у вези, чини се да је горњи пик продукције просопоморфних поклопаца управо у Винча Б/Ц периоду, те да су стандардне димензије и изглед ових предмета постављени управо у овом периоду. Веће димензије поклопаца из старијих хоризоната би вероватно требало посматрати у контексту првобитне концептуализације форме, која је стандардизована у каснијем периоду. Минијатурни налази из Винча С периода појављују се у тренутку постепеног нестанка традиције производње просопоморфних поклопаца и снажан су показатељ њихове симболичке и употребне трансформације. Та се трансформација јасно ишчитава и из еволуције њихове форме, разлике у квалитету израде и промена у димензијама. Од изузетно раних примера, већих димензија, преко стандардизованих облика беспрекорне израде са јаком симболиком у пракси складиштења, до потпуне деградације, минијатуризације и очигледне промене у функцији. Током постепеног нестанка традиције њихове израде, просопоморфни поклопци

---

⁴⁰ Види поглавље 4.3.3 и податке о димензијама просопоморфних поклопаца са Винче на слици 4.6.

су тако вероватно пренети на потпуно супротан крај социјалне арене—у живот деце, као једна од компоненти едукативног, симболичког инвентара.⁴¹

Букраниони су још један од облика материјалне културе са представама животиња у којима је приметан описан тренд шематизације, опадања квалитета израде и редукција величине. Снажни примери овог процеса евидентирани су на Стублинама и Гомолави. Два букраниона пронађена поред велике пећи у кући 1_2010 на Стублинама (Т. 60/ 1, 2; *c.f.* Spasić 2012b: 301, Fig. 11) знатно су квалитетније израде и већих димензија него букранион из куће 1_2008 (Т. 60/4; *c.f.* Spasić 2012b: 301, Fig. 10).⁴² Букранион из куће 1_2008 је потпуно сведене форме, кратки рогови и њушка моделовани су на равној плочи од глине димензија не већих од 20x20 цм. То је једини пример портабилног букраниона у винчанској култури. Два букраниона из позновинчанске куће 4/1975 са Гомолаве (Т. 58/2, 3; *c.f.* Spasić 2012b: 299, fig. 4; Петровић 1992) у целисти су моделована од глине и знатно су мањих димензија него букраниони из старијих кућа. За разлику од просопоморфних поклопаца, који су у познијим фазама мањих димензија и постепено нестају из инвентара *посебних облика*, букраниони остају у употреби све до краја винчанске културе. Иако знатно мањих димензија, букраниони су и у касној Винчи коришћени на исти начин као и раније. Проналажени су у идентичним контекстима као и у ранијим периодима (поред пећи и у асоцијацији са потпорним стубовима) и изгледа да промене у физичкој појавности и величини нису утицале и на место и начин њихове инструментализације. Формалне трансформације букраниона у Винча D фази тако пре указују на промене у приступу њиховој изради, а не и на промене у симболичкој пракси.

Ниједан други облик материјалне културе са представама животиња не доживљава тако маркантне промене формално-стилских карактеристика, као просопоморфни поклопци и букраниони. Зооморфне фигурине различитих димензија присутне су у истим хоризонтима насеља током целе винчанске културе. Иако се фигурине бовида знатно већих димензија из Беловода, Плочника, Павловца, Предионице и Валача (Т. 1) могу датовати у јасно ограничен период – Винча C/D, величина ових предмета одраз је локалних традиција

---

⁴¹ О улози материјалне културе са представама животиња у животу деце види поглавље 9.4.1.

⁴² Судаћи по релативно-хронолошкој анализи инвентара кућа 1_2008 сигурно је стратиграфски млађа него кућа 1_2010 (*c.f.* Спасић 2015).

и у тесној је вези са регионалним а не хронолошким специфичностима.⁴³ Постојаност формалних и метричких карактеристика материјалне културе са представама животиња у већини случајева је одраз дуговечности и ригидности традиције њихове производње. Формална и метричка уједначеност тзв. У амулета стоји у вези са дугом традицијом технологије текстилне продукције (слика 4.8). Метричке осцилације У амулета присутне су у свим фазама винчанске културе и указују на разлике у технологији производње различитих врста текстилних производа.

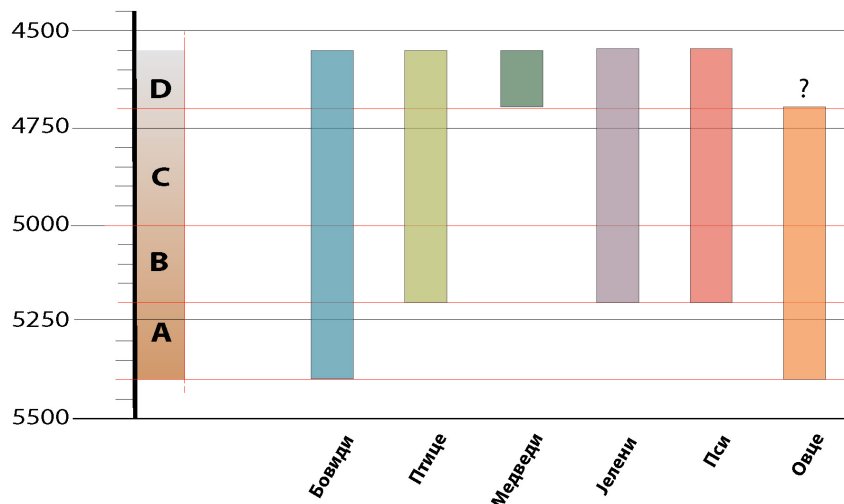
9.1.1.5 Представе животиња: врсте, пол, иконографске специфичности

Основна стилско-типолошка и иконографска анализа указују да не постоје знатна хронолошка колебања у погледу присуства представа одређених врста животиња у појединим фазама винчанске културе.⁴⁴ Најдуговечније су представе доместификованих четвороножаца-бовида, паса, оваца, коза... Иконографија ових представа се незнатно мењала у периоду од готово хиљаду година, од Винча А до Винча D фазе (слика 9.4). Тренутна евиденција указује да су представе медведа нешто млађег датума, те да се прве представе ових животиња појављују од Винча D фазе (слика 9.4). Различити елементи представа животиња, попут облика рогова на глави бовида, оваца/коза, те присуство полних и других карактеристика врсте нису хронолошки осетљиви и присутни су током целе винчанске културе. И поред општег манира изузетне стилизације представа свих животињских врста, сасвим суптилно се назире једино хронолошка осетљивост различитих начина представљања очију на зооморфним протомама на жртвеницима, зделама и фигуринама. У Винча А–В фазама и раној Винча С фази очи су углавном угласто урезане (Т. 34/2), док се у позној Винчи очи сасвим ретко приказују, обично плитким удубљењима или кружним апликацијама и урезима. Готово идентичне хронолошке разлике у начину представљања очију присутне су и код представа људи (Тасић 1973: 21–23, Sl. 1).

---

⁴³ О регионалним специфичностима материјалне културе са представама животиња види поглавље 9.1.2

⁴⁴ Хронолошка атрибуција свих представа животиња, као и појединих иконографских образаца дата је у поглављу 4 и 5

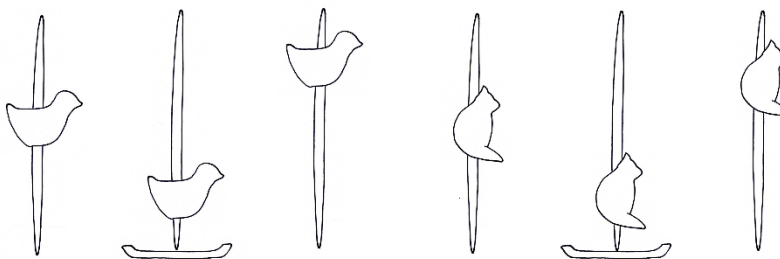
Слика 9.4 Датовање појединих врста представа

Тенденција стилизације и шематизације иконографских образаца уочена је једино код представа бовида, и то у већ описаном корпусу букраниона, те код појединих хибридних, антропо-зооморфних представа из корпуса фигурина. Тај се тренд уклапа у наведене промене у иконографији осталих позновинчанских *посебних облика*, а нарочито антропоморфној пластици.

Наглашена хронолошка осетљивост у присуству одређених врста животиња евидентирана је у две групе представа. Прву чине представе медведа и птица у седећем положају, у виду косо или вертикално пробушених фигурина (Т. 10, 11, Т. 13–15), које се, како се чини, појављују искључиво у позним фазама насеља винчанске културе – касна Винча С и Винча D (Pantović 2013: 47, 60–61). Представе медведа и птица у седећем положају карактеристичне су за једну сасвим специфичну активност-текстилну производњу, и разумевање њихове појаве у позној Винчи С и Винчи D треба тражити управо у том контексту. Јединствен налаз косо пробушене фигурине са стилизованом представом медведа са локалитета Ат у јужном Банату пронађен је са уметнутом птичијом кости у перфорацији (Pantović 2013: 105/kat. 3).⁴⁵ Овај податак би могао да указује на то да су предмети овог типа такође можда коришћени као нека врста пршљенака и то потпуно другачијег типа него што су Y амулети. Коса перфорација на неким седећим фигуринама

⁴⁵ Вретена израђена од животињских костију не представљају неуобичајен налаз у археолошким контекстима (c.f. Beaudry 2007: 138; Sauvage 2014: 219).

медведа и птица и асиметричност предмета вероватно не би дозвољавали равномерну ротацију потребну за њихово коришћење као слободно viseћих пршљенака (енг-drog spindles), већ је вероватно реч о типу пршљенака са ослонцем, који не захтевају равномерну торзију у слободном паду (енг-supported spindles). Такође, постојање косе перфорација могло је да компензује асиметричност предмета. Уколико посматрамо ову категорију фигурина као пршљенке, њихове физичке карактеристике сугеришу да се ради о типу пршљенака са ослонцем, код ког тежина пршљенка има мањи утицај на тензију пређе, а већи на моменат инерције пршљенка. Тако је стабилна ротација потребна за уједначену пређу могла да буде постигнута осим симетричном расподелом тежине услед косе перфорације и увођењем ослонца приликом предења. Увођење иконографије медведа и птица на алаткама за текстилну производњу не подразумева раскид са претходном дугом симболичком традицијом у којој доминира иконографија упарених, стилизованих антропоморфних и/или зооморфних представа на протомама Y амулета. Напротив, три врсте представа присутне су заједно током целе позне Винче. Сама појава алатки у облику медведа и птица би тако могла да сигнализира почетак другачије технологије предења нити.

Слика 9.5 Могући положаји на вретену перфорираних фигурина птица и медведа као пршљенака са ослонцем

Другу групу представа, која показује висок ниво хронолошке осетљивости чини корпус различитих хибридних антропо-зооморфних представа. Изузев хибридних представа на просопоморфним поклопцима, традиција приказивања полуљуди/полуживотиња у свим облицима материјалне културе не постоји у раној Винчи. Појављује се тек од краја позне Винча В фазе и траје све до краја винчанске културе. Значајнија хронолошка осетљивост евидентирана је код два типа хибридних антропо-зооморфних представа. На првом месту реч је о хибридним представама

полуљуди/полуптица, чија је употреба ограничена на период касне средње и позне Винче, односно Винча C–D фазе.⁴⁶ Појаву представа овог типа у Винча C фази треба разматрати у контексту иконографских и симболичких трансформација у корпусу антропоморфних представа у фигуралној пластици. Пре појаве хибридних птицоликих фигурина познат је тек незнатан број представа птица и то у корпусу орнитоморфних посуда. С тим у вези иконографија птица присутна је у већем обиму тек током позне винчанске културе и то након увођења појединих елемената птичије представе (глава, кљун, креста) у антропоморфној пластици.⁴⁷

Представе фантастичних бића типа кентаур (Т. 8, 9; Tasić 1957; Tasić 1959–1960; Vulatović 2003) други су тип хибридних представа које показују изванредан ниво хронолошке осетљивости. Њихова појава везује се за позне хоризонте винчанске културе и то за сам крај Винча C фазе и целу Винча D фазу. За разлику од птицоликих хибридних представа, иконографски образац кентаура настао је увођењем људских елемената (глава, очи, нос) у иконографију представа животиња-на првом месту бикова.

Хронолошка анализа заступљености појединих представа животиња (слика 9.4) указује да највећи број представа, које имају дугу традицију приказивања (бовиди, овце, козе, пси) углавном приказује доместикате веома битне у економији и свакодневном животу (табела 3.1). Дуготрајност представа тако свакако упућује и на дуговечност значаја улоге тих врста животиња у свакодневном животу, али и на дугу историју инструментализације њихових представа у симболичкој и ритуалној пракси.⁴⁸

Са друге стране, дивље животиње попут птица и јелена, и хибридна бића уведена су у иконографски репертоар тек од Винча C фазе. Касније време појаве тих представа не кореспондира са стањем у археозоолошкој евиденцији, будући да је јелен веома важна врста и у економијама рановинчанских заједница.⁴⁹ Касније датовање представа наведених

---

⁴⁶ Иако су фигурине овог типа евидентирани већ на коти ▼6.6 м на епонимном локалитету, већина њих потиче из слојева изнад коте ▼3.5 м (*c.f.* Tasić 1973: 28, 29; Garašanin 1979: 180; Срејовић 1984: 54, 55; Тасић 2008: 151; Петровић и Спасић 2009: 25).

⁴⁷ Хеуристички и анегдотски приступ тумачењу симболике хибридних птицоликих представа није донео значајне интерпретативне помаке (*c.f.* Срејовић 1984: 54, 55; Петровић и Спасић 2009: 25). Иако нема значајнијих помака у овом погледу, велики део корпуса представа птица могуће је сагледати кроз аспекте образаца фрагментације и повезане симболичке праксе (види поглавље 9.3).

⁴⁸ О улози појединих врста у симболичкој и ритуалној пракси види поглавље 9.3.

⁴⁹ Судећи по археозоолошким анализама, готово ни у једној фази винчанске културе птице нису имале значајно место у економији (*c.f.* Ортон 2008). Иако је овакво стање евиденције вероватно делом

животињских врста тако не треба тражити у економским променама већ у одложеном укључивању њихове симболике у различите аспекте живота винчанских заједница.

9.1.2 Регионални аспекти

У готово сто година дугој историји истраживања винчанске културе постоје свега две аналитички коректне студије у којима је разрађена и описана *физиономија* регионалних група винчанских заједница (Garašanin 1979: 181–194; Chapman 1981: 22–31). На основу анализа материјалне културе, пре свега карактеристичних традиција локалних керамичких продукција, М. Гарашанин је издвојио шест регионалних група (србијанска, јужноморавска, косовска, источнобосанска, трансилванска и олтенијска), а Џ. Чепмен пет регионалних зона (Србија и Македонија, Војводина, северна Босна, Олтенија и Трансилванија), са 36 локалних винчанских група (Chapman 1981: 188, 189, fig. 13). Студија М. Гарашанина је веома генерализујућа и обухвата основне формално-стилске атрибуте мањег фонда материјалне културе карактеристичне за одређену регију (углавном керамика и антропоморфна пластика), док Џ. Чепмен изводи сложенију регионалну мултифакторску анализу већег броја налаза (керамика, различити типови фигурина, букраниони, амулети, различите сировине...). Оба аутора расправљајући о регионалним аспектима винчанске културе укључују и један мањи део корпуса важног за ову студију.

Највећи део корпуса материјалне културе са представама животиња не показује значајне регионалне особености. Исте или незнатно другачије форме фигурина четвороножаца, жртвеника, здела са протомама, просопоморфних поклопаца и тзв. У амулета су тако присутне на готово целој територији централног Балкана. У овом поглављу ћу детаљније анализирати облике материјалне културе и врсте представа, које имају снажну локалну традицију и исказују значајан ниво асоцијативности са одређеном регијом централног Балкана. Највећи део корпуса може се сагледати у односу двеју већих регија на територији данашње Србије: северне и јужне. Изразитије микрорегионалне особености материјалне културе са представама животиња разматраћу посебно.

проузроковано и стратегијом прикупљања археозоолошког материјала на старијим истраживањима, ни на новим ископавањима, где је та стратегија значајно унапређена, није евидентирано значајније присуство костију птица (*c.f.* Tringham et al 1992: 368, 369, T. 2, T. 3; Dimitrijević 2006: 255; Тасић 2008: 160).

9.1.2.1 Птицолики људи и друге животиње са севера

Као северну регију у овом контексту посматрају територију Војводине и уже Србије до ушћа Западне у Јужну Мораву на југу, што одговара србијанској варијанти винчанске културе М. Гарашанина (Garašanin 1979: 181–185) и Чепменовим локалним групама 1–4, 14, 16–24, 31 и 33 (Chapman 1981: 188, 189, fig. 13). Реч је о најбоље истраженој регији, која је са великим бројем вишеслојних локалитета (Винча, Бањица, Гомолава, Беловоде, Јела, Потпорањ, Гривац, Дивостин, Градац, Супска...) била основно полазиште за почетно дефинисање слике о *физиономији* винчанске културе. У извесном смислу та је регија посматрана и као традиционално језгро винчанске културе у односу на које су посматране друге области. У том контексту треба схватити и релативну униформност облика материјалне културе са представама животиња коју ова регија дели са јужном, у којој се поред заједничких одлика појављује и велики број локалних специфичности.

Једна од ретких особености северне регије јесте дуга традиција култа бовида изражена кроз симболичку улогу букраниона у кућама. Број насеља са кућама у којима су пронађени букраниони данас је незнатно већи од списка Ц. Чепмена (Chapman 1981: 293, fig. 93) у којем је побројано 5 локалитета, који поред Винче, Бањице, Јакова, Гомолаве и Јеле укључује и 4 букраниона са нових ископавања у Стублинама (Т. 58–60; карта 2; Spasić 2012b). Тренутна евиденција тако показује да су куће са букранионима груписане око токова Саве и Дунава, те да представљају локалну традицију ограничених микрорегија на северу. Букраниони су за сада потпуно непознати из насеља у јужној винчанској регији. Иако је реч о сасвим скромном броју налаза, и готово све познате посуде моделоване у облику птица и других животиња потичу искључиво из северне регије (Т. 24, 25).⁵⁰ Готово искључиву одлику северне регије представљају и стилизоване зооморфне фигурине израђене од камена (карта 3; Т. 23/1–7; *c.f.* Chapman 1981: 374, 375, fig. 140). Усамљени налаз камене зооморфне пластике из јужне регије потиче са Плочника (Т. 4/5).⁵¹

⁵⁰ Једина до данас позната зооморфна посуда из јужне винчанске регије је посуда у облику рибе пронађена на локалитету Мала Грабовница код Лесковца (Т. 22/2; Gimbutas 1982: 111, Fig. 74).

⁵¹ Оваква дистрибуција камених зооморфних фигурина и њихова јака асоцијација са северном винчанском регијом кореспондира са већом заступљеношћу камене антропоморфне пластике, тзв. камених *амулета* у облику печурке, камених полираних буздована, те налаза од алабастера и мермера у северним областима (*c.f.* Chapman 1981: 292, 308–311, 376–379, fig. 92, fig. 100, fig. 101, fig. 141, fig. 142).

Најмаркантнија разлика у дистрибуцији представа животиња у северној и јужној винчанској регији евидентна је у корпусу птица и овнова. Представе птица далеко су заступљеније у северној регији, док су у јужним областима познати само изоловани налази фигурина сова из Валача (Т. 12/3; Bulatović 2003: 48/kat. 62), те далеко мањи број хибридних, птицоликих антропо-зооморфних представа (*c.f.* Garašanin 1979: 187, Т. XXXI/3, XXXIII/4).⁵² Хибридне представе полуљуди/полуптица у фигуралној пластици представљају *Leitfossil* позновинчанске продукције фигурина и у највећем броју потичу управо из северне регије. У традиционалној типологији југословенске праисторије овај тип се приписивао стилизованим и шематизованим представама људи и третиран је у корпусу антропоморфне пластике (*c.f.* Гарашанин 1968; Tasić 1973; Garašanin 1979; Gimbutas 1982; Срејовић 1984; Тасић 2008; Петровић и Спасић 2009). Иако већина елемената ових представа заиста припада иконографији антропоморфних представа (усправан став, често присуство одеће, накита и сл.), обликовање главе и носа/кљуна недвосмислено упућује на закључак да је реч о хибридним представама. Представе птица у седећем положају у виду косо перфорираних фигурина, такође су искључива одлика северне регије (карта 4). Једна од могућих интерпретација која објашњава јаку асоцијацију представа птица са северном регијом винчанске културе би могла бити и чињеница да преко ове регије пролазе важни миграторни путеви птица селица, те да су зоне око великих река попут Дунава, Тисе, Саве, Тамиша значајни хабитати за бројне врсте птица. С тим у вези свакодневни сусрети винчанских заједница са птицама битно су могли да утичу на увођење птица у симболичку праксу.

9.1.2.2 Микрокосмоси северне регије

Један мањи део микрорегија у северним винчанским областима показује значајан ниво особености у традицији израде материјалне културе са представама животиња у односу на суседне регије. Те се микрорегије јасно издвајају и по снажним локалним традицијама у изради других облика материјалне културе. На првом месту то је локална група 1 у подели Ц. Чепмена, којој припадају винчанска насеља у области северне Шумадије (Chapman 1981: 188, 189, fig. 13, 330–333, fig. 113, fig. 114). У тој микрорегији

---

⁵² Представама птица у јужним областима сасвим условно се могу приписати и представе фантастичних бића на просопоморфним поклопцима из Валача, Плочника, Беран Крша (Т. 48/2).

леже епонимни локалитет, Бањица, Жарково, Авала-Шупља стена, Јабланица и др. То је регија са убедљиво највећим и најразноврснијим корпусом материјалне културе са представама животиња. Више стотина просопоморфних поклопаца и жртвеника, највећи део корпуса зооморфних посуда из ове зоне не исказују толико формалних и иконографских особености, колико је реч о микрорегији са насељима са великом продукцијом тих предмета.⁵³ Ово је једна од регија за коју се претпоставља и да је била централно полазиште у трансферу културних иновација у остале области (Chapman 1981: 135–139), на шта упућује и бројност и рана појава просопоморфних поклопаца, жртвеника и зооморфних посуда на Винчи, Бањици и Жаркову и њихова каснија трансмисија у остале регије.

Чепменова група 31, која обухвата простор југозападног Баната (Chapman 1981: 188, 189, fig. 13), друга је микрорегија у северној винчанској области, која показује значајне особености у корпусу материјалне културе са представама животиња, али и код других облика материјалне културе. Реч је о микрорегији са великом густином винчанских насеља, међу којима су најважнија само делом истражена (Ат, Потпорањ, Опово). Са локалитета из ове регије потиче највећи број тзв. Y амулета са стилизованим зооморфним и антропоморфним представама на протомама, те већина представа птица и медведа у седећем положају у виду косо и вертикално перфорираних фигурина (*c.f.* Pantović 2013). Тек незнатан број представа птица и медведа у седећем положају евидентиран је у суседним микрорегијама, такође у северној винчанској области (Винча, Јаково). У прилог тумачењу велике заступљености представа птица у овој регији, иде и наведена чињеница да је реч о географској области са важним миграторним рутама и хабитатима птица (*c.f.* Rašajski 2004). Велику заступљеност Y амулета и седећих перфорираних фигурина птица и медведа сигурно треба посматрати и у контексту снажне локалне традиције у текстилној продукцији. Микрорегија југозападног Баната представља и један од иновативних, регионалних центара винчанске културе где су се *сливале* и одакле су се шириле значајне количине Чепменових PRF налаза (Chapman 1981: 137). У прилог тој тези иде и чињеница да је реч о *граничној зони* – трећем простору у правом смислу. То је микрорегија где су се

---

⁵³ Иако тезу о великој продукцији материјалне културе са представама животиња у овој микрорегији може довести у питање чињеница да је реч о екстензивно истраженим локалитетима, анализа Ц. Чепмена о релацији броја тзв. PRF налаза (*Prestige, Ritual objects and Fine ceramics* - престижни и ритуални предмети и фина керамика) и истражене површине локалитета показује да не постоји значајна веза између величине истражене површине и броја PRF налаза (Chapman 1981: 69, 462 – 467, T. 24, 25, fig. 86, 87).

сустипали утицаји неколико великих *културних комплекса* средњег и позног неолита: Старчево/Кереш/Криш, Винча/Потиска/Чесхалом/Херпаљ.

9.1.2.3 Овнолики људи, кентаури и друге животиње са југа

Као јужну регију винчанске културе у овом поглављу посматраћу области које обухватају Гарашанинове јужноморавске и косовске варијанте (Garašanin 1979: 185–191), односно Чепменове локалне групе 5–9 и 12 (Chapman 1981: 188, 189, fig. 13). У географском смислу то је област јужно од северне области, до Дрине на западу и државне границе са Бугарском на истоку, те до Македоније и Црне Горе на југу. Јужној винчанској регији припада знатно мањи број темељније истражених локалитета, попут Плочника, Павловца, Предионице, Валача, Фафоса и др. (*c.f.* Grbić 1929; Šljivar 1996; Vuković and Perić 2014; Galović 1959; Glišić 1964; Tasić 1957; Tasić 1959–1960; Bulatović 2003; Jovanović 1961).

У погледу материјалне културе са представама животиња и иконографских образаца, присутни су готово сви водећи облици карактеристични и за северне области (жртвеници и зделе са зооморфним протомама, фигурине четвороножаца). Поједини облици су знатно слабије заступљени (просопоморфни поклопци, хибридне птицолике фигурине, тзв. У амулети), док букраниони, седеће представе птица и медведа и зооморфне посуде изостају у потпуности. Јужна регија винчанске културе показује велики ниво формално-стилске диференцијације у односу на северну. У наставку ћу анализирати маркантне облике материјалне културе са представама животиња, који показују снажну локалну традицију продукције карактеристичну за јужну регију.

Представе фантастичних бића у виду фигурина типа кентаур искључива су одлика јужних области винчанске културе (карта 5; Т. 8, 9; *c.f.* Tasić 1957; Tasić 1959–1960; Garašanin 1979: 190; Chapman 1981: 240, 241, fig. 49; Hansen 2007: Taf. 264, 265; Bulatović 2003). Искључива дистрибуција представа кентаура у јужним областима, хронолошки кореспондира са ексклузивном асоцијацијом тзв. трипода-жртвеника на три ноге моделоване у виду ногу бовида у северној зони (карта 6; Chapman 1981: 240, 241, fig. 49).⁵⁴ Невероватан податак да је на Валачу за две кампање ископавања пронађено готово 100 оваквих фрагментованих хибридних фигурина (Tasić 1959–1960: 34) говори у прилог

---

⁵⁴ Овај податак би могао да буде још један од показатеља симболичке диференцијације двеју издвојених винчанских области.

значају ових представа у јужној регији. Поред Валача фигурине кентаура пронађене су на Фафосу и Предионици на Косову (Charman 1981: 240), али и на Плочнику, те вероватно у Црнокалачкој Бари која би била и најсеверније налазиште (Garašanin 1979: 188; Tasić i Tomić 1969: 50, Sl. 32, 33).⁵⁵ Приступ моделовању и украшавању фигурина кентаура потпуно одговара обрасцима израде антропоморфних фигурина. Узимајући у обзир и нешто веће димензије у односу на остале представе четвороножаца, како у северним тако и у јужним областима, сасвим основаним се чини да је инструментализација представа кентаура донекле другачија. Контекстуални и други подаци не указују на природу везе између представа кентаура и јужних винчанских регија. Будући да у потпуности изостају археозоолошке анализе са ових локалитета немогуће је чак ни изнети хипотезу да су локалне економске стратегије, које су се ослањале на држање бовида, могле утицати на стварање иконографије ових хибридних представа полубикова/полуљуди.

Хибридне антропо-зооморфне фигурине полуљуди/полуовнова друга су значајна особеност јужне регије (карта 5). Ове хибридне представе готово да стоје насупрот хибриднима представама полуљуди/полуптица, које су карактеристичне за северне области. Фигурине овог типа познате су са читавог низа насеља у овој области: Павловац, Фафос, Плочник, Зелениково (Garašanin 1979: 187, Т. XXXI/5, Т. XXXVII/5; Vuković and Perić 2014; Gimbutas 1982: 223, fig. 233). Овнолике хибридне представе настале су увођењем елемената зооморфних представа (глава, њушка, овнујски рогови) у иконографију антропоморфне пластике. Ово је један од ретких типова хибридних антропо-зооморфних представа, чија хибридна појавност, захваљујући присуству овнујских рогова, није довођена у питање (*c.f.* Garašanin 1979: 187; Gimbutas 1982: 223).⁵⁶ Највећи део представе ипак има карактеристичне елементе иконографије људи, попут усправног става, приказа пола, накита, одеће (*c.f.* Vuković and Perić 2014). Манир необично честог приказивања мушких гениталија на антропоморфним фигуринама из јужне регије евидентиран је и код хибридних овноликих представа (*c.f.* Garašanin 1979: 189; Vuković and Perić 2014). Јака локална традиција израде

---

⁵⁵ Фрагментованост налаза из Црнокалачке Баре не дозвољава његову сигурну формалну идентификацију, будући да је можда реч и о делу жртвеника типа трипод.

⁵⁶ Ј. Вуковић и С. Перић поједине представе овнујских рогова доводе у везу са приказима специфичних фризура и посматрају их готово искључиво у контексту антропоморфне пластике (Vuković and Perić 2014: 251).

ових представа вероватно је повезана са значајем оваца у економији, симболичкој и ритуалној пракси.⁵⁷

Особеност иконографије представа четвороножаца и фантастичних бића типа кентаур у јужној винчанској регији јесте и манир украшавања трупа и ногу. За разлику од северних области где су зооморфне представе сасвим ретко украшене готово сви налази кентаура и велики број фигурина четвороножаца из Павловца, Плочника и Валача је по правилу орнаментисан. Урезана орнаментика често је комбинована са црвеним пастозним бојењем и, како се чини, нема тенденцију да приказује физичке карактеристике коже или крзна, већ је чисто декоративног карактера. Ц. Чепмен наводи да би присуство црвеног бојења на фигуринама четвороножаца и представама кентаура у јужним областима могло да се интерпретира као приказ крви, који асоцира на ритуално жртвовање бикова (*c.f.* Шарман 1981: 74). Ипак, како је сличан манир бојења веома заступљен и у корпусу антропоморфне пластике, вероватније је реч о орнаменталном обрасцу, који нема тежњу за приказивањем реланости из свакодневне праксе. Изузетак представља и неколико фигурина бика из Плочника и Павловца које на себи имају урезани орнамент који асоцира на неку врсту тканине, која је пребачена преко трупа животиње. Орнаменталне композиције урезаних поља, наизменично обојених црвеном пастозном бојом у потпуности одговарају маниру украшавања истовремених антропоморфних фигурина и жртвеника.

9.1.2.4 Размере материјалности: монументалност јужних регија

Једна од најмаркантнијих одлика фигуралне пластике јужних области у односу на северне су веће димензије антропоморфних фигурина (*c.f.* Garašanin 1952; Garašanin 1979: 191, 192; Galović 1966; Hansen 2001). Традиција монументалности антропоморфне пластике на Косову траје од старчевачке културе, на шта би сугерисала и фигурина из Гладница готово природне величине (Garašanin 1979: Т. XXIV).⁵⁸ Монументалност антропоморфне

---

⁵⁷ Иако не постоје археозоолошке анализе са локалитета одакле потичу овнолике хибридне фигурине, неколико налаза посебних депозита кранијалних елемената овце на локалитету Павловац-Чукар указују на значај ове врсте у симболичкој пракси. О инструментализацији хибридних антропо-зооморфних овноликих фигурина види поглавље 9.2 и 9.3.

⁵⁸ Недавно је објављен и један случајан налаз винчанске хибридне птицолике фигурине монументалних димензија из Елемира у Банату, који упућује на могуће постојање традиције израде фигурина великих димензија и у северној регији (Medović 2009).

пластике на Косову и другим јужним областима не кореспондира у потпуности са димензијама материјалне културе са зооморфним представама. Жртвеници, просопоморфни поклопци и зделе са протомама не одударају много од стандардних димензија истих налаза из северне регије. Нешто веће, нестандартне димензије констатоване су једино код хибридних представа у корпусу фигурина. То се пре свега односи на фигурине кентаура, чије висине се крећу од 10 до 15 цм, а дужине трупа, од носа до репа износе и преко 15 цм. Остатак корпуса фигурина четвороножаца уклапа се у метричке вредности налаза из северне регије које се групишу у два распона: дужине трупа до 4 цм и дужине трупа од 4 до 8 цм (слика 4.1). Једини налаз зооморфне фигурине, која се сигурно уклапа у традицију монументалности фигуралне пластике јужних области је фрагментована глава бика (?) са Плочника (Т. 4/6). Висина главе са роговима износи 7 цм, па би уколико је представа пропорционална, висина целе фигурине могла бити и преко 20 цм. Сасвим условно у круг монументалне зооморфне пластике из јужних области улазе и налази фигурина свиње са винчанског насеља Лескавица код Штипа, чија је глава висока 19 цм (Т. 19/2; Gimbutas 1982: 212, fig. 214; Naumov 2009: 100, Pl. 94: 11), те велика њушка свиње од слабо печене глине из винчанског слоја у Анзабегову (Т.19/3; Gimbutas 1982: 213, fig. 216).

9.2 СИНЕГДОХЕ И МЕТОНИМИЈЕ ФРАГМЕНТАЦИЈЕ ПРЕДСТАВА ЖИВОТИЊА

Висок степен фрагментованости велике количине материјала из корпуса *посебних облика* са неолитских и енеолитских локалитета на Балкану у последње две деценије се све чешће доводи у везу са осмишљеном праксом намерног ломљења предмета (*c.f.* Charman 2000b; Charman and Gaydarska 2007). Већина студија фрагментације била је ограничена на анализу антропоморфне пластике (*c.f.* Talalay 1993; Talalay 2004; Porčić 2012b), али се у мору нових студија у контексту тезе о намерној фрагментацији расправљало и о другим облицима материјалне културе (*c.f.* Charman and Gaydarska 2007: 4, Т. 1.1). Основни методолошки приступи и централна места којима се промовисала и објашњавала теза о намерној фрагментацији подразумевају (Charman 2000b; Charman and Gaydarska 2007):

- Извођење бројних мултифакторских анализа тафономских и друштвених утицаја на обрасце ломљења и депоновања предмета
- Стављање акцента на социјалну улогу материјалне културе кроз тезу о такозваној *ланчаној повезаности* (енг-*enchainment*) материјалне културе (и/или њених делова) и друштвених односа у заједници (и/или у њеним деловима)
- биографски приступ анализи појединачних предмета (*sensu* Appadurai 1986; Korytoff 1986)
- *pars pro toto* теза о значењској повезаности предмета у односу на друштвену праксу, али и реторике дѣла предмета у односу на његову целину
- оживљавање дела реторике бихевијоралне археологије, нарочито у контексту формативних процеса и де факто отпада (*sensu* Schiffer 1976)

Иако је теза о фрагментацији доживела озбиљне методолошке критике (*c.f.* Chapman and Gaydarska 2007: 6–8), велики део промишљања о намерном ломљењу предмета има снажан интерпретативни потенцијал за разумевање друштвених пракси у праисторији Балкана. Читав низ студија фрагментације неолитских и енеолитских антропоморфних фигурина са Балканског полуострва, изведени експерименти (*c.f.* Chapman and Gaydarska 2007: 7–8), те чињеница да су бројне фигурине прављене тако да се лако могу намерно поломити (*c.f.* Talalay 1987; Talalay 1993; Vuković and Perić 2014), упућују на исправност тезе о присуству праксе намерног ломљења фигурина. Постојање те праксе ће на овом месту бити схваћено сасвим условно, као радна хипотеза за одређене студије случаја, а не као универзални модел.

Из разматрања намерног ломљења искључени су просопоморфни поклопци, зделе са протомама, зооморфне посуде, те већи примерци жртвеника који су далеко више подложни

случајном ломљењу услед свакодневне манипулације.⁵⁹ Са друге стране, већина налаза зооморфних и хибридних фигурина, те тзв. жртвеника из корпуса дисертације (готово 95%) је фрагментовано, а један део је у археолошки запис, готово сигурно, доспео као резултат праксе намерног ломљења. Традиционална методологија археолошких истраживања и несистематично вођење документације са већине обрађених локалитета онемогућили су детаљну анализу просторних и друштвених трајекторија намерно поломљених предмета. С тим у вези, било је могуће донети само опште закључке о присуству/одсуству праксе намерног ломљења код одређених типова предмета из корпуса, те понудити иницијална тумачења ове праксе.

Почетни корак у анализи фрагментације материјалне културе са представама животиња представљало је утврђивање постојања праксе намерног ломљења у корпусу антропоморфних фигурина са истих локалитета. У обзир нису узимане фигурине поломљене на деловима који су најосетљивији и где постоји велика вероватноћа да је реч о случајном лому (руке у растављеном положају, главе на дужем врату са неправилним ломовима, фигурине са неправилним ломовима на уском торзоу...). На великом броју антропоморфних фигурина са локалитета са којих је обрађена примарна грађа за дисертацију (Јаково, Винча, Дивостин, Грабовац, Валач, Гомолава, Јабланица, Бањица, Црквине-Мали Борак...) присутни су недвосмислени докази који упућују на ову праксу:⁶⁰

- Правилни и накнадно заравњени преломи на врату или торзоу антропоморфних фигурина, настали услед унапред осмишљене и познате технике намерног ломљења⁶¹

---

⁵⁹ Неколико фрагмената истих просопоморфних поклопаца пронађених на различитим котама на епонимном локалитету (Stanković 1986: 75, Т. XLVIII/7, 11), те присуство фрагмената са намерно оштећеним очима (Stanković 1986: Т. XXVIII/7, Т. XXIX/2) би такође могло да сугерише на постојање праксе намерног ломљења и у овом делу корпуса.

⁶⁰ Налази антропоморфних фигурина из Музеја града Београда једини су анализирани макроскопски, док су остали предмети анализирани на основу објављених фотографија.

⁶¹ *c.f.* Винча: Игњатовић 2008: 206/кат. 9, 210/кат. 20, 212/кат. 27, 226/кат. 67, 227/кат. 71, 72, 228–230, итд; Јаково: Петровић и Катић 2009: 118; Јабланица: Петровић и Катић 2009: 96/кат. 94, 95/кат. 92; Бањица: Петровић и Катић 2009: 58–63; Гомолава: Јовановић 2011: 151/кат. 9, 155/кат. 18, 157/кат. 22, 162, 168, итд; Црквине-Мали Борак: Спасић и Вигњевић 2011: 170/2).

- Лонгитудинални – вертикални преломи торзоа и глава антропоморфних фигурина⁶²
- Намерна оштећења у виду *сакаћења* појединих елемената представе на телу (намерно одбијени носови, груди, намерно огуљене површине, трагови пробадања у виду рупа на телу итд.)⁶³

Утврђен је изванредан ниво позитивне корелације између присуства/одсуства намерно поломљених антропоморфних, зооморфних и хибридних представа из истих насеља. Веза између одређених образаца фрагментације антропоморфне и зооморфне пластике далеко је слабије изражена. Заравњени преломи на врату и торзоу зооморфних и хибридних фигурина присутни су сасвим ретко, иако је то један од најчешћих образаца код намерног ломљења антропоморфне пластике и евидентирани су на неколико фигурина са Дивостина и Винче. Лонгитудинални вертикални преломи торзоа потпуно су непознати изузев једног примера вертикално поломљеног У амулета са локалитета Црквине-Мали Борак (Спасић и Вигњевић 2011: 173/кат. 21), те неколико налаза истог типа из јужног Баната (*c.f.* Pantović 2013: 72, Т. 2). Примери намерног оштећивања у виду *сакаћења* појединих елемената представе нарочито су заступљени у корпусу хибридних антропо-зооморфних фигурина. Намерно одбијени и оштећени носови присутни су на хибридним представама из Бањице и Винче (Петровић и Катић 2009: 51/кат. 9; Игњатовић 2008: 234/кат. 91), те на једној зооморфној фигурини из Гривца, док су на свега једном налазу хибридне птицолике фигурине из Грабовца евидентиране намерно одбијене груди (Петровић и Катић 2009: 67/кат. 39).

Сасвим основано се може претпоставити и да је један део корпуса хибридних антропо-зооморфних фигурина типа кентаур из Валача намерно поломљен. На такав закључак упућује и податак о присуству готово 100 фрагментованих глава ових представа без и једног очуваног дела тела (Tasić 1959–1960). Велики проценат фрагментованих антропоморфних и хибридних фигурина са локалитета Павловац-Чукар би такође могао да говори у прилог присуству праксе намерног ломљења, мада Ј. Вуковић и С. Перић одбијају

⁶² *c.f.* Јабланица: Петровић и Катић 2009: 80/кат. 63, 64, 81/кат. 65; Бањица: Tasić 1973: Т. X/31; Селевац: Милојковић 1990: 407, Т. 11.3; Црквине-Мали Борак: Спасић и Вигњевић 2011: 172/14)

⁶³ *c.f.* Винча: Игњатовић 2008: 215/кат. 35, 223/кат. 58, 224/кат. 61, 234/кат. 91, Петровић и Катић 2009: 106/кат. 114, 107/кат. 116, 109/кат. 120, ; Жарково: Петровић и Катић 2009: 73/кат. 50; Јабланица: Петровић и Катић 2009: 80/кат. 64, 84/кат. 70, 85/кат. 72, 87/кат. 77, 88/кат. 78, 92/кат. 85; Јаково: Петровић и Катић 2009: 115/кат. 132, 120/кат. 142; Дивостин: Letica 1988: 199, Fig. 7.4/a, c.

такву могућност (Vuković and Perić 2014: 252). Иако са локалитета потиче велики број фигурина са вертикалним преломом, Ј. Вуковић и С. Перић наводе да су такви обрасци фрагментације резултат случајног ломљења, проузрокованог технологијом израде фигурина, која је подразумевала засебно моделовање (делом и сушење) и накнадно спајање леве и десне осе фигурине (Vuković and Perić 2014: 252). Управо би присуство необичне технологије израде ових фигурина могло да говори у прилог постојању праксе намерног ломљења, која је значајно олакшана оваквим начином моделовања. Чињеница да је део обрађеног корпуса антропоморфних и хибридни антропо-зооморфних фигурина са Павловца имао, како се чини, јако кратак животни век, те сасвим основана интерпретација активности током којих су ови предмети коришћени (Vuković and Perić 2014: 253–255), такође би се могли узети као основани показатељи намерног ломљења.⁶⁴

Велики број стилизованих фигурина четвороножаца, мањих димензија са Јакова, Гомолаве, Масинских њива и Дивостина, те две фигурине кентаура са Плочника на месту прелома између врата и главе има плитко удубљење (Т. 6/3, 4). То удубљење настало је као последица засебног моделовања и делимичног сушења главе и тела представе, који су спојени у целину пре печења. С тим у вези, природа фрагментације ових фигурина не може се сигурно довести у везу са осмишљеном праксом намерног ломљења, будући да је реч о најосетљивијем делу предмета, који би пукао на овом месту и услед случајног пада током њихове манипулације.

Претходно сумарно разматрање могућег присуства праксе намерног ломљења у корпусу материјалне културе са животињским представама указује да:

- Пракса намерног ломљења знатно слабије је заступљена у односу на антропоморфне фигурине
- У корпусу материјалне културе са представама животиња најчешће су намерно ломљење хибридне антропо-зооморфне фигурине

---

⁶⁴ О интерпретацији активности током којих су коришћене антропоморфне и хибридне фигурине са Павловца види поглавље 9.3.3

- Најчешћи образац фрагментације укључује различите видове намерног оштећивања – сакаћења делова представе (груди, носеви) и раздвајање главе од трупа

Уколико је пракса намерног ломљења у корпус материјалне културе са представама животиња пренета из ритуалне и симболичке праксе везане за антропоморфну иконографију онда би у том контексту требало тражити могуће интерпретације. Као што је наведено, основна интерпретативна позадина тезе о намерној фрагментацији Џ. Чепмена и Б. Гајдарске подразумева премису о *ланчаној повезаности* (делова) материјалне културе и друштвених односа у (деловима) заједнице/заједница. Социјалне импликације намерне фрагментације су тако опредељене у четири основне групе друштвених и просторних контекста: (i) појединци, (ii) домаћинства, (iii) повезане групе у насељу и (iv) регионалне мреже насеља (Charman and Gaydarska 2007: 171, 172). На који год контекст да се односи теза о пракси намерне фрагментације у њеној суштини лежи убеђење да материјална култура и/или њени делови имају снажну реторику. С тим у вези, и потоња манипулација деловима предмета има одређену реторику. И. Ходер је у једном од својих револуционарних раних радова претпоставио да реторика предмета у односу на велике друштвене наративе, али и мале догађаје, може имати метафорични, односно синегдотски или метонимијски карактер (*c.f.* Hodder 1993). Увођење термина из књижевне теорије чини се потпуно оправданим, нарочито у контексту намерне фрагментације предмета, где се претпоставља да би део предмета требало да симболизује његову целину или особине целине, а посредно и различите социо-културне и симболичке импликације предмета или његових делова. Управо у контексту реторике предмета и његових делова треба посматрати и праксу намерног ломљења винчанске материјалне културе са представама животиња. Снажан пример трајекторије реторике различитих делова Хамандија антропоморфних фигурина у Долнославу и Дуранкулаку сликовито говори о флуидности реторике фрагмената и њихове ланчане повезаности са друштвеним трајекторијама везаним за родне и старосне категорије (Charman and Gaydarska 2007: 183). Слично би се, сасвим условно, могло претпоставити и за наш корпус хибридних антропо-зооморфних фигурина-наравно, уз велику ограду, будући да контекстуални подаци не дозвољавају реконструкцију културне биографије појединачних објеката и његових делова. Присутна су два могућа обрасца намерног

ломљења код различитих врста представа и могућих асоцијација са одређеним друштвеним трајекторијама:

1. Птицолике антропо-зооморфне фигурине са намерно одбијеним грудима:

- Целина предмета моделована је у виду хибридне, лиминалне-граничне представе получовека/полуптице. Антропоморфност представе додатно је наглашена присуством женских груди на торзоу фигурине
- Реторика целине предмета тако указује на хибридну и вероватно женску природу целог предмета, што се можда може посматрати и у контексту социјалне трајекторије у оквиру старосних и родних категорија
- Намерно оштећен предмет са одбијеним грудима губи карактер хибридне представе и постаје преовлађујуће птицолик и андроген
- Реторика намерно оштећених предмета би онда могла да указује на синегдотски карактер фигурина кроз формалне и социјалне трајекторије у обликовању родног и старосног идентитета, и то на релацији хибридни карактер представе/женски атрибути/млађа старосна доб – зооморфни, птицолик карактер представе/андрогеност/зрела старосна доб

2. Хибридне представе типа кентаур и овнолике фигурине имају више образаца намерног ломљења. У корпусу пронађених фрагмената кентаура са Валача доминирају главе (Tasić 1959-1960), док међу налазима овноликих фигурина са Павловца значајно преовлађују делови торзоа са удовима или без њих (Vuković and Perić 2014: 274).

- Целине предмета су моделоване као хибридне антропо-зооморфне представе полубика/получовека са људском главом и животињским телом и получовека/полуовна са људским телом, приказом мушких гениталија и животињском главом.
- Реторика обе врсте фигурина указује на хибридну природу целог предмета, што се, као и у случају птицоликих фигурина, може посматрати

и у контексту социјалне трајекторије у оквиру старосних и родних категорија

- Након намерног ломљења предмета у оба насеља заступљенији су делови фигурина који као фрагменти имају јако антропоморфно обележје: антропоморфне главе кентаура на Валачу и антропоморфна тела са мушким гениталијама на Павловцу
- Реторика поломљених делова нешто је другачија него у случају птицоликих фигурина, будући да су у овом случају сачувани зооморфни делови фигурина, а одбачени антропоморфни, који су и ушли у археолошки запис.⁶⁵ Реторика намерно оштећених кентаура и овноликих фигурина би онда могла да указује на синегдотски карактер фигурина кроз формалне и социјалне трајекторије у обликовању родног и старосног идентитета, и то на релацији хибридни карактер представе/мушки атрибути (Павловац)/млађа старосна доб – зооморфни карактер представе/зрела старосна доб.

Наведена синегдотска веза између реторике целих фигурина, њихових делова и различитих друштвених трајекторија у контексту винчанске материјалне културе са представама животиња има се узети са извесним опрезом. Најпре због лоших контекстуалних података. Ипак понуђена тумачења овноликих хибридни антропо-зооморфних фигурина са Павловца, која ове фигурине виде као снажне инструменте у симболичкој пракси везаној за ритуале иницијације дечака (*c.f.* Vuković and Perić 2014: 253–255), могла би ићи у прилог овако постављеним трајекторијама (види поглавље 9.3.2.2).

9.3 ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У АКЦИЈИ

У последњем поглављу дисертације посредно ћу покушати да одговорим на два најчешће постављана питања у истраживању целокупног корпуса тзв. *посебних облика*. Та се питања намећу и у контексту интерпретације предмета дисертације. Какву су

---

⁶⁵ Веома мали број зооморфних глава хибридни овноликих фигурина са Павловца је пронађен, што је случај и са зооморфним телима кентаура са Валача.

функционалну улогу имали различити облици материјалне културе са представама животиња? Који симболички слојеви се налазе иза физичке појавности представа појединих врста животиња? Одговоре на прво питање тражићу у маркирању одређених врста свакодневних и других активности у којима су предмети коришћени. Приступ питању симболике антропоморфних и зооморфних представа у винчанским заједницама имао је јак анегдотски и хеуристички карактер (*c.f.* Гарашанин 1968; Gimbutas 1982; Срејовић 1984). Разматрањем материјалне културе са представама животиња у метанаративима, малим причама и кућним историјама винчанских заједница покушаћу да тежиште тумачења њихове симболике пренесем на питање њихове реторике.

9.3.1 Инструментализација представа животиња у свакодневним активностима

У претходним поглављима детаљно су анализирани просторни и контекстуални подаци (поглавље 8), те ретки трагови употребе који би упућивали на функцију различитих облика материјалне културе са представама животиња. Већина обрађених предмета коришћена је најпре у читавом низу свакодневних активности (табела 9.1), а не искључиво и преваходно у културним и ритуалним активностима. Те активности се посредно могу довести у везу и са одређеним старосним и родним структурама у винчанском домаћинству и заједници, што ће донекле расветлити и асоцијацију између представа животиња и социјалних структура. Заједничко за готово све свакодневне активности у којима је инструментализована материјална култура са представама животиња јесте снажна асоцијација са простором куће и домаћинством како у економском, тако и у социјалном и симболичком контексту.

Бројни облици материјалне културе са представама животиња најфреквентније су коришћени у разним активностима везаним за складиштење, припрему и конзумирање хране. За складиштење различитих врста намирница коришћене су амфоре поклопљене просопоморфним поклопцима са хибридном антропо-зооморфним представама (*c.f.* Stanković 1986: 26–28; Николић и Вуковић 2008: 166–171). Фиксне структуре за

		МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА									ПРЕДСТАВЕ												
		Фигурина	Жртвеник	Букранион	Просопоморфни поклопац	Зооморфна посуда	Посуда са апликацијама на	Здела са протомама	Посуда са зооморфним дршкама	Алатка за текстил: У	Амулет	Алатка за текстил: фигурине	Говече	Птица	Коза	Овца	Јелен	Пас	Медвед	Хибридна	Стилизована	Стилизовани четвороношци	
АКТИВНОСТИ	Припрема хране												•								•		
	Складиштење хране				•	•(?)	•						•										
	Конзумирање хране					•	•	•	•				•	•	?	?				•	•		
	Ткање	•										•	•	•					•	•	•		
	Дечије активности	•	•	•									•										•
	Кућне амбијенталне целине			•									•				•	•(?)		•	•		
	Посебни депозити	•	•	•	•	•		•		•			•	•			•	•		•	•		

Табела 9.1 Инструментализација материјалне културе и представа животиња у различитим активностима

складиштење житарица од непечене глине су понекад биле украшене лучно моделованим бивољим роговима на угловима (*c.f.* Јовановић и Глишић 1960; Spasić and Živanović 2015), а једна већа посуда типа питос са локалитета Збрадила-Корбово на трбуху има протоме у облику главе бика са роговима. Везу између иконографије хибридних представа и представа бикова са праксом складиштења треба посматрати у контексту физичке и социјалне репродукције винчанског домаћинства и заједнице (*sensu* Трипковић 2013; Spasić and Živanović 2015). Уколико су житарице и друге врсте ускладиштених намирница обезбеђивале физичку репродукцију домаћинства, онда су хибридне представе и представе бикова на посудама и фиксним структурама биле важан симболички елемент у обезбеђивању те репродукције. Карактер асоцијације ових представа и складиштења немогуће је реконструисати. Велики број студија говори у прилог увођењу симболике животиња у човекову друштвену арену на основу особина и образаца понашања уочених из

њиховог природног окружења (*c.f.* Ingold 1980; Ingold 1987; Ingold 2000; Whittle 2003). Ипак, веза између симболике просопоморфних поклопаца и складиштења жита, и поред јасне асоцијације да мачке и сове лове мишеве, који представљају претњу за ускладиштено жито, није ништа друго до узбудљива, али непроверљива и анегдотска интерпретација карактера и порекла реторике хибридних представа у пракси складиштења.

Далеко највећи број представа животиња у директној је вези са различитим типовима сервирних и конзумних посуда, а самим тим и са свакодневним и посебним активностима везаним за сервирање и конзумирање хране. Доминирају урезане и аплициране представе бикова (*c.f.* Spasić 2012b: 305, Fig. 16), стилизоване зооморфне и птицолике дршке (*c.f.* Спасић 2011), зделе са стилизованим зооморфним протомама на ободу (Спасић и Црнобрња 2014), те посуде обликоване у виду птица и бикова (*c.f.* Николић и Вуковић 2008: 174–179). Велика продукција свих набројаних типова, осим зооморфних посуда и урезаних представа, говори у прилог њиховом свакодневном коришћењу. Изузев реалистично приказаних бикова и делимично птица, најзаступљеније су крајње стилизоване представе неодређене врсте животиња. Било је могуће утврдити изванредан ниво позитивне кореспонденције између одређених врста представа и типа посуде. Рожасте дршке са стилизованим и птицоликим представама моделоване су готово искључиво на мањим посудама типа пехар или тзв. амфоре. Стилизоване антропоморфне и зооморфне протоме на ободима везују се искључиво за коничне зделе заобљених или косих зидова (Спасић и Црнобрња 2014). Пехари и амфоре са стилизованим и птицоликим рожастим дршкама имају малу запремину (ретко већу од 0.5 л) и вероватно их је користила једна особа за конзумирање неке врсте течности. Са друге стране, зделе са протомама су често већих димензија и запремине и претпоставља се да је бар један део њих коришћен као заједничка посуда за конзумирање (*c.f.* Tasić 2007). Узимајући у обзир чињеницу да се у готово свим наведеним примерима не инсистира на представљању одређене врсте животиње, већ животиње као такве, односно анималне природе представе, вероватном се чини и теза С. Наноглуа о онтолошком карактеру представа животиња у контексту њиховог капацитета да садрже и/или носе одређене намирнице (Nanoglou 2009).⁶⁶

---

⁶⁶ Један мањи број посуда са представама животиња, попут зделе са протомама и тзв. Хајд ваза из Винче (Tasić 2007; Nikolić and Vuković 2009) коришћен је у посебним приликама и биће сагледан у контексту реторике

Различити процеси у технологији израде тканине представљају значајну врсту активности у којима је коришћена материјална култура са представама животиња. Најчешће је реч о предењу нити за које су употребљавани и пршљенци моделовани у форми различитих представа животиња. Такозвани Y амулети, чији коси краци асоцирају на рогове на којима се често налазе и протоме у виду изузетно стилизованих зооморфних или антропоморфних представа (*c.f.* Pantović 2013) коришћени су и као пршљенци за дуплање нити, али и за једноставну пређу. Поред стилизованих представа животиња пршљенци су вероватно моделовани и у виду косо и вертикално перфорираних фигурина птица и медведа. Уколико се прихвати теза да је ткање традиционално женска активност у праисторијским заједницама (*c.f.* Brumfiel 1991; Barber 1995; Costin 2013), онда се иконографија птица и медведа може јасно довести у везу са женама.⁶⁷ Присуство стилизованих представа бика на пршљенцима у виду тзв. Y амулета, те растућа евиденција о употреби астрагала говечета, али и јелена као тегова за разбој (*c.f.* Jovanović 2011; Blažić and Radmanović 2011; Grabundžija et al. in press), могли би говорити и о увођењу традиционално мушких симбола у женски симболички репертоар кроз активности везане за технологију производње тканина (*c.f.* Spasić 2012b: 306).

Уколико се изузму фунерарни контексти, видљивост дечијих активности у археолошком запису је веома слаба (*c.f.* Sofaer-Derevenski 2000). Дуги низ година за неолитске и енеолитске минијатурне посуде и један део корпуса антропоморфних и зооморфних фигурина са централног и западног Балкана претпостављало се да су могле бити и дечије играчке, или да су их израђивала сама деца (*c.f.* Balen-Letunić 1982; Balen-Letunić 2012; Balen-Letunić 2014). Ипак, тек су новије студије и истраживања донела јаснију слику о улози деце у изради и коришћењу одређених облика материјалне културе (Bailey 2005: 66–88; Bailey, Cochrane and Zambeli 2010: 25, 40, 41; Valj 2009; Valj 2011; Баљ 2010). Дечији отисак прста на једној зооморфној фигурини четвороношца са Гомолаве снажан је показатељ претпоставке да су изради једног дела зооморфних фигурина учествовала и деца

зооморфних представа у метанаративима, малим причама и кућним историјама винчанских заједница (види поглавље 9.3.2).

⁶⁷ Треба имати у виду и да су на великом броју хибридних птицоликих фигурина приказане груди.

(Баљ 2010: 100, 101, сл. 2–5).⁶⁸ Немарно моделоване зооморфне фигурине четвороножаца, које су вероватно моделовала деца, поред Гомолаве, пронађене су и на Јакову, Јабланици, Винчи (Т. 6/3–6; Катић и Петровић 2009: 126/кат. 154, 130/кат. 161; Игњатовић 2008: 242/кат. 115, 243/кат. 118). Минијатурне просопоморфне поклопце из Винче, Кусовца и Гривца, судећи по начину израде, такође су израдила деца, док је неколико шупље моделованих представа корњача са Гривца тумачених као звечке (Drašković 2008: 346) могуће израђено наменски за децу. Етнолошке студије показале су да се у великом броју традиционалних заједница, у којима се значајан део културне историје и економије заснива на држању домаћих животиња и блиском односу са дивљим, деца често играју глиненим фигурама животиња (*c.f.* Cummins 1904: 160, 161; Evans-Pritchard 1940: 38, fig. 7). Фигурине бикова, слонова, жирафа су тако биле важан инструмент у стварању идентитета деце код заједница Нуера, Динка и Шилука у данашњем Судану (сл. 9.6). Измењене политичке околности, *етнички* сукоби између племена, али и модернизација и контакти са другим

Слика 9.6 Деца Нуера у игри са зооморфним фигуринама (George Steinmetz ©, <http://www.georgesteinmetz.com/section28>)

⁶⁸ У једној од последњих ревизија корпуса материјалне културе са представама животиња са Чаталхијика наводи се да не постоји апсолутно ни један показатељ (*sic!*) да су фигурине животиња правила деца или да су прављене да буду њихове играчке (*c.f.* Meskell and Martin 2012: 415, 416).

културама утицали су и на децу. Вишевековну традицију играња глиненим играчкама у облику животиња (*c.f.* Cummins 1910: 160), која је подстицала стварање идентитета сточара и ловаца, у XXI веку замениле су глинене играчке моделоване у виду тенкова, топова, аутомобила, калашњикова. Иако се поменута племена и даље претежно баве сточарством, разарајући конфликти изнедрили су и слику детета-ратника, чији се идентитет обликује кроз игру другачијим играчкама него раније.

9.3.2 Представе животиња у метанаративима, малим причама и кућним историјама винчанских заједница

9.3.2.1 Винчански метанаративи и представе животиња

Улогу материјалне културе са представама животиња у креирању и преношењу метанаратива, малих прича и кућних историја винчанских заједница знатно је теже реконструисати него што је то случај са њиховом инструментализацијом у свакодневним активностима. Судаћи по контекстима налаза, кућа је главна друштвена арена концептуализације свих врста наратива у којима се појављују и представе животиња. У већини случајева, просторна дистрибуција и контекстуалне асоцијације представа животиња са осталим облицима материјалне културе и архитектуром недвосмислено указују на формирање посебних депозита и/или просторних целина. У контексту концептуализације ширих друштвених метанаратива те просторне целине обично представљају трајне елементе винчанских домаћинстава и најчешће се исказују кроз особен начин формирања амбијенталних целина око пећи и других термалних структура у кућама. Представе бикова у виду букраниона окачених на потпорне стубове поред пећи (Јаково, Гомолава, Стублине, Винча) основни су елементи који означавају симболички карактер тих амбијенталних целина у винчанским кућама. Иако је врло тешко дати коначан суд о томе шта букраниони поред пећи представљају (*c.f.* Hodder and Cessford 2004: 35), чињеница је да би континуитет оваквих контекстуалних образаца морао указивати и на континуитет у симболици и реторици букраниона. Било да се букраниони у овако формираним амбијенталним целинама тумаче као симболи групног идентитета заједнице, домаћинства, породице или доводе у везу са посебним догађајима попут процеса иницијације, гозби, ритуализације лова и сл. (*c.f.* Düring 2001: 9–11; Asouti 2005: 86; Marangou and Grammenos

2005: 38–40; Twiss and Russell 2009; Hodder and Meskell 2010: 63, 64; Russel 2012; Russel and Meece 2005; Russel et al 2009) њихова улогу у формирању метанаратива је несумњива.⁶⁹

Показатељи снажне реторике представа животиња у оживљавању историја локалних винчанских заједница и исказивању групног идентитета могли би бити и букраниони и зооморфне фигурине из винчанског насеља Јела код Шапца (Spasić 2012b: 300, Fig. 8, 9). Значајан део керамике и корпуса посебних облика (антропоморфне фигурине, жртвеници и делом просопоморфни поклопци) може се недвосмислено довести у везу са потиским традицијама Панонске низије (*c.f.* Стојић и Церовић 2011: 149–153). Истовремено, све представе животиња моделоване су у типичном винчанском маниру, без иједне назнаке потиских стилских елемената. Паралелна употреба керамике и антропоморфних фигурина у потиском и хибридном, потиско-винчанском стилу и представа животиња карактеристичних за традиционални винчански стил, говори у прилог карактеру реторике букраниона и зооморфних фигурина са овог локалитета. Та је реторика свакако могла бити у вези са исказивањем традиционалног винчанског идентитета у односу на преовлађујући хибридни идентитет ове заједнице.

Поред бројних елемената за разумевање кућних историја и *малих прича* на Стублинама је евидентиран и велики број контекста са снажним потенцијалом за реконструкцију метанаратива заједнице. Тако, поред групног налаза антропоморфних фигурина из куће 1_2008 (*c.f.* Crnobljaja 2011; Spasić 2014; Спасић 2015), велики прилог разумевању једног од највећих винчанских метанаратива представљају налази из куће 1_2010 (Crnobljaja 2012; Спасић 2015). Готово да би се могло рећи да је реч о космогонијском метанаративу, који би могао да указује на основне начине концептуализације света и окружења.⁷⁰ Непосредно поред велике пећи, у северном делу куће 1_2010 пронађена су два глинене, пластично моделована букраниона (Т. 60/1, 2; Spasić 2012b: 300, 3012, Fig. 10, 11). На носећем стубу, лево од пећи био је окачен сумарно

---

⁶⁹ У разматрању симболике и реторике букраниона у крос-културном контексту, нарочито у односу на евиденцију са Чатал Хиџика, треба имати у виду да већина букраниона и *инсталација* са роговима говечета потичу од дивљих животиња, те да је и симболички карактер тих представа вероватно другачији него у Винчи (*c.f.* Twiss and Russell 2009; Hodder and Meskell 2011: 241).

⁷⁰ Након готово пола века дуге традиције потпуно анегдотског и хеуристичног приступа питањима неолитског култа и религије (*c.f.* Gimbutas 1982) последње две деценије истраживања донеле су изванатан отклон од тумачења религије и култа неолитских заједница. Враћање фокуса истраживања неолитске религије и култа у оквиру дискурса археолошког записа и контекстуалне анализе почињу да доносе значајне резултате (*c.f.* Hodder 2010; Hodder and Meskell 2010).

моделован букранион са роговима говечета, док се десно од пећи налазио други букранион са пластично моделованим очима и фрагментованим јеленским роговима.⁷¹ У непосредној близини пронађена је и здела са осам (4x2) упарених шематизованих представа (Т. 41/1; Спасић и Црнобрња 2014: 193, сл. 1). У сасвим основним цртама, упаривање и повезивање различитих људских, животињских и хибридних представа у материјалној култури винчанских заједница (жртвеници, посуде, букраниони...) вероватно представља концептуализацију неколико метанаратива у вези са основним идејама о *природи* света и окружења. Пре свега, реч је о сигнификацији хијерархизације односа у заједници и окружењу-у правом структуралистичком и ходеријанском смислу опречних структура⁷² и то у контексту реторике појавности тих бинарних супротности. Тако су букраниони и здела са протомама из куће 1_2010 на Стублинама, али и остали налази здела са упареним протомама на ободу, те различите протоме на жртвеницима заправо симболичка манифестација перцепције односа између неких од основних појмова и феномена у винчанским заједницама: дивље:питомо; мушко:женско; унутра:напољу; људи:животиње (Spasić 2012b: 305, 306).

Група посуда са *Хайд* вазом и група посуда са антропоморфном посудом са епонимног локалитета ретки су примери посебних депозита са представама животиња који нису пронађени у кућама. Ново тумачење контекста и природе депоновања обеју група налаза указују да је вероватно реч о некој врсти комуналне активности, која је укључивала читаву заједницу, која је тада насељавала Винчу (*c.f.* Nikolić and Vuković 2008: 66). Узимајући у обзир датовање налаза, те карактеристичан тренутак у ком су две групе посуда депоноване, Д. Николић и Ј. Вуковић су ову активност довеле у везу са ритуалним исказивањем физиономије традиционалног групног идентитета заједнице са Винче у времену када у најближој околини наступају бројне економске и социо-културне промене (Nikolić and Vuković 2008: 66). У овом контексту треба навести и да су две различите представе животиња и то представа птице (*Хайд* ваза) и хибридне антропо-зооморфне представе (два просопоморфна поклопца и фрагменти жртвеника) имале значајну улогу у реторици и симболици овог догађаја. Просопоморфни поклопци, као један од типичних

---

⁷¹ У основним цртама букранион пронађен десно од пећи подсећа на неке од хибридних антропоморфних представа у винчанској култури (*c.f.* Spasić 2012b: Fig. 11/2).

⁷² *Oppositional structures*, превод мој; *c.f.* Hodder 1981; Hodder 1990.

облика и основних идентитетских елемената материјалне културе винчанске заједнице са епонимног локалитета,⁷³ готово да нестају након градачке фазе током које је извршено депоновање две групе посуда (слика 9.3; *c.f.* Stanković 1986: 20, Sl. 10). Представе птица, након овог периода, постају учесталије, али у корпусу хибридних антропо-зооморфних представа. С тим у вези време депоновања група посуда са *Хајд* вазом и антропоморфном посудом делимично коинцидира и са временом постепеног напуштања традиције просопоморфних поклопаца и успостављања традиције једне друге врсте хибридних представа-птицоликих фигурина. Реторику просопоморфних поклопаца у овом депозиту тако је могуће посматрати и у контексту одговора на нове социо-културне прилике у окружењу. Сличну улогу се претпоставља да је имала и реторика риболике камене пластике са Лепенског Вира, која је симболизовала традиционалне елементе идентитета мезолитских заједница у односу на нов начин живота неолитских заједница у окружењу (*c.f.* Whittle 2003: 102, 103). Просопоморфни поклопци и орнитоморфна посуда тако су вероватно депоновани у овим контекстима због капацитета њихове реторике у сигнификацији најзначајних елемената локалних друштвених метанаратива.

9.3.2.2 *Стасавајући у овна: винчанске мале приче и представе животиња*

Поред метанаратива и локалних историја материјална култура са представама животиња има велики потенцијал за разумевање *малих прича* и кућних историја винчанских заједница. У контексту винчанских заједница *мале приче* стоје насупрот великим наративима у смислу размера и домена њихове реторике и улоге у друштву. Контекстуална и просторна анализа указују на изузетну сложеност и динамичност процеса везаних за те *мале приче*.⁷⁴ Контекст налаза зделе са упареним и јако стилизованим антропоморфним и зооморфним протомама са епонимног локалитета могао би бити део једне такве мале винчанске приче (Т. 41/3; Tasić 2007). Здела са протомама пронађена је као део керамичког сета, који су чиниле и три амфоре и мања здела са једном рожастом дршком, чији је врх моделован у виду стилизоване антропоморфне или зооморфне главе (Tasić 2007: 204–206, Pl. II, III). Посуде су чиниле инвентар малог, квадратног објекта, танких зидова, површине

⁷³ Само са Васићевих ископавања потиче готово 200 фрагментованих и целих просопоморфних поклопаца (Stanković 1986). Уколико се укључе и налази са ископавања 1976–1987. и 1998–2014, те случајни налази из Музеја града Београда, укупан број просопоморфних поклопаца сигурно премашује 300 примерака.

⁷⁴ У правом смислу Лиотрових *малих прича-le petits récits* (*c.f.* Lyotard 1984: 18–23, 60.)

око 9 м², без термалних структура и без икаквих трагови свакодневних активности (Tasić 2007: 206, 207, Т. Pl. I). Сви контекстуални подаци наводе на закључак да је активност у објекту била нека врста једновременог догађаја, за који је понуђено неколико различитих тумачења: ритуал склапања савезништва, свадбена церемонија, ритуал иницијације (Tasić 2007: 207, 208). Симболика упарених стилизованих рогатих зооморфних и стилизованих антропоморфних представа на протомама зделе упућује да се реторика вероватно одвијала на линији помирене тензије између неких супротстављених принципа: мушко:женско, дивље:домаће, једна група људи:друга група људи. С тим у вези све понуђене интерпретације чине се могућим и говоре у прилог инструментализације представе животиња у *малим причама* винчанских заједница.

Фигурине из винчанског насеља Павловац-Чукар пружају додатне податке о реторици представа животиња у *малим причама*. У студији о 83 фигурине са приказом мушких гениталија Ј. Вуковић и С. Перић доносе важне закључке о њиховој намени и активностима током којих су коришћене (Vuković and Perić 2014). На основу неуједначене и немарне технологије израде, присуства мушких гениталија и посебне врсте каиша изнад њих, контекста налаза и крос-културних аналогичности аутори фигурине са Павловца доводе у везу са процесом иницијације дечака из ове винчанске заједнице (Vuković and Perić 2014: 253–255). У претходним поглављима већ је обрађен проблем идентификације врсте представа на овим фигуринама, те питање њихове намерне фрагментације (види поглавља 5.7 и 9.2). Уколико се као вероватном прихвати теза да је, на основу очуваних глава фигурина са повијеним овнујским роговима, реч о хибридном антропо-зооморфним представама полуљуди/полуовнова, онда је реторика тих хибридних представа од највећег значаја за разумевање активности везаних за њихову симболику у претпостављеном ритуалу иницијације. Чињеница да је од укупног броја објављених фигурина овог типа са Павловца глава очувана на мање од 10% налаза (Vuković and Perić 2014: 274, diag. 1) вероватно говори у прилог постојању другачије праксе манипулације и депоновања фрагмената главе у односу на фрагменте доњег дела тела фигурина. С тим у вези, уз присуство фрагмената торзоа са мушким гениталијама (одбачених на отвореном простору у насељу), реторика недостајућих (сачуваних, посебно депонованих ван насеља?) овнујских глава чини се најважнијом у контексту локалне традиције ритуала иницијације на Павловцу. Овакви иконографски, контекстуални и подаци о манипулацији наводе на закључак о

постојању везе између социјалне трансформације дечака у мушкарца и трансформације реторике фигурина из хибридне антропо/зооморфне представе у зооморфну, овнолику представу. Дечаци из винчанске заједнице у Павловцу су кроз процес иницијације тако вероватно постајали мушкарци и симболично овнови. А. Еванс-Причард је забележио сличну симболику бикова у процесу иницијације код племена Нуер у јужном Судану, где дечаци кад постану мушкарци преузимају име свог бика са којим се надаље у потпуности идентификују (Evans-Pritchard 1940: 16–51; 249–267). Постојање сличне симболике животиња у ритуалу иницијације у традиционалним афричким заједницама свакако се не може узети као одлучујући аргумент за постојање сличне праксе у винчанском контексту. Ипак, пример иницијације Нуера и однос дечака и бикова допринео је једној од могућих интерпретација друштвених механизма и реторике хибридних антропо-зооморфних представа полуљуди/полуовнова у *малим причама* о процесу иницијације у винчанској заједници у Павловцу.

9.3.2.3 Грађење кућних историја и представе животиња

Б. Трипковић је у неколико последњих студија (*c.f.* Трипковић 2007; Трипковић 2013; Трипковић 2010) убедљиво показао да истраживање винчанских кућа пружа непроцењиве податке за сагледавање различитих епизода културних биографија винчанских кућа (*sensu* Appadurai 1986; Коруттоф 1986). Проширивање кућа, дозиђивање нових просторија, структурне промене у распореду просторија, промене у положају фиксних структура (пећи, објекти за складиштење и сл.) свакако су морали бити одраз друштвених промена у домаћинству. Анализом куће 2 из Јакова, куће 2/1979 са Бањице, куће 4/1975 са Гомолаве, куће из Белетинаца (Трипковић 2013: 72–93), те кућа са Дивостина (Трипковић 2013: 93–118) Б. Трипковић је препознао читав низ друштвених фактора који указују на секвенце у социјалној и физичкој репродукцији домаћинства (повећање броја чланова домаћинства, одвајање новог домаћинства од примарне породице, промене у намени објекта итд.). Новија истраживања донела су бројне примере да овакав приступ проучавању кућних историја може знатно расветлити социјалне механизме који се крију у винчанским домаћинствима. Улога материјалне културе са представама животиња у кућним историјама позната нам је захваљујући фиксираном контексту налаза букраниона у њима. Изузетно важним се тако чини податак да су букраниони често пронађени у

средишњим просторијама (Јаково, Гомолава) трособног типа винчанских кућа (Јаково, Гомолава, Белетинци, Бањица), за које се наводи да представљају најсамосталније делове кућа, који поред бројних просторних реорганизација не трпе суштинске промене у физиономији (Трипковић 2013: 88). Питање је и да ли се онда као корисници ових просторија могу препознати и примарни (*управљачки*) чланови породице, док су једну од бочних просторија користили одвојени, сроднички чланови домаћинства (Трипковић 2013: 89–92). Као и у напред описаној симболици букраниона и представа бикова у винчанским метанаративима, букраниони из средишње просторије куће 2 са Јакова и куће 4/1975 са Гомолаве имали су снажну реторику у означавању континуитета и карактера тих делова кућа.

Кућне историје, физичка и симболичка репродукција кућа и домаћинства јасно се огледају у бројним примерима реорганизације простора у кућама (Трипковић 2013), али и кроз симболичку сигнификацију тог простора и разноврсност *посебних* комеморативних депозита. Као комеморативни депозити у контексту праисторијских кућа обично се означавају депозити различитих врста материјала настали током *посебних* активности становника куће. Комеморативни депозити који обележавају подизање и напуштање кућа, гозбе, те друге ритуалне и церемонијалне активности идентификовани су у бројним кућама праисторијске Европе (*c.f.* Chapman 2000b: 66–69; Whittle 2003: 98–99; Russell et al 2009; Russel 2012: 73–77; Boghian and Ighnătescu 2009; Lazarovici 2009). У винчанском контексту пракса комеморативног депоновања била је предмет анализе знатно мањег броја радова (*c.f.* Nikolić and Vuković 2009; Spasić 2012b: 299; Спасић 2015; Spasić and Živanović 2015). Бројни примери различитих *комеморативних* депозита на Стублинама говоре о пракси обележавања кућних историја кроз обичај депоновања различитих облика материјалне културе. За сада је сасвим извесно потврђено да је престанак живота у кућама и напуштање кућа на Стублинама пропраћено праксом комеморативног депоновања. Најмаркантнији пример ове праксе на Стублинама видимо у случају куће 1_2010. Пре напуштања куће неколико целих камених жрвњева као и композитни жрвањ окренути су наопако (Спасић 2015; Spasić and Živanović 2015). Ако у случају камених жрвњева и постоји сумња да је положај ових предмета проузрокован неким постдепозиционим процесима, онда је у случају масивне структуре композитног жрвња јасно да је њен положај представља активност и намеру становника куће 1_2010 пре напуштања објекта. Током истог *догађаја*

или нешто касније у касету за складиштење житарица депонована је једна амфора и једна цела антропоморфна фигурина. Сам чин напуштања куће 1_2010 је тако, благодарећи доброј евиденцији, могуће потпуно реконструисати и фино фазирати. Пре напуштања објекта камени жрвњеви и масивна структура композитног жрвња окренути су наопако, а затим су цео објекат и инвентар у њему изгорели у пожару. Последњи чин напуштања објекта обележен је поменутиим комеморативним депоновањем у касети за складиштење житарица. У прилог оваквој реконструкцији динамике активности током чина напуштања куће 1_2010, иде и чињеница да амфора није секундарно горела у пожару, те да је у касету остављена након пожара и рушења куће.

У комеморативним депозитима знатно чешће присутни су делови скелета животиња него материјална култура са представама животиња. За разумевање симболике животиња у винчанским комеморативним депозитима изузетно је важно неколико примера. За сада је могуће издвојити две врсте комеморативних депозита са деловима скелета животиња и материјалном културом са представама животиња у винчанским кућама: депозите при изградњи објекта и депозите при напуштању објекта. Као оснивачки депозит при изградњи куће 2_2014 на Стублинама у плитку јаму испод пода објекта положени су лобања пса, 13 астрагала јелена и говечета, те жрвањ за млевење житарица. Глава пса са траговима драња коже на мандибули пронађена је у нивелационом нивоу непосредно испод пода куће 2 на Опову (Russell 1993: 74, fig. 4.2, 167–168), а цела мандибула дивљег вепра пронађена је у сличном контексту, одмах испод поднице једне од винчанских кућа на локалитету Ат код Вршца (Russell 1993: 168). Велика количина животињских костију положена је у темељне ровове винчанске куће на Ујвару, такође, као депозит при изградњи (Lazarović 2009: 251, Fig. 22/a, b). Оснивачким депозитима могу се приписати и налази фигурина кентаура испод подова кућа на Валачу (Tasić 1959-1960).

Депозите који означавају напуштање куће и престанак живота у њој знатно је теже идентификовати од системског инвентара остављеног на месту где је коришћен током боравка у кућама. Основни критеријум за њихову идентификацију била је контекстуална анализа налаза, која је јасно упућивала да је реч о депозиту који није део свакодневних активности. Три пара бивољих рогова на поду куће 2/1979 на Бањици свакако представљају комеморативни депозит при напуштању објекта (*c.f.* Spasić 2012b: 299; Трипковић 2013: 82,

86, 89). Рогови из куће 2/1979 на Бањици нису били део букраниона или неке архитектонске инсталације, а свакако нису лежали на поду куће током њеног коришћења. То се најочигледније види у случају једног пара рогова пронађеног у касети за складиштење жита. С тим у вези, несумњиво је да су рогови одложени на под куће током или после њеног напуштања, у тренутку када већ нису могли да ометају свакодневне активности у објекту.

Два слична комеморативна депозита при напуштању стамбених објеката идентификована су у земуницама на Горњем граду Београдске тврђаве и на Бањици. На поду земунице са Горњег града депонована је цела лобања пса и две посуде, од којих је једна имала рожасту дршку са стилизованом представом бика (*c.f.* Spasić 2012b: 303, 304, Fig. 14). У земуници IX са Бањице пронађен је депозит, који је чинила фигурина пса и један тзв. Y амулет. Фигурина пса и Y амулет вероватно су представљали једну врсту комеморативног депозита, који би могао да означава крај употребе објекта као земунице и/или производног простора и почетак употребе јаме за бацање отпада. Фрагментовани *култни хлеб* депонован у последњем слоју испуне јаме био означавао крај употребе ове јаме изнад које су у каснијим хоризонтима подигнуте куће 5 и 8. У оба случаја депоновани материјал у земуницама вероватно је означавао преломни тренутак у њиховим *кућним историјама*: напуштање земуница и престанак живота и/или производних активности у њима (види поглавље 8.3 и 8.4) и почетак коришћења ових укопаних објеката као јама за отпад.

Евиденција о комеморативним депозитима у винчанским кућним историјама указује да у пракси депоновања при изградњи и напуштању објеката доминирају делови скелета и представе бикова и паса (табела 8.1; Бањица, Горњи град, Стублине, Опово), те сасвим изузетно дивљих свиња (Ат) и хибридне антропо-зооморфне представе (Валач). Символику материјалне културе са представама бикова и паса, и кранијалних делова њиховог скелета (лобање и рогови) у комеморативним депозитима треба посматрати у контексту њихове реторике у осталим *посебним* активностима. Чињеница да су обе врсте животиња присутне и у депозитима код изградње и код напуштања објеката говори у прилог разумевању симболике бикова и паса као животиња са којима почиње и престаје живот у кући.

Поглавље 10

10 ЗАКЉУЧАК

Истраживање представа животиња има велики потенцијал за реконструкцију бројних социокултурних аспеката винчанских заједница. Једна од примарних хипотеза дисертације гласила је да је реторика и симболика винчанских представа животиња израсла из перцепције и концептуализације места/положаја људи и других животиња у заједничком околишту. Иконографија и инструментализација представа су тако морале бити условљене стварним, физичким и висцералним интеракцијама. Природа интеракција људи и животиња у винчанској култури делимично је реконструисана захваљујући комплексним археозоолошким анализама, које су углавном упућивале на читав низ различитих односа проистеклих из гајења домаћих и лова дивљих врста. Археозоологија је само делимично успевала да маркира природу тих односа, углавном кроз опште, транскултурне примере о специфичним интеракцијама зависним од бројних природних услова неопходних за остваривање преживљавања и обезбеђивање хране. Највећи домет дисертације видим управо у том пољу, будући да су разматрањем реторике и инструментализације представа животиња у конкретним активностима винчанских заједница осветљени нови актери и карактери тих интеракција. Винчанске представе животиња тако указују на бројне односе између различитих старосних и родних структура и животиња. Анализа представа упућује и на сегментацију реторике истих представа, која је вероватно проистекла из физичке интеракције са животињама. Реторика представа бика односила се подједнако на мушкарце, жене и децу и сигурно одражава различите врсте односа са њима. Иако се симболика бика обично доводила у везу са мушким делом друштвене арене, анализа инструментализације представа у активностима традиционално везаним за жене и децу (кување, израда керамике, ткање, игра) указује на снажан однос свих старосних и родних структура и бовида. Велики економски значај говечета потврђен археозоолошким анализама у позитивном је односу са доминантним уделом представа бика у целом корпусу. Дуговечност реторике представа бикова уочена у пракси постављања букраниона у кућним амбијенталним целинама

оправдава претпоставку да дуг животни век говечета има велики потенцијал у симболичком смислу тезаурисања података из друштвених историја људских заједница (Orton 2008: 299).

Преовлађујућа заступљеност домаћих животиња у корпусу представа додатно расветљава карактер интеракција винчанских заједница и животиња. Учестали примери упарених представа људи и домаћих животиња на жртвеницима, зделама са протомама, У амулетима, пластичним апликацијама на посудама указује на хармоничан и емотиван однос, заснован на обостраном поверењу, а не на доминацији и то у дословном Инголдовском смислу (*c.f.* Ingold 2000:61–76). Ни у једној другој неолитској култури не постоји толико висок ниво *једнакости/равноправности* у третману обликовања људи и животиња на истим представама. Дуга традиција израде хибридних, антропо-зооморфних представа такође нема аналогије у неолитском свету и иде у прилог тези о посебном односу људи и животиња у винчанској култури. Лиминални карактер представа полуљуди/полуживотиња заправо проистиче из контекстуализације карактера, положаја и међусобних односа људи и других животиња. Винчанске представе полуптица/полуљуди, полубикова/полуљуди и полуовнова/полуљуди тако имају синкретичку реторику израслу из реинтерпретације реторике обеју врста представа, односно особина људи и наведених животиња. Основни допринос дисертације јесте управо препознавање карактера реторике представа животиња, који указује да је живот винчанских заједница био оркестриран везама између људи, животиња и материјалне културе, те да су сви актери у интеракцији активни учесници у процесима везаним за концептуализацију готово свих друштвених и идентитетских устројстава заједнице.

Утицај природне околине, те гајених и ловљених животиња на локалне традиције обликовања материјалне културе са представама животиња се сасвим суптилно уочава у корпусима са појединих винчанских насеља. Висока заступљеност гајених говеда на Беловодама одговара великом броју фигурина са истог локалитета. Необично слаба заступљеност говечета у економији најпознијих фаза насеља са епонимног локалитета кореспондира са малим бројем представа ове врсте. Значајно присуство представа птица у корпусима фигурина и орнитоморфних посуда и у синкретичким хибридним представама на просопоморфним поклопцима и птицоликим антропозооморфним фигуринама са Винче и банатских локалитета може се објаснити и чињеницом да је реч о насељима која леже у

природним окружењима која представљају значајне хабитусе и сезонске станице бројних врста птица.

Тумачење симболике и функције неолитских антропоморфних и зооморфних представа имало је дугу традицију потпуно анегдотског приступа, заснованог на ненаучним и паушалним интерпретацијама. Померањем тежишта анализе на питања реторике представа и њихове инструментализације у одређеним активностима осветљена је улога представа појединих животињских врста у животу винчанских заједница. Конкретни поводи за увођење симболике и реторике одређених животињских врста у симболички систем винчанских заједница остали су у извесној мери нерасветљени, најпре због недостатка недвосмислених показатеља који би објаснили генезу њихове симболике. Увођење симболике појединих животиња у одређене аспекте живота традиционалних заједница готово увек стоји у вези са симболичким преузимањем дела карактеристика које животиње показују у односу на социјабилност и односе у оквиру своје врсте, ширег екосистема или у односу на људе. У том смислу, значајнији помаци били су могући у случају појединих винчанских насеља са широким опсегом добро документованих контекстуалних података. Тако је симболику представа бикова на букранионима у кућама на Винчи, Стублинама, Јакову и Гомолави могуће интерпретирати без претње од залажења у традиционалне оквире анегдотских интерпретација. Контекстуалне анализе указале су на значајан ниво асоцијације букраниона и простора око пећи, који је уједно и најзначајнији и најфреквентније коришћен простор у винчанским кућама. Узимајући у обзир велики значаја говечета у локалним економијама, те уважавајући бројне етноархеолошке анализе, у којима је недвосмислено показана улога говечета у стварању економског и симболичког богатства заједнице (*c.f.* Russell 1998 и тамо цитирана литература), увођење симболике бика у винчанским кућама видим у сличном контексту, као тежњу да се обезбеди социјална и симболичка репродукција домаћинства. На такав закључак упућују и посебни депозити са костима говечета у темељним рововима на Ујвару, али и четири фигурине бика пронађене поред пећи у једној од кућа на Беловодама. Чињеница да међу винчанским представама говечета апсолутно доминирају представе бикова, те да не постоји ниједна поуздано идентификована представа краве кореспондира са већом симболичком потентношћу бикова у традиционалним заједницама Нуера и Динки у западном Судану, које такође, готово искључиво, израђују фигурине бикова, а не крава (*c.f.* Evans-Pritchard 1940). Назнаке

извесног нивоа тензије у присвајању симболике бика у различитим родним и старосним структурама говоре у прилог потентности реторике представа бика. На тај начин, у укључивању симболике бика у активности традиционално везаним за жене, попут говећих астрагала коришћених као тегови за разбој на Гомолави, или апликација у виду глава бика на посудама са Обрежа, Бањице, Горњег града и др., вероватно видимо основне обресе социјалне тензије око положаја мушкараца и жена у винчанској заједници, али и један од основних елемената помирљиве друштвене кохезије, кроз заједничке и дељене симболичке елементе представа бика.

Тумачење увођења симболике птица и хибридних представа у фигуралној пластици, на просопоморфним поклопцима и птицоликим антропозооморфним фигуринама, које су значајно присутне у корпусу са Винче, али и у инвентарима других насеља у Подунављу, знатно је теже објаснити имајући у виду да није евидентиран апсолутно никакав значај птица за локалне економије. Имплементација птица у симболички систем винчанских заједница апстрактне је природе, али је свакако заснована на контекстуализацији и концептуализацији положаја и одређених карактеристика птица у локалном екосистему. Најважније особине птица јесу летење и могућност прелажења великих раздаљина. Винчанске заједнице свакако су биле упознате са тим карактеристикама птица, будући да су са њима делиле природно окружење, те су небројено пута били сведоци њихових цикличних одласака и повратака. Узимајући у обзир положај епонимног локалитета, те насеља из вршачке регије, које још Ц. Чепмен означио као фокалне тачке трансмисије технолошких иновација, различитих врста материјалне културе и сировина (*c.f.* Charman 1981: 135–139) увођење симболике птица у овим заједницама треба тражити управо у том контексту. Птице су летеле до Винче и Потпорња и од њих, исто као што су иновације, сировине и материјална култура *долетале* и *одлетале*. Додатну потврду оваквог тумачења пружа и чињеница да је већина симболичке реторике везане за птице уведена у контекст хибридних представа полуљуди/полуптица. У таквим представама са Винче, Јакова, Грабовца, Гомолаве и других локалитета симболици представе људи додата је симболика птица и то највероватније учитавањем неколико различитих особина обеју представа. Те су птицолике фигурине тако постајале лиминална, хибридна бића, са карактеристикама људског и животињског порекла. Иако анегдотске природе, традиционална тумачења симболике птица у неолитским заједницама у први план такође стављају способност птица

да лете, а њихово увођење у винчански симболички систем виде у контексту преласка у други свет, у смислу загробног живота (*c.f.* Gimbutas 1982; Срејовић 1984). Непостојање евиденције о употреби представа птица у погребном ритуалу, готово да у потпуности онемогућава сагледавање овакве тезе, иако се она чини веома вероватном.

Симболичка инструментализација представа птица и медведа у текстилним активностима такође би могла потицати из природног окружења. Птице и медведи на овим текстилним алаткама су увек приказани у седећем положају, а то је положај који је иначе карактеристичан за жене које преу вунене нити користећи се техником пређе са пршљенцима са ослонцем. Узимајући у обзир чињеницу да јединствени налази пршљенака овог типа, у виду перфорираних фигурина птица и медведа, вероватно нису били нарочито технолошки ефикасни, њихова симболика и реторика имала је примарну улогу.

Велико присуство хибридних, полуљудских/полуживотињских представа у корпусу треба посматрати у контексту симболичног синкретизма кроз сажимања реторике обеју врста представа. Као и у случају птицоликих фигурина из северне регије и хибридне представе полуљуди/полуовнова и фигурине кентаура из јужне винчанске регије могу се посматрати и као представе људи, којима је прикључен један део симболике и реторике одређене животињске врсте, али и као независне, самосталне представе фантастичних створења. У првом случају карактер хибридних фигурина је и даље доминантно антропоморфне, али је увођењем анималних елемената у представу човека додат читав низ нових особина. Тако су фигурине полуљуди/полуовнова са Павловца у ствари представе одрастајућих дечака, који су се вероватно у зрелој старосној доби идентификовали са овновима. Када је реч о фигуринама типа кентаур, оне су могле бити и потпуно синкретичке представе фантастичних бића, апстрактне и у целости граничне природе. Хибридне представе на просопоморфним поклопцима такође припадају лиминалној сфери винчанског света. Обриси представа сова или других птица, мачака и људи који се препознају на просопоморфним поклопцима уведени су у симболику ових предмета у намери да се појача примарна улога поклопца, који штити садржај посуде. Сасвим могућим, иако анегдотског карактера, чини се и тумачење које сам понудио о симболичком увођењу реторике сова и мачака, које и у природи лове глодаре, а који су могли бити највећа претња садржају посуде.

Ако је то био случај, фантастично биће, получовек/полуптица/полумачка је свакако имало све потребне особине да *сачува* садржај амфора од свих опасности.

Највећи део корпуса припада изузетно стилизованим представама животиња, које су у винчанску симболику уведене као иконографски елемент који означава анималност представе, а не одређену животињску врсту. Чињеница да се такве врсте представа најчешће налазе заједно са стилизованим антропоморфним представама на жртвеницима и зделама са протомама додатно потврђују тезу о блискости и вези људи и других животиња. Увођење реторика људи и животиња кроз појединачне, комбиноване представе на различитим предметима има и космогонијски карактер, у оној мери у којој су и људи и животиње били схваћени као главни актери у обликовању света. Уједно, како је анализа показала, зделе са протомама и жртвеници чине једне од најдуговечнијих типова *посебних облика* материјалне културе. С тим у вези, заједничко присуство представа људи и животиња на предметима различите намене говори и о дуговечности хармоничних односа и репрезентативне стратегије, која је подразумевала укључивање реторике обеју представа у обезбеђивању функције и креирању симболике поменутих предмета.

Анализа у дисертацији није указала на присуство јасно дефинисаних иконографских образаца или других показатеља, који би упућивали на постојање анималистичке религије или некаквих врста божанства. У најмању руку, тако нешто није потврђено ни у контексту антропоморфних представа. У вероватно значајно ритуализованој свакодневици, поједине винчанске заједнице су свакако могле имати мање или више развијене култове неких животињских врста, на првом месту бикова и птица. Ритуализација свакодневице ипак је више подразумевала инструментализацију реторике представа животиња у одређеним активностима, а не неку врсту апстрактног идолопоклонства или божанског поштовања. Представе животиња уведене су у симболички језик винчанских заједница због капацитета њихове реторике у креирању социјалних, старосних и родних идентитета, али и као симболички експоненти дељеног, заједничког идентитета винчанских сточара, земљорадника, ловаца, металурга.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Antal, E and Harthan, J., 1971.** *Animals in art and thought to the end of the Middle Ages.* Cambridge.
- Antonović, D., 2003.** *Neolitska industrija glaćanog kamena u Srbiji.* Beograd.
- Антоновић, Д., 2011.** Индустија глачаног камена на локалитету Црквине: пример сонде 5. *Колубара 5*: 195 – 212.
- Антоновић, Д и Шарић, Ј., 2011.** Kameno oruđe sa lokaliteta Crkvine u Stublinama. *Starinar* LXI: 61–79.
- Appadurai, A., 1986.** (ed) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective.* Cambridge.
- Арсич, Р и Милетић, Ј и В. Милетић 2011.** Заштитна истраживања на локалитету Црквине, Мали Борак. *Колубара 5*: 55–68.
- Asouti, E., 2005.** Group identity and the politics of dwelling at Neolithic Çatalhöyük. In I. Hodder (ed.) *Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995-9 Seasons.* Cambridge & London, 75–91.
- Aston, M., 1985.** *Interpreting the landscape: Landscape archaeology and local history.* London and New York.
- Бабовић, Љ., 1984.** Култни предмети и накит. У С. Ћелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд, 120–128.
- Bailey, D., 2000.** *Balkan Prehistory: Exclusion, incorporation and identity.* London and New York.
- Bailey, D, Cochrane, A and J. Zambeli 2010.** *Unearthed: a comparative study of Jōmon Dogū and Neolithic figurines.* Norwich.
- Bailey, D., 2005.** *Prehistoric Figurines: representation and corporeality in the Neolithic.* London.
- Balen-Letunić, D., 1982.** Prehistorijske minijaturne posude - igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu.* XV: 69–95.
- Balen-Letunić, D., 2014.** An overview of prehistoric toys. *Ethnological Research* 18/19: 11–17.
- Balj, I., 2009.** Minijaturne posude vinčanske kulture: Dečje igračke ili predmeti neke druge namene. *Rad muzeja Vojvodine* 51: 23–34.
- Balj, I., 2011.** Arheologija detinjstva. *Rad muzeja Vojvodine* 53: 113–141.

- Балъ, Л., 2010.** Отисци прстију као сведоци прошлости. *Гласник Српског археолошког друштва* 26: 97–104.
- Bánffy, E., 1997.** *Cult Objects of the Neolithic Lengyel Culture*. Budapest.
- Banffy, E., 2001.** Notes on the Connection between Human and Zoomorphic Representations in the Neolithic. In P. Biehl and F. Bertems and H. Meller (eds.) *The archaeology of cult and religion*. Budapest, 53–67.
- Banner J., 1960.** The Neolithic Settlement on the Kremenjak Hill at Csóka (Čoka) *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12: 1–56.
- Barber, W. E., 1995.** *Women's Work: The First 20,000 Years Women, Cloth, and Society in Early Times*. New York.
- Bartosiewicz, L., 2005.** Plain talk: animals, environment and culture in the Neolithic of the Carpathian Basin and adjacent areas. In D. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds) *(Un)settling the Neolithic*. Oxford, 51–63.
- Batović, Š., 1958.** Neolitske kultne posude iz Smilčića. *Arheološki Vestnik* 9-10/2: 79–93.
- Batović, Š., 1979.** Jadranska zona. In A. Benac (ed.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja II: Neolitsko doba*. Sarajevo, 473–635.
- Beaudry, M.C., 2007.** *Findings: The Material Culture of Needlework and Sewing*. New Haven & London.
- Becker, V., 2007.** Rinder, Schweine, Mischwesen. Zoomorphe Funde der westlichen Linearbandkeramik. In R. Gleser (Hrsg.) *Zwischen Mosel und Morava – Neue Grabungen und Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte Mitteleuropas*. Bonn, 9–95.
- Benac, A., 1964.** *Studije o kamenom i bakrenom dobu na sjeverozapadnom Balkanu*. Sarajevo.
- Benac, A., 1979.** Prelazna zona. In A. Benac (ed.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja 2: Neolitsko doba*. Sarajevo, 363–469.
- Бикић, В и Иванишевић, В., 1996.** Простор око Јужне капије Горњег града Београдске тврђаве. *Старинар* 47: 253–271.
- Blagojević, M., 2014.** The Transition from Late Neolithic to Eneolithic in Western Serbia in the Light of Recent Research – archaeological rescue excavations in the Kolubara mining basin In. W. Schier and F. Draşovean (eds.) *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe: New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millenium BC*. Leidorf, 187–212.
- Благојевић, М и Арсић, Р., 2014.** *Вишемиленијумско наслеђе Колубаре*. Београд.

- Блажић, С и Радмановић, Д., 2011.** Фауна са касновинчанских станишта Црквине и Бележ. *Колубара 5*: 239–250.
- Blažić, S and Radmanović 2011.** Loom weights made of astragali In M. Jovanović (ed.) *Masters of clay and wheat: from the life of prehistoric farmers in the Danube basin*. Novi Sad, 128–143
- Bogdanović, M., 1988a** Architecture and Structural Features at Divostin. In A. McPherron and D. Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Kragujevac–Pittsburgh, 35–142.
- Bogdanović, M., 1988b** Banja-Arandelovac. In D. Srejović (ed.) *The Neolithic of Serbia: Archaeological Research 1948–1988*. Belgrade, 70.
- Bogdanović, M., 1988c** Rajac-Donje Grbice. In D. Srejović (ed.) *The Neolithic of Serbia: Archaeological Research 1948–1988*. Belgrade, 87–88.
- Bogdanović, M., 1990.** Die spätneolithischen Siedlungen in Divostin. In D. Srejović and N. Tasić (eds.) *Vinča and its World*. Belgrade, 99–106.
- Bogdanović, M., 2008.** *Grivac. Settlements of Proto-Starčevo and Vinča Culture*. Kragujevac.
- Boghian, D and Ighnătescu, S., 2009.** Rites and rituals of founding the Cucuteni dwellings and domestic installations in Fetești – La Schit site (Adâncata commune, Suceava county). In G. Bodi (ed.) *In medias res praehistorie. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata*. Iași, 2009, 1–20
- Богосављевић-Петровић, В., 2011.** Редукција камених сировина на локалитету Црквине – сонда 5 са археолошким целинама. *Колубара 5*: 213–238.
- Bökönyi, S., 1974.** *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest.
- Bökönyi, S., 1988.** The Neolithic fauna of Divostin. In A. McPherron and D. Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Pittsburgh, 419–445.
- Borić, D., 1996.** Social Dimension of Mortuary Practices in the Neolithic: a Case Study. *Starinar* XLVII: 67–84.
- Borić, D., 2002.** The Lepenski Vir conundrum: Reinterpretation of the Mesolithic and Neolithic sequences in the Danube Gorges. *Antiquity* 76 (294): 1026–1039.
- Borić, D., 2005.** Body metamorphosis and animality: volatile bodies and boulder artworks from Lepenski Vir. *Cambridge Archaeological Journal* 15: 35–69.
- Borić, D., 2007.** The house between grand narratives and microhistories: a house society in the Balkans. In A. R. Beck (ed.) *The Durable House: House Society Models in Archaeology*. Carbondale, 97–129.

- Borić, D., 2008.** First Households and 'House Societies' in European Prehistory. In A. Jones (ed.) *Prehistoric Europe: Theory and Practice*, Chichester, 109–142.
- Borić, D., 2009.** Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinča Culture of the Balkans. In T. L. Kienlin and B. Roberts (eds.) *Metals and Societies: Studies in honour of Barbara S. Ottaway*. Bonn, 191–246.
- Broughton, J and O'Connell, F., 1999.** On Evolutionary Ecology, Selectionist Archaeology, and Behavioral Archaeology. *American Antiquity*, Vol. 64/1: 153–165
- Брукнер, Б., 1962.** Праисторијско насеље Белетинци код Обрежа. *Раđ војвођанских музеја* 12: 89–122.
- Брукнер, Б., 1965.** Неолитски и раноенеолитски слој на Гомолави 1965–1966. године. *Раđ војвођанских музеја* 14: 137–175.
- Брукнер, Б., 1980.** Насеље Винчанске групе на Гомолави: неолитски и раноенеолитски слој. Извештај са ископавања 1967–1976. г. *Раđ Војвођанских Музеја* 26: 5–55.
- Brumfiel, E., 1991.** Weaving and Cooking: Women's Production in Aztec Mexico. In Joan M. Gero and Margaret W. Conkey, (eds.) *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford, 224–251.
- Budiansky, S., 1992.** *The Covenant of the Wild: why animals chose domestication*. London.
- Bulatović, A., 2003.** *Nalazi vinčanske kulture sa Fafosa i Valača, legat Tatomira Vukanovića*. Vranje.
- Булатовић, А, Капуран, А и Стругар, Н., 2010.** Неолитски стратум на локалитету Кормадин у Јакову – Сондажно ископавање 2008. године. *Годишњак града Београда LX*: 11–42.
- Chapman, J., 1981.** *The Vinča Culture of South-East Europe: studies in the chronology, economy and society*. Oxford.
- Chapman, J., 1990.** The Neolithic in the Morava-Danube confluence area: a regional assessment of settlement pattern. In R. Tringham and D. Krstić (eds.) *Selevac: a Neolithic village in Yugoslavia*. Los Angeles, 13–43.
- Chapman, J., 1992.** Arenas of social power: the case of Serbian prehistory. *Зборник Народног Музеја XIV/1*: 305–317.
- Chapman, J., 2000.** Pit-digging and structured deposition in the Neolithic and Copper Age of Central and Eastern Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 61: 51–67.

- Chapman, J., 2000b.** *Fragmantation in archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of South Eastern Europe.* London and New York.
- Chapman, J and Gaydarska, B., 2007.** *Parts and Wholes: fragmentation in prehistoric context.* Oxford.
- Clason, T., 1979.** The farmers of Gomolava in the Vinča and La Tene period. *Rad Војевођанских Музеја* 25: 60–114.
- Costin, L. C., 2013.** Gender and Textile Production in Prehistory. In D. Bolger (ed.) *A Companion to Gender Prehistory.* Chichester, 180–202.
- Cristiani, E, Živaljević, I and D. Borić 2014.** Residue analysis and ornament suspension techniques in prehistory: Cyprinid pharyngeal teeth beads from Late Mesolithic burials at Vlasac (Serbia). *Journal of Archaeological Science* 46: 292–310.
- Crnobrnja, A., 2011.** Arrangement of Vinca culture figurines a study of social structure and organisation. *Documenta Praehistorica XXXVIII:* 131–147.
- Crnobrnja, A., 2012a** Investigations of Late Vinca House 1/2010 at Crkvine in Stubline. *Starinar* LXII: 45–64.
- Crnobrnja, A., 2012b** Group identities in the Central Balkan Late Neolithic. *Documenta Praehistorica XXXIX:* 155–165.
- Crnobrnja, A., 2014.** The (E)neolithic Settlement Crkvine at Stubline, Serbia. In. W. Schier and F. Draşovean (eds.) *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe: New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millenium BC.* Leidorf, 173–186.
- Crnobrnja, A., Janković, M and Simić, Z., 2009.** Late Vinča culture settlement at Crkvine in Stubline: Household organization and urbanization in the Late Vinča culture period. *Старинар* LIX: 9–25.
- Cummins, S.L., 1904.** Sub-Tribes of the Bahr-El-Ghazal Dinkas. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 34: 149–166
- Derikonjić, S., 1996.** *Neolitske zajednice Polimlja.* Priboj.
- Descola, P., 1996.** Constructing natures: Symbolic ecology and social practice. In P. Descola and G. Pálsson (eds.) *Nature and Society: Anthropological perspectives.* London and New York, 82–102.
- Dimitrijević, V., 2006.** Vertebrate fauna of Vinča-Belo Brdo (Excavation Campaigns 1998–2003). *Старинар* LVI: 245–269.

- Dražković, R., 2008.** Miniature vessels, weights of baked clay, circular plates, musical instruments, cult objects. In M. Bogdanović (ed.) *Grivac: settlements of Proto-starčevo and Vinča cultures*. Kragujevac, 345–354.
- Draşovean, F., 2001.** *Neolithic art in Banat*. Timisoara.
- Düring, B., 2001.** Social dimensions in the architecture of Neolithic Çatalhöyük. *Anatolian Studies* 51: 1–18.
- Elster, E., 1986.** Tripods, plastic vessels, and stands, a fragmentary collection of social ceramics. In C. Renfrew, M. Gimbutas and E. Elster (eds.) *Excavations at Sitagroi: a prehistoric village in northeast Greece*, vol. 1. Los Angeles, 303–344.
- Evans-Pritchard, E. E., 1940.** *The Nuer: A Descriptions of the modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford.
- Evans, G. J., 2003.** *Environmental Archaeology and the Social Order*.
- Галовић, Р., 1959.** *Предионица, неолитско насеље код Приштине*. Приштина
- Galović, P., 1966.** The Monumental Prehistoric Clay Figures of the Middle Balkans. *American Journal of Archaeology* 70/4: 370–371.
- Галовић, Р., 1975.** Неолитска ритуална група из Смедеревске Паланке. *Зборник Народног музеја, Београд VIII*: 21–30.
- Gilhus, S. I., 2006.** *Animals, Gods and Humans: Changing Attitudes to Animals in Greek, Roman and Early Christian Ideas*. London and New York.
- Гарашанин, Д., 1951.** Неолитска камена пластика у Србији. *Старинар Н.С.* II: 7–12.
- Гарашанин, Д., 1954.** Археолошки споменици у Београду и околини. *Годишњак града Београда* 1: 45–98.
- Гарашанин, Д., 1968.** Религија и култ неолитског човека на централном Балкану. У Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана*. Београд, 241–263.
- Garašanin, M., 1951.** *Hronologija vinčanske grupe*. Ljubljana.
- Garašanin, M., 1956.** Die Bestattungssitten im Balkanischen-anatolischen Komplex der Jüngerem Steinzeit. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 11: 205–236.
- Garašanin, M., 1979.** Centralnobalkanska zona. У А. Венас (ур.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Sarajevo, 79–212.
- Гарашанин, М и Станковић, С., 1985.** Разрада типологије винчанске групе: прилог јединственој археолошкој документацији. *Гласник Српског археолошког друштва* 2: 10–30.

- Гавела, Б., 1958а** Енеолитска насеља у Гривцу. *Старинар* 7–8: 237–268.
- Гавела, Б., 1958в.** О најстаријим етничким агломерацијама на подручју Београда. *Годишњак града Београда* 5: 5–18.
- Gimbutas, M., 1974.** Anza, ca. 6500-5000 B.C.: A Cultural Yardstick for the Study of Neolithic Southeast Europe, *Journal of Field Archaeology*. 1: 26–66.
- Gimbutas, M., 1982.** *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500–3500: Myths and Cult Images*. Los Angeles.
- Gimbutas, M., 1986.** Mythical Imagery of Sitagroi Society. In C. Renfrew, M. Gimbutas, E.S. Elster (eds.) *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. I. Los Angeles 1986, 225–301.
- Гирић, Ј., 1965.** Историјат данашњих ископавања на Гомолави. *Рад Војвођанских музеја* 14: 109–111.
- Glasser, R., 1996.** Zur absoluten Datierung der Vinča-Kultur anhand von C-Daten. In F. Draşovean (ed.) *The Vinča culture, Its Role and Cultural Connections*. Timisoara, 141–162.
- Gligor, M., 2011.** Relatia om-caine in preistorie: resturi scheletice umane si de canide. Practici mortuare, dovezi arheologice si posibile semnificatii. *Analele Banatului* XIX: 51–73.
- Glišić, J., 1964.** Stratigrafija naselja vinčanske grupe kod Predionice u Prištini. *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* VII–VIII: 11–61.
- Глишић, Ј., 1968.** Економика и социјално економски односи у неолиту подунавско – поморавског басена. У Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана*. Београд, 21–61.
- Goldman, G., 1978.** Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5: 13–60.
- Gosden, C., 2001.** Making Sense: Archaeology and Aesthetics. *World Archaeology* 33/2: 163–167.
- Grabundžija, A, Schoch, C and A. Ulanowska in press** Bones from the loom. Weaving experiment with astragali weights. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 32.
- Grbić, M., 1929.** *Pločnik, eine aeneolitische Ansiedlung*. Beograd.
- Грбић, М., 1934.** Неолитско гробље у Ботошу код Вел. Бечерека. *Старинар* 8-9: 40–58.
- Greenfield, H., 1986.** *The Paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia)*. Oxford.
- Greenfield, H., 1988.** The origins of milk and wool production in the Old World: a zooarchaeological perspective from the central Balkans. *Current Anthropology* 29: 573–593.

- Halstead, P., 1987.** Man and other animals in later Greek prehistory. *The Annual of the British School at Athens* 82: 71–83.
- Halstead P., 2004.** Farming and Feasting in Neolithic of Greece: the ecological context of fighting with the food. *Documenta Praehistorica* XXXI: 151–161.
- Hansen, S., 2005.** Eine tonerne rassel in schildkrotengestalt aus Măgura gorgana bei Pietrele-Giurgiu. *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos* XII: 337–349.
- Hansen, S., 2007.** *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa.* Mainz.
- Hansen, S., 2001.** Zum Größenformat neolithischer Figuralplastik. In R.M.Boehme and J. Maran (Hers.) *Lux orientis. Festschrift für Harald Hauptmann.* Bonn, 181–186.
- Hodder, I., 1981.** *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture.* Cambridge.
- Hodder, I., 1986.** *Reading the past.* Cambridge.
- Hodder, I., 1990.** *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies.* Oxford.
- Hodder, I., 1993.** The Narrative and Rhetoric of Material Culture Sequences. *World Archaeology* 25/2: 268–282.
- Hodder, I., 2010.** Probing religion at Çatalhöyük: An interdisciplinary Experiment. In I. Hodder (ed.) *Religion in the Emergence of Civilization Çatalhöyük as a Case Study.* Cambridge, 1–31.
- Hodder, I and Meskell, L., 2010.** The symbolism of Çatalhöyük in its regional context. In I. Hodder (ed.) *Religion in the Emergence of Civilization Çatalhöyük as a Case Study.* Cambridge, 32–72.
- Hodder, I and Meskell, L., 2011.** A curious and sometimes a trifle macabre artistry: some aspects of symbolism in Neolithic Turkey. *Current Anthropology* 52(2): 235–263.
- Hodder, I and Cessford, C., 2004.** Daily practice and social memory at Çatalhöyük, *American Antiquity* 69/1: 17–40.
- Hofmann, R., 2015.** The Bosnian Evidence: The New Late Neolithic and Early Copper-Age Chronology and Changing Settlement Patterns. In S. Hansen et al (eds.) *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea : chronologies and technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE.* Bonn, 219–241.

- Hofmann, R and Hofmann, A., 2015.** Anthropomorphe und zoomorphe Figurinen des Spätneolithikums aus Okolište und der Butmirgruppe in Zentralbosnien – Darstellungsmodi, Herstellungstechniken, Datierungen, Häufigkeiten und Fundkontexte. *Offa* 69-70 (Von Sylt bis Kastanas, Festschrift für Helmut Johannes Kroll): 439–460.
- Holste, F., 1939.** Zur chronologischen Stellung der Vinca Keramik. *Wiener Prahistorische Zeitschrift* XXVI/1: 1–21.
- Hurt, D. T. and Rakita, F. M. G.,** *Style and Function: Conceptual Issues in Evolutionary Archaeology.* London.
- Hutchinson, S., 1992.** The Cattle of Money and the Cattle of Girls among the Nuer, 1930–83. *American Ethnologist* 19/2: 294–316.
- Игњатовић, М., 2008.** Каталог. У Д. Николић (ур.) *Винча – праисторијска метропола.* Београд 2008, 203–281.
- Ihde, C., 1995.** Die Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići Kultur und das Problem ihrer Herleitung. *Arheološki vestnik* 46: 53–88.
- Ingold, T., 1974.** On Reindeer and Men. *Man*, New Series 9/4: 523–538.
- Ingold, T., 1980.** *Hunters, Pastoralists, and Ranchers: Reindeer Economies and their Transformations.* Cambridge.
- Ingold, T., 1987.** *What is an Animal?* London and New York.
- Ingold, T., 2000.** *The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill.* London and New York.
- Јацановић, Д и Шљивар, Д., 2001.** Налази астрагала са неолитског локалитета Беловоде. *Зборник народног музеја* XXVI/1: 31–37.
- Јевтић, М., 1986.** Грбови бакарног доба из Винче. *Старинар* XXXVI: 135–144.
- Johnson, M., 2007.** *Ideas of Landscape.* Oxford.
- Jovanović, B., 1961.** *Stratigrafija naselja vinčanske grupe kod Kosovske Mitrovice.* *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* 6: 9–67.
- Јовановић, Б., 1965а.** Гомолава – ископавања 1965–1966. *Рад Војвођанских Музеја* 14: 113–135.
- Јовановић, Б., 1965б.** Старија винчанска група у јужном Банату. *Рад Војвођанских музеја* 14: 15–42.

- Јовановић, Б., 1968.** Историјат керамичке продукције у неолиту и енеолиту централног Балкана. У Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана*. Београд, 107–175.
- Јовановић, Б., 1971.** Стратиграфија Гомолаве у ископавањима 1967-1971. године. *Рад војвођанских музеја* 20: 95–102.
- Јовановић, В., 1982.** *Rudna Glava najstarije rudarstvo bakra na Centralnom Balkanu*. Bor.
- Јовановић, Б., 1984.** Насеље винчанске културе. Стратиграфија. У С. Ђелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд, 23–34.
- Јовановић, В., 2006.** Gradac Phase of the Vinča Culture: Origin of Typological Innovation. In N. Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade, 221–235.
- Јовановић, В., 1991.** Die Kultplätze und Architektur in der Vinca-Kultur. *Banatica* 11: 119–124.
- Јовановић, В and Благојевић М., 2014.** Bratislava type lids as indicators of early copper metallurgy in the early Chalcolithic of central and southeast Europe. In. W. Schier and F. Draşovean (eds.) *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe: New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millenium BC*. Leidorf, 409–412.
- Јовановић, Б и Глишић, Ј., 1960.** Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова. *Старинар* XI: 113–140.
- Јовановић, М., 2011.** *Masters of clay and wheat: from the life of prehistoric farmers in the Danube basin*. Novi Sad.
- Јовановић, М., 2014.** Obrež, Beletinci – Keramika iz neolitske kuće 1/1961. *Rad muzeja Vojvodine* 56: 7–52.
- Јовановић, S., et al 2004.** Evaluation of the domestication process in Serbia – domestication of Neolithic cattle. *Acta Veterinaria* 54/5-6: 467–473.
- Јовановић-Џлјукић, Т., 2011.** Costume from the Neolithic until the Late Iron Age in Vojvodina. In M. Jovanović (ed.) *Masters of clay and wheat: from the life of prehistoric farmers in the Danube basin*. Novi Sad, 58–87.
- Kaiser, T and Voytek, B., 1983.** Sedentism and economic change in the Balkan Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology* 2: 323–353.
- Kalicz, N and Raczky, P., 1981.** The precursors to the "horns of consecration" in the Southeast European Neolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33: 5–20.

- Kalicz, N and Raczky, P., 1987a** The Late Neolithic of the Tisza region: A survey of recent archaeological research. In P. Raczky (ed.) *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research*. Budapest and Szolnok, 11–30.
- Kalicz, N and Raczky, P., 1987b** Berettyóújfalu-Herpály, a settlement of the Herpály culture. In P. Raczky (ed.) *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research*. Budapest and Szolnok, 105–125.
- Karmanski, S., 1977.** *Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz okoline Odžaka*. Odžaci.
- Кармански, С., 1989.** Неколико новијих налаза зооморфне идолопластике на локалитету Доња Брањевина. *Гласник Српског археолошког друштва* 5: 64–69.
- Karmanski, S., 2005.** *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in Vojvodina, Serbia*. Trieste.
- Kopytoff, V., 1986.** The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. In A. Appadurai (ed.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge, 64–94.
- Lazarovici, G., 1981.** Die Periodisierung der Vinča Kultur in Rumänien. *Prähistorische Zeitschrift* 56/2: 169–196.
- Lazarovici, G., 2009.** Ritualuri de fundare/întemeiere și abandonare în neolitic. In G. Bodi (ed.) *In medias res praeistorie. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata*. Iași, 2009, 239–288.
- Lazarovici, G., Drasovean, F and Maxim, Z., 2001.** *Parța*. Timisoara.
- Lazarovici, G and Lazarovici, C, M., 2010.** Neo-Eneolithic cult constructions in Southeastern Europe: Building techniques and space management – a brief overview. In D. Gheorghiu (ed.) *Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation*. Oxford, 119–127.
- Lazarovici, G and Lazarovici, C, M., 2014.** About the great religious themes of Vinča culture. . In. C. E. Ursu and S. Țerna (eds.) *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*. Suceava, 187–248.
- Legge, A.L., 1990.** Animals, Economy and Environment. In R. Tringham and D. Krstić (eds.) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 215–242.

- Lesure, G. R., 2005.** Linking Theory and Evidence in an Archaeology of Human Agency: Iconography, Style, and Theories of Embodiment. *Journal of Archaeological Method and Theory* 12/3: 237–255.
- Lesure, G. R., 2011.** *Interpreting Ancient Figurines: Context, Comparison, and Prehistoric Art.* Cambridge.
- Letica, Z., 1988.** Anthropomorphic and Zoomorphic Figurines from Divostin. In A. McPherron and D. Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia.* Pittsburgh, 173–200.
- Lichter, C., 2014.** ‘Temples’ in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe. *Documenta Praehistorica* XLI: 119–136.
- Lyotard, J. F., 1984.** *The Postmodern Condition.* Manchester.
- Љамић-Валовић, Н., 1985.** Типологија просопоморфних поклопаца из Винче. *Старинар* XXXVI: 187–193.
- Ljuština, M., 2012.** *Starigrafija naselja i periodizacija vatinke kulture u Vojvodini.* Докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Lippit, M. A., 1998.** Magnetic Animal: Derrida, Wildlife, Animetaphor. *Modern Language Notes* 113/5: 1111–1125.
- Madas, D., 1988.** Ceramic Vessels from the Divostin II House Floors. In A. McPherron and D. Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia.* Kragujevac and Pittsburgh, 143–172.
- Marangou, C., 1992.** *Figurines et miniatures du Néolithique récent et du Bronze ancien en Grèce.* Oxford.
- Marangou, C., 2000.** Neolithic figurines from Northern Greece. In S. Hiller and V. Nikolov (eds.) *Karanovo III: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa.* Vienna, 229–244.
- Marangou, C and B. Stern 2009.** Neolithic zoomorphic vessels from Eastern Macedonia, Greece: Issues of function. *Archaeometry*: 397–412.
- Marangou, C and Grammenos, D., 2005.** 'Monumentality', Functionality, Animality: On an Unusual Prehistoric Clay Head from Central Macedonia, Greece, and Its Implications. *The Annual of the British School at Athens* 100: 1–40
- Marangou, C and Stern, B., 2009.** Neolithic zoomorphic vessels from Eastern Macedonia, Greece: issues of function. *Archaeometry* 50/3: 397–412.
- Marić, M., 2011.** Архитектура и идеална реконструкција објеката од лепа. *Колубара* 5: 69–84.

- Marinković, S., 2010.** Arheološki materijal sa nalazišta Živanićeva dolja iz zbirke Narodnog muzeja Zrenjanin – vinčanska kultura. *Rad muzeja Vojvodine* 52: 21–36.
- Марјановић-Вујовић, Г., 1984.** Средњовековна Винча. Београд. У С. Ђелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд, 85–99.
- Martin, L and Meskell, L., 2012.** Animal Figurines from Neolithic Çatalhöyük: Figural and Faunal Perspectives. *Cambridge Archaeological Journal* 22 (3): 401–419.
- McPherron, A and Srejić, D., (eds.) 1988.** *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Kragujevac and Pittsburgh.
- Medović, A, Hofmann, R, Stanković-Pešterac T, Deibrodt S, Medović I and R. Pešterac 2014.** The Late Neolithic settlement mound Bordoš near Novi Bečej, Serbian Banat, in a multiregional context – Preliminary results of geophysical, geoarchaeological and archaeological research. *Rad Muzeja Vojvodine* 56: 53–77.
- Medović, I., 2009.** Архитектонска пластика из Елемира. *Rad Muzeja Vojvodine* 51: 23–34.
- Medović, I., 2012.** Neolitske kultne posude iz srednjeg Banata. *Rad Muzeja Vojvodine* 54: 23–49.
- Mellaart, J., 1962.** Excavations at Çatal Hüyük, 1962: First Preliminary Report. *Anatolian Studies* 12: 41–65.
- Mellaart, J., 1963.** Excavations at Çatal Hüyük, 1962: Second Preliminary Report. *Anatolian Studies* 13: 43–103.
- Meskell, L. (2008).** The nature of the beast: curating animals and ancestors at Çatalhöyük. *World Archaeology* 40/3: 373–389.
- Meskell, L and Nakamura, C., 2005.** Çatalhöyük Figurines. *Archive Report on the Catalhöyük Season 2005*. www.catalhoyuk.com.
- Milojković, J., 1990.** The anthropomorphic and zoomorphic figurines. In R. Tringham and D. Krstić (eds) *Selevac: a Neolithic village in Yugoslavia*. Los Angeles, 397–436.
- Milojčić, V., 1949.** *Chronologie der Jungeren Steinzeit Mittel und Sudosteuropas*. Berlin.
- Minichreiter, K., 1992.** Kultni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 9: 7–22.
- Minichreiter, K., 2002.** Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19: 11–30.
- Minichreiter, K., 2005.** Zadubravlje – kultni predmeti u naselju starčevačke kulture. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 22: 5–24.

- Morris, J., 2010.** Associated bone groups: beyond the Iron Age. In J. Morris and M. Maltby (eds.) *Integrating Social and Environmental Archaeologies: Reconsidering Deposition*. Oxford, 12–23.
- Morris, J., 2011.** *Investigating Animal Burials: Ritual, Mundane and Beyond*. Oxford.
- Mlekuž, D., 2007.** ‘Sheep are your mother’: rhyta and the interspecies politics in the Neolithic of the eastern Adriatic. *Documenta Praehistorica* XXXIV: 267–280.
- Mullin, M., 1999.** Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships. *Annual Review of Anthropology* 28: 201–224.
- Mullin, M., 2002.** Animals and Anthropology. *Society & Animals* 10/4: 387–393.
- Nadasdy, P., 2007.** The gift in the animal: the ontology of hunting and human-animal sociality. *American Ethnologist* 34: 25–43.
- Nakamura, C. and Meskell, L. M., 2004.** Figurines and miniature clay objects. *Archive Report on the Catalhöyük Season 2004*. www.catalhoyuk.com.
- Nakamura, C. And Meskell, L., 2006.** Figurine Report 2006. *Archive Report on the Catalhöyük Season 2006*. www.catalhoyuk.com.
- Nakamura, C and Messkell, C., 2009.** Articulate Bodies: Forms and Figures at Çatalhöyük. *Journal of Archaeological Method and Theory* 16: 205–230.
- Nanoglou, S., 2008.** Representation of humans and animals in Greece and the Balkans during the earlier Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal* 18: 1–13.
- Nanoglou, S., 2009.** Animal Bodies and Ontological Discourse in the Greek Neolithic. *Journal of Archaeological Method and Theory* 16: 184–204.
- Nikolić, D., 2006.** On the Issue of Fortification at Vinča. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 22: 9–22.
- Nikolić, D., 2008.** Pottery. In M. Bogdanović (ed.) *Grivac: settlements of Proto-starčevo and Vinča cultures*. Kragujevac, 191–302.
- Nikolić, D and Vuković, J., 2001.** *Blagotin – Istraživanja 1989–1999*. Beograd.
- Николић, Д и Вуковић, Ј., 2008.** Чувари и заштитници: култни предмети. У Д. Николић (ур.) *Винча – праисторијска метропола*. Београд 2008, 165–179.
- Nikolić, D and Vuković, J., 2009.** Vinča Ritual Vessels: Archaeological Context and Possible Meaning. *Starinar* LVIII: 51–69.
- Orton, C. D., 2008.** *Beyond Hunting and Herding: Humans, animals, and the political economy of the Vinča period*. Unpublished PhD thesis. Cambridge.

- Orton, C. D., 2010a.** Taphonomy and Interpretation: An Analytical Framework for Social Zooarchaeology. *International Journal of Osteoarchaeology* 22(3): 253–378
- Orton, C. D., 2010b.** Both subject and object: herding, inalienability and sentient property in prehistory. *World Archaeology* 42(2): 188–200.
- Orton, C. D., 2012.** Herding, Settlement, and Chronology in the Balkan Neolithic. *European Journal of Archaeology* 15 (1): 5–40
- Павловић, М. и Радовановић, С., 1961.** Сисарска фауна из археолошког налазишта на Бањици. У Ј. Тодоровић и А. Цермановић, *Бањица, насеље винчанске културе*. Београд, 69–70.
- Pantović, I., 2013.** *Vinča Amulets-Southeast Banat*. Vršac.
- Pappa, M, Halstead, P, Kotsakis, K and D. Urem-Kotsou 2004.** Evidence for large-scale feasting at Late Neolithic Makriyalos, N Greece. In P. Halstead and J. Barrett (eds) *Food cuisine and society in Prehistoric Greece*. Oxford, 16–44.
- Perić, S., 1995.** *Butmirska kultura: Geneza i razvoj*. Beograd.
- Perić, S., 1996.** Kulth-Rhytone der neolitischen Viehzüchter der Balkanhalbinsel. *Starinar* 47: 21–66.
- Perić, S., 2006.** The Gradac Period in the Neolithic Settlements in the Middle Morava Valley. In N. Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Beograd, 235–251.
- Perić, S and Nikolić, D., 2011.** A contribution to understanding stratigraphy of Lepenski Vir. *Starinar* LXI: 33–59.
- Perišić, S., 1984.** *Predmeti od kosti, roga i kamena iz Odseka za praistoriju muzeja grada Beograda*. Beograd.
- Петровић, Б и Спасић, М., 2009.** Неолитска уметност на тлу Београда. У Б. Петровић, В. Катић и М. Спасић (ур.) *Живот у глини: неолитска уметност на тлу Београда –фигурална пластика из збирки Музеја града Београда*. Београд, 12–31.
- Петровић, Б и Катић, В., 2009.** Каталог. У Б. Петровић, В. Катић и М. Спасић (ур.) *Живот у глини: неолитска уметност на тлу Београда –фигурална пластика из збирки Музеја града Београда*. Београд, 46–168.
- Петровић, Ј., 1992.** Архитектура куће 4 на Гомолави: насеље млађе Винчанске културе. *Рад Војвођанских Музеја* 34: 19–32.

- Петровић, Ј., 1993.** Керамика и алатке из куће 4 на Гомолави. *Рад војвођанских музеја* 35: 7–26.
- Порчић, М., 2010.** *Археологија винчанских кућа: теоријско-методолошки оквири проучавања демографије и друштвене структуре.* Докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Порчић, М., 2011.** Обрасци брачног пребивања каснонеолитских заједница винчанске културе. *Етноантрополошки проблеми* 6/2: 497–512.
- Porčić, M., 2011.** A Tentative Attempt to Estimate the Systemic Number of the Late Neolithic Vinča Culture Figurines. *Ethnoantropološki problemi* 6(3): 729–741.
- Porčić, M., 2012a** Social complexity and inequality in the Late Neolithic of the Central Balkans: reviewing the evidence. *Documenta Praehistorica* XXXIX: 167–183.
- Porčić, M., 2012b** Contextual analysis of fragmentation of the anthropomorphic figurines from the Late Neolithic site of Selevac. *Ethnoantropološki problemi* 7(3): 809–827.
- Porčić, M., 2012c** De facto refuse or structured deposition?: House inventories of the Late Neolithic Vinča culture. *Starinar* LXII: 19–43.
- Porčić, M and Blagojević, T., 2014.** Fragmentation, context and spatial distribution of the Late Neolithic figurines from Divostin, Serbia. In: C. E. Ursu and S. Țerna (eds.) *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe.* Suceava, 91–108.
- Raczky, P., 1987.** Öcsöd-Kováshalom, settlement of the Tisza Culture. In P. Raczky (ed.) *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research.* Budapest and Szolnok, 61–83.
- Radovanović, I., 1996.** *Iron Gates Mesolithic.* Michigan.
- Radovanović, I., 1997.** The Culture of Lepenski Vir: A Contribution to the Interpretation of its Ideological Aspects. In M. Lazic (ed.) *Antidoron Dragoslavo Srejevici completis LXV annis ad amicus, collegis, discipulis oblatum.* Belgrade, 87–93.
- Radovanović, I., 1999.** Neither person nor beast – dogs in the burial practice in the Iron gates Mesolithic. *Documenta Praehistorica* XXVI: 71–87.
- Radić, D., 2002.** O jednom zoomorfnom prikazu na keramici hvarske kulture. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XXXV/1: 19–33.

- Radivojević, M., 2013.** Archaeometallurgy of the Vinča culture: a case study of the site of Belovode in eastern Serbia. *Historical Metallurgy* 47/1: 13–32.
- Radivojević, M., 2015.** Inventing Metallurgy in Western Eurasia: a Look Through the Microscope Lens. *Cambridge Archaeological Journal* 25/1: 321–338.
- Radivojević, M and Kuzmanović-Cvetković, J., 2014.** Copper minerals and archaeometallurgical materials from the Vinča culture sites of Belovode and Pločnik: overview of the evidence and new data. *Starinar* LXIV: 7–30.
- Radivojević, M and Rehren, T., 2015.** Paint It Black: The Rise of Metallurgy in the Balkans. *Journal of Archaeological Method and Theory* 22: 1–38.
- Radivojević, M, Rehren, T, Pernicka, E, Šljivar, D and D. Borić 2010.** On the origins of extractive metallurgy: new evidence from Europe. *Journal of Archaeological Science* 37: 2775–2787.
- Рашајски, Р., 1952.** Преисториско насеље на Матејском броду. Претходни извештај о систематским археолошким откопавањима на Матејском Броду код Н. Бечеја у Банату у 1951. години. *Рад војвођанских музеја* 1: 101–116.
- Рађајски, Р., 2004.** *Ptice Srbije*. Vršac.
- Ристић-Опачић, Ј., 2005.** Топографско-хронолошке карактеристике насеља винчанске културе на територији Србије. *Гласник Српског археолошког друштва* 21: 75–112.
- Robb, E. J., 1998.** The Archaeology of Symbols. *Annual Review of Anthropology* 27: 329–346.
- Russell, N., 1993.** *Hunting, herding and feasting: Human use of animals in Neolithic southeast Europe*. PhD thesis. Berkley.
- Russell, N., 1998.** Cattle as wealth in Neolithic Europe: where's the beef? In D. Bailey (ed.) *The Archaeology of Value: Essays on Prestige and the process of valuation*. Oxford, 42–54.
- Russell, N., 2010.** Navigating the Human-Animal Boundary. *Reviews in Anthropology* 39: 3–24.
- Russell, N., 2012.** *Social Zooarchaeology: Humans and Animals in Prehistory*. New York.
- Russel, N and Meece, S., 2006.** Animal representations and animal remains at Çatalhöyük. In Hodder, I. (Ed.) *Çatalhöyük Perspectives: Reports from the 1995-99 Seasons*. Cambridge, 209–230.
- Russell, N et all 2009.** Building memories: commemorative deposits at Çatalhöyük. *Anthropozoologica* 44/1: 103–125.

- Sauvage, C., 2014.** Spindles and Distaffs: Late Bronze and Early Iron Age eastern Mediterranean use of solid and tapered ivory/bone shafts. In M. Harlow and C. Michel and M. L. Nosch (eds.). *Prehistoric, Ancient Near Eastern & Aegean Textiles and Dress: An Interdisciplinary Anthology*. Oxford, 184–226.
- Schade-Linding, S., 2002.** Vorbericht zur bandkeramischen Siedlung in Bad Nauheim-Nieder-Mörlen "Hempler" - Wetteraukreis/Hessen. *Starinar* 52: 117–137.
- Schalow, F., 2006.** *The Incarnality of Being: The Earth, Animals, and the Body in Heidegger's Thought*. State University of New York Press, Albany
- Schier, W., 1996.** The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type Site. In . F. Draşovean (ed) *The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections*. Timisoara, 141–162.
- Schier, W., 2005.** *Masken Menschen Rituale: Alltage und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien*. Würzburg.
- Schier, W., 2006.** Neolithic house building and ritual in the Late Vinča tell site of Uivar, Romania. In N. Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade, 325–340.
- Schiffer, M., 1972.** Archaeological context and systemic context. *American Antiquity* 37: 156–165.
- Schiffer, M., 1976.** *Behavioral Archeology*. Academic, New York.
- Schiffer, M., 1995.** *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque.
- Schiffer, M., 1996.** Some Relationships between Behavioral and Evolutionary Archaeologies. *American Antiquity* 61/4: 643–662.
- Schiffer, M., 1999.** Behavioral archaeology: some clarifications. *American Antiquity* 64: 166–168.
- Swartz, A. C., 1992.** Žarkovo-Ledine: The Vertebrate and Molluscan Remains-1948 Season. *Зборник народног музеја XIV/1*: 123–135.
- Schwarzberg, H., 2011.** *Durch menschliche Kunst und Gedanken gemacht. Studien zur anthropomorphen Gefäßkeramik des 7. bis 5. vorchristlichen Jahrtausends*. Leidorf.
- Shanklin, E., 1985.** Sustenance and Symbol: Anthropological Studies of Domesticated Animals. *Annual Review of Anthropology* 14: 375–403.
- Sherratt A., 1981.** Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. In I. Hodder, G. Isaac and N. Hammond (eds.) *Pattern of the Past: The studies in honor of David Clark*. Cambridge, 261–305.

- Sherratt A., 1983.** The Secondary Products Exploitation in the Old World. *World Archaeology* 15/1: 90–104.
- Sherratt A., 1997.** *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives.* Edinburgh.
- Smith, L. M., 2007.** Inconspicuous Consumption: Non-Display Goods and Identity Formation. *Journal of Archaeological Method and Theory* 14/4: 412–438.
- Sofaer-Derevenski, J., (ed) 2000.** *Children and Material Culture.* London.
- Speth, J., 2010.** *The Paleoanthropology and Archaeology of Big-Game Hunting: Protein, Fat, or Politics?* New York.
- Spasić, M., 2008.** Vernissages of Eneolithic Belgrade and Its Vicinity I: Vinča-Belo brdo. *Старинар* LIX: 27–51.
- Спасић, М., 2011.** Винчанска керамика са локалитета Црквине-Мали Борак. *Колубара* 5: 101–146.
- Spasić, M., 2012a** *Metahousing: Neolithic and modern dwelling in Belgrade.* Belgrade.
- Spasić, M., 2012b** Cattle to settle-bull to rule: On bovine iconography in Vinča culture. *Documenta Praehistorica* XXXIX: 285–309.
- Spasić, M., 2014.** A Group Find of Neolithic Figurines of the Vinča Culture from Stubline, Serbia. *Newsletter of the Association for Coroplastic Studies* 12: 5–8.
- Спасић, М., 2015.** Неолитско насеље у Стублинама. *Годишњак града Београда* LX.
- Спасић, М и Вигњевећ, Д., 2011.** Фигурална пластика и други предмети од печене глине, *Колубара* 5: 169–180.
- Спасић, М и Црнобрња, А., 2014.** Винчанске зделе са протомама. *Старинар* 64: 185–203.
- Spasić, M and Živanović, S., 2015.** Foodways architectures: Storing, processing and dinning structures at Late Neolithic Vinča culture site in Stubline“, *Documenta Praehistorica* 42.
- Срејовић, Д., 1968.** Неолитска пластика централнобалканског подручја, у Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана.* Београд, 177–249.
- Срејовић, Д., 1969.** *Лепенски Вир: Нова праисторијска култура у Подунављу.* Београд.
- Срејовић, Д., 1984.** Уметност и религија. У С. Ћелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд, 42–57.
- Сталио, Б., 1968.** Насеље и стан неолитског периода. У Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана.* Београд, 77–106.

- Сталио, Б., 1972.** *Градац. Праисторијско насеље.* Београд.
- Сталио, Б., 1984.,** Насеље винчанске културе – насеље и стан. У С. Телић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд, 34–41.
- Stanković, S., 1986.** *Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče.* Београд.
- Stanković, S., 1988.** Ornice-Makrešani. In D. Srejović (ed.) *The Neolithic of Serbia: Archaeological Research 1948–1988.* Belgrade, 85–86.
- Станковић, С., 1989–1990.** Представа бика у старијем неолиту. *Старинар* (н.с.) 40–41 (1991): 35–43.
- Stefanović, S., 2008.** Late Neolithic Boys at the Gomolava Cemetery (Serbia). In K. Bacvarov (ed.) *Babies Reborn: Infant/Child Burials in Pre- and Protohistory.* Oxford, 95-99.
- Stefanović, M and Jovanović, B., 1986.** Stratigraphy of Vinča–Belo Brdo Reconsidered. *Starinar* 47: 193–204.
- Стојић М. и Јоцић, М., 2006.** *Ниш. Културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији.* Археолошка грађа Србије. Београд и Ниш.
- Стојић М. и Церовић, М., 2011.** *Шабац. Културна стратиграфија праисторијских локалитета у Подрињу.* Археолошка грађа Србије. Београд и Шабац.
- Stonorov, D and Stokes, A. W., 1972.** Social behaviour of the Alaska brown bear. In S. Herrero (ed.) *Bears-Their biology and management,* Calgary, 232–242.
- Szénászky, G. J., 1978.** Der Vinca-Fund von Battonya. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5: 3–12.
- Šeper, M., 1943-1944.** Prapoviestne glinene figure. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 24-25/1: 1–64.
- Šeper, M., 1952.** Neolitičko naselje na Kormadinu. *Arheološki Vestnik* III/1: 24–98.
- Šljivar, D., 1996.** The Eastern settlement of the Vinča culture at Pločnik: a relationship of its stratigraphy to the hoards of copper objects. *Starinar* XLVII: 85–98.
- Шљивар, Д и Јацановић, Д., 1996.** Велико Лаоле, „Беловоде“, насеље винчанске културе. *Гласник Српског археолошког друштва* 11: 185–197.
- Шљивар, Д и Јацановић, Д., 1997.** Велико Лаоле, "Беловоде" насеље винчанске групе. *Гласник Српског археолошког друштва* 13: 115–124.
- Шљивар, Д и Кузмановић-Цветковић, Ј., 1997.** Плочник код Прокупља, насеље винчанске културе. *Гласник Српског археолошког друштва* 13: 103–114.

- Шљивар, Д и Кузмановић-Цветковић, Ј., 1998.** Плочник код Прокупља, истраживања у 1997. *Гласник Српског археолошког друштва* 14: 79 – 86.
- Šljivar, D, Kuzmanović-Cvetković and D. Jacanović 2006.** New contributions regarding the copper metallurgy in the Vinča culture. In N. Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade, 251–266
- Шљивар, Д и Живковић, Ј и Д. Јацановић 2011.** Беловоде. Насеље винчанске културе: 5400 – 4600 г. *Старе ере*. Петровац на Млави и Београд.
- Šljivar, D, Cvetković, Kuzmanović, J, and J. Živković 2012.** Pločnik: on copper metallurgy in the Vinča culture. *Zbornik Narodnog Muzeja* 20: 27–46.
- Šljivar, D and Jacanović, D., 2005.** Zoomorphic figurines from Belovode. *Zbornik Narodnog Muzeja* 18: 69–78.
- Talalay, L. E., 1987.** Rethinking the function of clay figurine legs from Neolithic Greece: an argument by analogy. *American Journal of Archaeology* 91: 161–9.
- Talalay, L. E., 1993.** *Deities, Dolls and Devices. Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece*, Bloomington.
- Tasić, N., 1957.** Praistorisko naselje kod Valača. *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* II: 3–39.
- Tasić, N., 1959-1960.** Završna istraživanja na praistorijskom naselju kod Valača. *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* IV-V: 11–83.
- Tasić, N., 1973.** *Neolitska plastika*. Београд.
- Тасић, Н., 1984.** Винча у бакарно и бронзано доба. . У С. Ђелић (ур.) *Винча у праисторију и средњем веку*. Београд, 57–85.
- Tasić, N i Tomić, E., 1969.** *Crnokalačka bara: naselje Starčevačke i Vinčanske kulture*. Крушевац-Београд.
- Tasić, N., 2001.** Cult Pits and Graves of the Kostolac Culture. In R.M.Boehme and J. Maran (Hers.) *Lux orientis. Festschrift fur Harald Hauptmann*. Bonn, 411–418.
- Tasić, N., 2007.** Ritual Pottery Set from Vinča. *Гласник Српског археолошког друштва* 23: 203–210.
- Тасић, Н., 2008а** Винча – метропола касног неолита. У Д. Николић (ур.) *Винча – праисторијска метропола – истраживања 1908–2008*. Београд, 15–38.
- Тасић, Н., 2008б.** Неми сведоци једног времена: фигурална уметност Винче. У Д. Николић (ур.) *Винча – праисторијска метропола*. Београд, 139–179.

- Tasić, N., 2011.** Anthropomorphic figurines from Vinča excavations 1998–2009. *Documenta Praehistorica* XXXVIII: 149–157.
- Тасић, Н и Игњатовић, М., 2008.** Од традиционалне до модерне методологије истраживања у Винчи 1978–2008. године. У Д. Николић (ур) *Винча – праисторијска метропола – истраживања 1908–2008*. Београд, 87–119.
- Terzijska-Ignjatova 2007.** Some Observations on Zoomorphic Images from Western Bulgaria. In H. Todorova, M. Stefanovich and G. Ivanov (eds.) *In The Steps of James Harvey Gaul*, Volume 2. Kyustendil, 227–238.
- Težak-Gregl, T., 1983-1984.** Neolitička i eneolitička antropomorfna plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 16-17: 15–48.
- Thomas, J., 1991.** *Understanding the Neolithic*. London and New York.
- Tilley, C., 1994.** *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- Todorović, J., 1967.** Crkvine, Stubline, Obrenovac – naselje vinčanske grupe. *Arheološki pregled* 9: 17.
- Todorović, J., 1981.** A recently discovered house in the Neolithic settlement of Banjica in Belgrade. *Archaeologica Jugoslavica* 18: 13–17.
- Тодоровић, Ј и Цермановић, А., 1961.** *Бањица: насеље винчанске културе*. Београд.
- Томашевић, Д., 1977.** „Bunarine“ vinčanski lokalitet kod Buđanovaca, I deo. *Amaterska Muzeološka sekcija jugozapadne Bačke Bilten* 10: 1–35.
- Томić, Е., 1988.** Vitkovačko Polje, Aleksandrovac. In D. Srejović (ed.) *The Neolithic of Serbia: Archaeological Research 1948–1988*. Belgrade, 105–106.
- Toufexis, G., 1994.** Neolithic animal figurines from Thessaly. In *La Thessalie: Quinze années de recherches archéologiques, 1975–1990. Bilans et perspectives. Actes du colloque international, Lyon*. Athens, 163–168.
- Toufexis, G., 2003.** Animals in the Neolithic art of Thessaly. In E. Kotjabopoulou, Y. Hamilakis, P. Halstead, C. Gamble & P. Elefanti (Eds.) *Zooarchaeology in Greece: recent advances*. London, 263–271).
- Трбуховић, В и Васићевић, М., 1983.** *Најстарије земљорадничке културе у Подрињу*. Шабац.
- Treuil, R and Darcque, P., 1998.** Un ‘bucrane’ néolithique à Dikili Tash (Macédoine orientale): parallèles et perspectives d' interpretation. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 122: 1–25.

- Tringham, R., 1971.** *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe: 6000–3000BC*. London.
- Tringham, R., 1992.** Life after Selevac: why and how a Neolithic settlement is abandoned. *Balkanica* 23: 133–145.
- Tringham, R and Krstić, D., 1990a** Introduction: The Selevac Archaeological Project. In R. Tringham, D. Krstić (eds) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 1–13.
- Tringham, R and Krstić, D., 1990b.** Relative and Absolute Chronology. In R. Tringham, D. Krstić (eds) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 45–56.
- Tringham, R and Krstić, D., 1990c** Conclusion: Selevac in the Wider Context of European Prehistory. In R. Tringham, D. Krstić (eds) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 567–616.
- Tringham, R and Stefanović, M., 1990a.** Field Reserach. In R. Tringham, D. Krstić (eds) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 57–214.
- Tringham, R and Stefanović, M., 1990b.** The nonceramic uses of clay. In R. Tringham, D. Krstić (eds) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, 323–396.
- Tringham, R., Brukner, B and Voytek, B., 1985.** Excavations at Oponovo: A Study of Socioeconomic Change in the Balcan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 12/4: 425–444.
- Tringham, R et all 1992.** Excavations at Oponovo 1985–1987, Socioeconomic Change in the Balcan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 19/3: 351–386.
- Трипковић, А., 2011.** Јаме испуњене лепом на локалитету Црквине. *Колубара* 5: 85–100.
- Трипковић, Б., 2007.** *Домаћинство и простор у касном неолиту: винчанско насеље на Бањици*. Београд.
- Tripković, B., 2010.** House(Hold) Continuities in the Central Balkans, 5300-4600 BC. *Opuscula Archaeologica* 33: 7–28.
- Tripković, B., 2011.** Containers and grains: food storage and symbolism in the Central Balkans (Vinča period). *Documenta Praehistorica XXXVIII*: 159–172.
- Трипковић, Б., 2013.** *Домаћинство и заједница: кућне и насеобинске историје у касном неолиту централног Балкана*.
- Трипковић, Б, Трипковић, А, Стефановић, С и В. Димитријевић 2009.,** Контекст А.Ц. 2.1 на локалитету Црквине. *Колубара* 5: 251–260.
- Turnbull, C. M., 1965.** *Wayward servants: the two worlds of the African Pygmies*. London.

- Twiss, C. K and Russell, N., 2009.** Taking the bull by the horns: Ideology, Masculinity, and Cattle horns at Catalhöyük (Turkey). *Paléorient* 35/2: 19–32.
- Васић, М., 1906.** Прилози ка решавању тројанских проблема. *Глас Српске краљевске академије* 70: 163–289.
- Васић, М., 1932.** *Преисториска Винча I*. Београд.
- Васић, М., 1936а.** *Преисториска Винча II*. Београд.
- Васић, М., 1936б.** *Преисториска Винча III*. Београд.
- Васић, М., 1936с.** *Преисториска Винча IV*. Београд.
- Vassits, M., 1902.** Die neolithische Station Jablanica bei Medjuluzje in Serbien. *Archiv für Anthropologie* XXVII: 517–582.
- Ветнић, С., 1999–2000.** Старчевачки жртвеници са насеља у басену Велике Мораве. *Гласник Српског археолошког друштва* 15-16: 9–22.
- Витезовић, С., 2010.** Неолитска коштана индустрија са локалитета Кормадин у Јакову – ископавања 2008. Године. *Годишњак града Београда* LVII: 44–66.
- Vuković, J and Perić, S., 2014.** Male figurines from Pavlovac-Čukar, Southern Serbia. In: C. E. Ursu and S. Țerna (eds.) *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*. Suceava, 249–274.
- Whittle, A., 2003.** *The Archaeology of People: Dimensions of Neolithic life*. London and New York.
- Whittle, A., 2003.** The archaeology of people: dimensions of *Neolithic* life. London
- Wolfe, C., 2003.** *Zoontologies: the question of animal*. London.
- Zalai-Gaál, I., 1998.** Die applizierte Tierplastik der Lengyel-Kultur. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 50: 43–90.
- Zalai-Gaál, I., 2002.** *Die Gräbergruppe-B1 von Mórágy-Tűzkődomb*. Szekszárd.
- Zalai-Gaál, I., 2005.** New evidence for the Cattle cult in the Neolithic of Central Europe. *Alba Regia* XXXIV: 7–40.
- Zalai-Gaál, I., 2008.** Eine besondere Art spätneolithischer Grabbeigaben: die Tiergefäße der Lengyel-Kultur. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 132: 175–193.
- Zalai-Gaál, I., Köhler, K., Osztás, A., 2010.** Zur Typologie und Stellung von Kultischchen der Lengyel-Kultur im mittel-und südosteuropäischen Neolithikum. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 61: 307–385.

Zorbić, B., 2008. Anthropomorphic figurines, altars, prosopomorphic lids. In M. Bogdanović (ed.) *Grivac: settlements of Proto-starčevo and Vinča cultures*. Kragujevac, 303–344.

Живановић, А и Спасић, М., 2008. Винчански локалитет Црквине-Мали Борак код Лајковца: Прелиминарна разматрања, *Гласник Српског археолошког друштва* 24: 189–208.

СПИСАК ЛОКАЛИТЕТА НА КАРТАМА 1–6

1. Чока, Кременџак
2. Борђош
3. Ујвар
4. Парца
5. Ботош
6. Опово
7. Ат
8. Церовица, Вршац
9. Поптпорањ
10. Гомолава
11. Јела
12. Обреж
13. Прогар
14. Јаково
15. Калемегдан, Горњи град
16. Винча
17. Бањица
18. Жарково
19. Бељин, Градушина
20. Грабовац
21. Стублине
22. Кремените њиве, Барајево
23. Брестовик
24. Поповић, Мали друм
25. Корбово, Збрадила фонд
26. Селевац
27. Медведњак
28. Јабланица
29. Црквине, Мали Борак
30. Масинске њиве
31. Јаричиште 1
32. Петница
33. Бања, Аранђеловац
34. Орешковица
35. Беловоде
36. Рудна Глава
37. Рашт
38. Супска
39. Дивостин
40. Гривац
41. Дреновац
42. Црнокалачка бара
43. Вртиште, Ниш
44. Малча
45. Градац
46. Плочник
47. Мала Грабовница
48. Селиште, Лесковац
49. Врања нога, Лесковац
50. Царичин град
51. Валач
52. Фафос
53. Беран крш
54. Предионица
55. Павловац, Чукар и Гумниште
56. Зелениково
57. Анзабегово
58. Лескавица, Штип
59. Ангелци, Македонија

СПИСАК КАРАТА

- карта 1** Референтни локалитети винчанске културе
(основне карте власништво М. Милинковића)
- карта 2** Дистрибуција букраниона
- карта 3** Дистрибуција камених зооморфних фигурина
- карта 4** Дистрибуција перфорираних фигурина птица и медведа
- карта 5** Дистрибуција хибридних овноликих фигурина
- карта 6** Дистрибуција жртвеника типа трипус

СПИСАК ТАБЛИ И ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

- Табла 1** Фигурине бикова: 1–4 (Беловоде; Šljivar and Jasanović 2005)
- Табла 2** Фигурине бикова: 1–9 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 3** Фигурине четвороножаца: 1–9 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 4** Фигурине бикова: 1; фигурине четвороножаца: 2–4; камена фигурина: 5; фигурина јелена: 6 (Плочник; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 5** Фигурина бика (Корбово, Збрадила; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 6** Зооморфне фигурине: 1 (Бањица; Петровић и Катић 2009: 124/кат. 149); 2 (Стублине; документација Музеја града Београда); 3, 6 (Гомолава; Документација Музеја Војводине; Баљ 2010); 4 (Јаково; Петровић и Катић 2009: 130/кат. 161); 5 (Јабланица; Петровић и Катић 2009: 126/кат. 154);
- Табла 7** Фигурине паса: 1 (Бањица; Петровић и Катић 2009: 123/кат. 148); 2–4 (Дивостин; документација Народног музеја у Крагујевцу).
- Табла 8** Фигурине кентаура: 1–6 (Валач; Тасић 1959-1960)
- Табла 9** Фигурине кентаура: 1, 2 (Валач; Тасић 1959-1960); 3, 4 (Плочник; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 10** Перфориране фигурине птица: –6 (Потпорањ; Pantović 2013: kat 294, 296, 314, 325, 326, 328)
- Табла 11** Перфориране фигурине птица: 1–3 (Потпорањ; Pantović 2013: kat 298, 327, 329); 4 (Винча; Игњатовић 2008: 243/кат. 120)

Табла 12 Фигурине птица: 1, 6 (Јабланица; Петровић и Катић 2009: 77/кат 57, 125/кат. 151); 2, 4 (Бањица; Петровић и Катић 2009: 55/кат. 16, 17); 3 (Валач; Bulatović 2003); 5 (Гривац; документација Народног музеја у Крагујевцу); 7 (Агино брдо; Петровић и Катић 2009: 128/кат. 157); 8 (Винча; Игњатовић 2008: 244/кат. 122)

Табла 13 Перфориране седеће фигурине медведа: 1–4 (Ат; Pantović 2013: kat 2–5)

Табла 14 Перфориране седеће фигурине медведа: 1–4 (Ат; Pantović 2013: kat 6, 53, 139, 140)

Табла 15 Седеће фигурине медведа: 1–3 (Јаково; Петровић и Катић 2009: 129; Булатовић, Капуран и Стругар 2010: Т. VII/10); 4, 5 (Винча; Игњатовић 2008: 241/кат. 114, 242/кат. 116); 6 (Селевац; Tringham, R and Stefanović, M., 1990b: 335, fig. 10.11/g); 7 (Церовица; Pantović 2013: kat. 196); 8 (Потпорањ; Pantović 2013: kat. 300)

Табла 16 Фигурине корњача: 1 (Дивостин; документација Народног музеја у Крагујевцу); 2 (Гривац; документација Народног музеја у Крагујевцу)

Табла 17 Фигурине корњача: 1 (Винча; Gimbutas 1982: fig. 174); 2 (Јабланица; Петровић и Катић 2009: 126/кат. 153); 3 (Дивостин; документација Народног музеја у Крагујевцу); 4 (Гривац; документација Народног музеја у Крагујевцу)

Табла 18 Фигурине јелена: 1 Беловоде (документација Народног музеја у Београду); 2 (Јаричиште; документација Републичког Завода за заштиту споменика културе); 3 (Бања, Аранђеловац; Bogdanović 1988b: 70); 4, 7 (Црнокалачка бара; Tasić i Tomić 1969: Т. XV/2, 3); 5 (Јаково; Петровић и Катић 2009: 130/кат. 162); 6 (Јела; документација Народног музеја у Шапцу)

Табла 19 Представе свиња: 1 зооморфна посуда (Винча; Игњатовић 2008: 257/кат. 160) 2 (Лескавица; Gimbutas 1982: fig. 214); 3 (Анзабегово; Gimbutas 1982: fig. 216); 4 (Неа Макри; Gimbutas 1982: fig. 215)

Табла 20 Овнолике хибридне фигурине: 1 (Анзабегово; Gimbutas 1974); 2 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду); 3 (Фафос; Garašanin 1979: Т. XXXI/5); 4–7 (Павловац, Чукар; Vuković and Perić 2014)

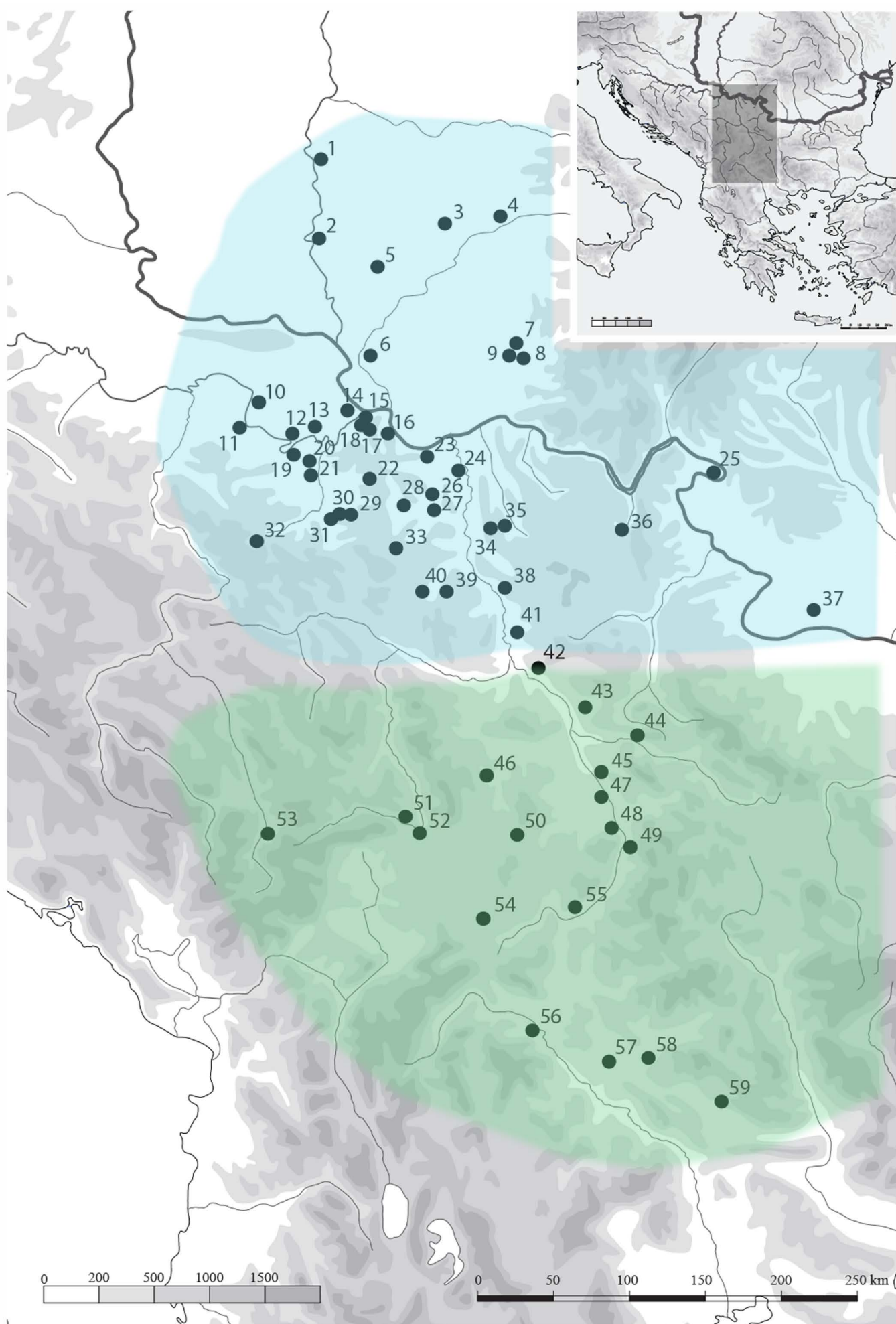
Табла 21 Фигурине фантастичних бића: 1 (Рајац, Грбице; Bogdanović 1988c: 88); 2 (Орнице, Макрешани, Stanković 1988: 86); 3 (Јабланица; Петровић и Катић 2009: 124/кат. 150)

Табла 22 Фигурине жабе: 1 (Винча; Игњатовић 2008: 244/кат. 121); рибе: 2 (Мала Грабовница; Gimbutas 1982); 3 (Борђош; Medović et al 2014); змије (Бунарине, Буђановци; Tomašević 1977: Т. V)

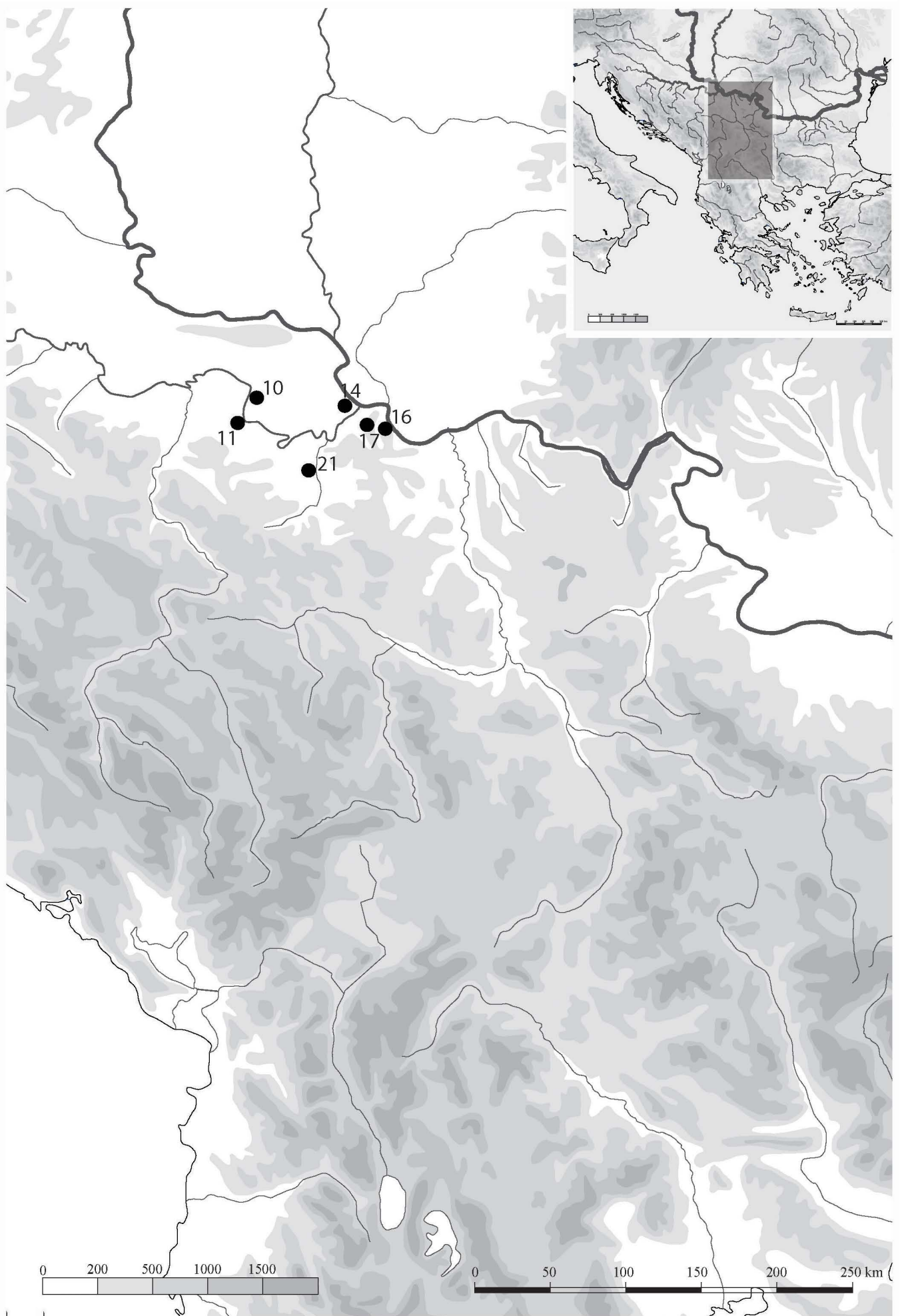
Табла 23 Камене фигурине: 1, 2, 4, 5 (Ботош; Marinković 2010: kat. 27–30); 3 (Винча; Документација Музеја града Београда); 6, 7 (Црнокалачка бара; Tasić i Tomić 1969: Т. XIV/6, 7); Фигурина јазавца: 8 (Корбово, Збрадила; документација Народног музеја у Београду)

- Табла 24** Зооморфне посуде: 1 (Потпорањ; Draşovean 2001: cat. 166); 2, 3 (Беловоде; Šljivar et al 2011: 17); 4 (Гривац; Гавела 1958а: 261, сл. 56).
- Табла 25** Зооморфне посуде: 1, 2 (Винча; ; Игњатовић 2008: 258/кат. 164; Васић 1932: 66, сл. 113)
- Табла 26** Зооморфне бочице-*арибалоси*: 1 – 7 (Борђош; Medović, I., 2012: kat. 10–16)
- Табла 27–33** Жртвеници: (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 34** Жртвеници: 1 (Витковачко поље; Tomić 1988: 106); 2 (Шљивик, Страгари; лит: 98); 3 (Јаричиште; документација Републичког Завода за заштиту споменика културе)
- Табла 35** Жртвеници: 1 (Масинске њиве; документација Републичког Завода за заштиту споменика културе); 2 (Вртиште; Стојић и Јоцић 2006: Т. XIV/22); 3 (Винча; Петровић и Катић 2009: 158/кат. 217)
- Табла 36** Жртвеници: 1 (Дивостин; Документација Народног музеја у Крагујевцу); 2 (Ресник; Документација Народног музеја у Крагујевцу); 3 (Кусовац; Документација Народног музеја у Крагујевцу)
- Табла 37** Жртвеници: 1 (Мали Поповић; Петровић и Катић 2009: 159); 2, 3 (Крагујевац, непознати локалитет; Документација Народног музеја у Крагујевцу)
- Табла 38** Градачки жртвеници: 1, 3 (Мотел Слатина; Perić 2006: Т. V/35); 2 (Дреновац; Perić 2006: Т. V/36); 4 (Плочник; документација Народног музеја у Београду); 5, 6 (Рудна Глава; Јовановић 2006: fig. 5/3, 4); 7, 8 (Градац; Јовановић 2006: fig. 5/5,6)
- Табла 39** Жртвеници типа трипус: 1–4 (Медведњак; Галовић 1975)
- Табла 40** Минијатурни жртвеници типа трипус: 1,2 (Дивостин; Документација Народног музеја у Крагујевцу); 3 (непознати локалитет, Крагујевац; Документација Народног музеја у Крагујевцу)
- Табла 41** Зделе са протомама: 1, 2 (Стублине); 3–13 (Винча); 14 (Гомолава); 15–17 (Јела) (Спасић и Црнобрња 2014: Т. I)
- Табла 42** Зделе са протомама: 1–3 (Јела); 4 (Бељин); 5–7 (Јаково); 8 (Горњи град, Калемегдан); 9 (Караш, Сремски Карловци); 10 (Супска); 11, 12 (Гривац) (Спасић и Црнобрња 2014: Т. II)
- Табла 43** Зделе са протомама: 1 (Градац); 2 (Витошевац); 3 (Радачје); 4 (Вртиште); 5–7 (Раст); 8 (Анзабегово) (Спасић и Црнобрња 2014: Т. III)
- Табла 44** Зделе са протомама: 1–8 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 45** Амфора са пластично аплицираном главом бика: 1 (Обреж; Spasić 2012b); здела са урезаним биком: 2 (Бањица; Spasić 2012b)

- Табла 46** Рожасте дршке са стилизованим протомама: 1 – 12 (Црквине, Мали борак; Спасић 2011)
- Табла 47** Рожасте дршке са стилизованим протомама: 1–3, 5–8 (Бањица; документација Музеја града Београда); 4 (Стублине; документација Музеја града Београда)
- Табла 48** Просопоморфни поклопци: 1 (Гомолава; Брукнер 1980); 2 (Беран Крш; Đerikonjić 1996: LI/1); 3, 4 (Масинске њиве; документација Републичког Завода за заштиту споменика културе)
- Табла 49** Просопоморфни поклопци: 1–3 (Винча; Stanković 1986: Т. XXIII/1, XXXIX/1, XXV)
- Табла 50** Просопоморфни поклопци: 1–4 (Винча; Stanković 1986: Т. XL/1, XL/2, XLI, XLII)
- Табла 51** Просопоморфни поклопци: 1–4 (Винча; Stanković 1986: Т. XLIV, XLV, XLII, XXIV/6)
- Табла 52** Просопоморфни поклопци: 1, 2 (Бањица; Петровић и Катић 2008: 165/кат. 229, 166); 3 (Бунарине; Буђановци; Tomašević 1977: Т. XXXI)
- Табла 53** Просопоморфни поклопци: 1–5 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 54** Просопоморфни поклопци: 1–8 (Плочник; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 55** Просопоморфни поклопци: 1 (Крагујевац, непознати локалитет; Документација Народног музеја у Крагујевцу); 2 (Гривац; Документација Народног музеја у Крагујевцу); 3 (Кусовац; Документација Народног музеја у Крагујевцу)
- Табла 56** У Амулети: 1–16 (Беловоде; документација Народног музеја у Београду)
- Табла 57** У Амулети: 1 (Црнокаљачка бара; Tasić i Tomić 1969: Т. XIV/8); 2, 11 (Стублине; Петровић и Катић 2008: 138/кат. 179, 179); 3, 4, 6–10 (Јаково; Петровић и Катић 2008: 146/кат. 193, 148/кат. 197, 145/кат. 191, 146/кат. 192, 144/кат. 189, 147/кат. 195, 145/кат. 190) 5 (Јабланица; Петровић и Катић 2008: 135/кат. 171)
- Табла 58** Букраниони: 1–5 (Гомолава; Spasić 2012b)
- Табла 59** Букраниони: 1–3 (Јаково; Spasić 2012b)
- Табла 60** Букраниони: 1–4 (Стублине; Spasić 2012b); 5, 6 (Јела; Spasić 2012b)

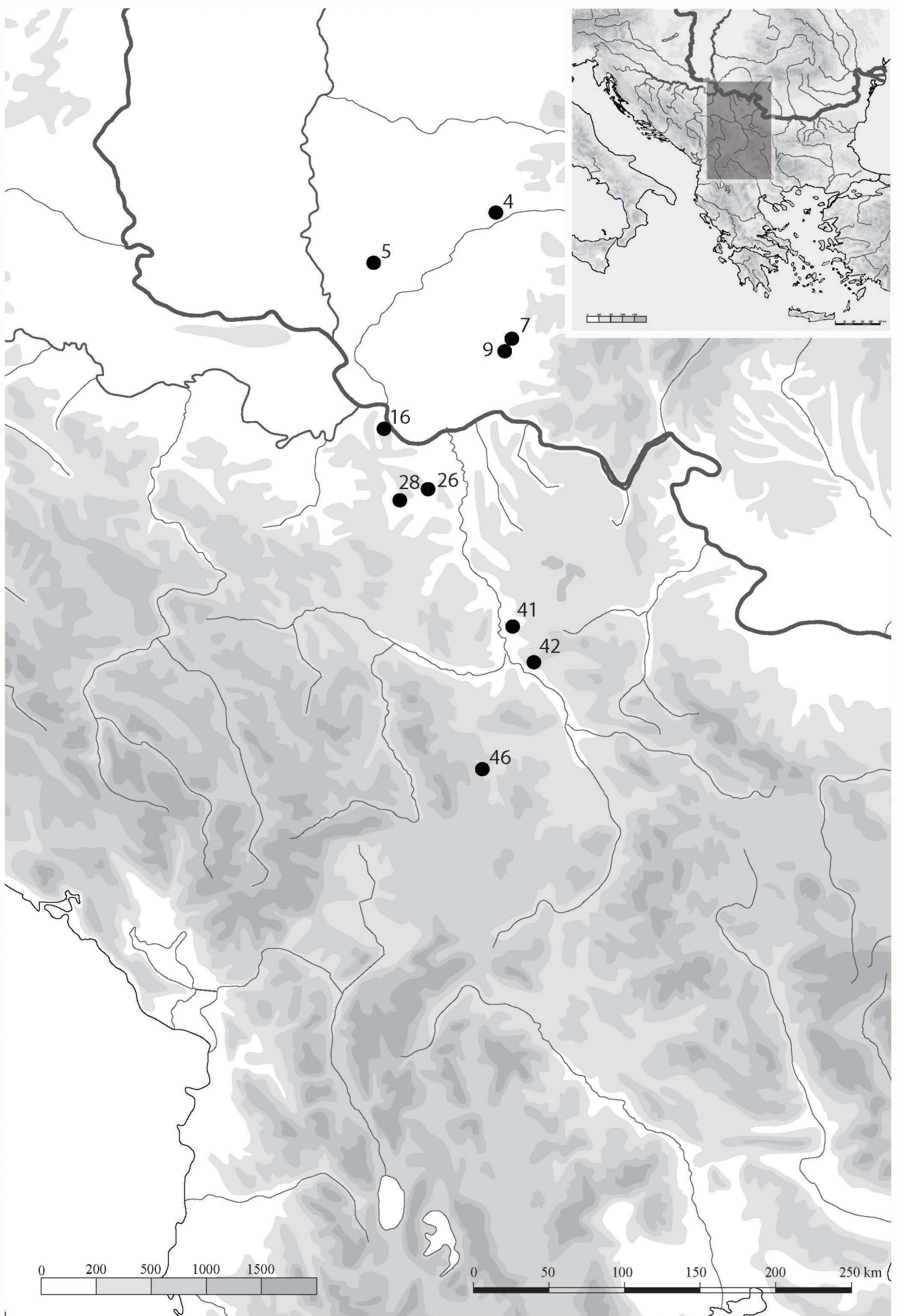

карта 1 Референтни локалитети винчанске културе (плава боја-северна регија; зелена боја-јужна регија)

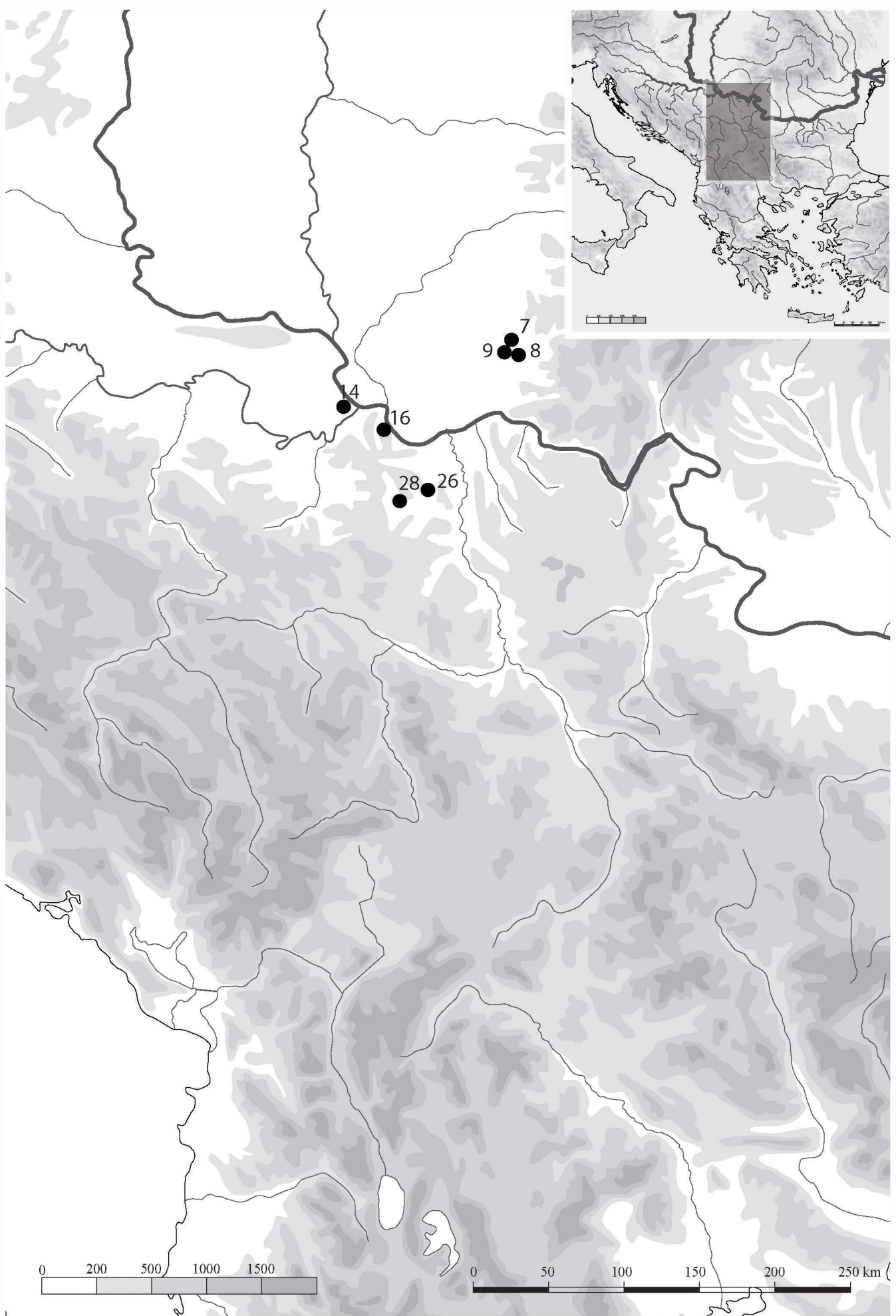

карта 2 Дистрибуција букраниона

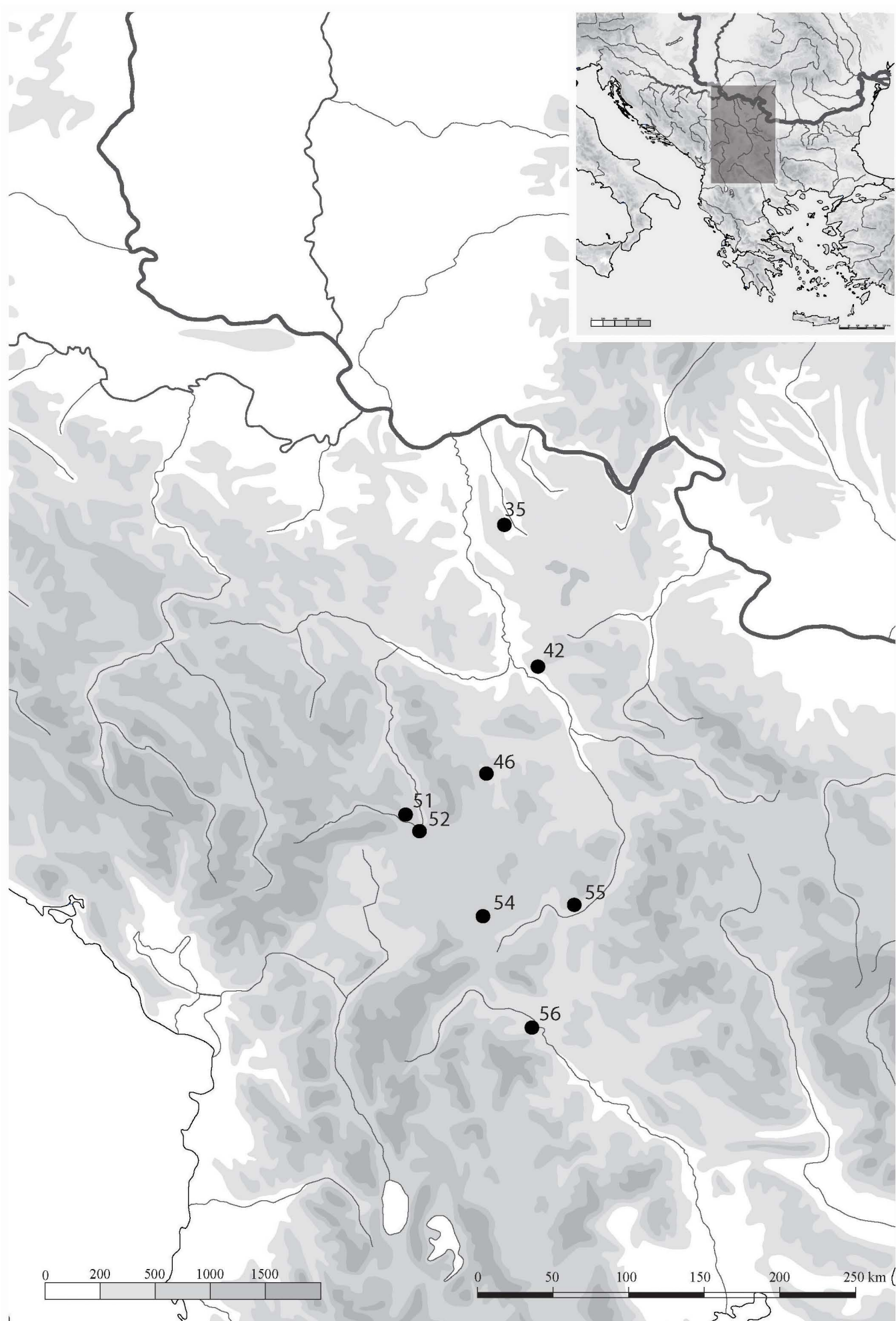

карта 3 Дистрибуција камених зооморфних фигурина

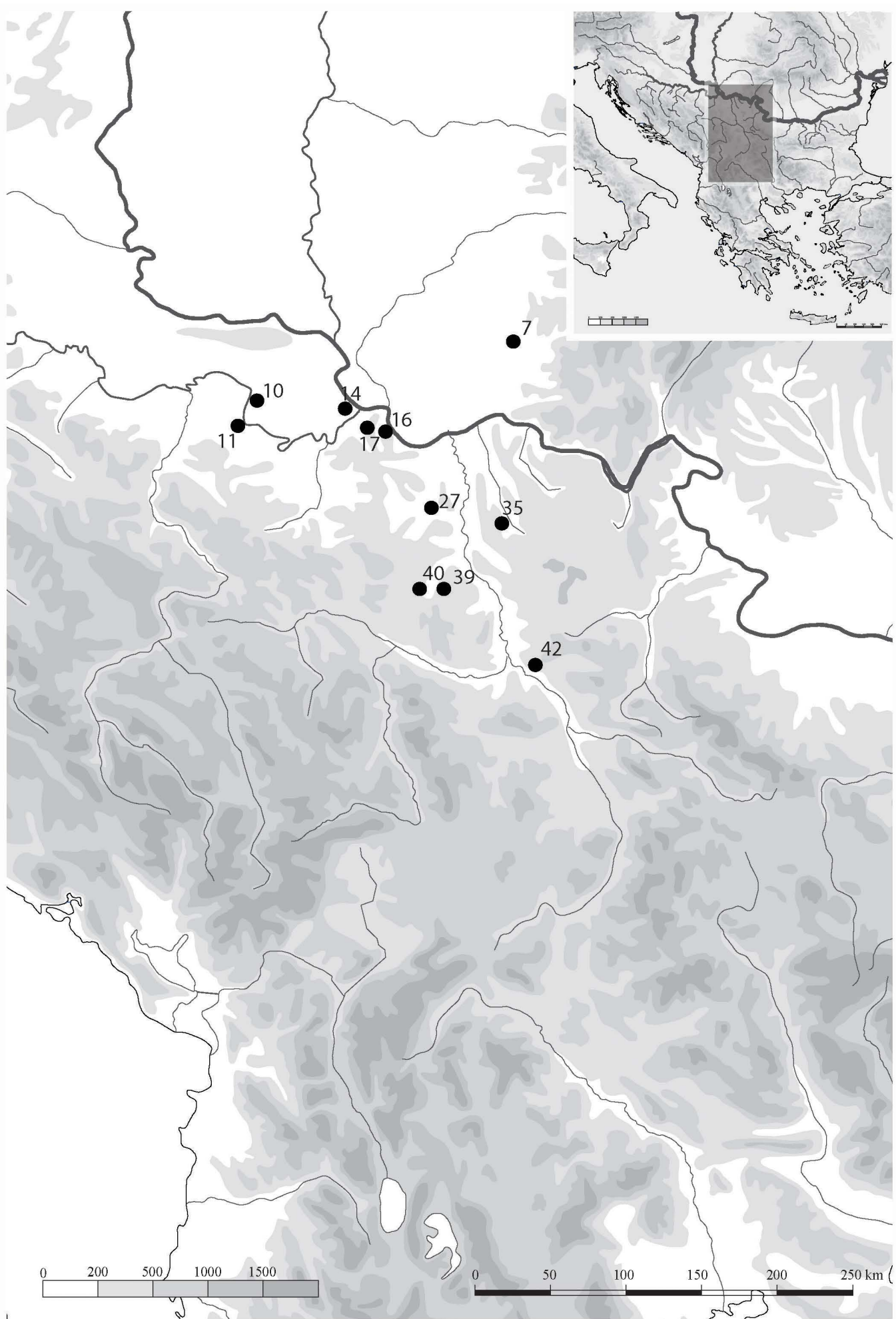

карта 4 Дистрибуција перфорираних фигурина птица и медведа

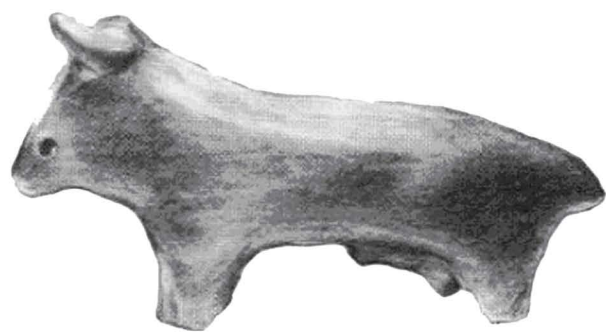

карта 5 Дистрибуција хибридних овноликих фигурина (35, 46, 52, 55, 56) и фигурина кентаура (42, 46, 51, 52, 54)

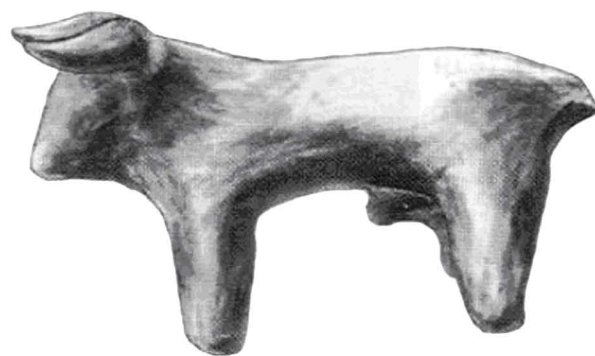

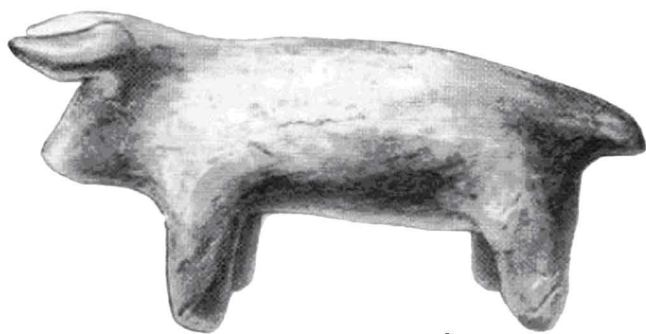
карта 6 Дистрибуција жртвеника типа трипус

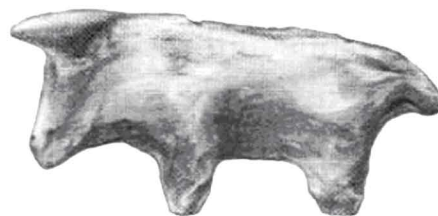
1

2

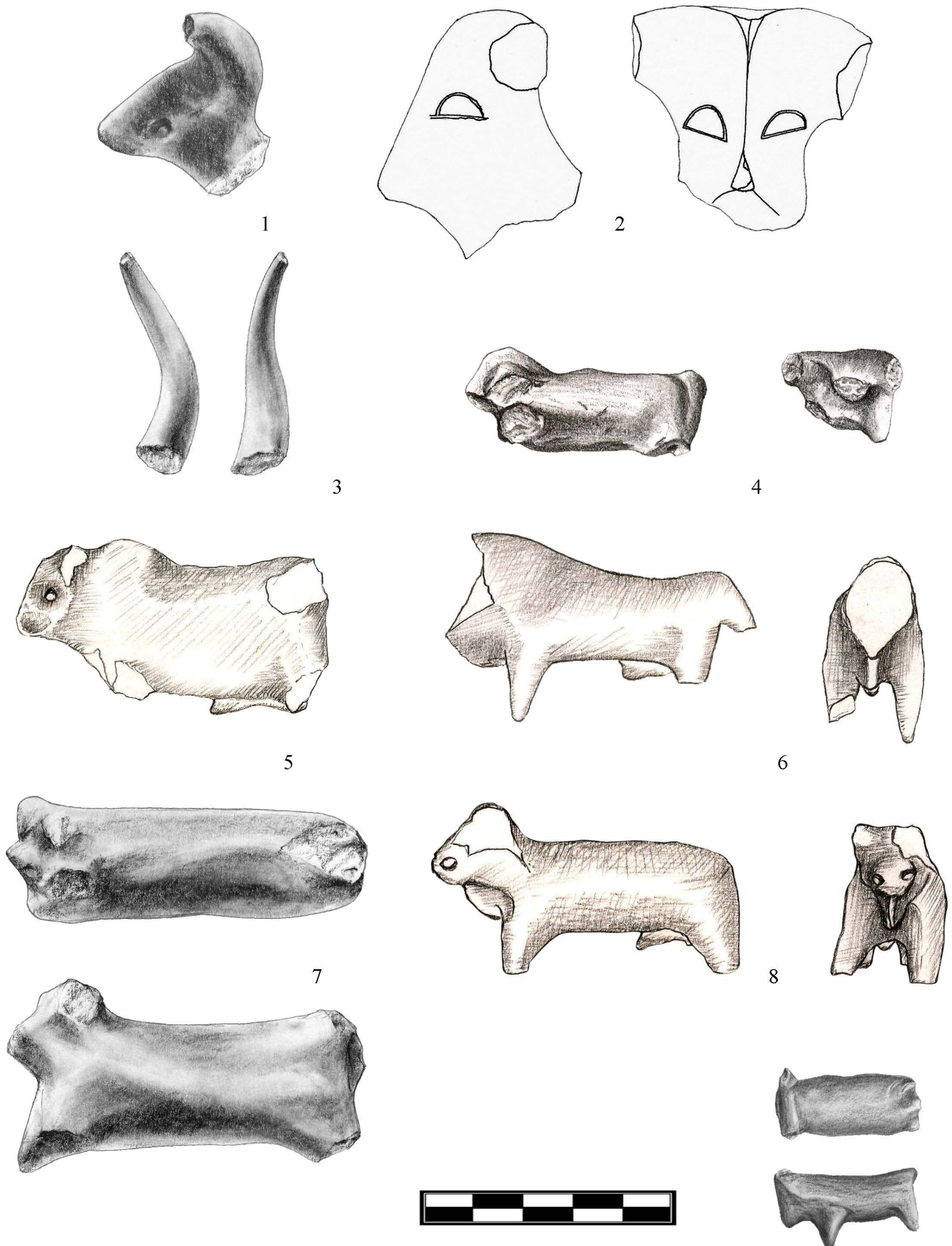

3

4

Табла 1 Фигурине бикова: 1-4 (Беловоде)

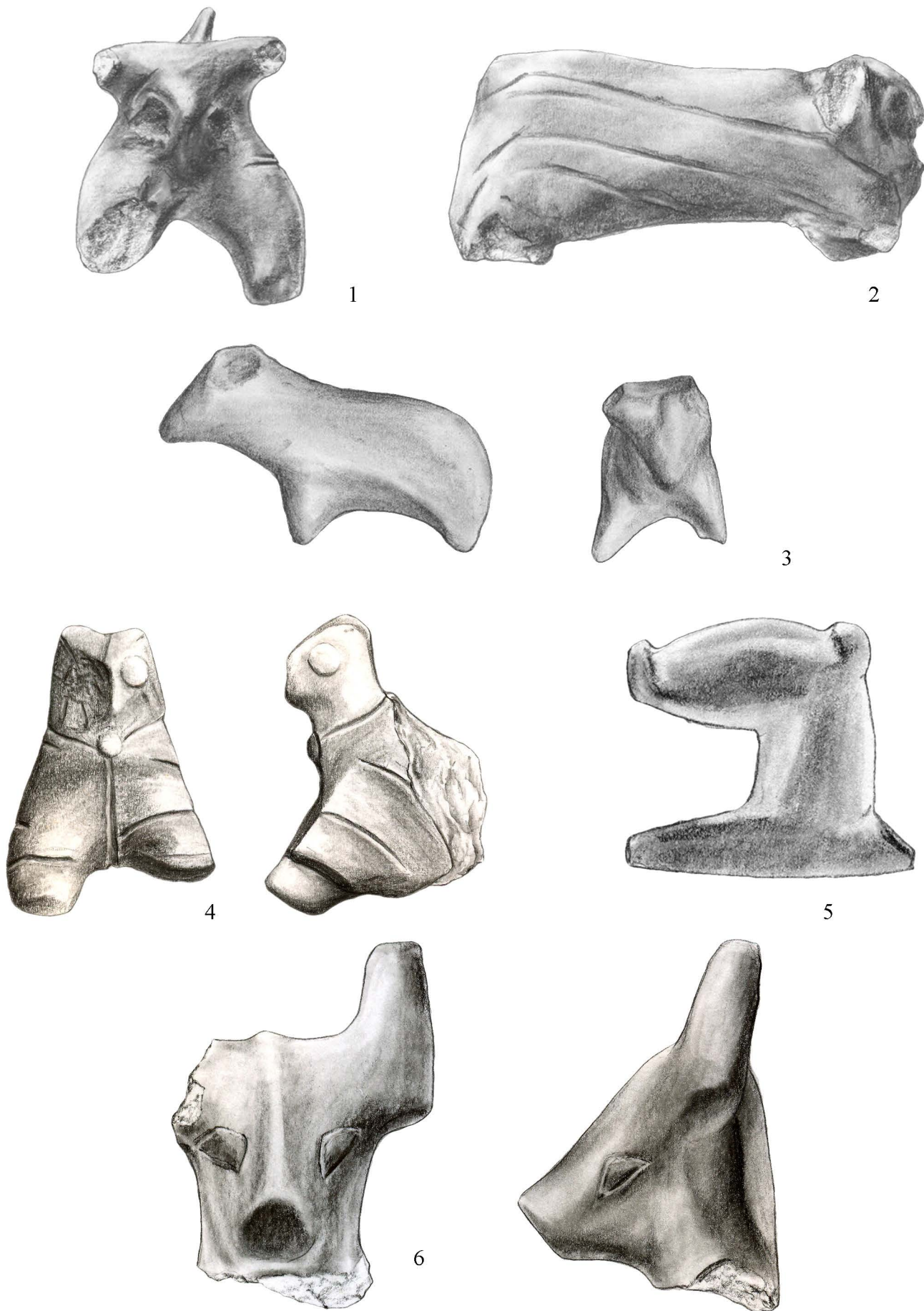

Табла 2 Фигурине бикова: 1-9 (Беловоде)

Табла 3 Фигурине четвороножаца: 1-9 (Беловоде)

Табла 4 фигурина бика: 1; фигурине четвороножаца: 2-4; камена фигурина 5; фигурина јелена: 6; 1-6 (Плочник)

Табла 5 Фигурина бика (Корбово, Збрадила)

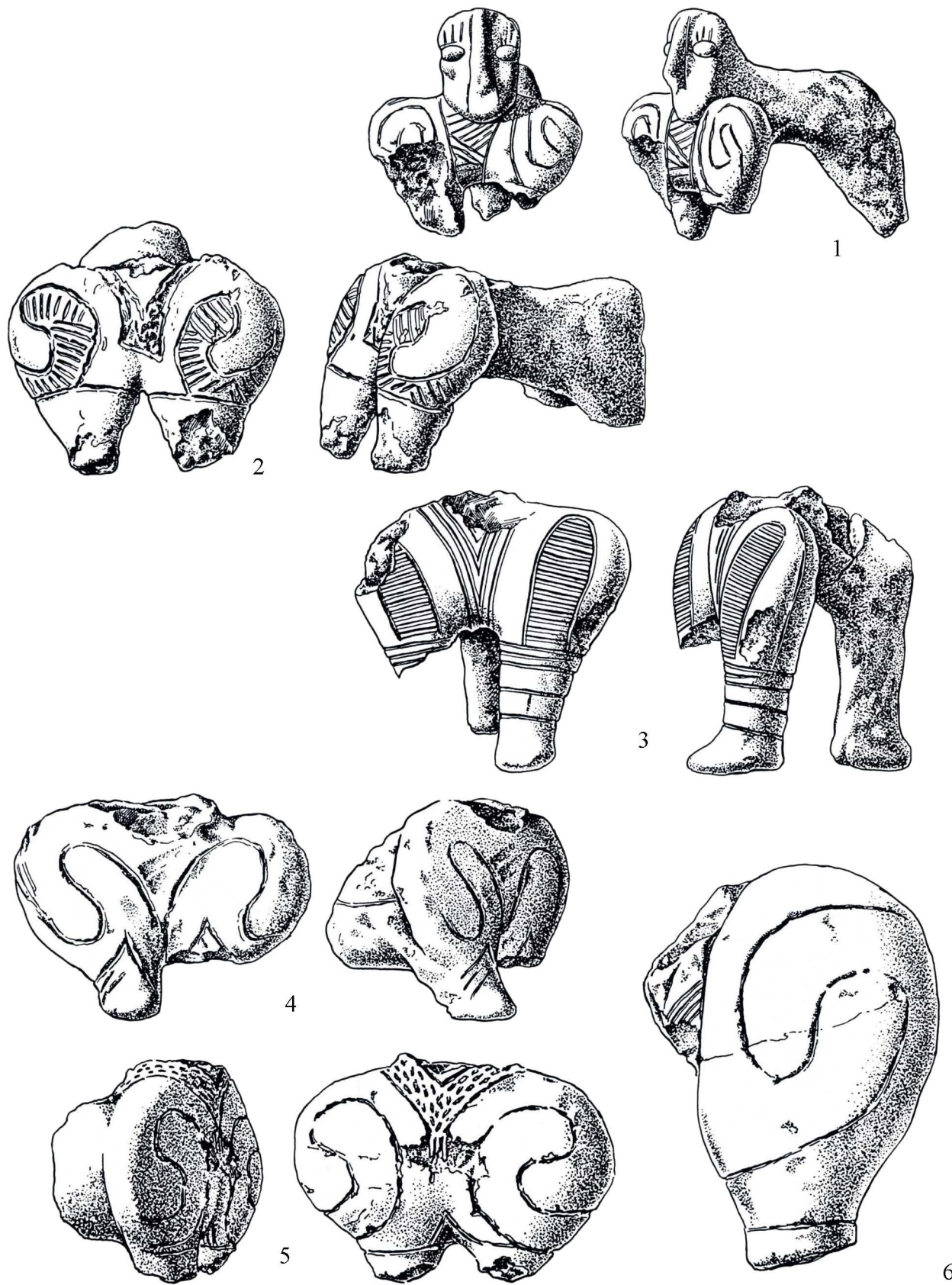

Табла 6 Зооморфне фигурине: 1 (Бањица); 2 (Стублине); 3, 6 (Гомолава); 4 (Јаково); 5 (Јабланица)

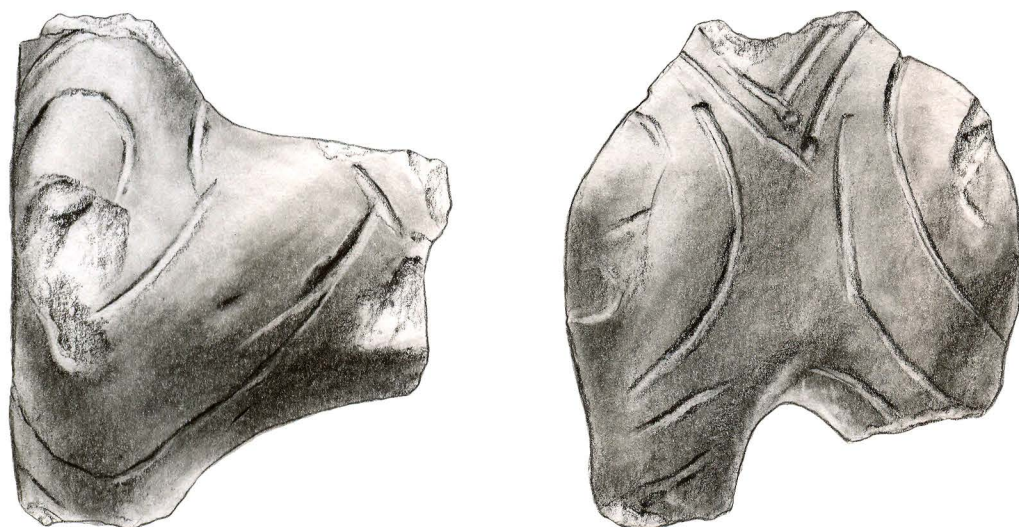
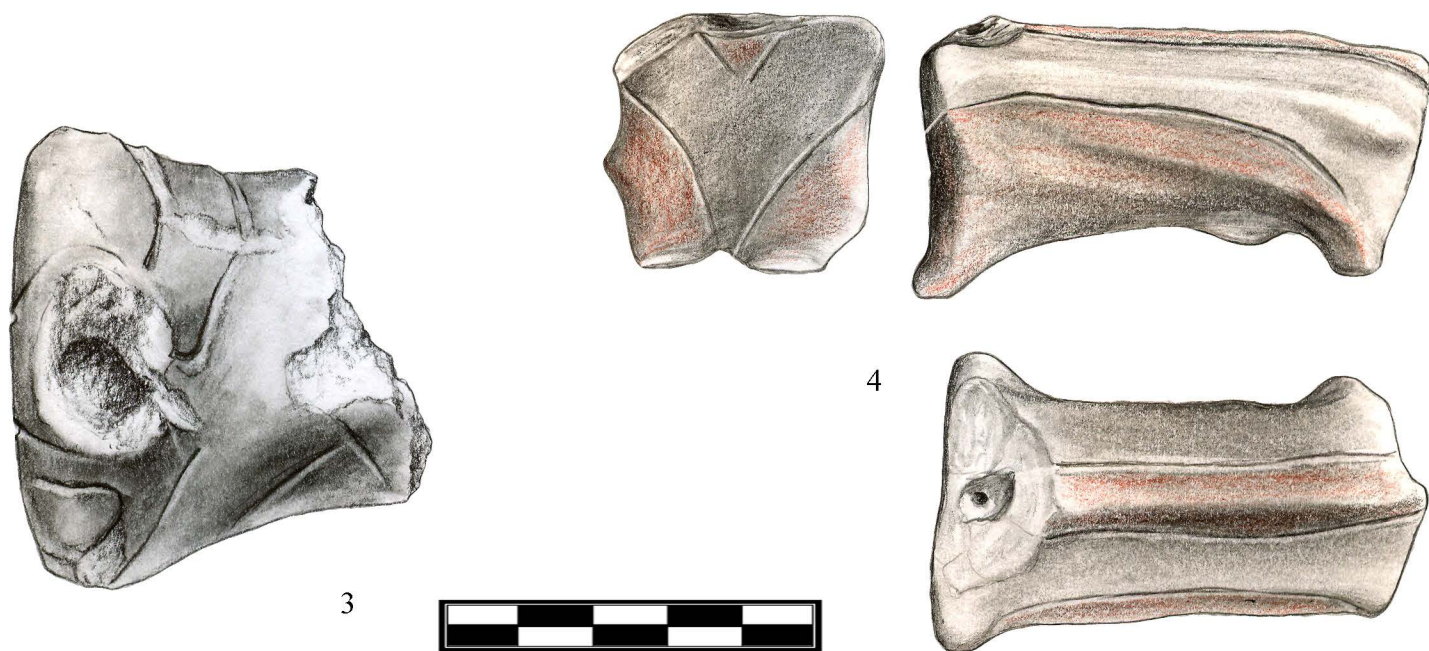
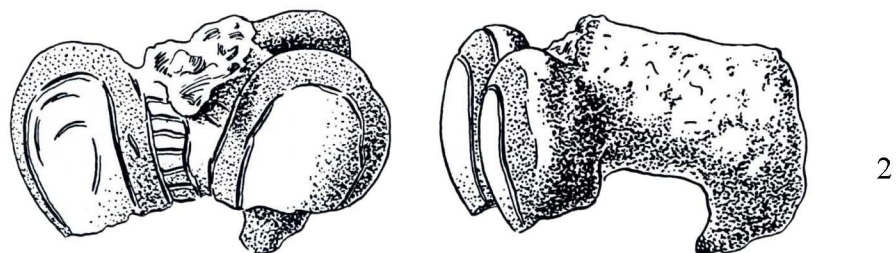
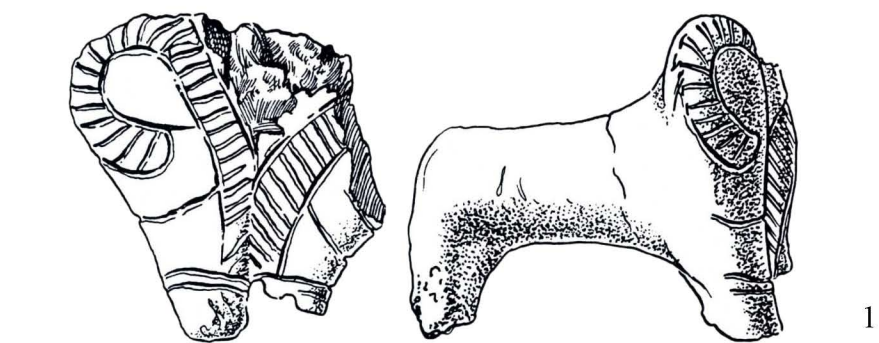
Табла 7 Фигурине паса: 1 (Бањица); 2-4 (Дивостин)

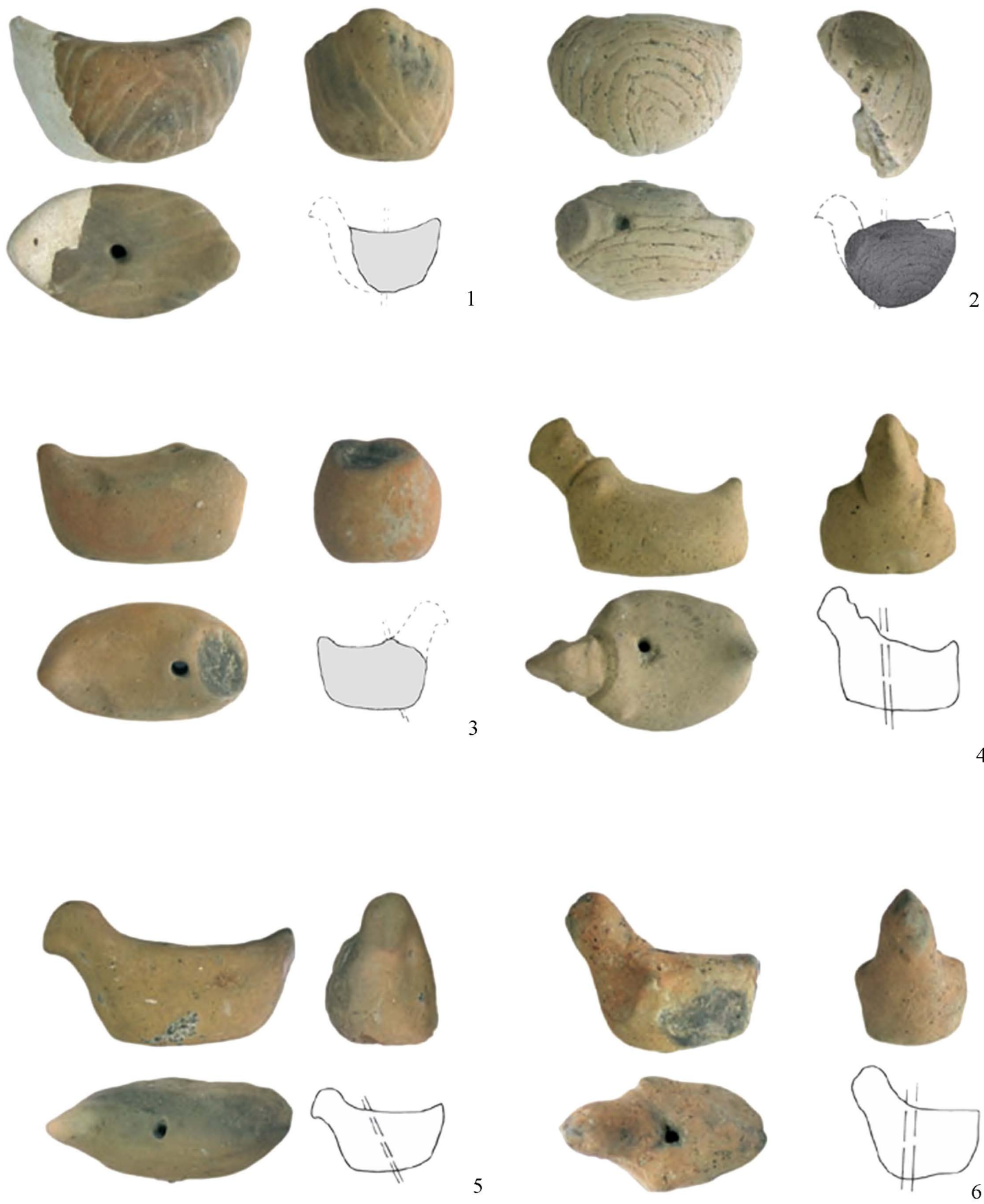

Табла 8 Фигурине кентаура са Валача

Табла 9 Фигурине кентаура: 1, 2 (Валач); 3, 4 (Плочник).

Табла 10 Перфориране фигурине птица: 1-6 (Потпорањ)

Табла 11 Перфориране фигурине птица: 1-3 (Потпорањ); 4 (Винча)

1

2

3

4

5

6

Табла 12 Фигурине птица: 1, 6 (Јабланица); 2, 4 (Бањица); 3 (Валач); 5 (Гривац); 7 (Агино брдо); 8 (Винча)

Табла 13 Перфориране седеће фигурине медведа са Ага

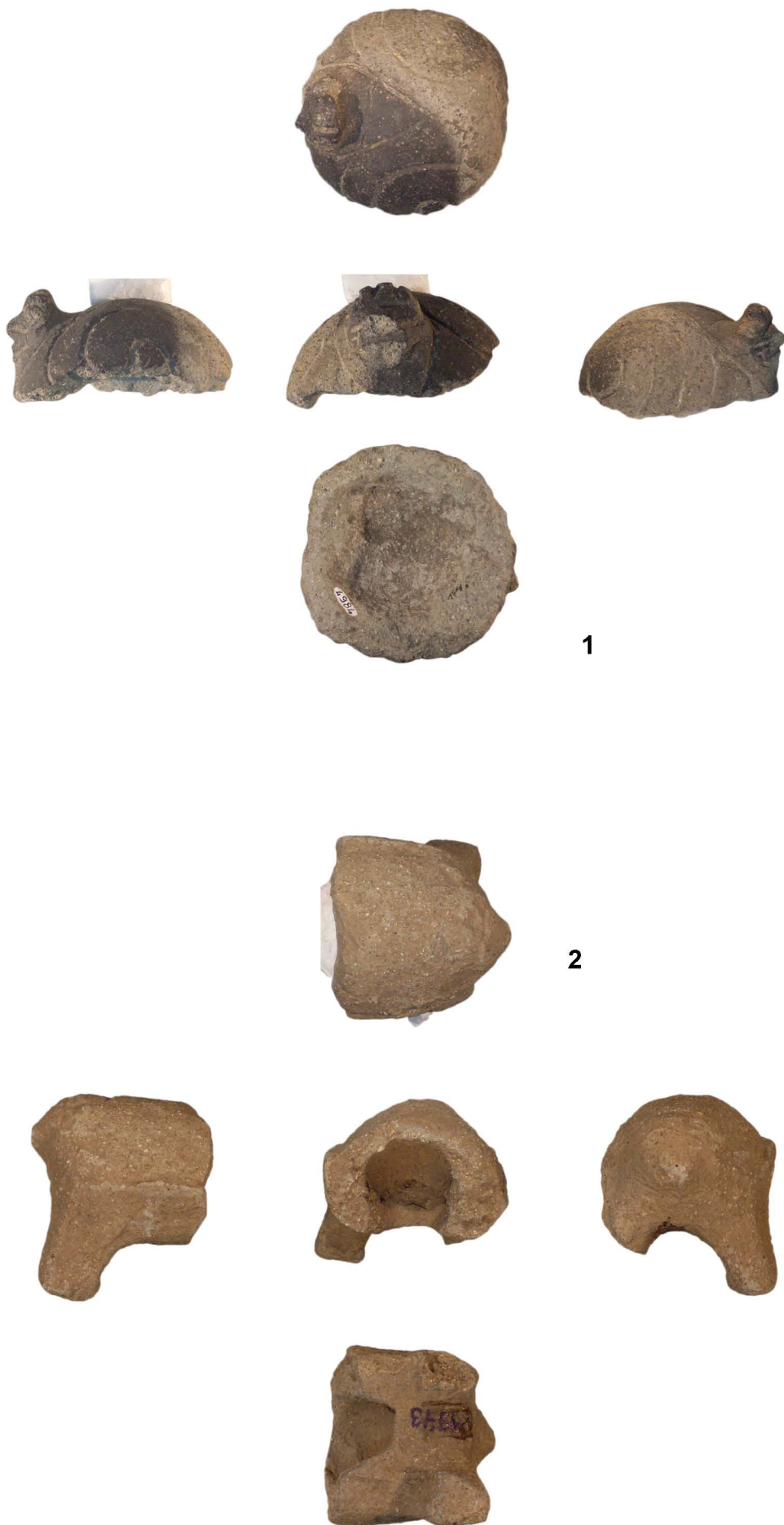

Табла 14 Перфориране седеће фигурине медведа са Ата (Pantović 2013: kat. 6, 53, 139, 140)

Табла 15 Седеће фигурине медведа: 1-3 (Јаково); 4, 5 (Винча); 6 (Селевац); 7 (Церовица); 8 (Потопорањ)

Табла 16 фигурине корњача (?): 1 (Дивостин); 2 (Гривац)

1

2

3

4

Табла 17 Фигурине корњача: 1 (Винча); 2 (Јабланица); 3 (Дивостин); 4 (Гривац)

Табла 18 Фигурине јелена: 1 (Беловоде); 2 (Јаричиште); 3 (Бања, Аранђеловац);
4, 7 (Црнокаљачка бара); 5 (Јаково); 6 (Јела)

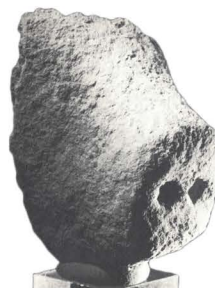

1

2

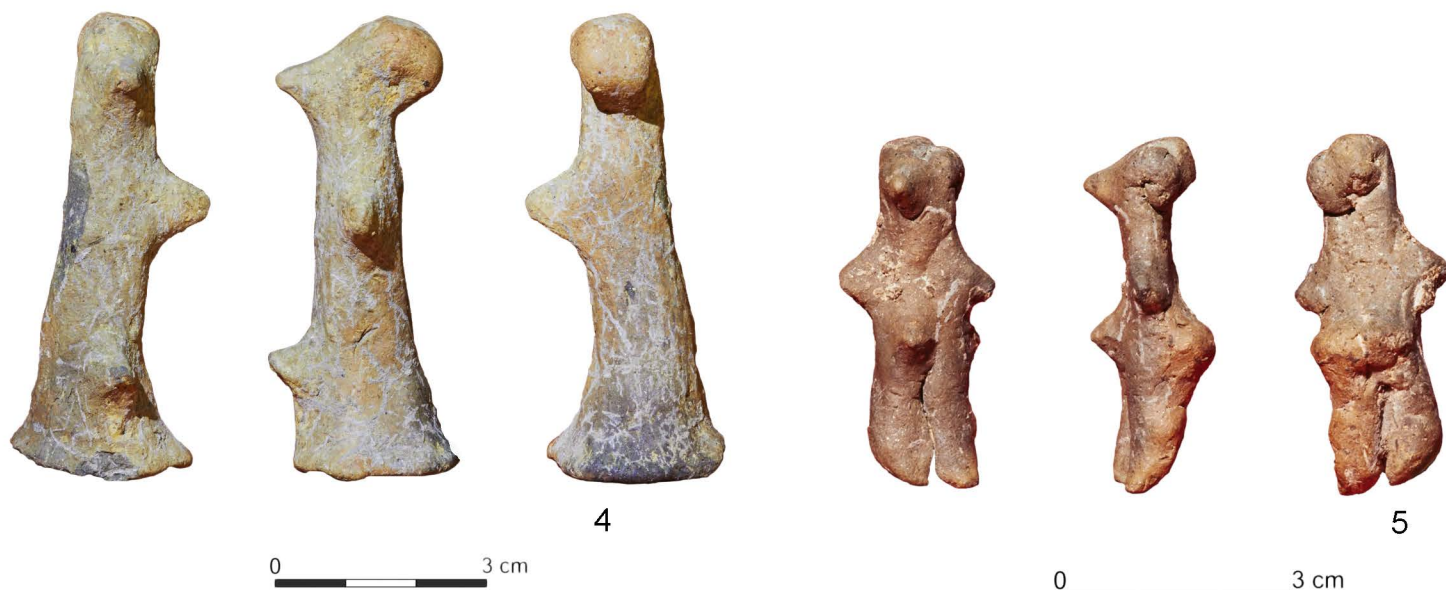
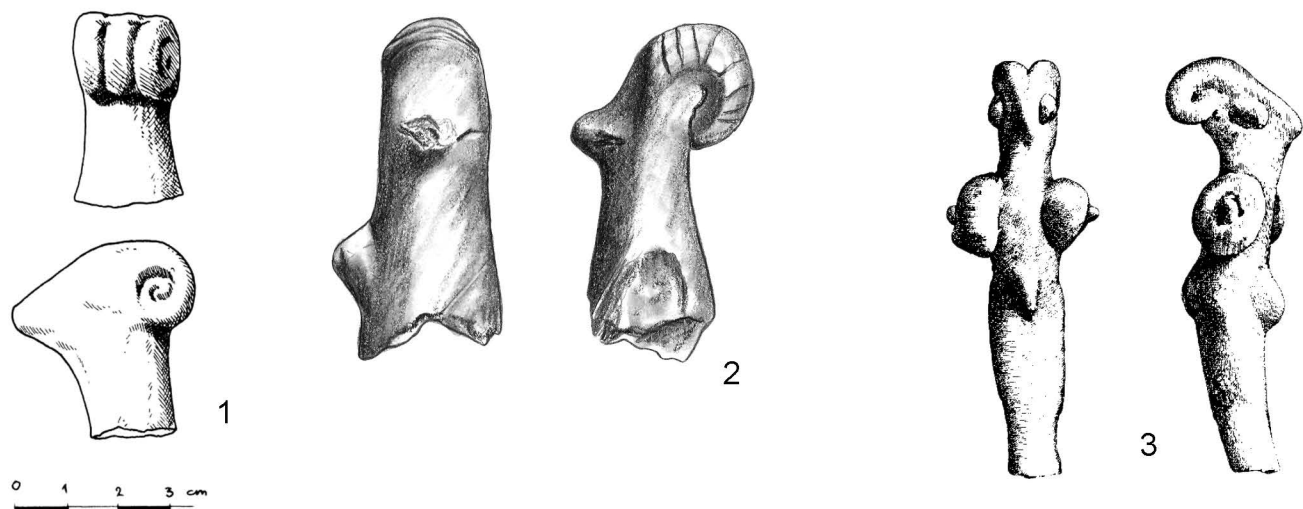

3

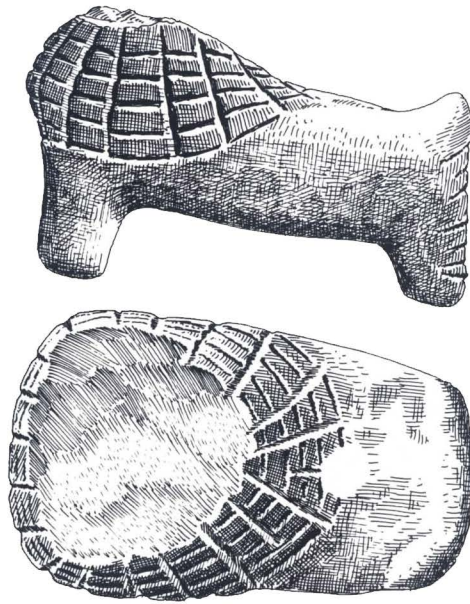
4

Табла 19 Представе свиња: 1. зооморфна посуда (Винча); 2 (Лескавица); 3 (Анза); 4 (Неа Макри)

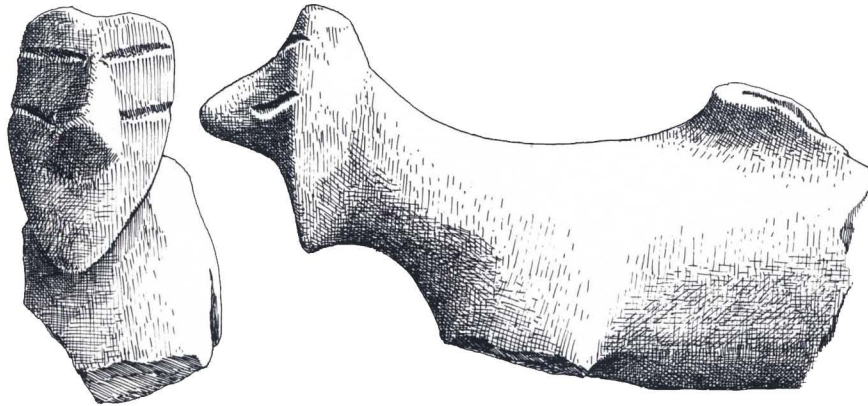

Табла 20 Овнолике хибридне фигурине: 1 (Анзабегово); 2 (Беловоде); 3 (Фафос); 4-7 (Павловац-Чукар)

1

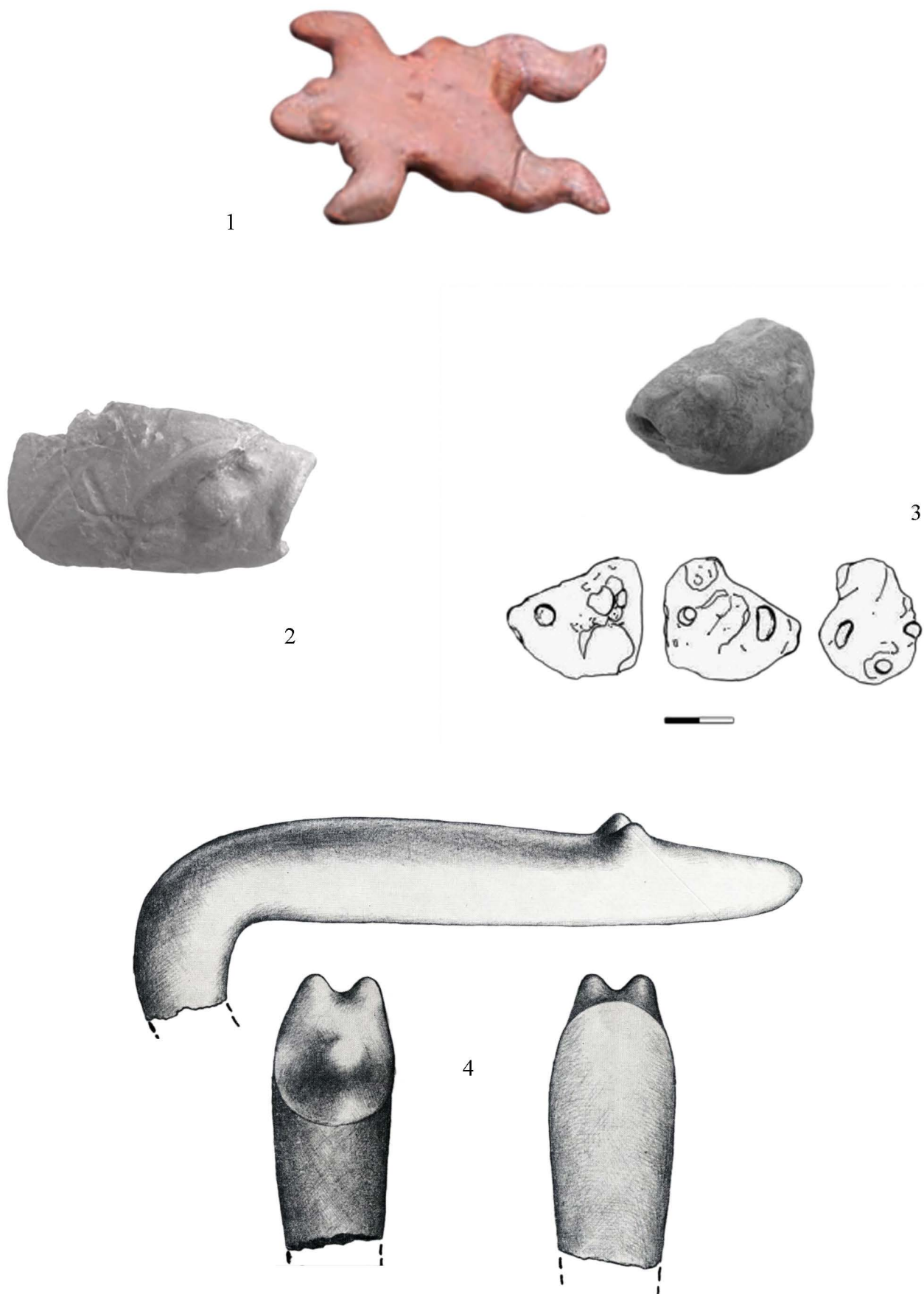

2

3

Табла 21 Фигурине фантастичних бића: 1 (Рајац, Грбице); 2 (Орнице, Макрешани); 3 (Јабланица)

Табла 22 фигурине жабе: 1 (Винча); рибе: 2 (Мала Грабовница); риба: 3 (Борђош); змија: 4 (Бунарине, Буђановци)

Табла 23 Камене фигурине: 1, 2, 4, 5 (Ботош); 3 (Винча); 6, 7 (Црнокаљачка бара);
фигурина јазавца: 8 (Корбово, Збрадила)

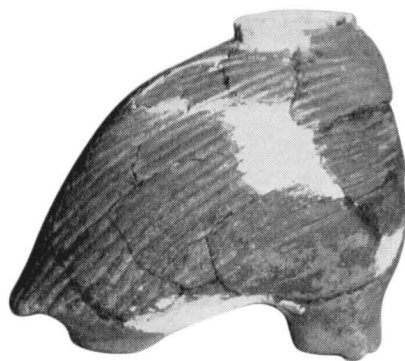
1

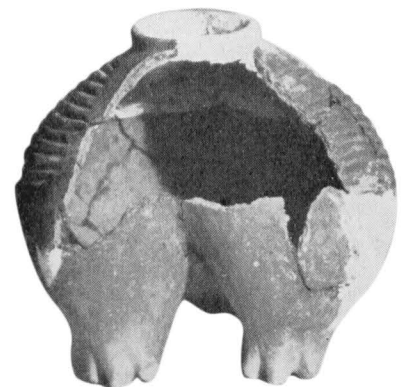
2

3

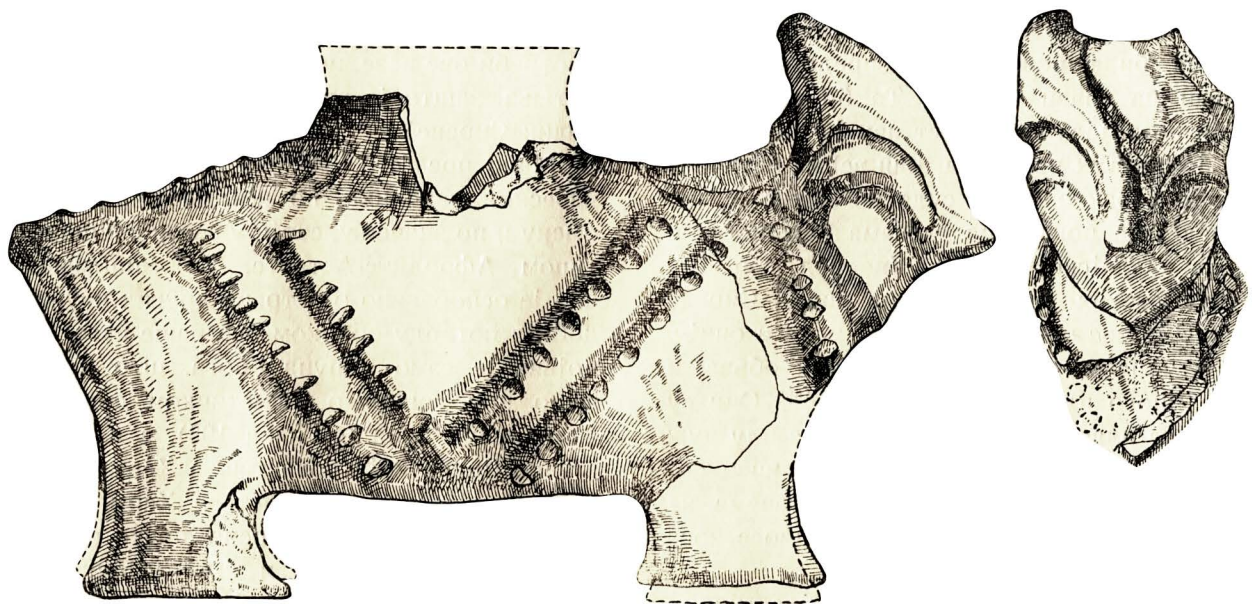
4

Табла 24 Зооморфне посуде: 1 (Потпорањ), 2, 3 (Беловоде); 4 (Гривац)

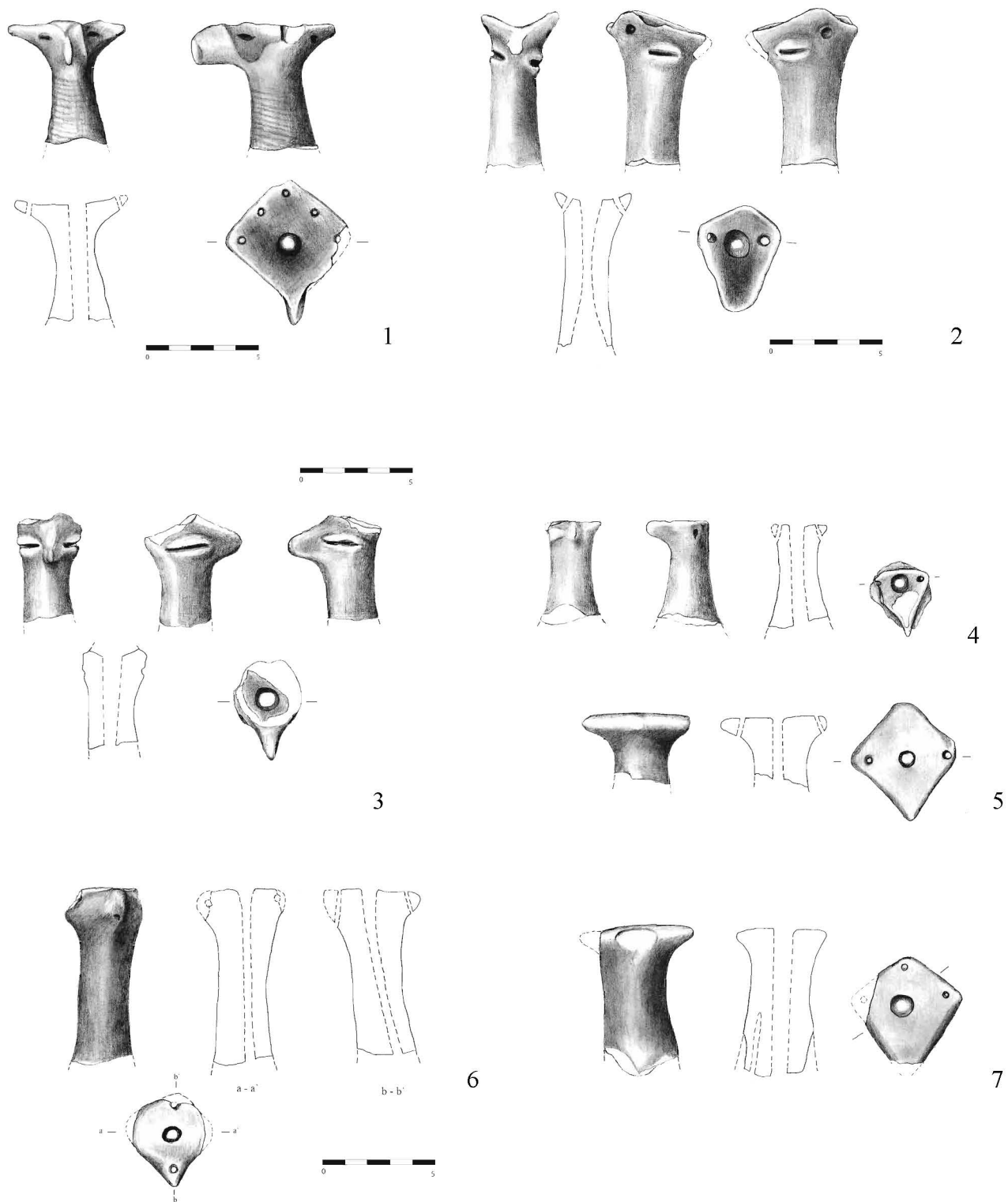

1

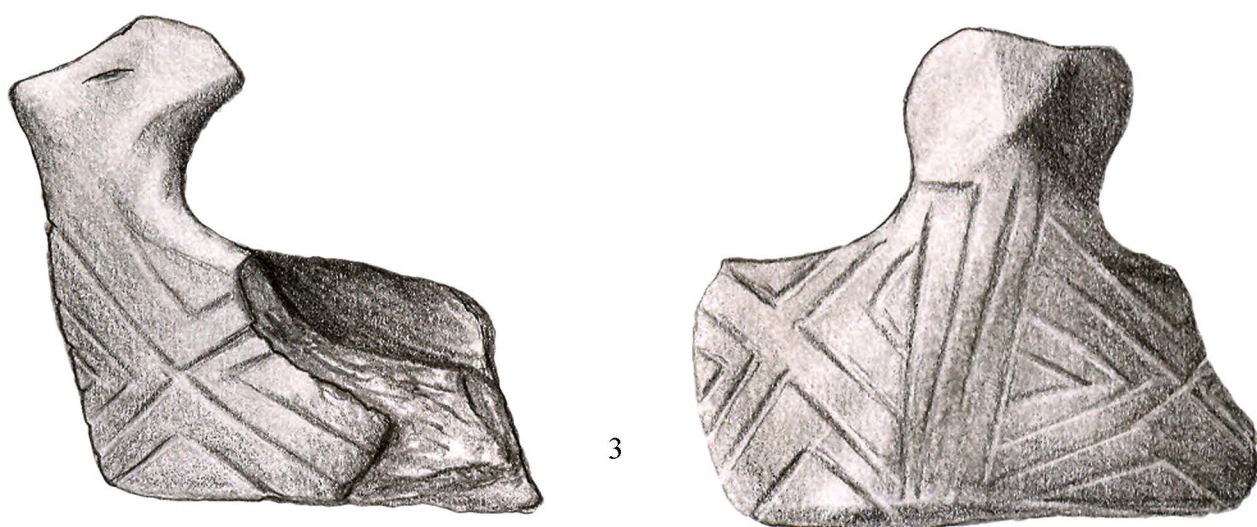
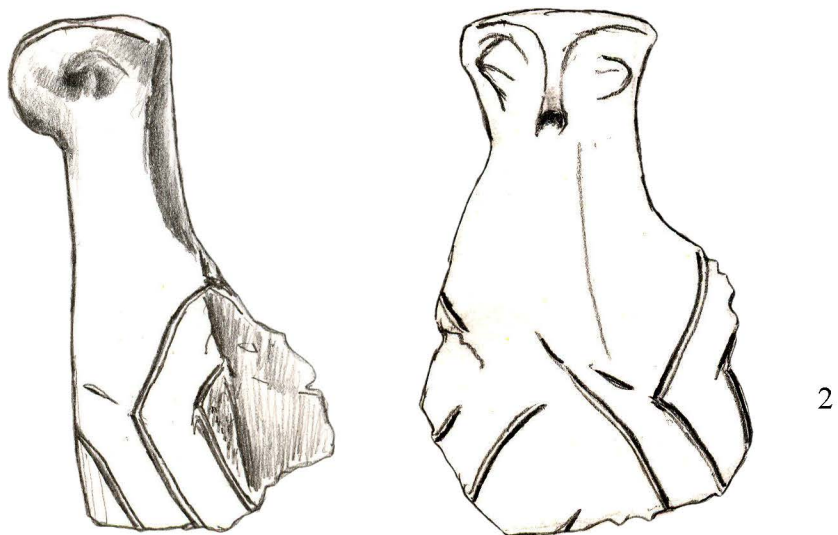
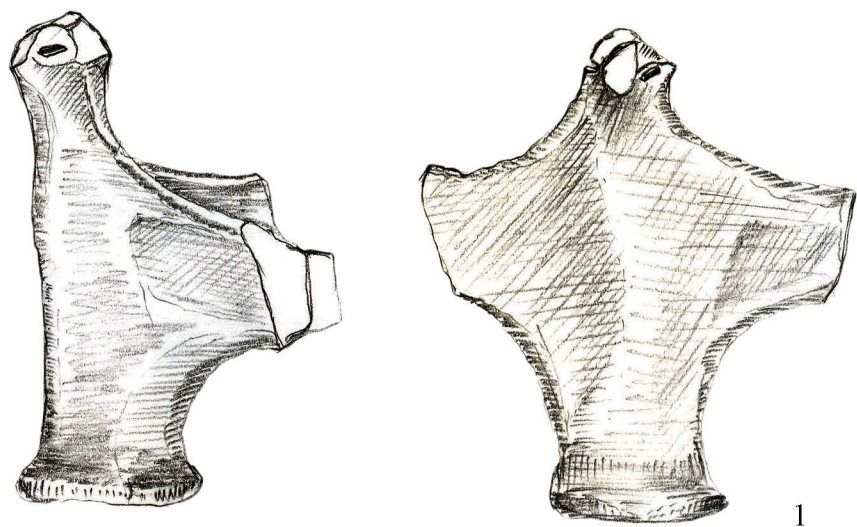
2

Табла 25 Зооморфне посуде из Винче

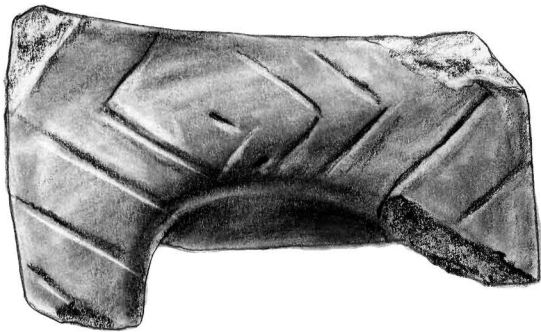
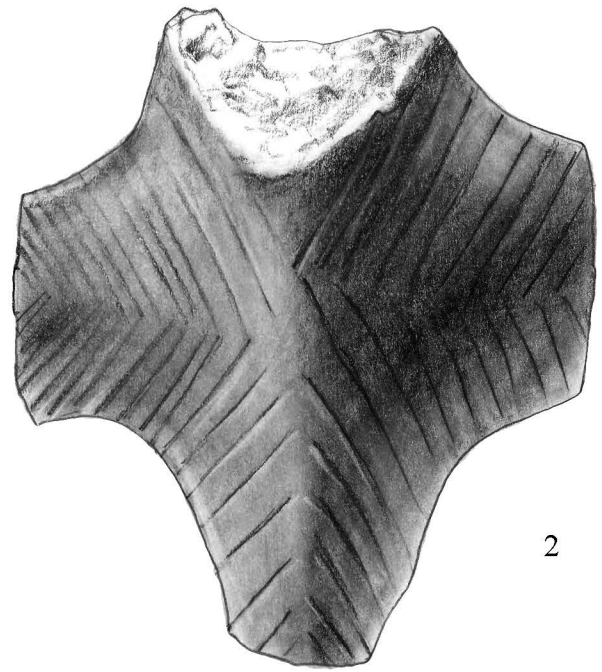
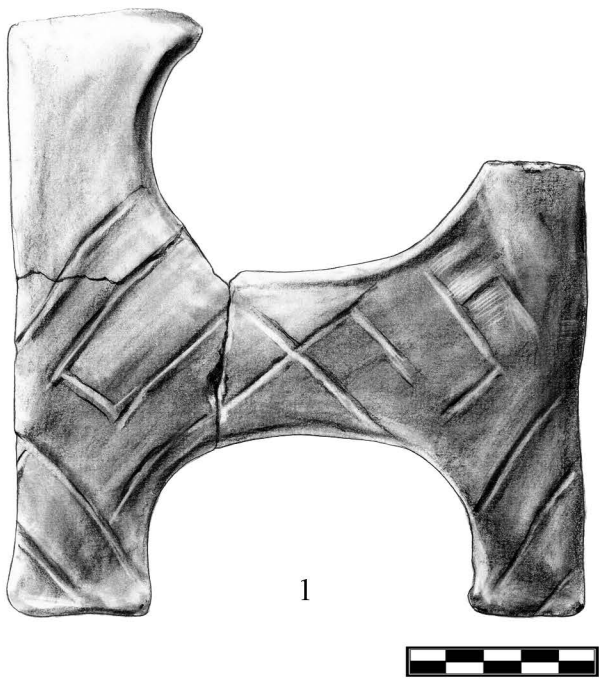

Табла 26 Зооморфне бочице-арибалоси: 1-7 (Борђош)

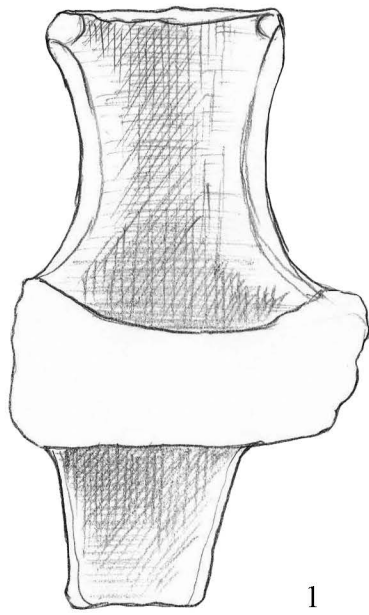
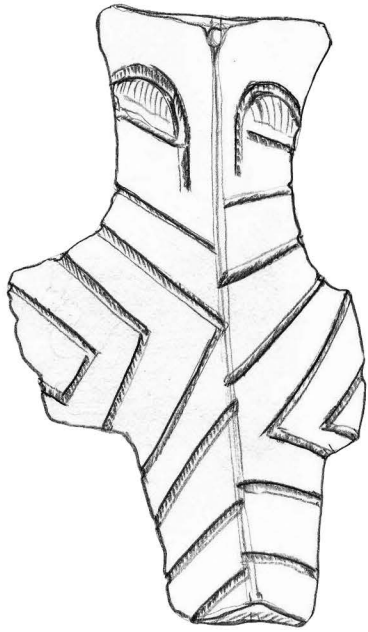

Табла 27 Жртвеници: 1-3 (Беловоде)

Табла 28 Жртвеници: 1-4 (Беловоде)

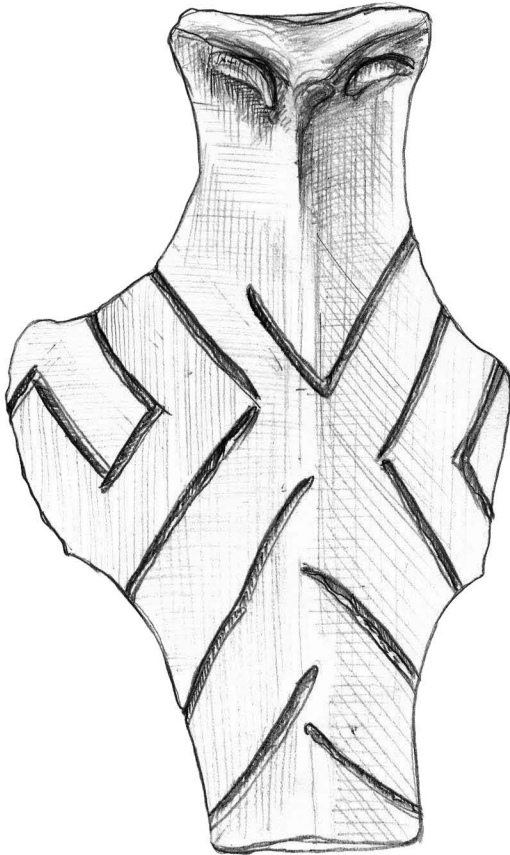

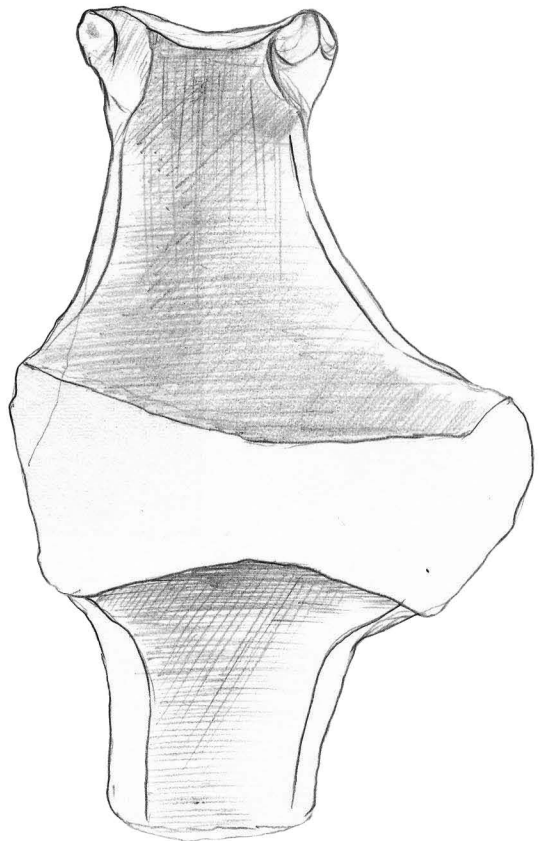
1

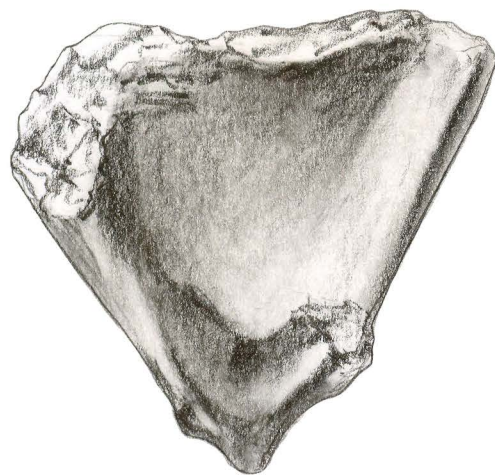
2

3

Табла 29 Жртвеници: 1-3 (Беловоде)

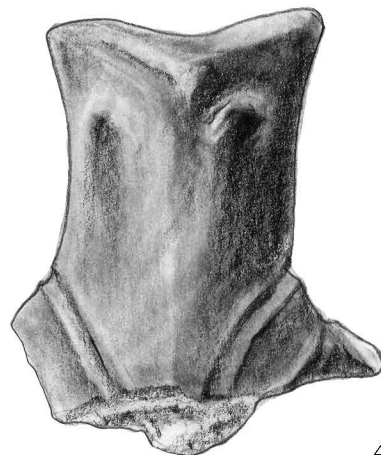
1

2

3

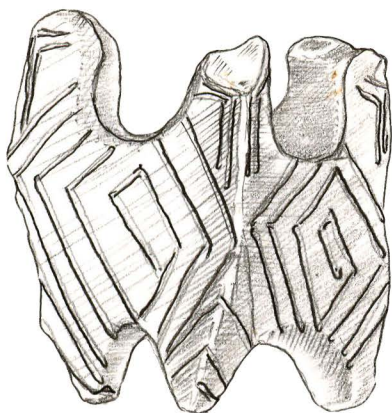
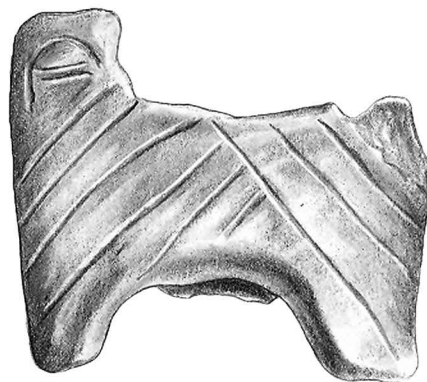
4

Табла 30 Жртвеници: 1-4 (Беловоде)

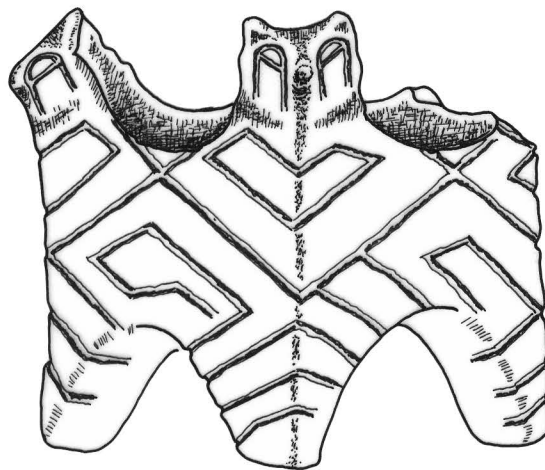

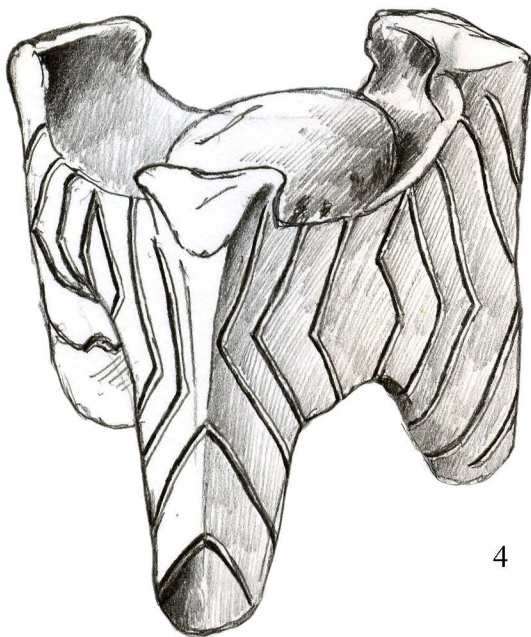
1

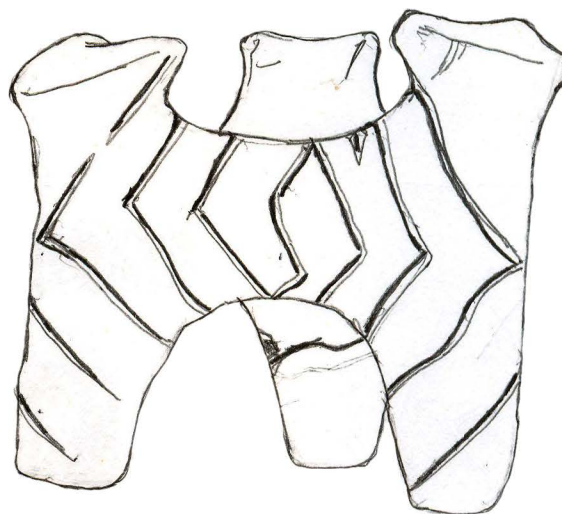
2

3

4

5

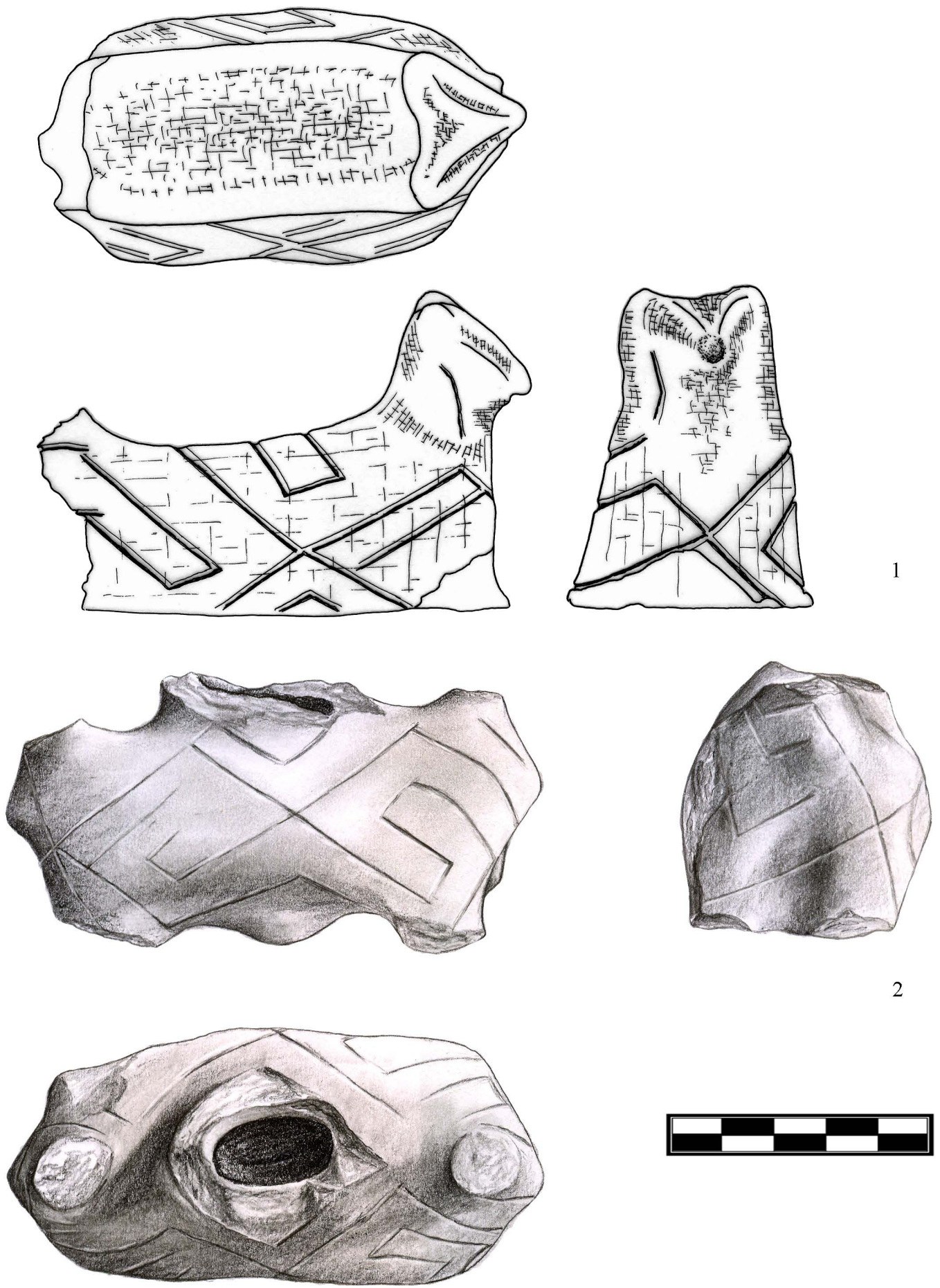

Табла 31 Жртвеници: 1-5 (Беловоде)

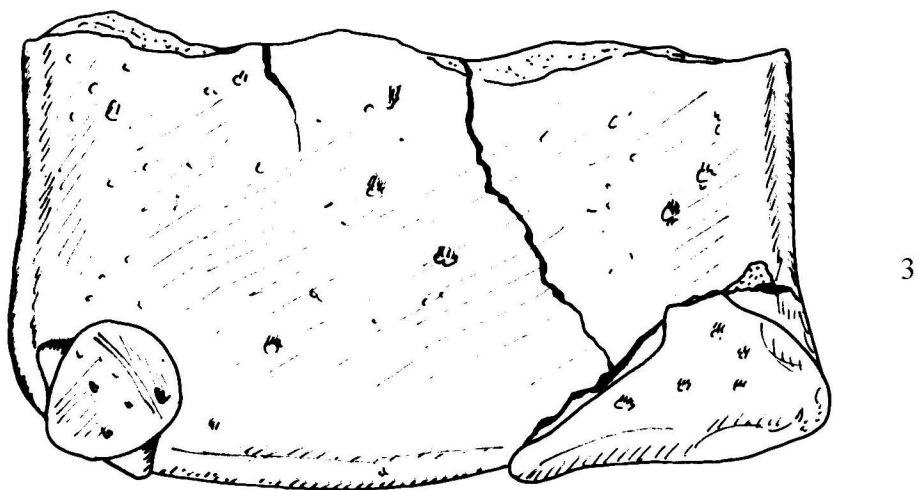
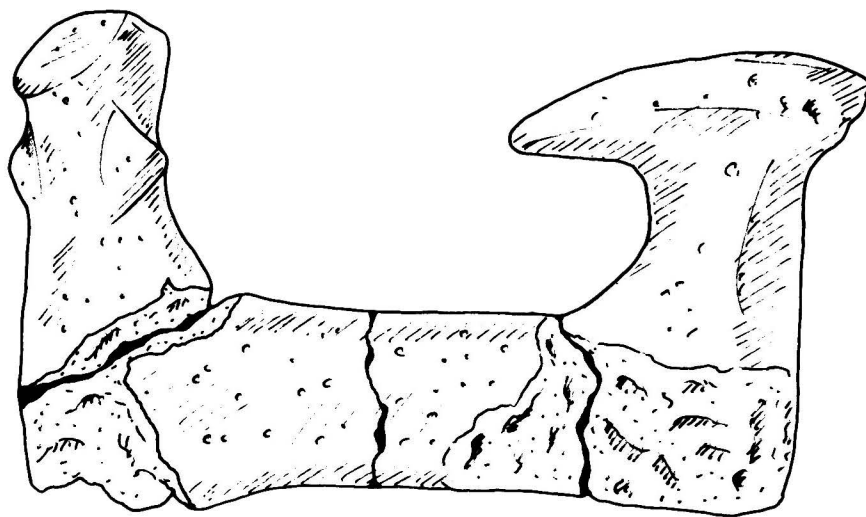
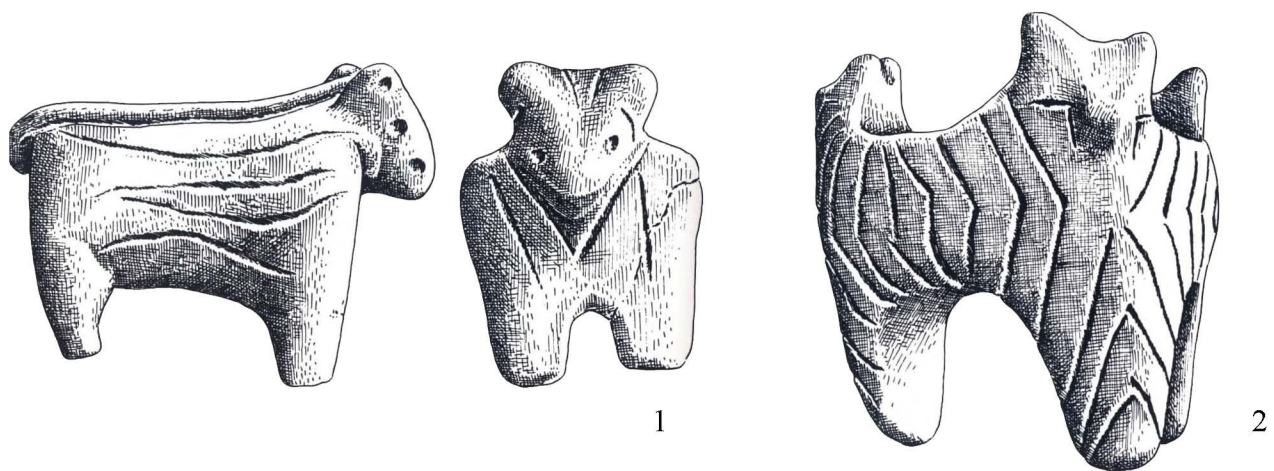

Табла 32 Жртвеници: 1-6 (Беловоде)

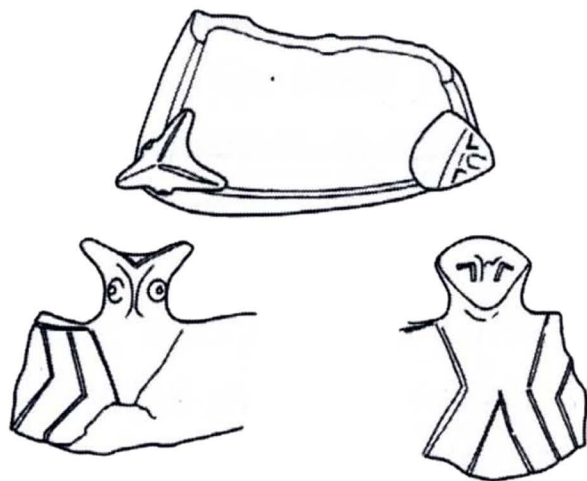

Табла 33 Зооморфни жртвеници: 1, 2 (Беловоде)

Табла 34 Жртвеници: 1 (Витковачко поље); 2 (Шљивик, Страгари); 3 (Јаричиште)

1

2

3

Табла 35 Жртвеници: 1 (Масинске њиве); 2 (Вртиште); 3 (Винча)

Табла 36 Жртвеници: 1 (Дивостин); 2 (Ресник); 3 (Кусовац)

1

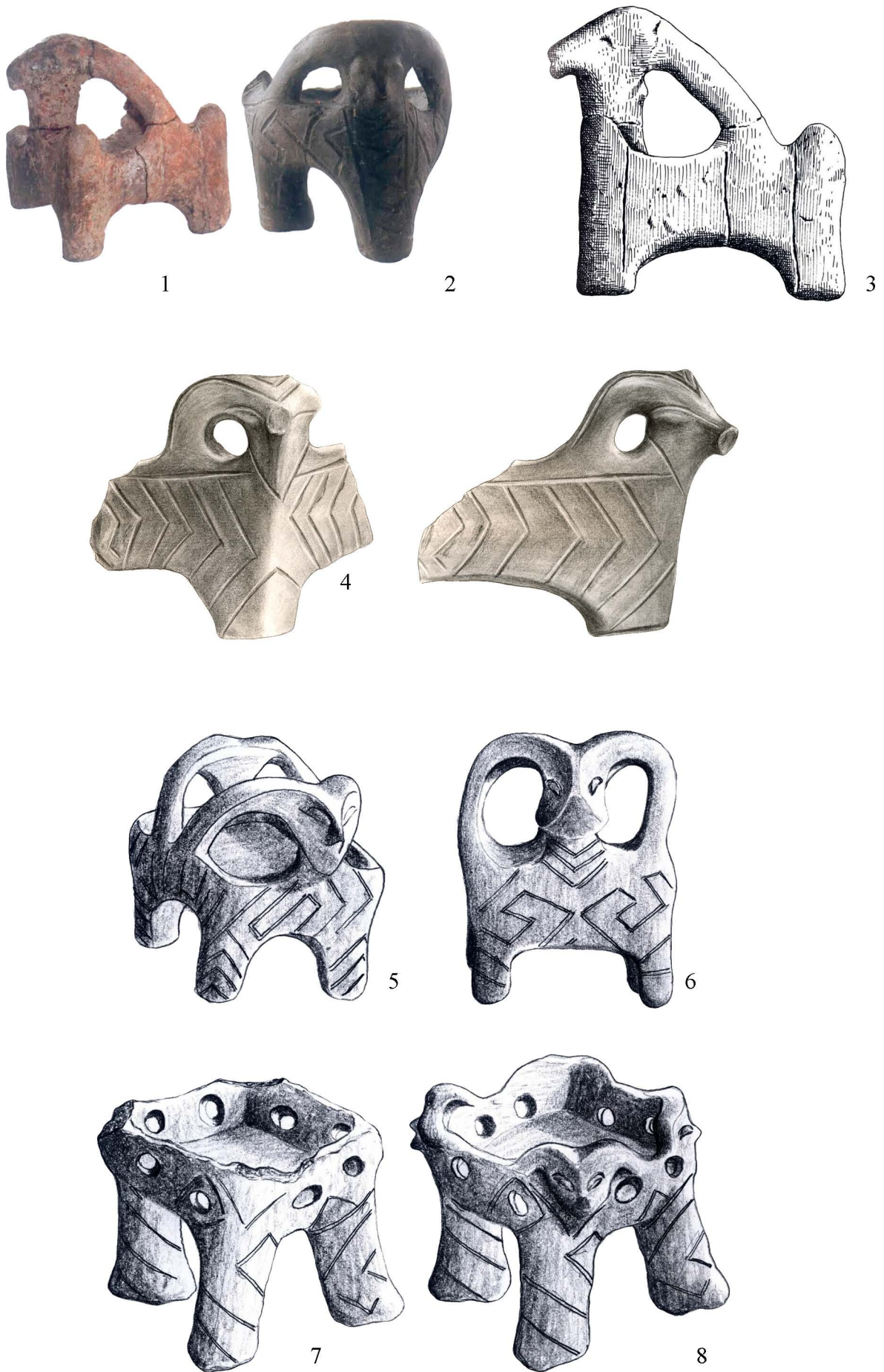

2

3

Табла 37 Жртвеници: 1 (Мали Поповић); 2, 3 (Крагујевац, непознати локалитет)

Табла 38 Градачки жртвеници: 1, 3 (молтел Слатина); 2 (Дреновац); 4 (Плочник); 5, 6 (Рудна глава); 7, 8 (Градац)

1

2

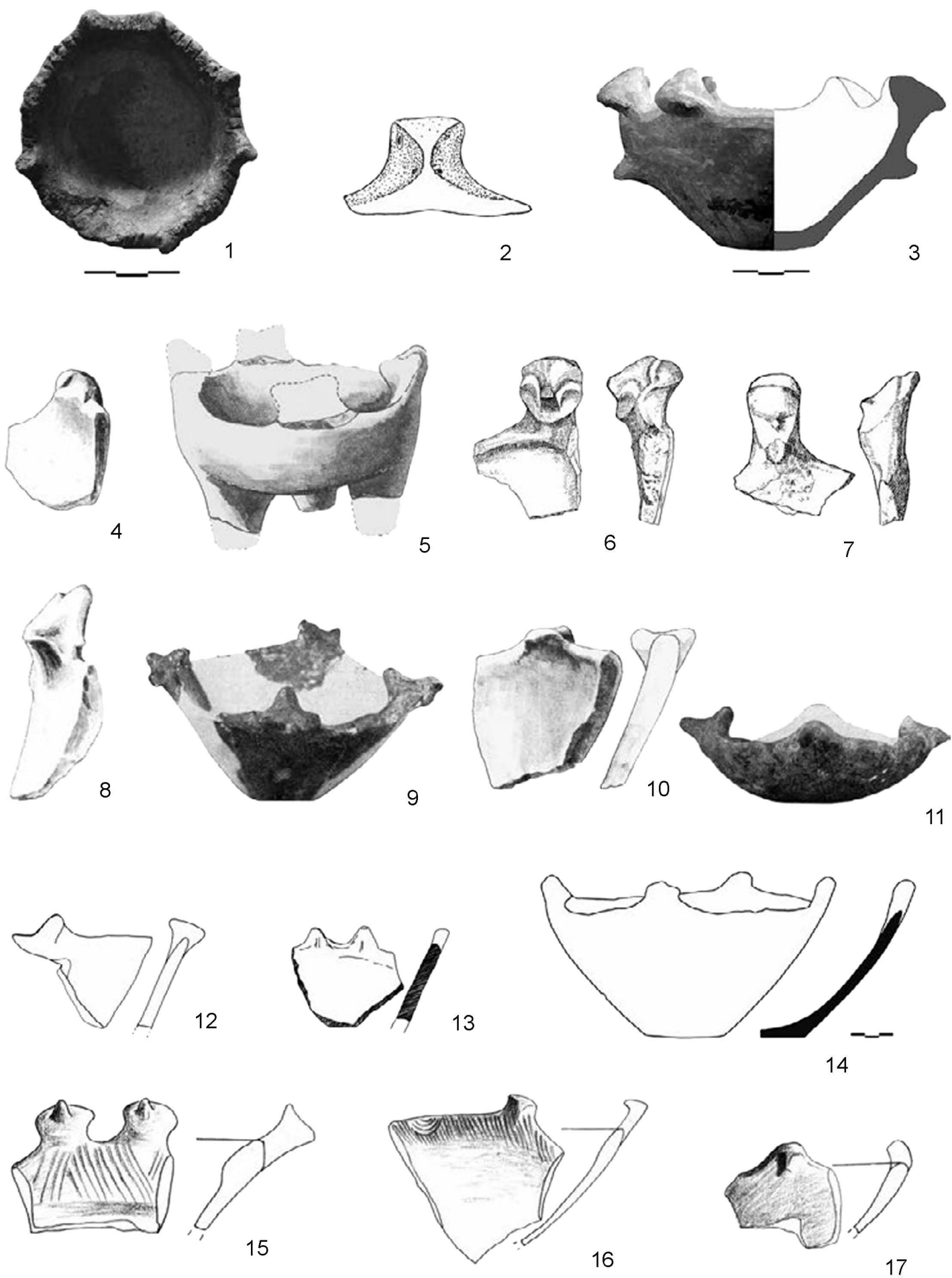
3

4

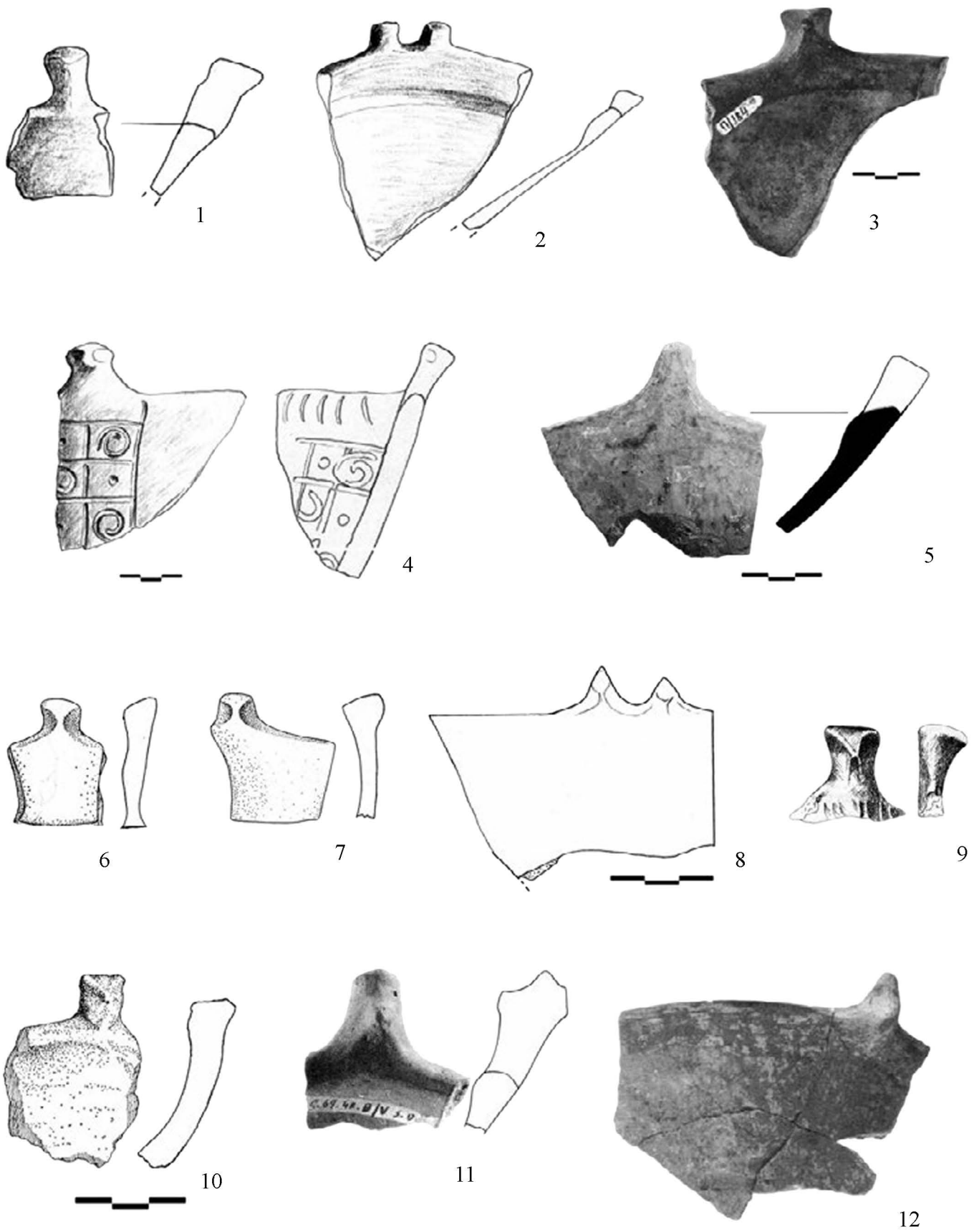
Табла 39 Жртвеници типа трипус: 1-4 (Медведњак)

Табла 40 Минијатурни жртвеници типа трипус: 1,2 (Дивостин); 3, 4 (непознати локалитет, Крагујевац)

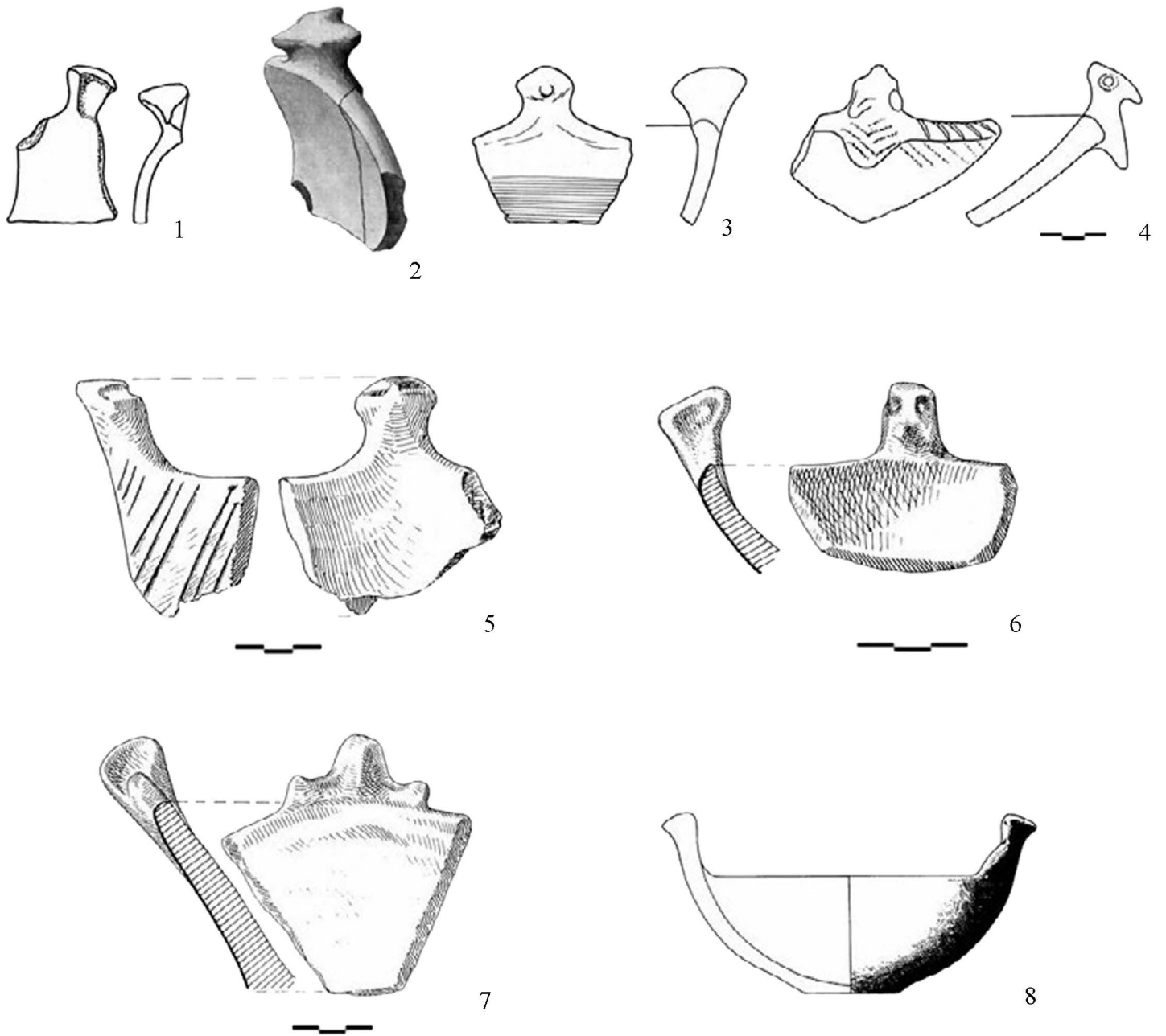

Табла 41 Зделе са протомама: 1, 2 (Стублине); 3-13 (Винча); 14 (Гомолава); 15-17 (Јела)

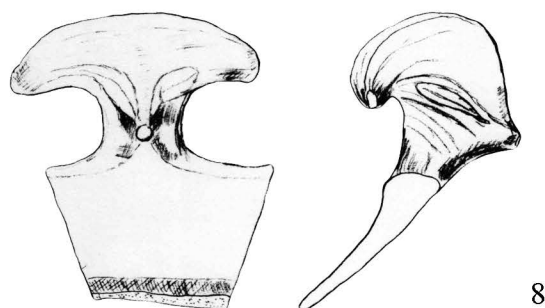
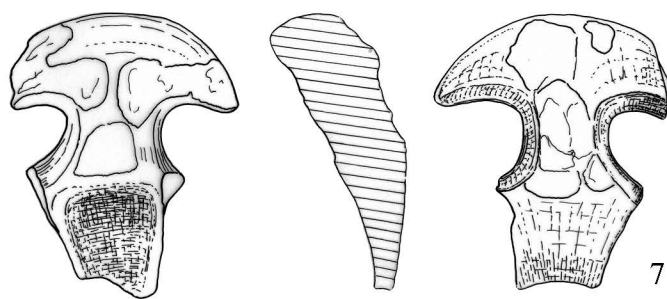
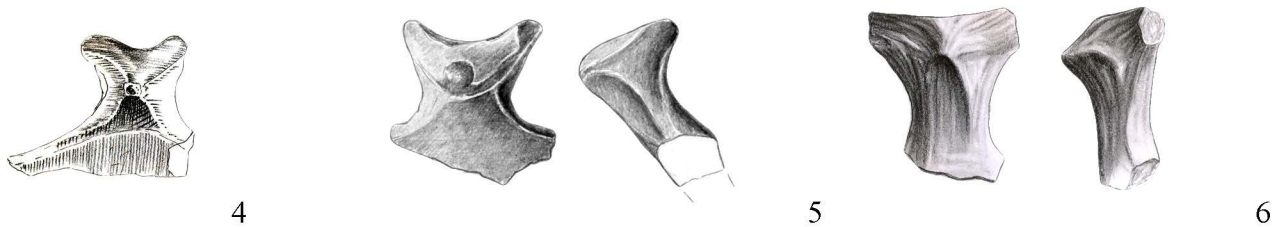
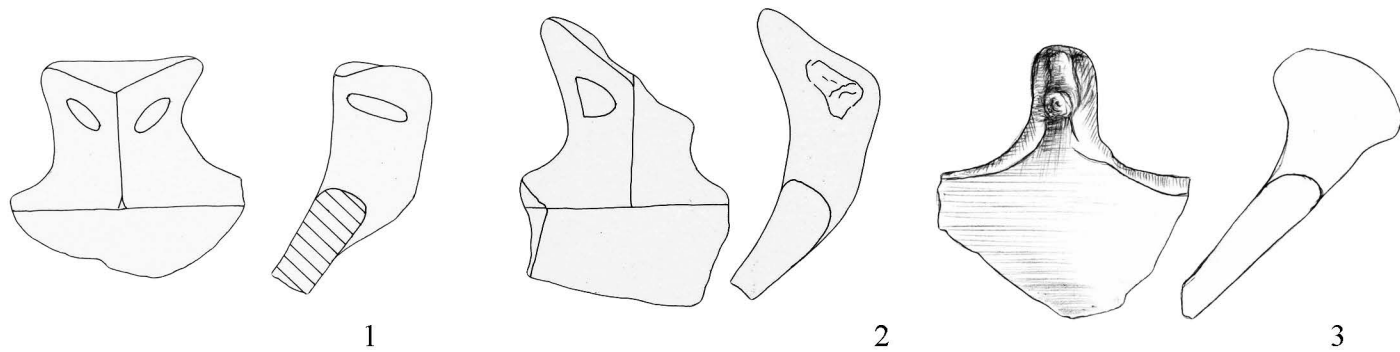

Табла 42 Зделе са протомама: 1-3 (Јела); 4 (Бељин); 5-7 (Јаково); 8 (Горњи град, Калемегдан); 9 (Караш, Сремски Карловци); 10 (Супска); 11, 12 (Гривац)

Табла 43 Зделе са протомама: 1 (Градац); 2 (Витошевац); 3 (Радајче); 4 (Вртиште); 5-7 (Раст); 8 (Анза)

Табла 44 Зделе са протомама: 1-8 (Беловоде)

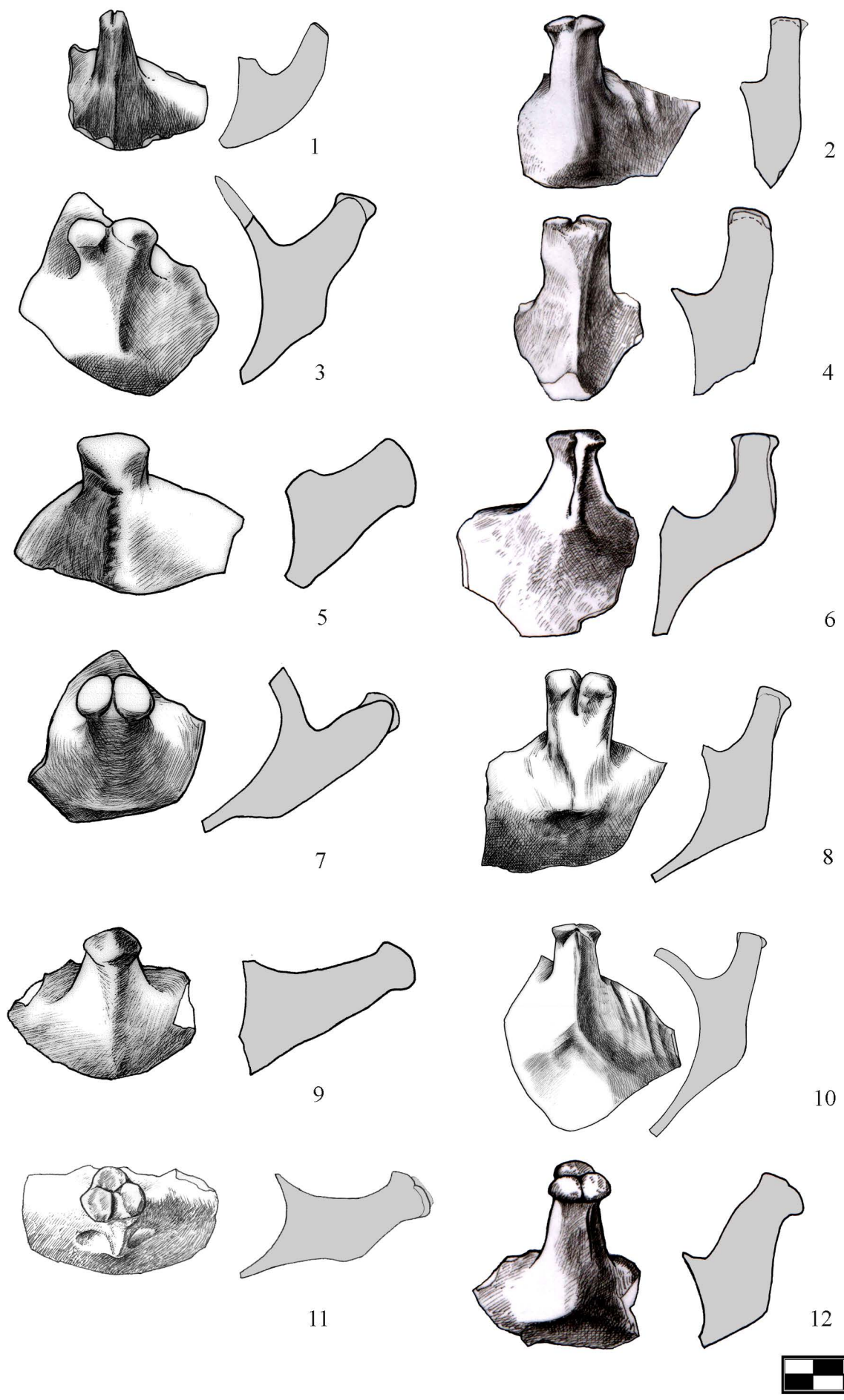

1

2

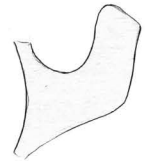
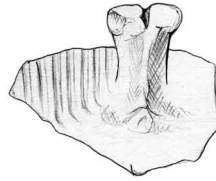
Табла 45 Амфора са пластично аплицираном главом бика из Обрежа (1);
Здела са урезаним биком са Бањице (2)

Табла 46 Рожасте дршке са стилизованим протомама (Црквине-Мали Борак)

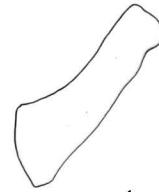
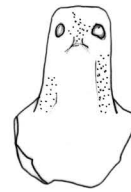
1

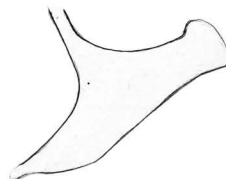
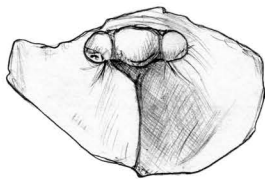
2

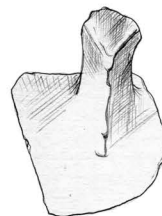
3

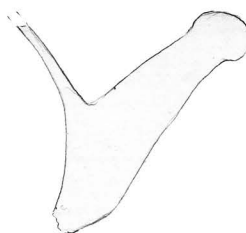
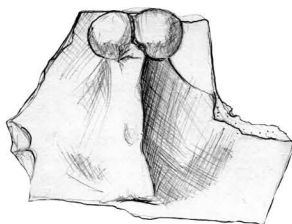
4

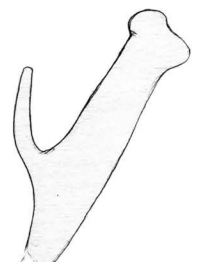
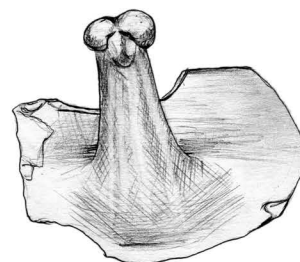
5

6

7

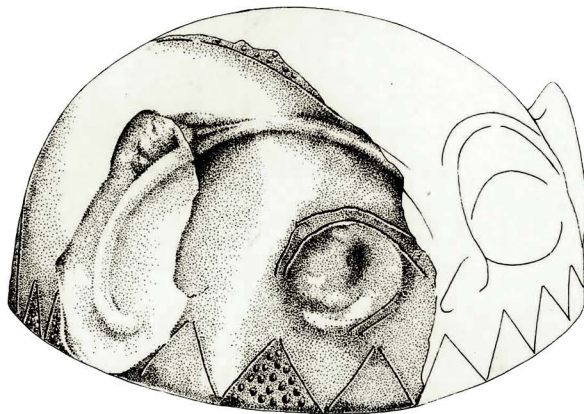
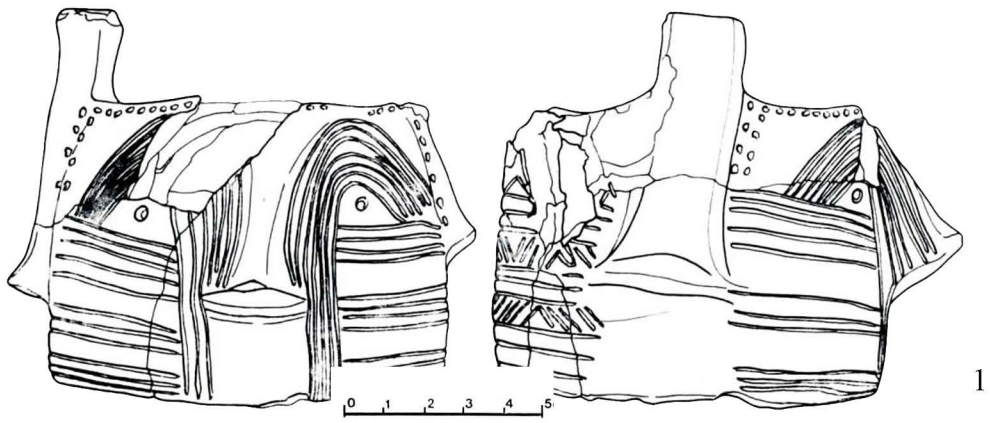

8

Табла 47 Рожасте дршке са стилизованим протомама : 1-3, 5-8 (Бањица); 4 (Стублине).

Табла 48 Просопоморфни поклопци: 1 (Гомолава); 2 (Беран крш); 3, 4 (Масинске њиве)

1

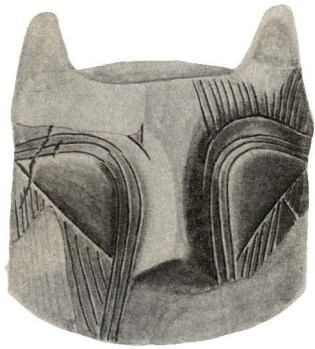

2

3

Табла 49 Просопоморфни поклопци: 1-3 (Винча)

1

2

3

4

Табла 50 Проспоморфни поклопци: 1-4 (Винча)

1

2

3

4

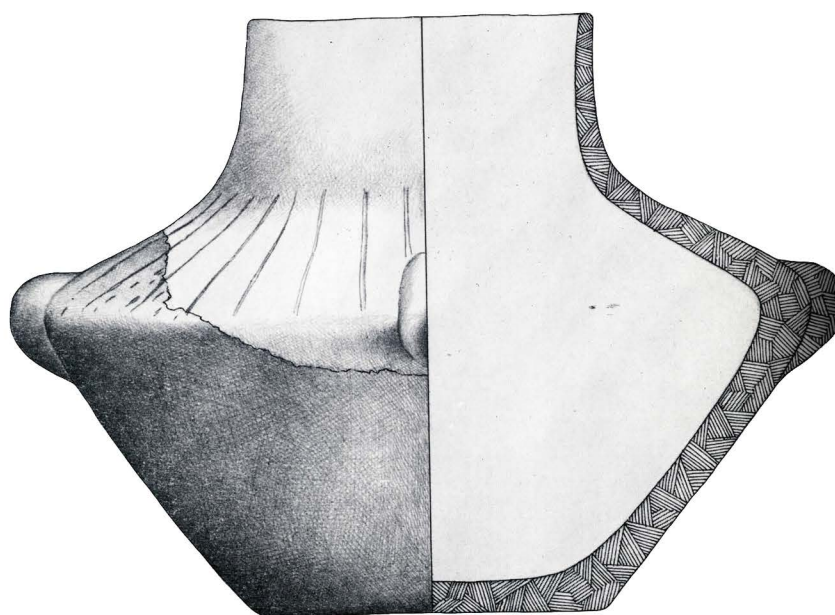
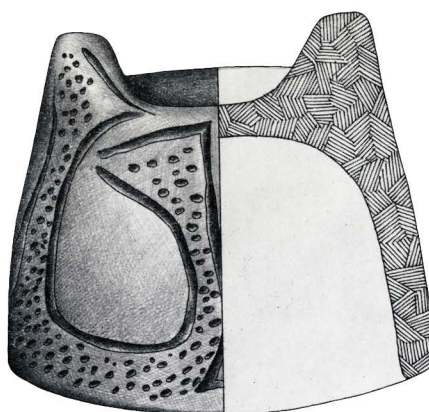
Табла 51 Просопоморфни поклопци: 1-4 (Винча)

1

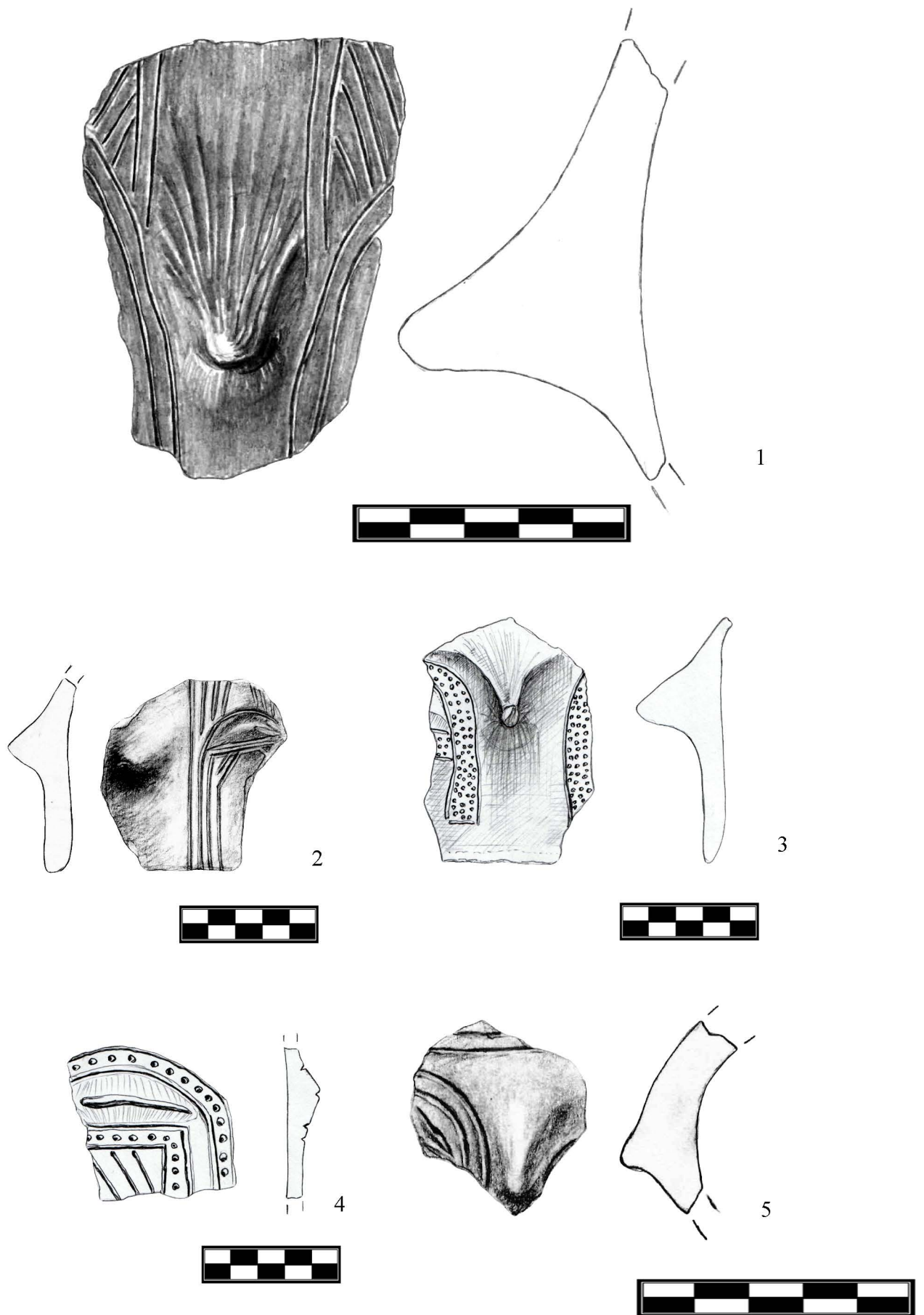
2

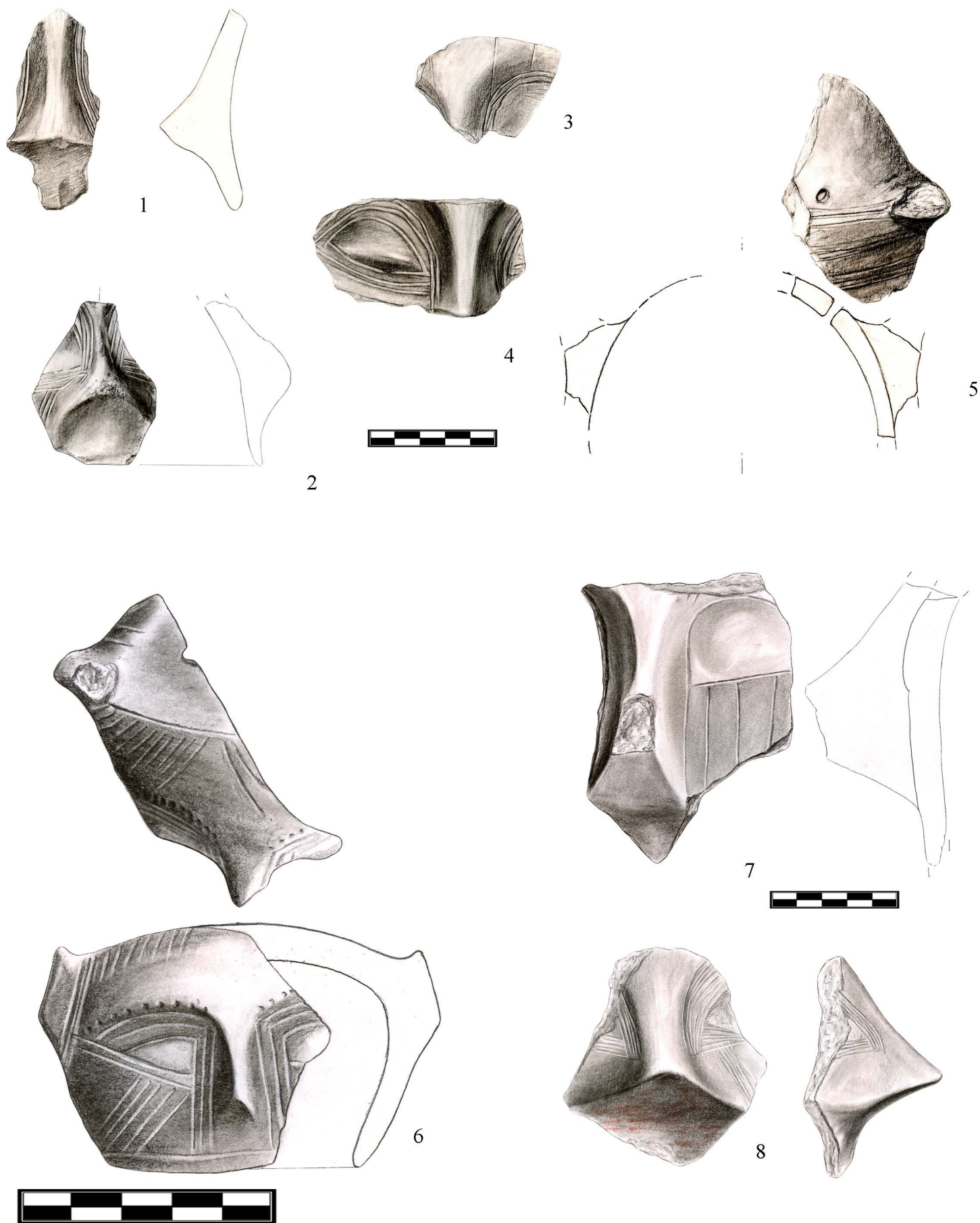
3

Табла 52 Просопоморфни поклопци: 1, 2 (Бањица); 3 (Бунарине, Буђановци)

Табла 53 Просопоморфни поклопци: 1-5 (Беловоде)

Табла 54 Просопоморфни поклопци: 1-8 (Плочник)

1

2

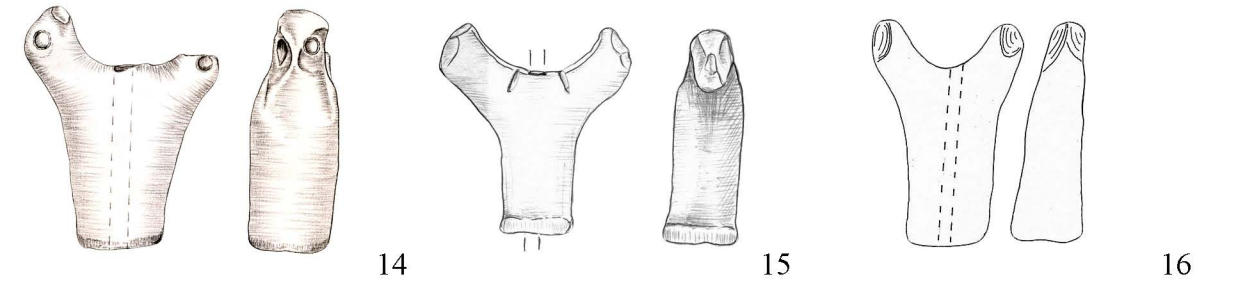
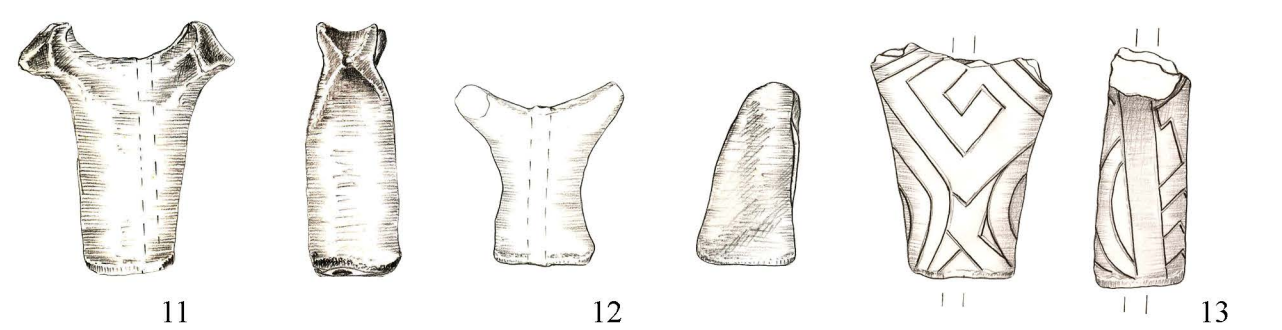
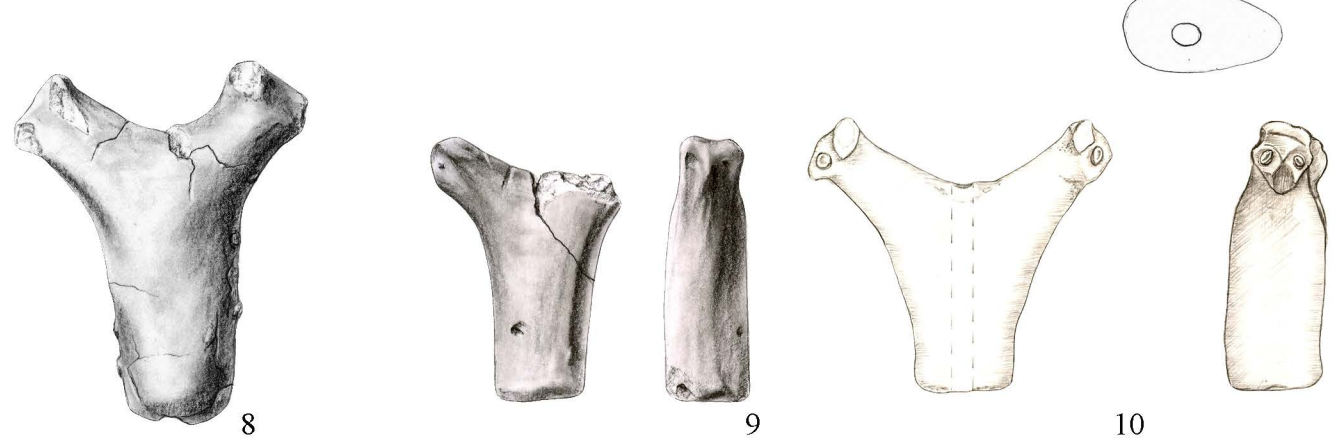
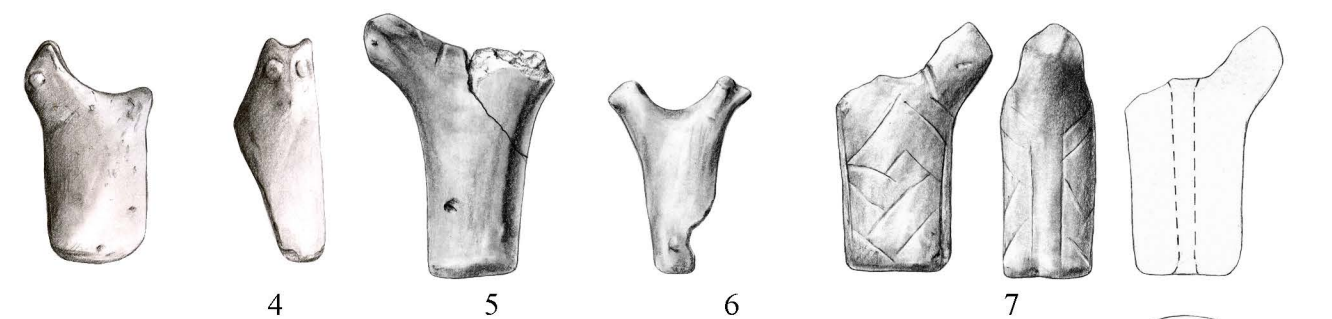
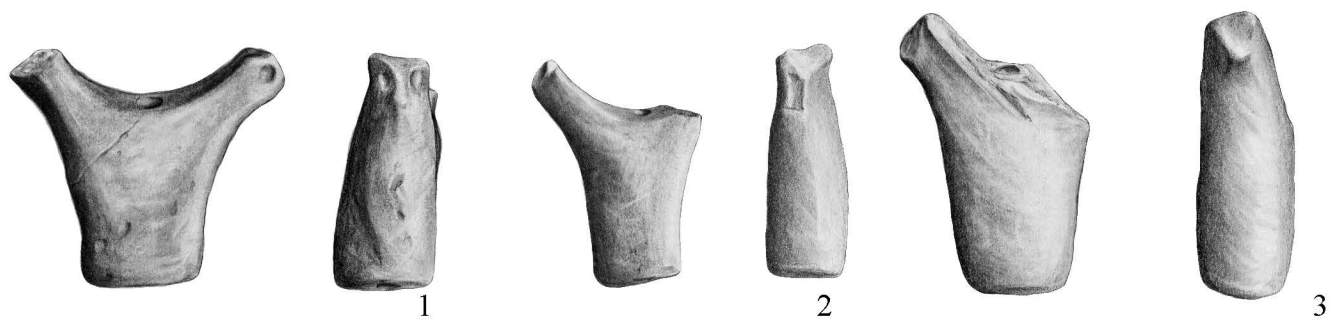

3

Табла 55 Просопоморфни поклопац: 1 (непознати локалитет, Крагујевац); Минијатурни просопоморфни поклопци: 2, 3 (Гривац, Кусовац).

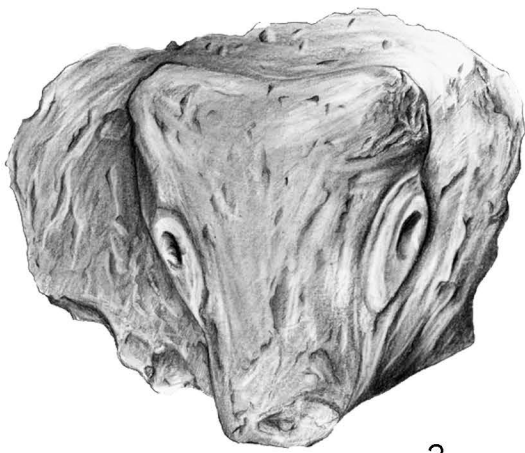
Табла 56 У Амулети: 1-16 (Беловоде)

Табла 57 Y амулети: 1 (Црнокаљачка бара); 2, 11 (Стублине); 5 (Јабланица) 3, 4, 6-10 (Јаково)

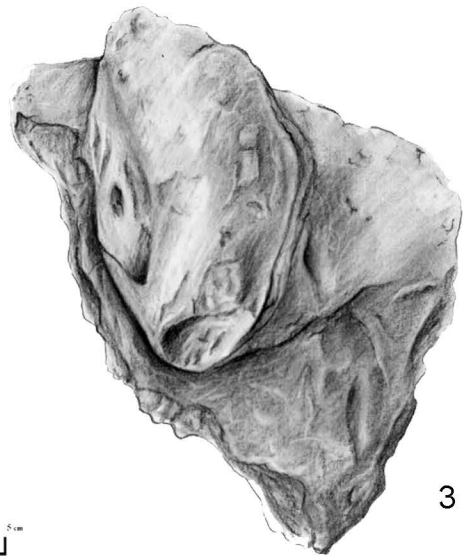

0 5cm

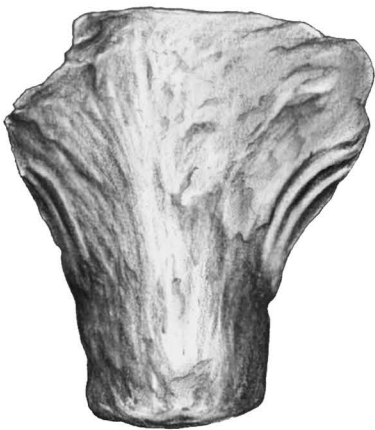

2

0 5cm

3

4

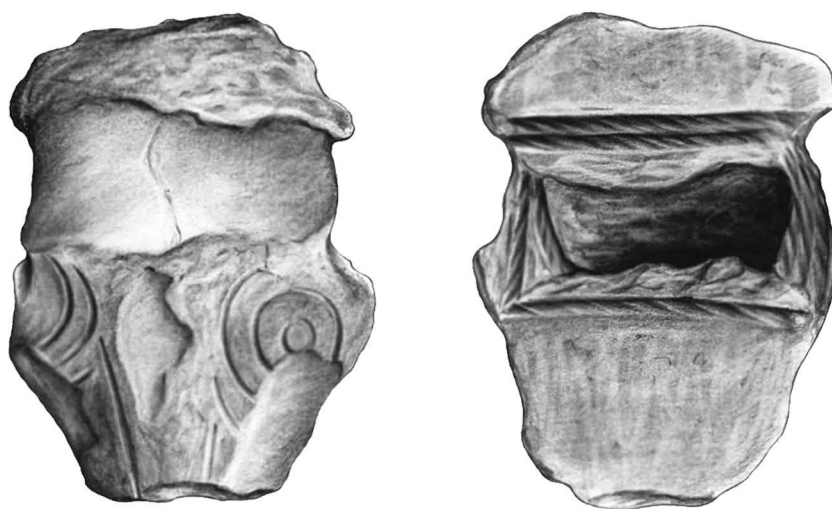
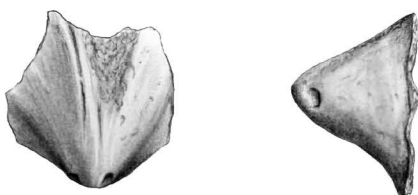
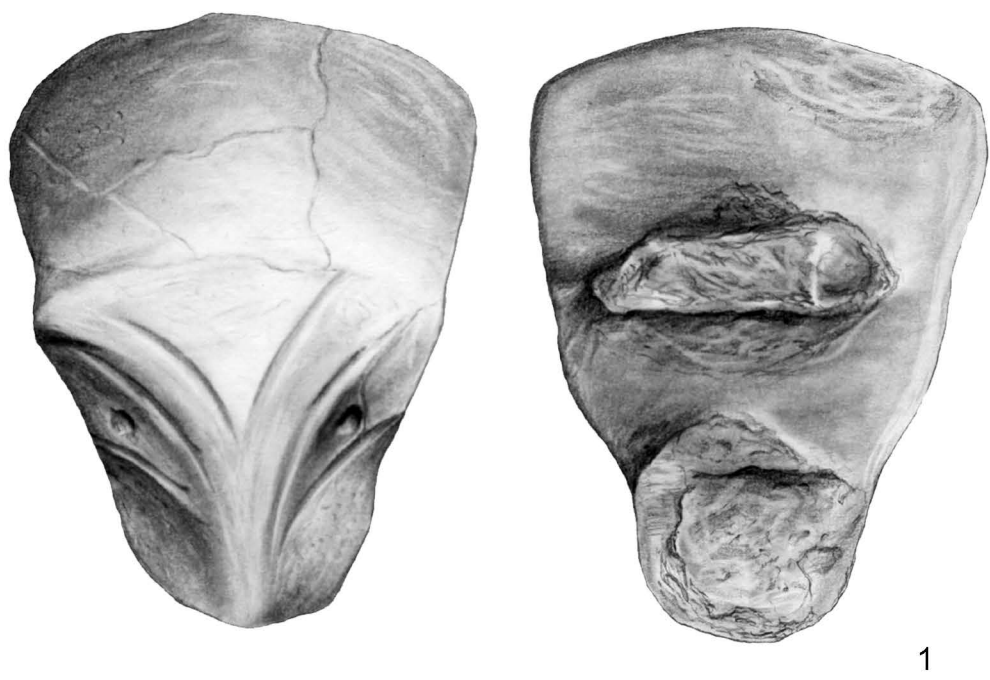
0 5cm

0 5cm

5

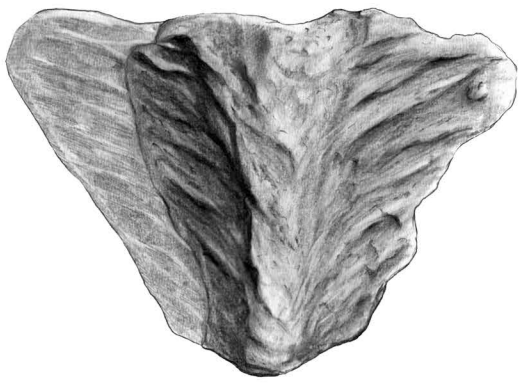
Табла 58 Букраниони: 1-5 (Гомолава)

0 5cm

Табла 59 Букраниони: 1-3 (Јаково)

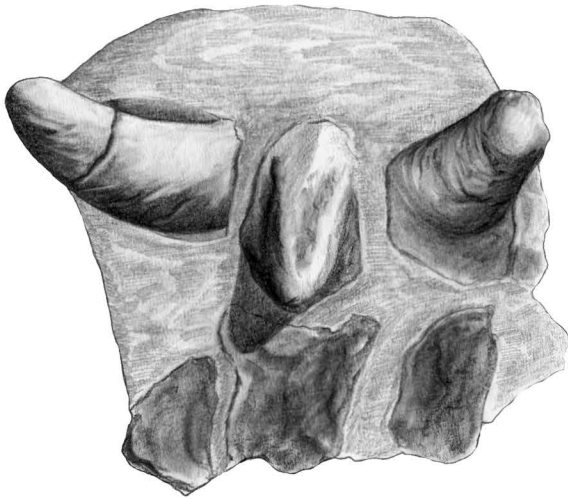
1

2

3

4

5

6

Табла 60 Букраниони: 1-4 (Стублине); 5,6 (Јела)

Милош Спасић рођен је 10.11.1981. у Београду. Након завршене Треће Београдске гимназије 2000. уписује археологију на Филозофском факултету у Београду. Дипломски рад *Баденско и костолачко насеље на локалитету Винча-Бело брдо* одбранио је на Одељењу за археологију 2006. Тезу мастер рада под насловом *Градина на Босуту: неолитска и енеолитска насеља* одбранио је на Одељењу за археологију Филозофског факултета 2007. (ментор Милош Јевтић).

Учествовао је на више од 20 теренских истраживања у земљи и иностранству као сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе (Јаричиште 1, Масинске њиве, Горње поље, Мађилка-Станичење, Сињац...), Филозофског факултета у Београду (Жидовар, Мала Баланица), Градског музеја у Вршцу (Жидовар), Археолошког института у Београду (Кршевица, Београдска тврђава), Florida State University (Весто-Бикери), Регионалног музеја у Враци (Заминец) и Музеја града Београда (Коњовац-Велика крсна, Црквине-Стублине). Од 2008. запослен је у Музеју града Београда као кустос Збирке за праисторију. Од 2013. године руководилац је пројекта систематских археолошких истраживања неолитског локалитета у Стублинама. У периоду од 2009. до 2011. био је секретар редакције Гласника Српског археолошког друштва, а од 2013. до 2015. био је управник Одељења за археологију Музеја града Београда. Аутор је 20 стручних и научних радова објављених у домаћој и међународној периодици и монографским публикацијама, а потписао је и 5 каталога изложбе. Учествовао је на 14 научних скупова у земљи и иностранству са рефератима из области праисторијске археологије и музеологије (Београд, Љубљана, Зајечар, Карлово, Тргу Муреш, Кил и др.). Аутор је 4 изложбе у земљи и иностранству (Београд, Горњи Милановац, Лазаревац, Младеновац, Крањ, Птуј, Лондон). Од 2015. је сарадник за појмове о неолитској археологији за Српску енциклопедију, САНУ, Матица српска. Током 2015. био је уредник програма тематских трибина *Становање у археолошким слојевима Београда* у Музеју града Београда. Члан је Српског Археолошког друштва од 2008 и Association for Coroplastic Studies од 2009.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милош Спасић

број уписа 7A10-17

Изјављујем

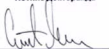
да је докторска дисертација под насловом

ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОЈ КУЛТУРИ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 2.11.2015.

Потпис докторанда

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милош Спасић

Број уписа 7A10-17

Студијски програм Археологија

Наслов рада Представе животиња у винчанској култури

Ментор др Милош Јевтић

Потписани _____

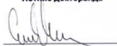
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 2.11.2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ПРЕДСТАВЕ ЖИВОТИЊА У ВИНЧАНСКОЈ КУЛТУРИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 2.11.2015.

Потпис докторанда

